Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավաասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

8352

891.99
4- 89

265

400

Переплетно-[illegible]
МАСТЕРСКАЯ
Е. Я. Тер-[illegible]
[illegible] 7

ԵՐԿՈՒ ՈՐԲԵՐ

ԳՐԵՑ

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՅԵԴԵՍԻԱ

معارف نظارت جلیله سنك رخصتنامه سیله طبع و نشر اولنمشدر

Զմիւռնիա

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1893

№ 2003

Գ
374

ԵՐԿՈՒ ՈՐԲԵՐ

ԳՐԵՑ

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՅԵԳԵՍԻԱ

Զմիւռնիա

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1891

ՀՍՍՀ ... ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм ССР
им. А. Мясник...

2ֆ-437
374-79

ՆԱԽԱԲԱՆ

Այն ամէն վիպասանք որք տպագրական բեմին վը-
րայէն գեղանկար վարագոյրներ պարզելով՝ Թատերական
աշխարհի անհուն արարուածները ընթերցողաց կըներ-
կայացնեն, անոնց շատերու միակ և առաջին նպատակը
մոլութիւնները հալուածել, բարիք և առաքինութիւն-
ները հռչակել և կենդանի օրինակներով ընկերականու-
թեանը հրահանգել եղած է ։

Եւ թէ վիպասանի մ' անուն վայելելու արժանիք՝
և տաղանդս որ հեռի է լինէն, այլ նորաղարդ մանկան
մը պէս շարժունէութիւն մ' ունենալու եռանդս մղեց-
ցին գրելու այս վէպիկը, որոյ գլխաւոր նիւթն է մե-
ծախօս և փառամոլ անձի մը, ինչպէս նաև քանի մը
ննդամէտ և քսու մարդկանց արարքներէն առաջ ե-
կած երկու անմեղներու բարոյական և իրական մահը
բարի հօր մ' և անձնուէր մօր մը զոհողութիւնները
անմիտ երիտասարդի մը քմարութիւնները և երկու
[illegible] իրարու ներհակ ընթացքը՝ մին գովելի միւսն
նշաւակելի ։

Ասոնք և ասոնց նման դէպքեր և ինչ ինչ տեղա-
կան սովորութիւններ, առիթ տուին ինձ սոյն փոքր
աշխատութիւն 'ի հանդէս ածելու ։

Ինչպէս որ խոստովանեցայ, դարձեալ կըկրկնեմ թէ՝

29373-կր

այն գործ առաւելութիւն և թերևս նշանակութիւն չունի հռչակաւոր գործոց առջև. սակայն գաւառական և ազգային վէպիկ մը լինելով՝ ի հարկէ փոքր ինչ հետաքրքիրներու ուշադրութիւնը գրաւելու բաղդին կարժանանայ :

Աշխարհի վրայ հնչուած խօսքեր և չկրկնուած դէպքեր շատ հազուագիւտ են, և շատ անգամ մի և նոյն բաներ կըկրկնուին իբր նորութիւն, այսու ամենայնիւ այս կրկնութիւններն ալ ընթերցողաց նոր արթնութիւններ տալով իրենց օգտակարութիւնը ունին և կունենան միշտ :

Ծառայութիւն մը չէ, այլ փափագ մ՚ է որ կըկատարեմ և այս մասին եթէ ակնկալութիւն մ՚ ունիմ ուրիշ բան չէ, այլ միայն իմ թերութեանցս դէմ ազնիւ սրտերու ներողամտութիւնը՝ որ ինձ մխիթարանք և միանգամայն քաջալերութիւն պիտի լինի :

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Гос. Библиотека ... ССР-Арм. ССР ... им. А. Мясникяна
11781-579

ՕԴԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Երբ տիրող ժամանակը իւր եղանակներէն ամենէն տխուր, բայց ամենէն արդիւնաբերը տարուան երեքչորրորդ մասին համար աքսորի կ՚դատապարտէր և եռամեայ կենօք զուարթ եղանակ մ՚ անոր յաջորդ կ՚հրաւիրէր, երկինք իւր տխրազդեցիկ վարագոյրը տակաւ առ տակաւ վեր կամբառնար երկրէն, և տուընջեան իշխան արեգական երեւումը խաւարը կ՚վանէր. երկրի վրայ լոյս և զուարթութիւն սփռելու համար :

Գարնան առաջին օրն էր,

Գօսացեալ տունկեր ծիլ արձակելու կ՚պատրաստուէին, և իրենց զարդերէն մերկացեալ բուրաստաններ իրենց նախնի պերճանքը վերստանալու կ՚ձգնէին, սաստկաշունչ և մերթ չորացնող հովերը կըտկարանային և գետակներու սառերը սկսեր էին քակուիլ, բնութիւնը տխուր՝ սակայն ժպտելու նախանքին մէջն էր :

Ագռաւներու վայնասունին տեղ, սոխակաց դայլայլիկները կ՚յաջորդէր, լեռներ և դաշտեր ասպնջականութեան ընդունակ կ՚դառնային, տանց պատուհանները կ՚բացուէին և անոնց հետ թախծալի սրտեր ալ իրենց փեղկերը կըբանային գարնան զուարթութիւնը վայելելու :

Գիշերն անձրևած էր, և արշալոյսին ամպերն արտասուելէ դադրած էին. հետևապէս արևու համատարած ճառագայթներ երկրի անզարդ մակերևոյթին վրայ մեղկ փայլունութիւն մը կ՚սփռէին, ինչպէս որ ցամքելու վրայ եղող արցունքներ զիրենք արտադրող դէմքին կընծայեն տխրախառն անուշութիւն մը :

Միջագետաց Ուր քաղաքին դռներ բացուած էին, և այս դռներէն միոյն որ պարսպին արևմտեան կողմն է, լեռներու դուռ կ՚ըսուի :

Ճերմակ սաւաններով ծածկուած երկու կիներ , երեք մանկիկներ և մուշտակով պատատուած հիւանդ մը ձիու վրայ նըստած , որու քովէն կերթար նորատի երիտասարդ մը այս դըռնէն դուրս ելան և շարունակեցին իրենց ճամբան դէպ 'ի հիւսիսային արեւմուտք , և քառորդ մը վերջ այգիներով շրջապատուած լայնատարած շէնքի մը դրան առջև կանգ առին :

Դուռը զարնուեցաւ և քիչ մը վերջ ցից ուսերով և սպատաւուն հագուստով մէկը գալով դուռը բացաւ և դրան առջև եղող այս հիւրերը ներս առնելէն և զանոնք ճանչնալէն վերջ , շտապաւ ետ դարձաւ անշշուկ և նախազգուշութէն անցաւ նրբագաւիթն :

Հիւանդը երիտասարդին օգնութեամբ ձիէն վար իջած էր , և երկու կիները՝ որք թերևս առ ջերմեռանդութեան բռնած էին թեւթեւակի կ'օգնէին հիւանդին , և երբ նրբագաւթին դռնակին առջև հասան դրան կամարաքարը համբուրեցին և աղօթքի նմանող քանի մ՚ բառեր արտասանեցին :

Այս յարկը Ն. քաղաքի մօտիկ Ս. Սարգսի վանքն էր :

Այն սպասաւորը որ դուռը բացած դարձած էր , շտապած էր վանահօր քովէն սենեկաց բանալիներն առնելու և ժամանակ չանցնելու համար նշանացի հասկցուցած էր թէ՝ ուխտաւորներ եկած են . վասնզի սպասաւորը ծանրախօս և թոթով էր , իսկ վանահայրը ծերութեան ազդեցութենէն քիչ մը ծանր կ'լսէր :

Ուխտաւորք մինչ կ'յառաջանային , սպասաւորը վանուց հիւրանոցման սենեակներէն մէկը բանալով նշանացի հասկցուց թէ՝ «ահաւասիկ ձեր օթեւանը» և եկողները երբ մենաստանի եկեղեցւոյ դրան առջ հասան , խոնարհելով կարճառօտ աղօթք մ՚ ըրին , և գացին իրենց յատկացեալ սենեակը մտան :

Այն երիտասարդը որ հիւանդին մօտէն և ձիու քովէն քալած էր , հիւանդը վար առածին պէս ձիու վրայ եղող զորգն ու անկողինները շալկելով՝ ցոյց տրուած սենեակին մէջ հիւանդին համար տեղ պատրաստած էր :

Կան ծաղիկներ որք թէև եղանակէն ազդուելով կ'խամրին ,

բայց իրենց բնական գեղեցկութեամբ դարձեալ իրենց տեսքին մէջ անուշութիւն մ՚ կըպահեն , և ահա այսպէս էր նաև այն հիւանդը որ վերոյիշեալ սենեակը մտաւ , և սրտատրոփ հառաչանքով մ՚ իր անկողնոյն վրայ ինկաւ թալկացեալ :

Այս հիւանդը ծաղկահասակ՝ բայց սրտով ծերացեալ , հագուստով անզարդ՝ բայց առաքինութեամբ զարդարուն մանկամարդ կին մ՚էր , գեղեցկութիւնը հրապուրիչ լինելէ աւելի կարեկցութեան արժանի էր . վասնզի նորա աչքեր դառն երեւոյթներով խոնարհած , նորա սիրտ վշտաց նետերով վիրաւորուած և նորա անմեղ անձը դժբաղդ արկածներով և անտեղի նախատանօք ճնշուած էր :

Ինչպէս որ գեղեցիկ շէնք մը հիմէն կ'խախտի . բայց դեռ կանգուն կըկենայ և ահեղ փոթորկի մը կ'սպասէ յիմնայատակ լինելու , այսպէս էր նաև այս հիւանդը որ իւր օրուան կ'ըսպասէր և որուն բժշկութեան համար սրտերու ճարտարապետ մը պէտք էր միայն , և ահա նոյնը գտնելը դժուար էր : Այս պատճառաւ կարեկցութեան արժանի է ըսինք . վասնզի վշտակիր գեղեցկութենէն աւելի ի՞նչ սրտաշարժ՝ կամ անմեղ փորձանաւորէ մ՚ աւելի ի՞նչ արգահատելի բան կայ :

Քանի մը րոպէ վերջ հիւանդին տկար շունչը իւր կանոնաւորութիւնը ստացած էր և վերոյիշեալ երիտասարդը թէյ մը պատրաստելով հիւանդին կ'ընծայէր խմելու , զոր ընդունեց նա երախտագիտական յարգանօք մը , միւս երկու կիներ և երիտասարդն ալ մէկ մէկ գաւաթ առին , և կիներէն մին թէյ խմած ժամանակ դէպի հիւանդն դառնալով ըսաւ . —Մեր օդափոխութեան սկիզբը զուարթ օրուան մը հանդիպեցաւ, կ'յուսամ թէ հոս բաւական առեն հանգիստ առնելէն վերջ ամէն կերպով զուարթ տուն կըվերադառնանք այնպէս չէ՞ Աղաւնիս :

—Մարդիկ յուսալէն աւելի մխիթարական բան մը չունին պատասխանեց հիւանդը և սակայն յոյսը հաւատք մը չէ , աշխարհի մէջ ամէն բան ունայնութիւն է , նոյն իսկ մեր այս կեանքը՝ որու ամենևին հոգ չէինք տանիլ եթէ միշտ խորհէ-

ինք որ այնպիսի գիւրաբեկ և կարճատև բան մը ունինք արժէք ունի ։ Այս աւուր զուարթութիւնը մեր վերադարձի օրուան կամ միջանկեալ օրերու զուարթութեան ապացոյցը չկրնար ըլլալ, մայր իմ, իմ ներկայ հանգստութիւնս (որ փափագելի է ինծ և ձեզ) կարող չէ ապագայ հանգստութիւնս երաշխաւորել, աշխարհի մէջ ամէն բան աղէկ ու գէշ կողմ մ՚ունի . հետևապէս մարդիկ տխուր կամ զուարթ, սէգ կամ խոնարհ ամէնքն ալ միևնոյն վերջաւորութիւնը ունին, այն է ողորմելին և չքեմ, բայց երանի անոնց որ այս նեղ ու մթին շրջանակը առաքինութեամբ կրնան ոսկեզօծել ։

—Զաւակս բառերդ ճշմարիտ են, և իրաւ է որ մարդիկ միևնոյն վերջաւորութիւնը ունին. սակայն մարդիկներէն շատեր, իրենց սահմանափակ կենաց մէջ ամէն բանի ունայնութիւնը ճանչնալով հանդերձ, այդ կարճ միջոցին համար կ՚փնտռեն իրենց հանգստութիւնը ; և այս կերպով կ՚մխիթարուին . մանաւանդ ինծի պէս գժբաղդ ծնողք իրենց զաւակներ հանգստութեան մէջ թողլով մեռնելու երջանկութիւնը շատ կըսիրեն ։

—Մայր իմ նախախնամութեան կամքին տակն ենք—ըսաւ հիւանդը գորովոյ և ցաւակցութեան գաղտ արցունքներով լի հայեացքով մը—հետևապէս առանց դժգոհ ըլլալու ապրիմք որքան որ կընէրէ երկինք ։

Այս խօսակցութեան ժամանակ հիւանդ Աղաւնիի դէմք սկըսած էր վարդի գոյն առնել, որ թէյի ջերմ շոգիէն հետզհետէ ծիրանիի կըփոխուէր, և թերևս առ կարեկցութեան մերթ ընդ մերթ երկչոտ ժպիտներ իւր շրթերուն վրայ կըծաղէր ու կըմարէր ։

Երիտասարդը որ պահ մ՚ Աղաւնիի սրտաշարժ խօսքերէն տխրած էր, նորա դէմքի փոփոխութենէն սէր և յոյս կըշնչէր, բայց հակառակ իւր կամաց չէր կրնար երկար առեն հոն կենալ . վասնզի տեղւոյն մաքսատան մէջ տոմարակալութեան պաշտօն ունէր, և իւր գործին դառնալու ստիպեալ ըլլալով, կըհարցընէր ներկայ կիներէն թէ ի՞նչ բանի պէտք ունիք, որպէսզի

ղրկեմ, նոքա ևս ինչ որ կարևոր է ըսին, և նա ուրախ երևոյթով մը մնաք բարեաւ ըսելով մեկնեցաւ ։

Մինչ երիտասարդը նրբագաւթին դրան առաջ կըհասնէր, կիներէն մին—պարոն Մարտիրոս զաւակս . բժիշկին լուր տալ չմոռնաս—գոչեց բարձրաձայն, և երիտասարդը—այդ մոռացմունք կարելի չէ մայր իմ, ապահով եղի՛ք—ըսելով յառաջացաւ ։

Այս երկու կիները, երկու ապերջանիկ զաւակաց մայրերն էին, մին հիւանդ Աղաւնիի՝ և միւսը նոյն երիտասարդ Մարտիրոսի մայրն էր, և Աղաւնի ու Մարտիրոս օրինաւոր ամուսիններ էին ։ Այն երեք մանկիկներէն երկուքը որ վերջէն պիտի ճանչնամք, երրորդը Աղաւնիի եռամեայ զաւակն էր Սրբուհի անունով, որ հեզիկ կերպով մը վանուց ընդարձակ գաւթին մէջ միւս երկու մանկանց հետ կ՚զբօսնուր, և որոյ երկու այտերէն չորս համբոյրներ առած էր Մարտիրոս գաւթէն դուրս ելած ժամանակ, և այսպէս մէկի տեղ երկու և երկուքի տեղ չորս համբոյրներ առնելու ագահութեան համար անոր համեղ [illegible][1]) բերելու խոստումներ ըրած էր ։

Մարտիրոս կ՚շտապէր ժամանակին իւր պաշտօնին գլուխ գտնուելու . վասնզի պարտաճանաչ և գործոն էր . բայց իւր սիրելի ամուսնոյն հիւանդութենէն ի վեր երբեմն ծառայութիւն և պաշտօնէութիւնը մոռնալ արհամարհելու պատճառներ կունենար . երբ կըտեսնէր որ խեղճի մօրք աշխատելով հանդերձ շատ անգամ իւր պարտաւորած ժամանակէն աւելի զբաղումներով չարչարուէր, և իրեն հրամայածներ իւր կարողութենէն և մտահոգութենէն խոպառ անտարբեր կ՚մնային ։ Ժամուն մէջ կըխօսար ինքնիրէն և կըսէր—ինչո՞ւ ես ինքնագլուխ մէկը չըլլամ, որպէսզի ուզած ժամանակս իմ հիւանդ ամուսնոյս սնարին քով գտնուէի և անձամբ անոր խնամք տանէի, և այսպէս քանի մը [illegible]ներ իրարու ետև շարելէն յետոյ, պահ մը կըլռէր և

[1]) [illegible] տեղւոյն մանկական լեզուով կ՚նշանակէ մրգեղէն ։

խոհականութիւնը իրեն հետևեալ պատասխանները կուտայ ։ Մարտիրոս եթէ դու հրամայող մը չինէիր . ի՞նչ ապահովութիւն կար որ հրամայեալիդ դէմ դու ալ երբեմն անհնազանդ չ'գտնուէիր , եթէ ինքնագլուխ կամ ազատ մէկն ըլլայիր ի՞նչ վստահութիւն կար որ զբօսասէր և դատարկապորտ մէկը չդառնէիր։ Եթէ այս թոշակաւոր պաշտօնը չունենայիր , ի՞նչ ապահովութիւն կար որ անգործ և պաշտօնի մուրացիկ մը չ'ըլլայիր ։ Քանինե՞ր քու հասակիդ մէջ անգործ մնացած են , քանիներ քու տարիքովդ ծառայական արհեստներով կըմաշին և ծանր աշխատութեանց տակ հեծելով երբեմն կըլքանին ապրուստէ ։ Դու որ առաւօտ և երեկոյ քանի մը ժամ պարապոյ միջոց ունիս, հէք մշակն ի՞նչ ընէ, երբ պարտաւոր է արևին կիզիչ ջերմութիւնը չ'զգացած կանուխէն գործի երթալու և ուշ մէջ տուն դառնալու ։ Այսպէս ուրեմն մարդկային վիճակի զանազանութիւն գրեթէ անհաշիւ է ․ քու աստիճանէդ վեր շատ մարդիկ որոնես կըգտնես, և որքան բարձրը փնտռես կը գտնես, սակայն մարդս ամէն վիճակի մէջ կարօտութիւն կ'զգայ ․ վտիտ-գի առոյգ և առողջ աղքատը հարստութեան կը ցանկայ ․ հիւանդ հարուստը առողջութիւն կըփնտռէ քիչ մ'աղքատութեան զիջանելով ․ թեթև գործ ունեցող մէկը աւելի արդիւնաւոր գործ կըփնտռէ , առանց մտքէ անցնելու խղճալի անգործները ․ մէկը զաւակի կարօտութիւն կ'զգայ , միւսն ունեցածներէն կ'ձանձրանայ , և աչհաւասիկ այս դժգոհներէն մին ալ ես եմ որ դըհայուցիչ ամսաթոշակ և ոմանց իսկ նախանձելի պաշտօն մ' ունենալով հանդերձ իմ մասնաւոր ցաւերս ունիմ ։ Բայց հասարակաց աչքեր իմ ցաւերս չեն տեսներ և միայն երջանկայութիւնս , մտքի առարկայ կընեն հետևապէս թշուառագոյնը թշուառագոյնը երջանիկն ու երջանկագոյնը ։ Իրենց սրտին մէջ միևնոյն չափով վիշտ և ցաւեր ունին և արտաքին փայլուն երևոյթները լոկ գոյներ են ․ որք օրուան արևէն ու անձրևէն կ'աւրին ու կ'անհետանան, ուրեմն նախախնամութեան տնօրէնութիւնները գոհութեամբ ընդունելով ապրելու է, ինչպէս որ հաիմըն ապրիլ ։

Թող այս երիտասարդը իւր խորհրդեան և գործոյն հետևի ։ Մենք դառնանք վանքը , ուր թողուցինք հիւանդն ու իւր պաշտօնեաները ։

Աղջիկը թէյ առնելէն և Մարտիրոսի մեկնելէն յետոյ առանձին մնացած էր, և երկու կիները (որոց անունները դեռ չի գիտենք , իրենց նորաբնակ տան կարգադրութեամբ զբաղած էին ։ Ըստ սովորութեան վանուց մառանէն փռուածքներ, բարձեր ․ կրակարան , ճրագարան , կաթսաներ և ուրիշ պիտոյքներ առած էին , զորս յանձնելու համար բաւական դժուարութիւններ յարուցած էր ծերունի վանահայրը , բայց վերջապէս տուած էր ։

Վանահայրը որ երկրին բնիկներէն էր , վարդապետութեան ծայրագոյն աստիճան ունէր, և ինք 75 տարեկան ըլլալով 45 տարիէն ի վեր կարգ առած էր , հասակաւ միջակ , դէմքով գեղեցիկ , բնութեամբ խիստ և անաչառ միանգամայն ուղղասէր և արդարասէր , եւանդուն եկեղեցասէր և ջերմ կրօնասէր եկեղեցական մ'էր ․ ․ ․ ․ ։

Կ'սաէր այն ուխտաւորները , որք գալով իրենց տուածէն աւելի վանքէն առնել կուզէին , և այս առթիւ շատ անգամ վէճեր կ'ընէր այդ տեսակ ուխտաւորաց հետ , իւր այս ընթացքով նոյն իսկ իւր ազգայիններէն շատ հարուած կըկրէր , սակայն ամենայնիւ իւր անձնատեսաց և անշահամոլ ընթացքը օտարազգի ճանաչներու կողմէն կ'գնահատուէր և կ'յարգուէր ։

Վանքը երկու միաբան կամ սպասաւոր ունէր , մին որ յոյժ ծերունի մ'էր՝ եկեղեցւոյ և վանուց մաքրութեան սպասաւոր և գոյից հսկելով , և ուխտաւորաց պիտոյքը հոգալով ժամանակ կ'անցնէր ։ Միւսն որ յիսուն տարեկան՝ բայց քան սովորական փիլիպի տղու մը կ'նմանէր , վանքի այլևայլ գործոց պատասխանատւութիւնը իւր վրայ ունէր , և սակայն անխոնջ և անդադարումնչ կ'աշխատէր շարունակ , սա հայր և վիրաւոր որբ մը մանկութենէ ի մանկութենէ անտի վանք բերուած էր , ուր դարմանուելով աճեցած և ծառայութեան սկսած էր, իւր աշխատու

թենէն ու կերակուրէն զատ ուրիշ բան չէր ճանչնար, և երբ քառասնամեայ ծառայութեան մէջ հազիւ կրցած էր քանի մը բառ թոթովել կը լսէր իրեն եղած հրամանները, բայց իր [illegible] բառարանի աղքատութենէն շատ անգամ նշանացի կը պատասխանէր։

Վանուց վրայ այս ծանօթութիւնները առ այժմ բաւական համարելով, ընթերցողաց հետ երթանք այն հիւանդի սենեակը ուր այս պահուս բժիշկ մը կուգայ հիւանդն այցելելու։

Ըստ Ասիացւոց ժամը 7ն էր և Աղաւնի իր անկողնոյ մէջ նստած կերակուր կուտէր, թէև կերածը իր կզակներուն հետ կըկռուէր. բայց իր մօր աղաչանաց վրայ ստիպուած էր քիչ մը սնունդ առնելու համար իր տկարութեան հետ մաքառիլ։

Աղաւնի իր դիմացի պատուհանէն բժշկին գալը տեսաւ և նշան ըրաւ որ կերակուրը վերցնեն և մինչ սկուտեղը անկողնոյն վրայէն վերցաւ, բժիշկը ներս մտաւ և վերցուած կերակուրոյն խորոված Աղաւնիի ձագուկ մ'ըլլալը նշմարեց և բարև տալէն յարեց—ո՛հ ի՞նչ զուգադիպութիւն, շատ ուրախ եմ որ Աղաւնին Աղաւնի կուտէ, կ'յուսամ թէ իմ սիրական հիւանդս այսօր լաւ ախորժակ ունի։

—Շատ շնորհակալ եմ տօքթէօր—ըսաւ Աղաւնի—աշխարհս ինծի պէս շատ Աղաւնիներ կերած է, ես ալ աշխարհի Աղաւնին կուտեմ այսօր։

Տօքթէօրը այս նպատակաւոր պատասխանը հասկնալով—Էհ ի՞նչ ընենք մենք աշխարհին ենք. և աշխարհ մերն է կուտենք և կ'կերուինք—ըսաւ և հիւանդին մօտենալով անոր բազկերակը գննեց և քանի մ'հարցումներ ընելէն յետոյ դեղագիր մը գրեց և ըստ որում ինք բժիշկը քաղաք պիտի վերադառնար, գրածը իր քովը առաւ և յայտնեց թէ—Մարտիրոս իր վերադարձին պէտք եղած դեղերը կըբերէ—և քանի մը հրահանգներու հետ աւելցուց նաև թէ՝ օդը տաք եղած ժամանակ Աղաւնին վանքի այգիին մէջ թեթև պտոյտներ թող ընէ, և աթոռակ մ՚ [illegible] թող հանուի հետը, երբոր յոգնի հանգիստ ընելու համար։

Սուրճը պատրաստուած էր արդէն, տօքթէօր իրեն մեծարուած սուրճը խմեց և գլանիկ մ՚ վառելով ոտքի ելաւ, և իր խօսքն Աղաւնիին ուղղելով—Այսօր երէկուընէ աղէկ կ'տեսնեմ զձեզ—ըսաւ, և Մնաք բարեաւ մ'ալ աւելցնելով մեկնեցաւ։

—Երթայք բարեաւ—պատասխանեց հէք հիւանդը, և մինչ տօքթէօրը դուրս կելնէր, Աղաւնի հեծեծեալ բառերը կ'մրմնջէր մեղմիկ—պարոն Անդրէաս, դուն ալ քու արհեստակցացդ սովորական եղող խօսքերով հիւանդդ մխիթարել կուզես. սակայն իմ ցաւս ես աւելի լաւ կ'ճանաչեմ, այսու ամենայնիւ պարտաւոր ես այդպէս խօսելու, չեմ այպաներ զքեզ։

Բժշկին մեկնելէն յետոյ, երկայնահասակ և վայելուչ հագուստով քահանայ մը վանուց ներքնադաւթի փոքրիկ դռնէն ներս մտաւ, և ծերունի միաբանէն հարցում մ՚ ընելով ուղղակի հիւանդին սենեակը յառաջացաւ։

Ողջոյն ձեզ—և օրհնեա—Տէր—բառերը փոխանակուելէն վերջ հարկ եղած մեծարանքներն ի գործ դրուեցան, և դիպուածով կամ դիտմամբ երկու կիները ներումն խնդրելով քահանայէն խոհանոց գնացին, հետերնին առնելով այն բաները՝ զորս պարոն Մարտիրոս ղրկած էր քաղաքէն իրիկուան կերակուրի պատրաստութեան համար։

Հիւանդն ու քահանայն միայնակ մնացին սենեկին մէջ։

Այս միայնութիւնը խորհրդաւոր էր, և այս միայնութեան վերաբերեալ խորհուրդները քանի մը վայրկենէ ի վեր՝ սոյն երկու անձանց սրտերու մէջ բանտարկեալ կը մնային, միոյն անհամարձակութիւնը և միւսին կարեկցութիւնը պահապան եղած էին իրենց շրթանց։

Քահանայն գոնէ շաբաթը անգամ մ՚ այս ընտանիքը այցելելու սովորութիւն ունէր, և այս սովորական պարտականութիւնը յարգելու համար մինչև վանքը հիւանդի մ՚ այցելութեան եկած էր։

Մինչ քահանայն հիւանդին առողջութիւնը հարցնող խօսքերով սկսաւ սենեկին մէջ տիրող լռութիւնը խզել, հիւանդը

առիթ գտաւ իւր շնորհակալութիւնները յայտնելով փոքրիկ թելն առնելու, և ըսաւ—Հայր իմ, նախախնամութեան շնորհիւ առայժմ հանգիստ եմ և ձեր շնորհիւ իմ աղաչանացս լըրումը տեսնելով սիրտս աւելի հանգիստ պիտի լինի, և կրնամ ըսել թէ՝ իմ սրտիս բժիշկը, իմ մխիթարիչս պիտի լինիք ձեր յանձնառու եղած աշխատութեամբ. վասնզի քանի որ ողջ եմ անով պիտի զուարճանամ, և երբ ցուրտ շիրմին այն սոսկալի կափարիչը սիրտս պահպանող լանջս ճնշելու ժամը գայ հասնի այն ատեն պիտի թողում զան իմ սրտիս հատորին՝ որ նա իմ կարօտս անկէ առնէ :

Քահանայն կ'հասկնար թէ հիւանդն ինչ ըսել կուզէ, որուն պատասխանեց—լաւ'կս, ինձմէ խնդրածդ աշխատութիւն, քեզ պիտի զուարճացնէ կըսես, եթէ իրօք այդպէս ըլլար, շատ գոհ պիտի լինիմ իմ ըրած ծառայութենէս, բայց կը վախնամ որ հակառակ ազդեցութիւն ընէ քեզ, կենացդ այդ տխուր հայելին, որուն փշրանքները ոգել կառաջարկես ինձ :

Հայր իմ, այն վշտերը որ սրտիս մէջ արմատացած են, այն նետերը որք իմ տկար կուրծքիս մէջ մխուած կըմնան արդէն առանձին իրենց ազդեցութիւնն ի գործ դրած են, հերիք է որ ճշմարտութիւնը իմ կրած անտեղի նախատանաց բծերը մաքրէ ապագային մէջ: Գիտէք որ դառնացեալ սրտեր մինչեւ որ իրենց վշտերու հեղուկը, այն օդոյ շիթը, այն կայլակը զգայմանց թարգման եղող աչքերէն դուրս չթափեն չեն հանդարտիր. հետեւապէս մինչեւ որ ձեր մտաբերած տխրութեամբ ատեն ատեն չպաշարուիմ՝ սփոփանաց միջոցներ չպիտի փնտռեմ: Այժմ ինչ որ ունիմ իմ մէջ, ես միակ եմ կրողը. և ըստ որում զձեզ խոստովանահայր կ'ճանչնամ՝ զանոնք ձեզ հաղորդելով պիտի թեթեւնամ անոնց ծանրութենէն, և քանի որ գիտեմ թէ՝ իմ հաղորդածներս ձեր միջոցաւ ապագային մէջ ուրիշի մը պիտի հաղորդուին, այժմէն իմ վշտացս հաղորդակիցներ կամ աւանդապահներ տեսնելով պիտի սփոփիմ. Որովհետեւ իմ կենացս դարունը ձիւնապատ ձմեռներով պաշարող նկարագրու-

թիւնը նորոգել խնդրած եմ ձեզմէ, դուք կ'ըսէք թէ՝ «վախնամ որ այդ տաժանելի հայելին ձեզ տխրեցնէ» եայլն : Այո՛ իրաւունք ունիք այդպէս ըսելու. բայց գիտնալու էք որ այդ հայելին արդէն իմ հոգւոյս աչքին առջեւն է որ միայն ես կըտեսնեմ, և երբ զայն իմ հետ երկրորդի մ'աչքին ներկայացընելու կարող լինիմ, մի թէ չեմ սփոփիր, անկէ երեւակայած կամ ակնկալածս կարեկցութենէն չեմ մխիթարուիր, որ թէեւ անօգուտ՝ այլ սակայն անկարեկից մնացած չեմ լինիր, և գոնէ իմ վշտերս իմ հետ գերեզման տարած չեմ լինիր :

—Լաւ աղջիկս, կըմտածեմ ըսածներդ, բայց ես մեծ յոյս ունիմ որ դու պիտի ապրիս և նախախնամութիւնը քու անմեղութիւնդ պիտի հռչակէ, ինչպէս որ արդէն հռչակած է : Քու անհանգստութիւնդ հանգստութեան վիշտդ ուրախութեան պիտի փոխէ. և այն մռայլութիւնը որ երբեմն կ'ատէնք պիտի գայ ու քու տխուր յիշատակութիւններդ պիտի հեռացնէ քեզմէ և դու երջանիկ տիկին մը և երանելի մայր մը պիտի լինիս :

—Հայր իմ եթէ ըսածներուդ վրայ հաւատքի պէս յոյսեր ալ ունենամ՝ քանի որ ապագային կ'վերաբերին՝ անստոյգ են. և այժմ իմ մտքիս տկար լապտերը շատ հեռուն չլուսաւորեր, այլ միայն ներկային կ'թափանցէ : Օրուան մէջ առաջարկած խնդիրներս և փափագս ինձ համար կարեւոր կ'գտնեմ, և եթէ ըսածիդ պէս բարեբաղդաբար ապրիմ ալ նէ վնասակար չլինիր խնդիրս :

—Լաւ ուրեմն, պիտի կատարեմ կամքդ :

—Շնորհակալ եմ և ահաւասիկ իմ գրուածներս—ըսաւ Աղանի բարձին տակէն թղթածրար մը հանելով և քահանային ուղղելով—զորս իրենց թուականներով յատուկ տետրի մը մէջ օրինակելէն յետոյ, պիտի առնէք իմ կտակս զոր դողդոջուն մատներովս պիտի ստորագրեմ և հաստատեմ: Հայր իմ, գիտեմ որ դուք ձեր օգտաւէտ և փրկաւէտ պաշտօններն ունիք, և իմ առաջարկութիւններս ձեզ նոր ծանրութիւններ պիտի տան, այսու հանդերձ փափագներս զիս կ'ստիպեն այս անիրաւ պահանջն

քնելու • անիրաւ պահանջ կըսեմ. վասնզի ձեր անդին ժամանակը միայն ձերը չէ, այլ հարիւրաւոր ժողովրդեան և անոնց հազարաւոր պէտքերուն և կարօտութեանց յատկացեալ է, յափշտակութիւն պիտի ըսէի՝ եթէ ձեր արթուն խիղճը ինծ ծանօթ չ'ըլլէր • վասնզի վստահ եմ որ իմ խնդիրս ուրիշներու խընդրոյն մերժում չպատճառեր, անոր համար կըմեղմեմ բառերս և եթէ կըներէք ողորմութիւն կանուանեմ ձեր ինծ համար սահմանած աշխատութիւնը. և ձեր այս շնորհաց դէմ փոխարէն մը չունենալուս համար շատ պիտի ցաւէի, եթէ յաւիտենական երախտագիտութիւնը աւելի քաղցր չերենար ինծ:

—Աղջի՛կս, շնորհակալութեանդ ճառը շատ երկար եղաւ մինչդեռ սահմանածս շատ կարճ բան մ'է:

—Ներեցէք հայր իմ, իմ խնդիրս ինծ համար մեծ է և լի աշխատութեամբ եթէ ձեզ և կամ այլոց համար տղայական իսկ երևի, վստահ եմ որ հիւանդի մը սիրոյն համար պիտի զիջանիք կատարելու. իմ շնորհակալութիւնս սրտիս լեցունութեամբ ընդունեցէք, որ տկար լեզուս չ'կրցաւ զայն մատուցանել լիովին:

—Անմեղ փափագ մը կատարելը պարտք մը կատարել է և քանի որ դուն հայր կ'անուանէք և զձեզ զաւակ, աւելորդ է այս ճիշին աշխատութեան մեծ կարևորութիւն տալ. հետևապէս կտակի մասին ձեր ըսելիքները ինչ որ է յայտնեցէք:

Մինչ քահանայն իր ծոցի մաշտոցէն ծալլուած թերթ մը թուղթ և իր գրպանէն մատիտ մը կ'հանէր, Աղաւնի յաղթահար և խոնարհ դէմքով մը սկսաւ խօսքեր պատրաստել և քահանայն աճապարեց անոր ասացուածքը սղագրել, սակայն հարկ է յիշել թէ այս պահուս քահանայն հիւանդին անկողնոյն մօտեցած էր, և Աղաւնիի շրթունք շատ մեղմօրէն կըշարժէր ծանրացեալ դաշնակի մը պէս մեղմօրէն հնչելու համար, հետևապէս անոր խօսքերը հոս գրի առնուլը կարելի չեղաւ:

Պ-1184/

ՑԱՒԱԼԻ ԵՐԵԿՈՅ ՄԸ

Արեւն սկսած էր վանուց արևմտեան կողմ բարձրացող բլրակին ետև պահուըտիլ, և իւր յետին նշոյլները ձգած էր Շնորհալիի ծովէկ անուանած լճակներու վրայ, որոց մէտ առ մէտ ծածանումը կըտեսնուէր վանքի տանիքէն և որոց շուրջ պաշարող շէնքերն ու բարձրաբերձ ծառերը նոցա երեսն մասերը քողարկելով, կարծես հեռաքրքիր աչքերը պատժել կ'ուզէին:

Այս լճակներու հարաւային կողմ բարձրացող դղեակը, կընմանէր սէգ պահապանի մ'որ դարերէ 'ի վեր կեցած էր հոն և դեռ կըկենար սոյն հնամեայ քաղաքը հսկելու հպարտութեամբ:

Քաղաքի արևելեան կողմի պարտէզներ, որք այս լճակներու ջրով կ'ոռոգուէին, իրենց մերկ ծառերով ստուար բանակի մը պէս գոգցես քաղաքի պարսպաց կ'սպառնային. Պարտէզներէն անդին խառնուած ընդարձակ դաշտը, այն նահապետական երկիրը, իւր արտօրէից գոյնզգոյն գործերով զարդարուած անհուն սրահի մը կ'նմանէր, որուն համար երկնային կապուտակ վրանը ճարտարապէտն գմբէթ մ'էր, աստղերը լապտերներ և լուսինը լուսաճաճանչ ջահ մը:

Մօտակայ այգիները չենք յիշեր, վասնզի անոնց տերևազուրկ թուփերը դեռ կըմախքներու տխուր երևոյթն ունէին:

Երիկուան ժամը տասն և մէկն էր:

Մեզի ծանօթ ուխտաւորներէն երկու կիները և հիւանդ Աղաւնին, վանուց արտաքին դրան վրայ եղող սանդուղքն ելած իրենց քաղաքի այս տեսարանը կ'դիտէին, և յանկարծ երկու կիներէն մին քիչ մ'ետ քաշուելով ըսաւ—Եղիսաբէթ, Աղաւնին տարին բեր:

—Մարիամ քոյր ինչ կայ—յարեց Եղիսաբէթը:

Гос. Библиотека ... им. А. Мясникяна

—Քա Ենովք Եղեան1) մը Գրիգոր աղան կուգայ չես տեսներ

Այս խօսակցութիւնը արդէն Աղանի ևս լսած էր, որուն վրայ երեքը 'ի վայր իջնելով գնացին իրենց սենեակը։

Քիչ մը վերջ ծխափող 'ի ձեռին մօտ յիսնամեայ մարդ մը և գրեթէ անոր հասակակից կին մը, և 8—9 տարեկան տղայ մը վանք մտան և ուղղակի հիւանդին սենեակը գնացին։

Այս մարդը վեր յիշուած Գրիգոր աղան էր, այսինքն Աղանիի հօրեղբայրը հետը եկող կինը նորա ամուսինն էր և այն պատանեակը Աղանիի եղբայր Տիգրանիկն էր, որ դպրոցէն ելնելով հօրեղբօր հետ վանք կուգար. Հոս կարևոր է յիշել թէ Աղանիի հայր Գ. Յովհաննէս, ինչ ինչ առևտրական կարևոր գործոց համար այս միջոցին 'ի Թիֆլիս կ'գտնուէր։

Նորեկ կինը իւր սալանը վար առաւ գլխէն, պատանեակը վանուց դուռին մէջ սկսաւ շրջագայիլ, և Գրիգոր աղա նոյն սենեկի մէջ իրեն ցոյց տրուած անկիւնը բռնելով, վեհափառօրէն իւր ծոցէն ծխախոտի քսակը հանեց, ծխամորճը լեցուց և հրամայական շեշտով մը—կրակ մը բերէք—տղայ։

Անմիջապէս կրակն եկաւ և սկսաւ ծուխը քաշել այնպէս որ սենեակը ծուխի ամպերով ծածկուեցաւ, և այս ծուխերէն սկսաւ հիւանդ Աղանիի հազը երևան գալ. Նոյն իսկ ծուխ քաշողն ալ կըհազար, բայց ծծկեր մանուկի մը պէս ծխամորճի ամթը բերնէն թողուլ չէր ուզեր, և եթէ շնչառութեան համար ստիպուէր երբեմն շրթերը բանալու, ծխափողին ծայրը ստորին շուրթին տակը այսինքն թունչին վրայ կըդնէր, որուն համար մորուքին այդ մասը (որ ընդհանրապէս շատով կ'ձերմկնայ) ծուխին ազդեցութենէն դեղին գոյն մ'առած էր, ինչպէս որ գլանիկի մոլիներուն ցուցամատին և միջամատին ծայրերը կը դեղնին։

1) Երբ որոտում ըլլայ պառաւներ կըսեն թէ Ենովք Եղեան 12 ձիով կառք կըվարէ երկնից վրայ հետևապէս եկող անձը պոռոտախօս մէկը ըլլալուն համար, Մարեամ զայն Ենովք Եղեան անուանած էր։

Այսպէս երբ Գրիգոր աղա իւր ծխահաճոյքը կըկատարէր, կարծելով որ պատրաստ սուրճ չկայ, Տիգրանիկը կանչելով ըսաւ—գնա ծօ հայրսուրբին տես և ըսէ որ հօրեղբայրս Աստուրեան Գրիգոր աղան վանք եկեր է և կուզէ որ սուրճ մը ղրկէք իրեն։

Խեղճ տղեկը թէև ուզեց դիտողութիւն ընել, բայց հրամայողին դաժան դէմքէն վախնալով գնաց և մեղմ ձևով մը ըսաւ նորա ըսածները։

Վանահայրը ծուռ [illegible] մ'աչք դարձնելով պատասխանեց։—Օղլում այստեղ ղահվէխանէ չէ, Գրիգոր աղային ողջոյն ըսէք թող սենեակս հրամայէ այն ատեն երբ ուզինք սուրճ մը պատիւ կընենք իրեն։

Տիգրանիկ ետ դարձաւ լուիկ, և բարեբախտաբար Գրիգոր աղան բան մը չհարցուց. վասնզի իւր հպարտութիւնը իրեն այնպէս կարծել կուտար թէ վանահայրը բնաւ բան մը չզլանար իրմէ։

Ծխափողը պարպեց անգամ մ'ալ լեցուց տակաւին սուրճը բերող չկար, տիկին Մարիամ որ խոհանոցն էր Տիգրանիկէն իմանալով սուրճի խնդիրը ինքն սկսաւ պատրաստել։

Գրիգոր աղա անհամբեր էր, Տիգրանիկը սենեկին առջև տեսնելով պոռաց—ծօ տղայ, սուրճը ո՞ւր մնաց, որուն վրայ նա վանահօր պատասխանը հաղորդելու ստիպուեցաւ ակամայ։

Այս պատասխանը Գրիգոր աղայի հպարտութիւնը վիրաւորեց, փառասիրութիւնը խորտակեց. սակայն նա մեծախօսութիւնը օգնութեան կոչելով, վերարկուն առանց հագնելու իւր ուսերուն վրայ առաւ, ծխափողը գաւազան մը պէս ձեռքը բռնեց,—աղէկ, աղէկ—ըսաւ—մեր [illegible] վանահայր ըլլայ ու ինծի ղահվէ մը չղրկէ, այս քաշուելիք բան չէ, պիտի երթամ իրեն հասկցնեմ որ իւր այս ըրածը շատ սուղի պիտի նստի և պիտի տեսնէք որ որքան պիտի խոնարհի ինձ դէմ։

Սենեկի մէջ եղողները, թէև չերթալու համար խօսքեր ըրին բայց առ աչի չկրցան ետ դարձնելու իշխել, և նա յառաջացաւ դէպի վանահօր սենեակը։

Խեղճ Աղանիին մուխէն քիչ մ'աչք պիտի բանար Գրիգոր աղայի բացակայութեամբ, և այս անգամ անոր աղմուկներէն ականջները գոցելու կ'ստիպուէր ։

Տիկին Մարիամ տեսնելով Աղանիի այս անհանգստութիւնը փութաց իրենց սենեկին կից եղող փոքր սենեակը բանալ, զոր կանխատեսութեամբ պատրաստած էր ։ Աղանիի համար տեղ շինեց և դարձաւ իր աղջկան քով պառկելու համար թէ՛ բնաւ անհանգիստ չ'ըլլի, իր հօրեղբօր սովորական աքարքներուն վրայ ։ Եւ սակայն կարելի չէր Աղանիին հանգստութիւն, վասնզի այս անձ Աղանիի սիրոյն արգելք դրած, նորա պատկերը իր տգէտ վարմունքով աղարտելու պատճառ եղած էր ։

Գրիգոր աղան վանահօր սենեակը հասած, և առանց Աստուածօգնական ըսելու, հետևեալ խօսքերը կրկնած էր 4 անգամ՝

—Քեզ աքսորէ եկ առնող մարդուն համար ֆինճան մը կը խնայես հա ։

Վանահայրը իր ժամացոյցին հետ կը խաղար, թէև քիչ մը խլութիւն ունէր, բայց կարծես դիտմամբ լսել չէր ուզեր այս մարդուն խօսքերը ։

Գրիգոր աղան ձայնը աստիճան մը ևս բարձրացնելով հինգերորդ անգամ կրկնեց—քեզ աքսորէ ազատող մարդուն համար ֆինճան մը կ'խնայես հա՛—և ինքզինք մոռնալով բարկութեամբ մը ծխափողին ծայրը գետին զարկած ժամանակ ծխամանին կտոր կտոր ըլլալը չ'տեսնելով ։

Վանահայրը վերջապէս հասկցաւ. կամ ուզեց հասկնալ որ Գրիգոր աղան իրեն սպառնալիք կընէ. բայց հակառակ իր բնութեան դաղտ ծիծաղով մը—ո՛ Գրիգոր աղա, բարի տեսութիւն նստեցէք. և ձեռքով պատուհանի ապակիին զարնելով պօռաց Ծօ տղայ. ֆինճան մը եփէ ։

Գրիգոր աղան կարծելով թէ կրցած է վախցնել զվարդապետն, հպարտ շարժումով մը ձեռքը ծոցը տարաւ, ծխախոտի քսակը հանեց և առանց ծխամանին ցաւալի կոտորածը դիտելու, ծխամորչը մէկէց քսակին մէջ և սկսաւ խառնել, բայց երբ

քիչ մը հեռուն նայելով իր բարկութեան զոհ գացող սպասը տեսաւ շուարեցաւ մնաց ։

Վանահայրը տեսնելով Գրիգոր աղային ծխամանի արկածը ոչ թէ առ յարգանաց այլ առ կարեկցութեան սիկար մ'պատիւ ըրաւ և նա ընդունեց իր հպարտութեան աստիճանն աւելցնելով.

Թոթով սպասաւորը (որ ժողովուրդը Վըդօ կանուանէր), կրակ մօտեցուց և Գրիգոր աղան իր սիկարը վառեց և քիչ մը վերջ ֆինճան պատրաստելով մատուց Գրիգոր աղային, որ նա ալ մերթ գլուխ շարժելով, մերթ ինքնիրեն խօսելով, մերթ սիկար քաշելով սկսաւ սուրճը խմել. Խեղճ Վըդօն ոտքի վրայ կանգնելէն ձանձրանալով, սենեկին մէջտեղ դրուած կրակարանին մօտեցաւ և սկսաւ տաքնալ, և յետոյ Գրիգոր աղայի մէկ նշմարին վրայ ոտքի ելնելով սուրճի գաւաթն առաւ խոնարհութեամբ, բայց Գրիգոր աղա գաւաթը տուած ատեն ըսաւ—եթէ հայրսուրբը զիս բարկացուցած չըլլար վաղը քեզի նոր զոյգ մը կօշիկ բերելու մտադիր էի ։

Աղքատիկ Վըդօն հաւատալով այս խօսքին իր կորուստին վրայ կուլար, սակայն Գրիգոր աղան ճանչցողը միշտ բերել բայը անկատար եղանակաւ պիտի խոնարհէր ։

Գրիգոր աղան վանահօր լռութիւնը զիջում կարծելով, նախատինք ընելու նպատակէն չեղած, սկսած էր յանդիմանութիւններ պատրաստել մտքի, և մինչդեռ նա այս մտածմանց մէջ էր, ըսաւ վանահայրը—Գրիգոր աղա սուրճ խմեցի՞ր ։

—Պիտի չխմէի, բայց հասկնալով որ սխալմունքդ ճանչցեր ես անոր համար ընդունեցի։ Ըստորում վանահայրը քիչ մը ծանր կըլսէր, շատ ուշադրութեամբ մտիկ կընէր իր հետ խօսողին բերանը նայելով, և բարեբաղդաբար Գրիգորի խրոխտ հնչումէն վանահայրը կէտ առ կէտ հասկցած էր անոր խօսքերը, որուն այսպէս պատասխանեց ։

—Սխալմունքը քուկդ է իմս չէ, ես պարապ չունիմ այս ժամ այն սենեակը ֆինճան ղրկելու, բայց քովս եկողին պաշ-

տուր եմ կրցածիս չափ պատիւ ընելու և այս է իմ ընթացքս ամէն այցելուներուս դէմ։

—Կերևի թէ կը մոռանաս իմ ով ըլլալս ։

—Բնաւ չեմ մոռնար ։

—Աքսորը կը յիշե՞ս ։

—Այդ ալ չեմ մոռնար, բայց ես չուզեցի այդ բարեգործդ երեսիդ զարնել։

—Ի՞նչ միթէ քեզ ազատելով չարիք գործեր եմ։

—Ազատելով ինչո՞ւ կ'ըսես մատնելով ըսէ ։

—Լաւ ուրեմն քու այդ գէշ վկայութիւնդ հաստատելուս համար, առաւօտ չեղած պիտի տեսնես որ վանքէն դուրս ձգուած ես ։

—Հասակէդ երկար պէրաթ կոնդակներ ունիմ, դեռ այդ յիմարութիւնը քիչ է քեզ համար ։

—Վարդապետ, խօսքդ գիտցիր ։

—Խօսքս ալ գիտեմ քեզ ալ պարոն—կրկնեց վարդապետը—և բարկութենէն հազէ մը բռնուելով սկսաւ հազալ։ Այս միջոցին Գրիգոր բաւական հայհոյութիւններ տեղացուց, բայց հազն ու հայհոյանքը իրար խառնուեցան, և քիչ մը վերջը վարդապետն աւելցուց, դեռ հազը լաւ չ'հանդարտած ։

—Ա՜ ա՜ ա՜նիծեալ մարդ, վասակէ մը տարբերութիւն չունիս ։ չպատկառելով կը պարծենաս իբրև թէ զիս ազատեր ես, ո՛չ քու չարիքէդ կը վախնամ, և ո՛չ քու բարեացդ կը կարօտիմ, միայն այս տեղէն հեռացիր բաւական է ։

Գրիգոր աղա այս խիստ խօսքերէն սկսաւ լքանիլ և կռուոյն հանդիսատես եղողներէն ամչնալ, և տեսնելով որ դժուար է վանահայրը զիջումի բերել, ծխափողը իբրև իր վերջին ապաւէն վեր բարձրացնելով—զիս կը վռնտես հա՞, հիմա քու գլուխդ կը ջախջախեմ—ըսած ժամանակ աներևոյթ ձեռք մը նորա դաստակէն բռնեց և հարուածն արգիլեց, և Գրիգոր աղա յետկոյս դառնալով տեսաւ որ ձեռքը բռնողը Մարտիրոսն է, որուն ցասումով մը ըսաւ—Թողուր ծօ սա ծուռ մարդուն արժանաւոր պատիժը տամ։

Բայց Մարտիրոս ամուր բռնած էր նորա դաստակէն և փայփայիչ խօսքերով յետս կը մղէր զնա ։

Այս միջոցին վանահայրը կը պատրաստուէր քաղաք երթալու իր վրայ յարձակում ընել ուզողին համար գանգատելու. միւս կողմէն Մարտիրոս ինքնահաւան աղային ձեռքերը համբուրելով կաղաչէր որ դուրս ելնէ, և վերջապէս հազարումէկ փաղաքշանքներով Գրիգոր աղան դուրս հանելէն յետոյ Մարտիրոս դարձաւ դէպ 'ի վանահայր և խոնարհելով անոր ներողամտութիւնը խնդրեց, և բարեբաղդաբար վանահայրը որքան որ բարկայոտ, այնքան ալ իրեն դէմ ուղղուած աղաչանաց ներողամիտ քնութիւն մ'ունենալով, իր տեղ հանգիստ ըրաւ քաղաք երթալու ձանձրութենէն ազատելով։

Մարտիրոս դարձաւ իրենց սենեակ, ուր ցասուցեալ Գրիգոր աղան յոգնած մարդու մը պէս կողմնակի ինկած էր բարձի մը վրայ, դէմքէն այնպէս կը հասկցուէր թէ այս բանակռուոյն անյաջող ելքը զինք վշտերու հրով կը վառէր և պարտութեան ցրտով կը սառէր ։ շրթունքները կը դողար, խօսքերը կը կապկպէր, ցաւագին ուրախութիւն մը և ուրախագին ցաւ մը միայնգամայն կըզգար, ասոնց հետ մէկտեղ իր վշտերը քողարկել ուզելով, շինծու մխիթարութեամբ մը կըսէր—եթէ Մարտիրոսը վրայ չ'հասնէր այս խիստ մարդը լաւ մը պիտի կակղացնէի, բայց թող մնայ, ինք գիտէ որ ես ետ մնացող մարդ չեմ եայլն եայլն ։

Իր շուրջ գտնուողներ տան խաղաղութիւնը պահպանելու համար նորա ամէն ըսածներուն այո այո կըսէին, մինչև որ բարկացեալ աղան իր երեկոյեան օղիի բաժինը խմելով կերակուրի հրաման ըրաւ ։

Գրիգոր աղա, Մարտիրոս և Տիգրանիկ իրենց ընթրիքն աւարտելէն յետոյ, սեղանը փոխադրուեցաւ սենեկի վարի անկիւնը, որու շուրջ կանայք և մանկտիք բոլորուելով լռիկ մնջիկ սկսեցին ընթրել ։ Բայց Գրիգոր աղա հրամայելու մէջ պէտքէն աւելի սէր ունենալով, անտեղի հրամաններով, քանի մը անգամ անհանգիստ ըրաւ անոնց մէկ քանին ։

Ծանուցեալ աղան շատ մ'աւելորդապաշտութեանց հետ, օտար լեզուով անուններ գործածելու մէջ ևս փառք և մեծու-թիւն կ'համարէր ։ Ունէր Փէչէթէ անուն երեք տարեկան աղջիկ մը և Մէհմէդ անուն հինգ տարեկան տղայ մը, որոնք իր քով կոչելով, իրեն դէմ պատասխանելու համարձակող վանահօր դէմ անարգանաց խօսքեր խօսելու կը հրահանգէր ։ Այս անմեղ տղա-յք կարծելով թէ՝ կարևոր և հաճոյական բան մ'է իրենց եղած առաջարկութիւնը կաշխատէին համակերպելու, որով սիրտ ապականող խօսքերուն հեղինակը կուրախանար, երբ այս չքմեղ դերահասներ իրենց դասերը ճշդութեամբ կը սորվէին ։

Շատ չանցաւ Գրիգոր աղայի մէկ բարկութեան վրայ, տղա-յք իրենց ձեռք տրուած զէնքը իրենց հօր ուղղեցին և լեցուն չափով հայհոյանքներ տեղացուցին իրենց հօր գլխուն, որ նա-ալ իբրև թէ զանոնք սաստելու համար—վա՜յ շունշանորդիներ այդ-պէս անկարգ խօսքեր խօսիք հա՛—ըսելով իր ծխափողը քաշե-լով լաւ քանի մը հարուած իջեցուց ասոնց, որք աղեկտուր ճիչերով տարուեցան իրենց մօր քով ։

Թէև սիրտ չէր համբերեր այս հակասական անտեղութեանց, բայց ներկայ եղողներուն սովորական դարձած էր այս կազմա-կան արարքները լռութեամբ տանիլը ։ Ասոնցմէ միայն Մարտի-րոս չկրցաւ ինքզինք զսպել և հարկադրուեցաւ քանի մը խօսք խօսելու, այն նպատակաւ որ՝ եթէ ընդունուի իր ըսածներ յաջողութիւն մը գտած պիտի լինի, իսկ եթէ այս պատճառաւ Գրիգոր աղան բարկացուցած լինի, այն ատեն իրարմէ հեռա-նալու առիթ մ'երևան պիտի գայ որ փափագելի էր Մարտիրո-սին համար. վասնզի կը տեսնէր որ այս վիճակին մէջ Աղանի անհանգստութեանց կենթարկուի ։ Ուստի ըսաւ—Ներեցէք աղա, թէև պարտք կամ իրաւունք չունիմ ձեզի դէմ խօսք խօսելու ։ բայց եթէ կընդունիք իբրև ձեր զաւակը համարձակութիւն պիտի ունենամ քանի մը խօսք խօսելու, խնդրելով որ շնորհ ընէք առանց բարկութեան լսել մինչև վերջը ։

—Է՛ ըսէ նայիմ ի՛նչ քարոզ պիտի տաս ։

—Այդ կարողութիւնը չունիմ ։

—Կարծեմ զիս խրատել կուզես ։

—Սխալմունք մը պիտի յայտնեմ ։

—Ուրեմն խելք պիտի սորվեցնես ինծի ։

—Քաւ լիցի. միայն գիտցածներդ պիտի յիշեցնեմ քեզի ։

—Շատ աղէկ ինչ որ պիտի ըսես ըսէ հրաման է քեզ ։

—Էֆէնտիմ գիտէք որ մարդ մ'երբ իր ծոցին մէջ իժեր անուցանէ օտարները վնասելու համար, առաջին անգամ ինք կը վնասուի անոնցմէ ։ Այն անձ որ ագէտի ձեռք զէնք կուտայ միևնոյն զէնքէն ինք կը վիրաւորուի ։ Այն անձ որ իր զաւա-կաց չարութիւն կը սորվեցնէ, չարեաց մեծը իր տան մէջ կը-կատարուի ։ Այն որ անմեղ տղայոց անարգանք կ'ուսուցանէ, անարգանաց աւելին ինքը կը կրէ ։

Դու որ այդ անմեղ տղայոց կողմէն ուրիշին ուղղուած գէշ խօսքերով ուրախացար և քեզի դէմ խօսուած փոքր հայհոյու-թենէ մը վշտացար և այդ աննպատակ մանկիկները հարուած-ներով լափեցիր, միթէ չես համոզուիր որ մեծ սխալմունք մ՛ էր ըրածդ ։

—Ի՞նչ ըսել կուզես ։

—Ահաւասիկ կըսեմ ըսել ուզածս ։

—Պիտի լսեմ ըսէ ։

—Շատ լաւ, ուրեմն յաւելում ըսել, դու որ քու սիրա-կան զաւկիդ քեզմէ սորված խօսքերով անպատուութիւն կըզ-գաս, միթէ ուրիշը ի՞նչ աստիճան ցաւ կըզգայ իր կրած ա-նիրաւ նախատինքէն ։ Երբ մարդ մը նախատելու ունակու-թիւնը կ'արմատացնես անոնց սրտին մէջ, չես յիշեր որ հայր մ'ալ իրեն նմաններուն պէս մարդ մ'է, և անհեռատես տղու մ'աչքին առջև բնաւ զանազանութիւն չունի ։

—Ի՞նչ ըսել կուզես ։

—Ըսել կուզեմ որ, մոլութիւնները երբ զօրանան, տարե-րաց պէս աննուաճելի կը դառնան և կը նուաճեն իրենց ենթա-կայները, հրոյ պէս անսահման ջրոյ պէս անզուսպ հողմի պէս

անմռնելի և հողի պէս անյագ կլլելոյն մասնաւորութիւն չեն գիտեր, եթէ այրին հաւասարապէս կ՚այրին, եթէ ողողեն չեն գթար, եթէ իրենց փոթորիկներուն առջև խաղալիկներ գտնեն զանոնք ձորերու մէջ գլորելէն և ժայռերու զարնելէն չեն ըզգուշանար, եթէ կլանել ուզեն հայրն ու մայրը չեն զանազաներ :

—Է՛ վերջապէս ի՞նչ ըսել կուզես :

—Վերջապէս ըսել կուզեմ թէ՝ դուք այս անձեղներու բարոյական մահուան պատճառ պիտի լինիք զիրենք զանազան մոլութեանց մատնելով, զգուշացէք այս մարդասպանութենէն, մի չարախօսէք որ՝ չարախօսիլ չսորվին, մի զրպարտէք, մի նախատէք, մի հարուածէք որ չար օրինակ չընծայէք :

Ինչ որ կուզես ուրիշները քեզի ընեն, դու ալ անոնց այնպէս ըրէ, երբ դուն կանպատուես ուրիշը, մի յուսար որ քեզ պատիւ կուտան, երբ կատես, մի յուսար որ քեզ կսիրեն, քու պատւոյդ քու անձիդ հետ շաղուած չէ, այլ ուրիշներու յարգանքներն են որ քեզ պատիւ կըստեղծեն, և երբ այս յարգանաց թշնամանք յաջորդէ այն ատեն քեզ ընծայուած պատիւը կանհետանայ. հետևապէս երբ չ՚յարգես չես յարգուիր, և ուրկէ որ չես յարգուիր անոր համար անյարգ կամ անպատիւ կըհամարուիս. ուրեմն ուրիշին ընծայածդ յարգանաց չափով պահանջէ անկէ, ինչ որ կըպահանջես, վասնզի ամէն բան փոխարինական է.

Գրիգոր աղայի համբերութիւնը սպառած էր, եթէ լռելու խօստացած չըլլար, տասն անգամ պայթած լինելու էր, և Մարտիրոս կըզարմանար իւր խօսքերը այսպէս լռութեամբ լսելուն վրայ, և սակայն յանկարծ :

—Ի՞նչ կընես ծօ, զէվզէկութեանդ չափն անցաւ [illegible], բաժներդ ոչ սոխով ոչ սխտորով և ոչ չէ+երով կուտուին, նէ՛ ջմէ ինչ որ կուզես քեզի ընեն դու ալ անոնց այնպէս ըրէ, աճայիպ, դու ինձմէ փոքր ես և ձեռքս պագնելու պարտաւոր, ըսել է որ ես իմ մեծութեամբս առաջ քու ձեռքդ պագնելու

եմ՝ որ, ապա դու իմ ձեռքս պագնես չիտակը աղէկ յիմարութիւն կըքարոզես :

Մարտիրոս մինչ կըպատրաստուէր բացատրութիւններ տալու, աղան բարկութիւնն աւելցուց, և սաստելով զՄարտիրոս— կը կորսուիր տեղդ գնա—ըսաւ. վասնզի Մարտիրոսի խօսած ժամանակ նա տեսած էր որ տիկին Մարիամ իրենց վերմակներ անդիի սենեակ կըփոխադրէ, ինչպէս արդէն քանի մը օրէ առաջ հիւանդ Աղաւնին ևս միևնոյն սենեակ տարուած էր :

—Քեզ համար ջուր բերողն ալ մէկ է, կուժ կոտրողն ալ— ըսաւ մեղմիկ և ելաւ իրեններուն քով :

Հեգնութիւն և ծաղր զազիր ճճիներն են, որք փառասիրութեան և եսութեան տերևները կրծելով կըգօսացնեն :

Գրիգոր աղա ծաղր և արհամարհանք տեսաւ այս իրիկուան երկու դէպքերուն մէջ. հետևապէս հետևեալ առաւօտ տուն վերադառնալու խորհրդով անկողին մտաւ, իբրև թէ իւր այս խորհրդով իւր հակառորդները արհամարհած ըլլար :

ՑԽՈՒՐ ԳԻՇԵՐ ՄԸ

Գիշերային հանգստութեան ժամերը հասած և անկողինք պատրաստուած էին, բայց պարոն Մարտիրոս և իրեններ զուրկ էին քնոյ և հանգստութեան անուշ և կազդուրիչ վայելումներէն, մինակ փոքրիկ Սրբուհին էր որ իւր հիւանդ մօր սնարին մէկ կողմը քաղցր քնոյ մէջ նոյն օրուան ընծայած զարգացումը կընդունէր անզգալաբար : Նա իւր մեծ մօր պէս զանազան ցաւոց հետ իւր սիրելի զաւկին հիւանդութեան ցաւով չէր տոչորէր, նա իւր մօր պէս հազարումէկ սև ու մութ մտածումներով չէր պաշարուեր, նա իւր հօրը պէս սրտայոյզ երևակայութեամբ անմեղ հրեշտակի մը մահը և հոգեհատորի մը որբու-

թինք չէր գուշակեր, գուշակութիւն մ՚որ ծրականութեան գծերով կըպատկերանայ մարդուս աչքին։ Վերջապէս նա այս ամէն տխրալղեցիկ մտմտուքներէն զերծ էր և բնաւ չէր իմանար ուրիշներու ներքին ցաւերը։

Եթէ վիշտ և ցաւ մարդկային սրտեր այրելու հանգամանքն ունին կրնայ ըսուիլ որ այս փոքրիկ խցիկը Դէէրայի հնոցին չափ բոցավառ և հրաբորբոքէր, սա տարբերութեամբ որ այն իւր զոհերը արտաքուստ լափելու՝ իսկ այս ներքուստ խածնելու յատկութիւնն ունէր։ Միայն ննջող մանկիկը չէր ազդուեր այս բոցէն և կըմնար անխածն, և եթէ ներելի է ըսել երեք մանկունք պաշտպանող հրեշտակին պէս իւր շուրջ գտնուողներուն զովութիւն կըսփռէր այս մանկիկը։

Նախախնամական տնօրինութիւնները սքանչելի են. վասնզի փայտակոյտին վրայ ծնրադրող Սահակին տեղ, ինչպէս որ խոյ ողջակէզը, այսպէս ալ ամէն դառնութեանց հետ քաղցրութիւն ամէն ցաւոց հետ սփոփանք և անյուսութեան խաւարին մէջ յուսոյ փոքրիկ նշոյլներ կըշնորհէ միշտ։

Այսպէս երբեմն այս տնեցւոց յուզումները կըսկսէր մեղմանալ և իւրաքանչիւրի աչք կըդառնար այն կայտառ մանկան անմեղ և զուարթ պատկերին վրայ. յորմէ պէտք եղած չափով հայր ու մայր և մեծ մայրեր իրենց համար սփոփանքներ կընդունէին, և Մարտիրոս աւելի պահանջող լինելով իւր սրբիկի (սրբուհիի) կարմրագոյն այտերէն համբոյրներ կըքաղէր այնպէս ուժգնութեամբ, որ գոգցես նորա անարատ արիւնով գունաւորեալ այտերէն քաղցրահամ Նեկտար ծծել կուզէր այս համբոյրները սակաւ ինչ զգալի լինելով մանկան, առիթ կուննէր քնոյ մէջ այս կամ այն կողմ դառնալու իւր հանգիստը կատարելագործելու համար։

Սրտի հանդարտութիւնը դարձեալ այս մանկան կընծայէր պէտք եղած թմրութիւնը և հեշտ քունը կուգար կիջնանէր նորա փափուկ արտեւանանց վրայ ուշիկ ու մեղմիկ։

Հիւանդն արդէն անկողնոյ մէջ էր, և տկար ու կցկտուր

թմրութիւնները կ՚ուզէր իրարու շղթայել կատարուն քուն մը շինելու համար։

Եղիսաբէթ և Մարիամ իրենց անկողիններու մէջ մտած, արթնութեան մէջ քուն և վրդովման մէջ հանգիստ կերազէին։

Մարտիրոս իւր աչքերուն հետ կուզէր իւր մտած խորհրդարանն ալ փակել և հանգստանալ, բայց մտածմանց հեղեղն ու հոսանքը, հանդարտութեամբ մօտեցող քունը ի յորձանս վարելով պտոյտներու կըմատնէր զայն։

Մարտիրոսի այլեւայլ մտածմանց վրայ աւելցած էր Գրիգոր աղայի այս օրուան խռովայոյզ արարքը, և շատ կըվշտանար անոնց ընկերակցութեամբ այս տեղափոխութիւնը եղած լինելուն վրայ, քանիցս միտքը դրաւ յանդիմանել իւր մայրն ու զոքանչը զանոնք հրաւիրած լինելնուն համար, և որպէսզի անոնց նոր վիշտ մը չպատճառէ վերջապէս լռեց, մանաւանդ որ դիտէր թէ տեղական սովորութիւնը այդպէս կըպահանջէ, այսինքն հիւանդ մ՚առանց ամբոխի վանք չտարուիր, և պէտք է որ ազգականք և պարագայք միասին լինին, այսու ամենայնիւ գոհ էր Մարտիրոս տեսնելով որ, վանուց մէջ իրենցմէ ի զատ ուրիշ ուխտաւորներ չկան, և այս առթիւ իրենք կրցած էին գոնէ երկու սենեակ ունենալ, մինչդեռ շատերը հիւանդ կըբերեն և 20—30 հիւանդին հետ մէկ սենեկի մէջ կըմնան, որ հիւանդէն ի զատ առողջներուն անգամ վնասակար է։

Այսպէս Մարտիրոսի զանազան յիշողութեանց արթնութիւնը ժամերէ ի վեր անդթօրէն կըվարուէր իւր հետ զինք քնոյ հանգստութենէն զրկելով։

Իւր սրտնեղութենէն սենեկէն դուրս ելաւ, և ինքզինք իրենց սենեկի տանիքը գտաւ. ուրկէ ամբողջ քաղաք ափի մը պէս կերեւնար։

Մարտիրոս յափշտակուեցաւ այս գիշերային խաղաղութենէն և հանդարտութենէն, որ կըտիրէր բաւական մեծկակ քաղաքի մը վրայ, և բաղդատմամբ շատ զարմանալի գտաւ իրենց խցիկը որ տակաւին իւր մէջ խռովեալներ կըպահէր։

Մարտիրոս պահ մ՚ինքզինք տարբեր տարկաներով զբաղե-

ցընել ուզելով, սկսաւ քաղաքի հարաւային արեւմտեան լեռնե-րու շղթային աչք տնկել մթութեան մէջ, ուր հազարաւոր վէմափոր այրեր կը պարունակէին և որոց մէջ գտնուած Ճարտարութեանց և քանդակագործութեանց բեկորները տակաւին տեսանելի լինելով կը հաստատէին թէ այդ քարանձաւները ժամանակաւ ստուար ժողովրդեան մը բնակարաններն էին ։

Խեղճ Մարտիրոս այս դարերու պահապանաց վրայ աչք տնկելով կարծես հարցնել կ՚ուզէր թէ՝ կա՞յ արդեօք ինծի պէս թշուառ մը կամ տեսած էք ինձ նման վշտահար մը ։

Վայրկենական լռութենէ մը յետոյ, նոյն լերանց ձորակներէն անցնող հովերը, սարսռիչ վռնչումով մը զոգցես պատասխան կը բերէին յայտնող թէ՝ այո՛ տեսած ենք շատերը տեսած ենք սոսկալի թշուառութիւններ, նողկալի անգթութիւններ, անմեղ արիւններ, անտանելի չարչարանքներ, աղիողորմ լացեր ու կոծեր, որոց առջև քու այս մտատանջութիւններդ նախանձելի և մխիթարական վիճակ մ՚է, որ դժբաղդութիւն կամ թըշուառութիւն կ՚անուանես ։ Մեր տեսածները անհուն են, սակայն անփորձ երիտասարդ կերևի թէ՝ առաջին անգամ է որ դու վիշտ կըզգաս և զայն քու աշխարհիդ մէջ ամենածանր կըկարծես, ինչպէս որ այլոց ցաւեր քեզ անտեսանելի և իրենց համար ծանր ու անդարմանելի կերևին, այսպէս ալ քու ցաւդ միայն քեզ ծանօթ ու ծանր կերևի ։ Բայց պէտք է գիտնալ թէ հոգն ու մտատանջութիւնը եթէ չափազանց լինի, դժբաղդութիւնը կըբազմապատկէ, արիացի՛ր, յուսա՛ և աղօթէ և պիտի տեսնես որ ամէն ինչ դիւրատար պիտի լինի քեզ ։

Այս վերջին խօսքերը զօրաւոր ոգիի մը պէս, երիտասարդի վշտաց տենդը թեթեւցնելու նպաստեցին, և այս պահուս իւր աչքեր վանքի եկեղեցւոյն կողմ դարձնելով նորա գմբէթի պատուհաններէն դուրս ցոլացող կանթեղի նշոյլները տեսաւ, որուն վրայ թմրութենէ մը սթափողի պէս փութանակի վար իջաւ և գնաց եկեղեցւոյ դրան առջև աղօթելու ։

Օդը բաւական ցուրտ էր, բայց նա իւր ջերմ զգայութեա-

րով, ցուրտը բնաւ տեղ չէր դներ, քառորդ ժամ մ՚աւելի աչքի արցունքով եռանդագին աղօթք մ՚ըրաւ ․ յորմէ վերջ սիրտն ու միտքը իրենց հանդարտութիւնը գտան ․ որով կարօղացաւ երթալ իւր սենեակը, ալէկոծութենէ ազատող նաւակի մը պէս յուսոյ նաւահանգստեան ապաստանելով ։

Մինչ նա իւր անկողին կըմտնէր, դէպ՚ի Աղաւնին ակնարկ մը նետեց նորա կացութիւն իմանալու համար, և տեսաւ որ նորա աչքեր եկեղեցւոյ կանթեղներուն պէս մերթ կըփալփլար և մերթ կաղօտանար, և կարծես թէ այս յոգնած աչքեր Մարտիրոսի ներկայութեան կ՚սպասէր սակաւ ինչ նիրհելու համար, և այսպէս նախ Աղաւնին և ապա Մարտիրոս սկսան ընդունել քնոյ անուշ ազդեցութիւնը, որ վերջապէս դարձեր եկեր էր երկար թափառումէ մը յետոյ ։

ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԸ

Մեր նկարագրած աղմկալի գիշերուան վրայ, վեց խաղաղ գիշերներ անցած և եօթներորդ առաւօտը իւր պարզ ու վճիտ լուսով ողջունած էր երկիրը և առանց այլևայլ բանաստեղծութեանց նկրտելու պէտք է ըսել թէ՝ օրը զուարթ էր, և զուարճալի օրուան մը պահանջած բոլոր հանգամանքներով օժտեալ էր ։ Արևը միջօրէին կը մօտենար և իրեն նայելու համարձակող աչքերը ճաճանչահար ընելով յերկիր կը խոնարհեցնէր ։

Այս միջոցին վայելչահասակ եկեղեցական մը վանքի միջնակէն նրբագաւիթը կը մտնէր և ընտանեբար կերթար այն սենեակը, ուր արդէն եկած էր ութ օր առաջ ։

Այցի և ընդունելութեան վերաբերող պատշաճութիւնները ի գործ դրուելէն յետոյ, տիկին Մարիամ ըստ Եղիսաբէթին—

այժմ Աղաւնին մինակ չէ, տէր հայրը հետը կը խօսի և Սրբին Աղաւնիի հրամանները կը կատարէ և մենք մեր փափաքանաց և խոստման համաձայն երթանք վանուց անկողին և վերմակները դուրս հանենք և կարկտենք, որոնք թերևս երկար ժամանակէ ի վեր արև չեն տեսած :

—Շատ լաւ կը լինի—պատասխանեց Եղիսաբէթ և երկուքը մէկէն ոտքի ելլելով քահանայի ձեռք համբուրեցին ու մեկնեցան:

Աղաւնիի սիրտ սկսած էր բաբախել:

Քահանայն ծոցէն ձեռագիր տետրակ մը հանեց և առաջին թերթը դարձնելով կեցաւ :

Աղաւնի կ'ուզէր իւր յուզումն ու այլայլութիւնը ծածկել, բայց նորա ներքին վիճակը (որ արտաքին կերպարանքէն կը հասկցուէր քահանայի նրբադէտ աչքէն չ'վրիպեցաւ :

—Կը պահեմ—ըսաւ քահանայն—եթէ այդպէս պիտի յուզուիս

—Հանդարտ եմ հայր իմ, եթէ երբէք անհանգստութիւն մ'ունիմ այն ալ անհամբերութիւնս է, կը խնդրեմ կարդացէք և հանգիստ պիտի լինիմ:

—Նախ—ըսաւ քահանայն—այս տետրակի վերջի երեսներուն վրայ գրուածը, որ քու կտակդ է կարդա, և եթէ ճիշդ ուզածիդ պէս է զայն ստորագրէ :

Աղաւնի դողդղալով տետրակն առաւ կարդաց դժուարազուսպ հեծկլտանքներով, (և այս միջոցին որ քահանայն գրիչ կաղամար պատրաստ ունէր իւր քով), գրիչն առաւ և ստորագրեց շատ լաւ է ըսելով:

—Զաւակս—աւելցուց քահանայն—այս գործողութիւնները միայն քու նախանձանացդ չտակալով կատարեցի և ոչ թէ ձեր կարծեաց համակարծիք լինելով, դուք դեռատի էք, կրնաք տակալ հիւանդութեան մ'որ պահ մը ձեր առողջ մարմինը տկարացուցած է, իշխեցէք ձեր վրայ և վանեցէք այդ մթին խորհուրդները ձեր մտքէն, զուարթ եղէք և այս բաները ձեր հրաժեշտի պատրաստութեանց կարգը մի դասէք, եթէ միշտ այդ յուսահատ համոզման մէջ մնաք. ձեր ապագայի մէջ նկատած

դժբաղդութիւնները շատ շուտով ձեր վրայ հրաւիրած պիտի ըլլաք. կը մեղքնամ ձեզի և կը պատուիրեմ որ տոկուն լինիք և համբերող :

—Հայր իմ, անշուշտ կեանքը քաղցր է և այս բանը ինծի պէս գերեզմանի եզրին մօտեցած մէկը աւելի լաւ կըզգայ, հետևապէս կընդունիմ ձեր հրամանները և կը խոստանամ կըցածիս չափ ճիգ թափել ինքզինքս անզգայ պահելու այդ խաւար մտածմանց դէմ: Եւ եթէ արդէն գլխ իրեն խաղալիկ ընող հող մը ուժգին բաղխումով մը գլխ այդ եզրէն յանդունդ գլորելու իշխէ, այն ատեն ես չ'պիտի զօրեմ դիմադրելու և դու պիտի աղօթես ինձ համար ըսելու «հողես և 'ի հող դարձցիս», և ի՞նչ է մեռնիլը երբ օրերդ առլի են դժուարութիւններով, երբ հիւանդութիւնը քեզ նկուն ըրած է, և կեանքդ մաշեցուցած է, վշտերու գեղեր կերպով մը սպաննած են քեզ արդէն : Այո՛ բան մը չէ մեռնիլն երբ մէկու մը զգացումները կանխաւ մեռած են, երբ պատրանք, յոյս, սէր իրարու ետևէ մարած են, երբ հոգին ձանձրոյթ կըզգայ աշխարհէն, ի՞նչ փոյթ եթէ մարմինը փոքր ինչ շուտ կամ ուշ քայքայի :

Քահանայի աչքեր արտասուօք լեցուեցան, և երեսը դարձուց չ'տեսնուելու համար :

Աղաւնին—մի՛ երթայք տէր հայր, տակաւին ըսելիք ունիմ:

—Հոս եմ աղջիկս, անդէն դառնալով պատուհանէն դուրս նայեցայ, պատրաստ իմ լսելու, խօսեցէ՛ք :

—Խօսելիքներս շատ կարճ է, այն է աղաչել ձեր Ս. հայրութիւնն որ իմ այս կտակս, որ աւելի փափաք մ'ըսել կը վայելէ, հաղորդեա Հրաչեայի իբրև տեղեկութիւն, և իմ վերջին բառերս տալով իրեն ըսէս, որ տակաւին նէ զքեզ կ'յիշէ:

Անմոռնայս դէմ իմ հաւատարմութիւնս գիտէք, նոյն իսկ ձեր վկայութեամբ. հետևապէս իմ ուղղած այս բառեր գիտէք թէ ի՞նչ զգացումներէ կ'արտայայտուին, խնդրեմ այս երկու տերևը իրարու հետ չ'շփոթէք, վասնզի շատ տարբեր են իրարմէ, վասնզի առնցմէ մին անգին կորուստ մ'է որ միշտ

անփոխարինելի է , և միւսն պատրաստի գանձ մ'է որ միշտ իւր յարգն ու արժէքն ունի ։

—Լաւ աղջիկս, կըկատարեմ քու փափագդ ըսաւ քահանայն, և ալ չկրցաւ խօսիլ ։

Քահանայի ընչացքին վրայ դադար առնող արտօսր մ' Աղաւնիի սրտին մեծ յուզում տուաւ , և երբ նա քահանայի մեկնած առեն անոր ձեռքն համբուրեց, իւր այտերէն շրթանց վրայ սահած շիթերով փոխարինեց այն արտօսրը որ իրեն համար թափուած էր ։

Այսպէս աւերեալ սրտով քահանայն հրաժեշտ տուաւ այս սենեկէն և Աղաւնի մինակ մնաց , իւր սնարին մօտ դրուած տետրը թղթատելու սկսելով , որուն առաջին երեսին ճակատը գրուած էր հետևեալը խոշոր տառերով . «Աղջկան մը Յիշատակարանը ։»

ԱԿՆԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Դեկտեմբերի սկիզբն էր և ձմրան տխուր օրերէն մին , երկինք չէր ժպտեր այլ կարտասուէր , վասնզի համատարած ամպ մ'եղանակին ազդեցութիւնն 'ի գործ դնելու համար յաջողեր էր արևու ճառագայթները սքողել , և թեթև որոտումներով (որ այս եղանակին հազուադէպ է) կըցօղէր երկիրը ։

Անձրևի շիթերը փոխանակ պատուհաններն ապտակելու , իրենց մեղմ իջուածքով ապակիներու վրայ դիւրահալ մարգարիտներ կըյօրինէին ։

Կիւրակէ էր , և օրուան այս ոչ ցուրտ տեսքէն , շատեր ստիպուած էին փակուիլ իրենց խցիկներու մէջ ։

Խորհրդաւոր Եփրատայ արևմտեան կողմն մերձ Ա··· անունով գեղեցիկ քաղաքը , իւր ծիծաղկոտ օդը կարծես այսօր Լոնտոնի մառախլապատ օդոյն հետ փոխանակած էր ։

Օրուան այս տխրութիւնը , որքան որ զբօսանաց անյարմար էր . սակայն կրօնական զգացումներ գոհացնել ուզող և հոգևոր պարտականութիւններ կատարելու փափագող անձանց համար արգելք լինելու չափ ուժ չունէր ։

Ցորեկ ժամը տասն էր , և խուլ կրօնաւորաց մինարէներու կատարին վրայ ըրած բարձրաձայն աղօթքի ձայներէն քիչ վերջը , սոյն քաղաքի ···թաղին մէջ գտնուող եկեղեցւոյն զանգակը, երեկոյեան աղօթքի հրաւէր կըկարդար ։

Այս պահուս , Աստուածային ամենազօր Ձեռք գիտես թէ իրեն պաշտօն մատուցանողները քաջալերելու համար զայրացեալ ամպը կըպատռէր , զայն անձրևելէ դադրեցնելով , և ինչպէս որ կարմիր ծովը Իսրայէլացւոց, նոյնպէս անձրևն ու բռնաշունչ քամին տեղի կուտար որ բարեպաշտ խումբ մը գայ և իւր հոգևոր պաշտամունքը կատարէ ։

Եկեղեցւոյ ժամացոյցի սլաքները որ պահ մ'առաջ տասն նշանին վրայ իրարու մօտ էին , այս պահուս մին միւսէն քան կէս առաջ կըզատուէր , և ինչպէս որ այս շինծու գործիքը իւր պաշտօնը ճշգութեամբ կատարելու համար իւր շարժման մէջ կըյառաջանար , այսպէս ալ յիշեալ եկեղեցւոյ գաւթին հարաւային կողմ եղող փոքր դռնէն քառասուն անձերէ բաղկացեալ կարգաւոր խմբակ մը կըյառաջանար իւր հոգևոր պաշտօնը կատարելու , որոց առջևէն եւրոպական հագուստով վարժուհի մը , աջ կողմէն կառավարչուհի մը և ետևէն միջակ-տաց հագուստով ծերունի կին մը , սոյն խմբակին շարքը կըպահպանէին ։

Մինչ այս հրեշտակային խմբակի մը նմանութիւն ունեցող խումբը եկեղեցի կըմտնէր , նոյն պահուն եկեղեցւոյ մեծ դրան դէմ և գաւթի արևմտեան կողմի փոքրիկ դրան վրայ և ճիշդ եկեղեցւոյ մեծ դրան դիմացն եղող սենեկին պատուհաններու վարագոյրները շարժումներ կըկրէին . և որովհետև պատուհանի մը վարագոյրներն ապակիները գոց եղած ժամանակ հովէն չեն շարժիր և այս տեսակ շարժումներ մեծաւ մասամբ հետաքրքիր-

ներու կըվերագրուէին, պէտք էր ապակեայ փեղկերը՝ բացուէին որպէսզի այս շարժումը տեսնելու հնար լինէր ։

Քիչ մը վերջ այս շարժման յաջորդեց թեթեւ դղրդում մը, և պատուհանը բացուելով, գեղահաս երիտասարդի մը ձեռաց գլուխն երեւան ելաւ, որոյ հրավառ աչերն այրելու համար կարծես թէ նիւթ մը կըփնտռէին ։

Սոյն երիտասարդը որ, նոյն խմբակին պէս պարտաւոր էր իր հոգևոր պարտականութիւնը կատարելու փութալ, այս երեկոյ զանց կընէր զայն, և փոխանակ իր պարտականութեանց հպատակելու կըհպատակէր իր բուռն փափագներուն և իր այս հպատակութիւնն ապահովելու միջոցներու վրայ կըխորհէր ։

Խորհուրդները այնքան զբաղեցուցած էին իր գլուխը որ ըղեղային տենդէ մը բռնուելու չափ կըվառէր իր ճակատը, և եթէ երեւակայութեան մէջ յաջողութեան նշոյլներ չըզարնէր աչքին, շատ շուտ պիտի զառանցէր ։

Երիտասարդին բնակարանը որ պանդոկաձեւ շէնքի մը վերնայարկն էր, իր սենեակը, վերնայարկն առաջնորդող սանդուխին գլուխը կըգտնուէր, որոյ պատուհանները ինչպէս ըսինք եկեղեցւոյ մեծ դրան և գաւթին վրայ կընայէր ։

Սոյն յարկին սենեկապանը որ բարի ծերուկ մ'էր, աղօթքէ ատեն նոյն սենեակը բաց տեսնալով կըփութար այս արտասովոր դէպքին պատճառն իմանալու, և երբ սանդուխին վերի աստիճանը իր ոտից տակ, կամ իր ոտքն անոր վրայ դրաւ, տեսաւ որ երիտասարդաց վարժարանի երկրորդ կարգի ուսանող և օրիորդաց վարժարանի գեղագրութեան առժամանակեայ դասատու իր սենեկին մէջ կըճեմէր խոհուն և տմոյն դէմքով մը։

Սենեկապանն ընտանեբար ներս մտնելով զարմացական և հետաքրքրական շեշտով մը հարցուց—պարոն Երուանդ, զաւակս ի՞նչ կըլնէք հոս—ինչո՞ւ եկեղեցի չ'գացիք, և ինչո՞ւ հողմահար ծաղկի մը պէս կըտառամիք այսպէս ձեր սենեկի առանձնութեան մէջ։

—Հայր Մարտիրոս կըզարմանամ թէ՝ ինչպէս շուտով հա-

ցումներու տրցակ մը շինեցիք և բերիք խստութեամբ երեսիս կը զարնէք, առանց հասկնալու որ տկար եմ, կըխնդրեմ ներեցէք և զիս հանգիստ թողէք ։

—Որդեակս մի բարկանար՝ քեզ հանգիստ կըթողում, բայց երբ քու բոլոր ընկերներդ աղօթքի կերթան և այս շէնքի բոլոր սենեակները այս պահուս գոց կըգտնուին, և երբ ես կըպատրաստուիմ այս շէնքին փողոց և գաւիթ հանող դուները գոցելու երթալ, և երբ քու սենեակդ յանկարծ բաց կըտեսնեմ, ինչպէս ձախող պատահականութենէ մը չ'կասկածիմ։ Եւ ինչպէս զգամ ինձ համար գաղտնիք համարածս քննելու, ըսէ իրաւունք չունիմ, եթէ հոս քու տեղդ աւազակ մը լինէր, և ես զանցառու գտնուէի գալու, վերջը ի՞նչ պիտի ըլնէի ։

—Այդ մասին իրաւունք ունիս, բայց քանի որ հասկցար իմ հոս գտնուիլս, ուրեմն աղօթքդ ըրէ և զիս մինակ թողուր ։

—Կերթամ՝ բայց ։

—Է՛ բայցն ինչ է եղեր ։

—Բայցն այս է որ բարեպաշտաբար քեզ մահճի մէջ չեմ գտներ պէտք է որ դուն ալ աղօթքի գաս ։

—Ամէն հիւանդ մահճի մէջ չ'պառկիր, եթէ զիս առողջ կըտեսնես և եթէ իմ ջերմեռանդութեանս վրայ վստահ ես, հաւատա, որ առանձնութեանս մէջ պիտի աղօթեմ, ինչպէս որ Յիսուս հրամայած է ։

—Չեմ հարկադրեր զքեզ, և քանի որ դուն ուսանող և ես աղէտ սենեկապան մ'եմ, հետդ վիճելու գործը գիտնականի մը թողլով խօսքս կարճ կըկապեմ, բայց քու էջնէնդ սիրտ վրդովեցին, կըկասկածիմ որ իրօք տկար էք. ուստի պիտի երթամ մեր բժիշկը կանչեմ և այս ալ ըսելիք աղօթքիս չափ բարեգործութիւն մ'է անշուշտ ։

Երիտասարդը զգալով որ բժշկի ներկայութիւնը իր առանձնութիւնը և իր խորհուրդները վրդովելէ զատ, իր սիրային տենդը երեւան պիտի հանէր, և որ գլխաւորն էր իր քիչ մ'առաջ բացած պատուհանին առջեւ կրկին ներկայ գտնուելու է

իր անձկալութիւնը գոհացնելու անկարող պիտի գտնուէր , ուստի ողոքանօք մ'ըսաւ սենեկապանին—կաղաչեմ այդ աշխատութեան յանձնառու մի՛ լինիք, որ զձեզ յօգնեցնելէ ի զատ ուրիշ արդիւնք մը պիտի չունենայ , վասնզի ես բժշկի պէտք չունիմ ։

—Տէր Աստուած այս ինչ հակասութիւն է , դժբաղդաբար ալ ծեր եմ, չեմ գիտեր քայլս որ կողմ առնեմ և համոզումս ուր կայացնեմ, մէկ կողմէն կըսես տկար եմ եկեղեցի չեմ գար, միւս կողմէ կաղաչես որ բժիշկ չբերեմ ։ Այո՛ բժշկի պէտք չունենալուդ վրայ ուրախ եմ. բայց ինչպէս ուրախ ըլլամ երբ առանց պատճառի աղօթքի գալը կը մերժես ։

Երիտասարդը տեսնելով որ այս ծերունիին հետ վիճելով իր առանձնութիւնը և փափագները 'ի կորուստ պիտի տայ , իր մտքին մէջ գաղտնի որոշում մը ընելով ըսաւ սենեկապանին ։

—Տկարութիւնս անցնելու վրայ է , և գոհ եմ որ ձեր մը տակ զիս աղօթքի գալու կըստիպես , ուստի կըհնազանդիմ և ահա կուգամ ։

Երիտասարդը գիտէր որ սենեկապանը նախ փողոցի դուռը պիտի գոցէ և յետոյ պիտի գայ դաւթին դուռը փակելու և այս առիթը կըծառայէր իր նպատակին , հետևապէս ծերունին դեռ չհեռացած՝ Երուանդ իր սենեակը գոցեց և վար իջնելով դէպ'ի եկեղեցին յառաջացաւ ։

Մինչ ծերունին Երուանդի գնալը տեսնելով իր տարած յաղթանակին վրայ ուրախ , կըվազէր փողոցի դուռը գոցելու , միւս կողմէն Երուանդ մեղմիկ մ'իր Նրբաններու վրայ քալելով սանդուխի նրբանցքէն վեր կելնէր , և յաջողապէս սենեկապանն ալ դառնալով առանց հետք մը նշմարելու դաւթի դուռը թեթև մը կըգոցէր և կերթար ։

Երուանդ նրբանցքին մէջ 'ի պահ , կանիծէր ծերունին և անոր զգացումները , որ իր վառ զգացման դէմ սառ մտածումներով կընդրկայանար իրեն ։ Եւ որովհետև իր ճարպկութեամբ յաջողեր էր անոր ձեռքէն պրծիլ , այս յաջողութեան ուրախու-

թեամբ փութաց սենեակը բանալու և պատուհանի մը տեսարանէն բաղկացեալ իր խորանին առջև գտնուելու ։

Բանալին կղպակին մէջ մեղմիկ մը դարձուց և թեթև ճռնչումով մը դուռը իր նիգերուն վրայ գինովի մը պէս յետ կոյս մղուելով պատին կռթնեցաւ և Յակոբիկ չուզելով դրան այդ կերպով հանգիստ տալ, զայն կրկին գոցեց կորածայր երկաթով մը պատին հետ հաւասարեցոյց ։

Կարծելէն աւելի ուղղութիւն է ըսել թէ՝ Երուանդ այս զգուշութիւնը երկու բանի համար ըրաւ , մին որ սենեկապանը դպրոցականներէն առաջ գալով իր դուռը բաց չգտնէ , և միւսն անոր համար որ պատուհանէն նայած ժամանակ դուրսէն չտեսնուի , վասնզի ինչպէս շատեր նոյնպէս Երուանդ փորձով գիտէր որ երբ սենեակ մը միայն մէկ կողմէ լոյս կառնէ, նոյն կողմի լուսամուտի ապակիները միայն ներսի կողմէն դուրսի առարկաները կրնան որոշակի ցոյց տալ, և դրսէն ներս գոնէ հեռուէն անտեսանելի կ'մնայ , մանաւանդ ամպոտ օրերու մէջ ։

Երուանդ այս զգուշական միջոցներն 'ի գործ դնելէն վերջ, պատուհանին վարագոյրները վեր առաւ , և պատուհանին առջև եղող աստեպատ նստարանի մը վրայ այնպէս իմն ծունր դրաւ, որ միայն Մշոյ Ս. Կարապետի գերեզմանին վրայ [illegible] խնդրողներուն յատուկ է , Երուանդ պահ մ'այսպէս մտախոհ կեցաւ և յանկարծ ներդաշնակ երգի մը ձայնէն որ աղօթքի աւարտման նշան էր սթափեցաւ , և այս ձայն որքան որ իրեն սիրելի էր իր ակնկալութեան վայրկենին իբր ազդարար, այնչափ ալ խիստ էր թնդանօթի թնդիւնի մը նման, որ իր ոտից ըղունգներէն մինչև գլխու մազերը սարսռեցոյց ։

Երուանդ այս վիճակին մէջ հաճոյք և զուարճութիւն կըփնտռէր, բայց ջերմ, սարսուռ և տկարութիւն կըգտնէր , և որովհետև սիրոյ զօրութիւնը ոսկորներն անգամ առժամեայ ուժով մը կըկազդուրէ , Երուանդն ալ ոգևորուելով իր աչերն սևեռեց ապակիին վրայ , և իր սիրտը թունդ հանդարտական ցնցուեց , և սակայն գտնելու վայրկեանը չէր հասած ։

Երուանդի աչերն մնացին սառած և անթարթ, ինչպէս կըսեն աչքը պաղողին հիւր կուգայ, այսպէս ալ երկու րոպէ վերջ Երուանդի աչքին պիտի երեւէր այնպիսի սիրունիկ և փաղանգիկ հիւր մը, որոյ երեւոյթը պէտք է ըսենք Երուանդի սըրտին համար հուր մը էր քան թէ հիւր ։

Կարեւոր վայրկեանները կը հասնէին և Երուանդ չէր յոգներ դիտելէ այնպէս որ եթէ ապակիին տեղ կենդանի մարմին մը լինէր, պէտք էր որ այս աչքերէն մագնիսանար և նուաղէր ։

Սենեկապանն եկեղեցիէն ելաւ, և յաջորդաբար եկեղեցասէր ամբոխը դուրս խուժեց, և ասոնցմէ յետոյ վեր յիշուած վարժուհիին ետեւէն կուգար այն յաւէրժահարսանց խմբակը, որ տկարներու աչք և սիրտ միանգամայն կը յափշտակէին, այս խմբակը կարծես թէ չէր քալեր, այլ թեթեւ ամպերուն տակէն աննշմարելի խաղացումով մը սահող մճիտ լուսնակին պէս կը յառաջանար ։

Այս լուսնակի արբանեակներէն մին որոյ անունը պիտի հարկադրուինք յիշել՚ի սարբ յանգէտս կը չարչարէր զԵրուանդ իր կեցած պատուհանին առջեւ և անոր աչքերը կը կապէր իբր արեգ ճաճանչուոր ։

Այս խումբը ինչպէս ըսինք, աշակերտուհեաց խումբ մ'էր, իր շարքի մէջ տեղն ունէր երկու միջահասակ դեռահաս օրիորդներ, որոնք ֆանելայէ պարզ շրջազգեստներ և վառօդագոյն ատլէ չուխէններ հագած էին, և իրենց թուխ խոպոպեաց վրայ հողմին սաստկութենէն կը ծածանէր իրենց գլխոյն ծածկոյթ եղող շալերը, որոց մին մանիշակագոյն և միւսն ծիրանեգոյն էր, ծաղկեայ ճերմակ շրջանակներով, ծիրանեգոյն շալ ունեցողը յորենագոյն և բարեձեւ դէմք մ'ունէր, սակայն անգութ հողմը շալին ծայրը իր աչքերուն վրայ հակեցուցած լինելով՝ այս պահուս աննշմարելի էր աչքերը, գալով մանիշակագոյն շալ ունեցողին որ չգիտցուիր թէ՝ դիպուածաւ կամ դիտմամբ իր գլուխը քիչ մը վեր բարձրացուցած և հովն ալ ինչպէս իր շալը նոյնպէս սեաթոյր վարսերը քըքրած էր, կը տեսնուէր որ աղեղ-

նաձեւ սեւ յոնքերուն տակ փայլող իր մեծ ու գեղեցիկ աչքերը անմեղութեան սէր կը բաշխէր իրեն նայողներուն, սորա շուշան դէմքը եթէ ոչ կլոր գոնէ կէս ձուաձեւ հանգամանք մ'ունէր, և այտերը Վանայ Արտամետ գիւղի կամ Մելիտինեայ խնձորներուն միայն կխտուածքնէր կը կարծես, որուն վրայ դեղնութեան մօտ անարատ ճերմակութիւն մը և այն ճերմակութեան վսեմութիւն տուող կարմիր գոյն մը կը փայլէր, շրթունք բոսորագեղ և բարակ, բերանը բացուելու մօտ եղող վարդի կոկոնի մը նման, և ատամունք որք չէին տեսնուեր, մարգարտանման շինելու հաւանականութիւնն ունէր ։ Քիթը ոչ կոր և ոչ սրածայր, այլ իր գեղեցիկ ճակատի կամարին տակ հաստատուած շատ բարեձեւ փափկիկ սիւնակ մ'էր կարծես որ իր երկու այտերուն անջրպետ եղած էր, գլխուն երբեմն ժամանակ առ ժամ այն այտերուն վրայ շուք ձգելու համար ։

Երուանդ կը դիտէր այս դէմքը, և այս շնորհալի էակը որ հազիւ 13էն 14 տարւոյն կը թեւակոխէր, և որ տակաւին մանուկ և անխախտ սիրտ մ'ունէր ։

Խմբակը կը յառաջանար և անոր հետեւորդներն անգամ, իջնող եկած փոքր դրան սեմերէն հրաժեշտ կուտային, և որոց ամէն փոշին խսկ հալը կանհետացնէր ։ Երուանդի սրտայուզութիւնը կաւելնար և քիչ կը մնար որ Փարաւոնի իսրայէլացւոց հետապնդման անօգուտ դերը պիտի կատարել տար իրեն ։

Խմբակն անտեսանելի եղաւ, և Երուանդ այլեւս իր մթացած աչքերով չէր կրնար անոնց հետեւիլ, պատուհանը թողուց և նետուեցաւ իր աշխատութեան գրասեղանին առջեւ նստաւ որ աւելի պէտք է ըսել ինկաւ աթոռակի մը վրայ. և արմունկները գրասեղանի վրայ անկելով գլուխը ձեռքերուն մէջ առաւ, և ճակատը հանգչեցուց դէպի գրասեղան, այնպէս որ ուսերն ու վիզը և ծռած գլուխը իրենց հետ կամարի մը ձեւն առին ։

Երուանդ այս վիճակին մէջ մնալով շատ մը կցկտուր խօսքեր և ապա շարայարեց .— ոչ ոչ, այն շքեղ որ իմ բա-ղձանքներս կաշկանդեց իմ տկար գրութիւնս, չկրցի

վայն խորտակել, այն հուրը որ սրտիս մէջ բորբոքեցաւ և այն տապը զոր ըղեղիս մէջ ունիմ, ոչ արցունքներս կրնան զովացնել և ոչ հառաչանաց արտաշնչութիւններս կրնան զայն դուրս հանել կամ թեթևցնել։ Ի՞նչ է այս երիտասարդութիւնը, եթէ ոչ վտանգաւոր պատերազմի մը մէջ յառաջապահ զինուորութիւն, որ միշտ վերահաս փորձանքներէ և հարուածներէ շրջապատուած է, որոնց խոյս տալ կամ քաջութեամբ դիմադրելով ազատիլ մինչև ատոխձան մը հրաշք կը համարուի և աչաւասիկ կտեսնեմ որ ես ոչ Ճշմարիտ քաջ մը և ոչ Ճարպիկ դասալիք մը կրցայ ըլլալ այլ յանդուգն տղայ մը, որ կը յաղթուի կը զարնուի կը վիրաւորուի և իր դժբաղդութիւնը աւելցնելու համար չմեռնիր այլ գերի կիյնայ, և այս գերութեան մէջ որ ուրիշ որևէ շարժումներէ անկարող կը գտնուի, կրնայ գերողի գթութեան, մարդասիրութեան, ողորմութեան և շնորհաց կարօտ էակ մը։ Այժմ որ այս դժբաղդութիւնք այսինքն պարտութիւն վէրք և գերութիւն ինծ վիճակած է, ի՞նչ ընեմ և ուր դիմեմ, արդեօք այն անձին որոյ կամաւոր գերին եմ զրեթէ տաս օրէն 'ի վեր, արդեօք այն գեղեցկութեան օրինակին, որոյ արտևանանց նետեր սիրտս խոցած և աչքերու բոցն ու փայլակը հոգիս տոչորած են ներսս։ Գիտեմ որ անոր ձեռքին տակն եմ, և միայն անոր բարկութեանը զոհ կամ բարութենէն գոհ պիտի ըլլամ։ Ուրեմն պէտք է համարձակիմ ըսելու անոր, բայց ի՞նչպէս, միթէ դողահար շրթունքս և սրտիս բորբոքումէն խանձուած լեզուս պիտի կրնա՞յ արտասանել այն անունը զոր դեռ երէկ կըկրկնէր բերանս մէկի տեղ տաս անգամ, օրիորդ Սրբուհի օրիորդ Սրբուհի և երբեմն Գոգիմուրաշ յոդ մ'աւելցնելով, ոչ այս անունը գոնէ անոր ներկայութեան չ'պիտի ժտիմ արտասանելու այլևս. վասնզի քեզ այսուրիկ նա աշակերտուհի մը չէ ինծ համար, այլ սրտիս տիրուհին և պաշտպան հրեշտակս, որ միշտ այս անուններով պիտի յիշեմ կամ կոչեմ զինքը, բայց ո՞ւր, միթէ այցելու դատատաւ մը կրնայ այս խօսքերն ընել, ո՜հ ոչ, և սակայն ի՞նչու

կը յուսահատիմ. միթէ՞ գեղագրութեան դասատու չեմ, միթէ չեմ կրնար երկու տող գրով նպատակս և աղաչանքս յայտնել, լեզուն որ ձայնով կը խօսի միթէ գրիչը թղթի վրայ իր թաթխած արցունքներով չ'կրնար սրտի մը թարգման ըլլալ և ուրիշ սրտի մը գթութեան հրաւիրել։

Եթէ անոր հրեշտակային դէմքը հրեշտակային սիրտ մ'ունի անշուշտ պիտի գթայ ինծի. և այն ատեն գերութիւնս թերևս ազատութեան պիտի փոխուի։ Երուանդի այս վերջին խօսքերը զինք յուսադրեցին. և որովհետև յոյսը սիրոյ զօրութիւնն է և սիրոյ մարդկանց կենդանութիւնը պահպանող արեան փոփոխիչն և մատակարարն է. ուստի սկսաւ իր սրտի զուարթութեան շնորհիւ ազատ շնչել և արեան հանդարտ շրջան ունենալ, որոնցմով առժամանակեայ կերպով իր հանդարտութիւնը վերստացաւ և ընդ փոյթ իր յենարանն եղող գրասեղանին ծանրութիւն տալէ գադրելով, պատրաստուեցաւ իր ուսանող ընկերներու հետ ընթրեաց սեղանին ներկայ գտնուելու։

ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՄԸ

Թողունք որ Երուանդ իր առանձնական պաշտօն մատուցանէ, և մենք ընթերցողաց հետ երթանք․․․թաղի վարժարանի գիրքը ճանաչելու, ուր երբեմն այցելութիւններ ընել հարկ պիտի ըլլայ մեզ։

Վարժարանը կէս մ'եւրոպական և կէս մ'ասիական ճաշակով շինուած էր, փողոցի միակ դուռը դէպ'ի արևելք կը նայէր, որպէս երբ ներս մտնենք կը տեսնենք ընդարձակ գաւիթ մ'որուն մէջտեղ կը գտնեմք ամէն եղանակի մէջ բացուող ծաղիկներու ջրաւազան մը և այս բուրաստանի մէջտեղ կարմիր մարմա-

ըսնէ աւազան մ՚որոյ կեդրոնէն ջինջ և յստակ ջուր մը վեր բարձրանալով, յետոյ վրանի մը ձևով չորս կողմն աւազանին մէջ կը թափէր թիթեղեայ գործիքի մը ճնշմամբ : Այս աւազանի շուրջ շինուած էին քարէ նստարաններ, ուր բայց 'ի ձըմռան եղանակէն երեք եղանակներու մէջ, գիւղացիք կ՚ուզէին հոն զուարճութիւն գտնել, երբ պարապոյ ժամեր ունենային : Այս նստարաններու վերև սիւնակներու վրայ բարձրացած վանդակաձև գմբէթ մը կար, որու վրայ կ՚աճէր և կը ծածկէր խաղողի որթ մը, նոյն աւազանն հովանաւորելու համար :

Այս գաւթին միայն արևելեան և հիւսիսային կողմերը կը պարունակէին գիւղական շէնքը և միւս երկու կողմերը բարձր և խուլ որմերով շրջապատեալ էր և որոյմէ անդին քրիստոնէից տուներ էին :

Վարժարանի շէնքը կրկնայարկ էր, ներքնայարկը կը պարունակէր խոհանոցը, սեղանատունը, մառանը և սպասուհեաց յատկացեալ սենեակները, իսկ վերնայարկը ընդարձակ [illegible]րան մը, նմանապէս ննջարան մը, երեք դասարան և քանի մը սենեակներ :

Յովսէփ անուն բարի ծերունի մը, գիւղացիանց ուսեալ և այլ պիտոյից հոգատար և միանգամայն գանձապան էր, և երբ Յովսէփ գործով բացակայ ըլլար նորա պառաւ կինը գանձապանութեան պաշտօն կը կատարէր, և ասոնք այր և կին կը բնակէին դրան ետև գտնուած գետնայարկ սենեկի մը մէջ:

Ասոնցմէ 'ի զատ երեք կիներ ևս խոհարարութեան, շըր[illegible]ութեան լուացարարութեան և ուրիշ կարևոր ծառայութեանց պաշտօնն ունէին :

Այս երեք կիներէն մին էր որ կիւրակէ առաւօտ աղօթքի գնացող աշակերտուհեաց խմբին կը հետևէր, որ միջահասակ և աշնաղէմ կին մ՚էր Մարիամ անուն : Այս կնոջ փորձառու և համեստ վարմունքը շատ հաճելի էր, ինչպէս առաջին վարժուհիին, նոյնպէս ալ իւր օգնականաց կառավարչուհեաց և բոլոր աշակերտուհեաց :

Տիկին Մարիամ թէև հաւասարապէս կը սիրէր և ըստ կարգի կը խնամէր բոլոր աշակերտուհիները, սակայն իւր սիրտն ու հոգին կապուած էր Երուանդի յիշած օրիորդ Սրբուհիին, որուն վրայ չափէն աւելի սէր և գորով ունէր՝ ինչպէս Յակոբ Յովսէփին վրայ : Այս գորովը այնքան պատշաճաւոր և այնքան անմեղ էր որ ուրիշներուն նախանձութիւնը գրգռելու բնաւ առիթ չէր տար: Կիրակնօրեայ առաւօտին վրայ երկու գիշեր և մէկուկէս օր անցած էր. հետևապէս երեքշաբթի էր և ժամն 7 :

Հարկ չկայ բացատրելու թէ՝ Երուանդ ի՞նչ տաղնապալի ժամեր անցուցած էր և իրմէ հեռացած քունն ու հանգստութիւնը ի՞նչ զրկանքներ ըրած էին այս կարճ միջոցին մէջ. որոյ տպաւորութիւնք յայտնի կը տեսնուէին իւր գեղանկար, բայց գունատ դէմքին վրայ, իւր սև ու մեծ աչքերը փոխանակ յաղթական ըլլալու՝ պարտեալ էին, և արտևանունք թոյլ աղեղ մը փոխած էին, որոնք չէին կրնար իրենց նետերը հեռուն ձգել այս պահուս :

Երուանդ դասարան եկած և իւր գրասեղանի գլուխ նստած էր, և վանդակի մը միջոցաւ գեղագրութեան դասակարգը կը հրաւիրէր, և աշակերտուհիք փութանակի՝ բայց կանոնաւորապէս իրենց դասատուի գրասեղանի շուրջ կը շարուէին :

Այս պահուս ինչպէս ըսինք Երուանդի աչքերը կը խոնարհէր ինչպէս ցուրտ աչք մը կը խոնարհի արևուն առջև, և ասոր հետ մէկտեղ աթոռակէն վար կախուած ոտունքները ակամայ կը դողդղային և կարծես թէ հաստատուն պատուանդանի մը կամ յենարանի մը պէտք կը զգային, և զոր կը փնտռէր գրասեղանի ներքև իւր թաթերու թարթափումովը, և յանկարծ ելեկտրական ցնցում մը խուժեց իւր երակներուն մէջ և հասուն խորհուրդներով պաշարեալ գանկը խռովեց :

Երուանդի աջ կողմը կեցող օրիորդ մ՚էր բաւական ճարպիկ կերևնար՝ զգալ այս փոփոխութիւնը և անոր պատճառը, այս այն օրիորդն էր, որոյ դէմքը կիւրակէ օր իւր շալի հակումէն ոչ կրցանք նկարագրել և ոչ անունը յիշել, սորա անունն էր

Փայլածու. որուն համար առանց երկարաբանութեան կրնայ ըս-ուիլ թէ՝ չքնաղ կամ գեղանի ածականները իրաւամբ վայելե-լու արժանի դէմք մ'ունէր, սա՛ օրիորդ Սրբուհիի դասի ընկերն էր · բայց անկէ իբր երկու տարու մեծ ։

Փայլածուի քով կեցած էր օրիորդ Սրբուհին, որոյ ոտից հպումներ որ ցնցած էր զԵրուանդ և որմէ ինք Սրբուհի ան-տեղեակ և անգէտ կը մնար տակաւին ։

Երուանդի աչերը օրիորդաց ներկայած թղթերուն վրայ 'ի զուր կը շրջէին, վասնզի մատղաշ լինելով իւր միտքը աչքերու տեսութեան չէր կրնար օգնութեան հասնիլ. տեսածներու վրայ ուղիղ դատում մը ընել տալու համար, հետեւապէս Երուանդ այսօր միայն քանի մը կցկտուր դիտողութիւններ և քանի մը ծաղրական խօսքեր ըրաւ, որոց փոխարէն ըստ իւր փափագանաց պարզամիտ դէմքերէ բաւական ժպիտներ քաղեց ։

Երուանդ հետզհետէ աշակերտուհեաց տետրերն ու օրինակ-ները իրենց կը յանձնէր և կարգն եկած էր Սրբուհիին, և այս անգամ Սրբուհիի գրի տետրակին մէջ իւր օրինակէն 'ի զատ ուրիշ թուղթ մը կը տեսնէր, և Սրբուհի իւր տետրակը կառնէր իւր պարունակութեամբ առանց բան մը հասկնալու · բայց Փայ-լածու Սրբուհիի օրինակին ներքև փայլուն թղթի մը ծայրը նշմարած էր և իւր աչքի նշմարանը հիմ բռնելով այս երկրոր-դը սիրոյ խորանի մը վէմքարին տեղ [illegible]ելու իրաւացի կարծիքն ունեցած էր ։

Երուանդի պաշտօնը վերջացած էր և կը հեռանար վարժա-րանէն, ձախորդ հողմի հանդիպած նաւակի մը պէս անուղիղ ։

Գեղագրութեան դասէն ժամ մը վերջ՝ կէս ժամ դադարի միջոց կար, և այս կէս ժամուն մէջ աշակերտուհիք ազատ էին սերտարանին մէջ խօսիլ և գաւիթն իջնելով զուարճանալ ։

Փայլածու որ Սրբուհիի քով կը նստէր, նէ իւր տեղը մնաց և դուրս չելաւ և երբ իրենց մօտ եղող աշակերտուհիք և Սր-բուհի դուրս ելան Փայլածու սուր [illegible]ութեամբ մը ձեռքը Սրբուհիի գրասեղանի դարակին մօտեցուց և կամաց մը դուրս

քաշելով Սրբուհիի գրատետրը հանեց և առանց ժամանակ կորսնցնելու գտաւ այն փայլուն թղթերը որ Երուանդի կողմէն հոն դրուիլը նշմարած էր, և սկսաւ առանց շփոթելու շարժման կարդալ ։ Այն թուղթը որ ոչ խորագիր ոչ ստորագրութիւն և ոչ թուական կը կրէր, և որոյ պարունակութիւնն էր ։ «Սիրտս այնքան զեղուն է քու դիւթիչ և պաշտելի սիրովդ, որ միայն քու յիշատակիդ տեղի տուած է իւր մէջ. հետեւապէս կը հա-մարձակիմ ըսել թէ՝ իմ սրտիս տիրուհին ես, և ինչպէս որ յանցանացս քաւութեան համար Աստուծմէ ներումն կը խնդրեմ այսպէս ալ իմ ներկայ և ապագայ երջանկութեանս համար քեզմէ կը խնդրեմ քու շնորհդ սէրդ և . . . . ։»

Փայլածու երբ այս տողերը կը կարդար իւր մտաց զանազան մեկնութիւններով կը զբաղեցնէր և կրկին կրկին կարդալով հա-ճոյից և նախանձութեան զգացումներով միանգամայն կը պաշար-ուէր ։

Հոս հարկ է ըսել թէ՝ յուլիս ամիսը ինչ հասունութիւն որ կընծայէ մրգեղինաց, Փայլածուի տարիքը իւր բնութեան մէջ և նոյնը ընծայած էր, և ինչպէս որ վարդենին իւր կոկոնները բանալու համար երգեցիկ սոխակի մը դայլայլիկին կը կարօտի, այսպէս ալ Փայլածու իւր սիրտը բանալու համար, սիրային առարկաներու կը կարօտէր ։

Փայլածու երբ յիշեալ թղթի պարունակութենէն, իւր հե-տաքրքրութիւնը յագեցոյց, զգոյշ շարժումներով թուղթը դար-ձեալ իրեն տեղը դրաւ և սրացաւ դէպ'ի գաւիթ Սրբուհիի հետ խօսակցելու համար ։

Սրբուհի որ իւր տարիքին ազդեցութեամբ միայն սիրային աշխուժութեանց մէջ տկար էր, և ընդհակառակն քաջ և ճար-պիկ էր իր հասակին վայելող և նոյնիսկ իւր հասակէն բարձր շատ մը գործառնութեանց մէջ։ Կը խօսէր քաղցր, կը վարուէր անմեղ, կը սիրէր անկեղծ, և կ'ուսանէր իբր կարօտ ուսման ։ Իւր մատունք յաջողակ էին գրելու, ասեղնագործելու, դաշնա-կելու, իւր աչք վարժ էր ընդօրինակելու և իւր միտք մեծ կա-

դիւրութիւն ունէր ըմբռնելու հնարելու : և վերջապէս գեղեցիկ յատկութեանց անպար մ'էր նէ, և ատոր համար, ինչպէս միւս ընկերուհեաց նմանապէս Փայլածուին շատ սիրելի էր, ամէն անգամ որ Փայլածու նշմար մը կամ հարցում մը կընէր իրեն նէ պատրաստ էր զայն գոհ ընելու :

Մինչդեռ Սրբուհի Նուրատանի մէջ իր սիրած մէկ ծաղիկին խնամք կը տանէր, Փայլածու նշանացի կերպով մը զայն իր քովը կանչեց. և Սրբուհի հետևեցաւ անոր :

Փայլածու կանխեց ըսելով—չ'բարկացա՞ր արդեօք որ քեզ քու սիրած մէկ ծաղիկդ խնամելէ արգիլելով հոս խօսելու կանչեցի :

—Միթէ զիս կը յանդիմանես—ըսաւ Սրբուհի—քեզի դէմ այդպէս կիրք մը տեսած ես իմ վրաս :

—Ո՛հ ոչ, բայց տեսնելու փորձը պիտի ընեմ.

—Ես ալ ցոյց տալու աշխատութիւնը պիտի ունենամ.

—Շնորհակալ եմ քու բարեսրտութենէդ—յարեց Փայլածու:

—Է՛ անշուշտ քու բարեսրտութեանդ համար է որ ինձմէ գոհ կը լինիս և զիս քեզ վայելող մտերմով կը պատուես :

—Մէկը իրեն համար 'ի հարկէ չար չըսեր · բայց երբ ուրիշի մը բարութիւնը գիտէ, այն ալ չ'կրնար ծածկել. Ես քեզ իբր բարեսիրտ քոյր մը կը սիրեմ, և այժմ որ քու մէկ հաճոյքէդ զրկեցի, ուրիշ հաճոյք մը հաղորդելու համար էր, և որովհետև դու ծաղիկ մը կը խնամէիր, և դու ալ ինձ համար ծաղիկ մ'ես, պէտք է որ ես ալ իմ ձեռքէս եկած խնամքը տանիմ ըստ կարի :

—Արդարև կը պարտաւորիմ քու «շնորհակալ եմ» բառդ արգելում քեզ դարձնելու և խնդրելու որ հաճոյք կամ խնամք բառերդ ինձ բացատրելու շնորհ ընես :

—Ոչ մէ շնորհ · այլ այդ պարտքը կատարելու պիտի փութամ, միայն հարցումով մը—ըսաւ Փայլածու :

—Կաղաչեմ շատ ըրէ այդ հարցումդ, որ սրտիս մէջ նոր հարցումներ կը յարուցանէ գիտնալու համար թէ ի՛նչ պիտի լինի հարցումդ :

—Խոստունք տուիր և ահա կը հարցնեմ—կրկնեց Փայլածու:

Բայց արդէն ըսելիք հարցումը կոպիտ կերպով իր բերնէն դուրս չելնելու, նախ իր շրթերը սեղմելով և իր այլայլութիւնը ծածկելու ջանալով ըսաւ—դասատետրիդ մէջ օրինակին հետ թուղթ մը թողուց մեր դասատու պարոն Երուանդը. կը հարցնեմ քեզ թէ՝ այն թուղթն ի՞նչ էր և ի՞նչ կը պարունակէր: Գիտեմ որ իրաւունք չունիմ ձեզմէ այս հարցումը ընելու, սա միայն իբր քոյր պարտականութիւն կը զգամ և կը յուսամ թէ դուք չէք անտեսեր իմ պարտականութիւնս :

—Սրբուհի սաստիկ վարանելու պատասխանեց թէ՝ օրինակին մէջ դրած թուղթ չտեսայ · բնականաբար պարունակութիւնն ալ չեմ գիտեր, բայց գալով քու հարցում ընելու իրաւունքդ կամ պարտքդ, կը յայտնեմ թէ՝ ես միշտ պատրաստ եմ իմ կրցած չափ գիտցած պատասխաններս քեզ տալու :

—Սիրելիս ձեր վստահութեամբ շատ կը յարգէք զիս, բայց այդ թղթին վրայ անտեղեակ ձևանալով զիս կ'ստորացնէք :

—Համոզուած եղիր որ ձեզի դէմ այդ խորհուրդը չունիմ, և ասոր իբր ապացոյց եթէ հոս համբերէք կենաք, և եթէ ես պահարան փութալով օրինակիս հետ այդպիսի թուղթ մը գտնեմ, պիտի բերեմ հիմա քեզի ցոյց տամ, որոյ պարունակութիւնը սաստիկ իմ բերնէս քաղելու թղթէն պիտի քաղէք—և այսպէս ըսելով Սրբուհի անձամբ դէպ'ի սերտարան և մեր գործած տեղէն Փայլածուի ըսած թուղթն առաւ եկաւ անմիջապէս, և հալածեալ թռչնիկի մը պէս հևալով մինչև—հեռացեր ըսած թուղթդ, զոր թղթատարի մը պէս սաստիկ պատասխանատուութիւնը գիտնալու քեզ կը բերեմ:

—Փայլածու խորամանկ ժպիտով մը մերժեց ներկայացեալ թուղթը, կարդալու առաջնութիւնը առնել չուզելով և ըսաւ—այդ թուղթը ձեզ կը վերաբերի և պէտք է որ նախ դուք կարդաք զայն և ապա կամ ձեր գաղտնեաց մէջ թողէք և կամ եթէ ներելի է բարեկամուհիի մը ցոյց տալ, յետոյ ինձ ցոյց տաք :

—Ինչ, միթէ չէք գիտեր որ իմ պարզ կեանքս, գաղտնեաց

հետ յարաբերութիւն մը չունի յարդ. միթէ դպրոցական մը քաղաքական կամ առեւտրական գործոց կրնայ միջամտել, որ անոնց պէս գաղտնիքներ ունենայ, և միթէ չէ՞ք գիտեր որ մեր ելած կամ մեզմէ գնացած ընտանեկան նամակները՝ նախ վարժուհին աչքէ կանցնէ և յետոյ մենք կամ մերինները, ուստի եթէ այս թուղթը ինձ վերաբերութիւն մը ունի՝ ինչպէս որ դուք կըսէք, զքեզ այժմ մեզմէ բացակայ եղող վարժուհիին տեղ դնելով, նախ քու քննութեանդ կը յանձնեմ, ա՛ռ ուրեմն :

—Փայլածու որ Սրբուհիի ձեռք եղող բաց թուղթը խօսքի առեն իր աչքերովը կը լափէր, տակաւին վարանում ցոյց կու տար զայն ընդունելու :

—Սրբուհի տեսնելով որ ժամանակն 'ի զուր կ'անցնի անտեղի վիճաբանութեամբ, ըսաւ Փայլածուին—կաղաչեմ այդ կասկածանքներդ, անդին ժամանակին հետ երկուքիս ալ հետաքրքրութիւնը մեծցնելու պատճառ թող չըլլի, առ կարդա շուտով և ըսելիքներդ ամփոփէ :

Փայլածու կարդալը մերժելու նենգամտութեան հետ, ուրիշ վախ մը ալ ունէր, վասնզի արդէն իր հասուն զգայութիւնքը իր սիրտը սկսած էին կրծել, և եթէ այդ թուղթը քիչ մը բարձրաձայն կարդար իր ձայնը կոկորդին մէջ ընդհատումներ և շրթերուն վրայ թրթռումներ առաջ պիտի բերէր, և ասոնք ալ Սրբուհիի մտաց մէջ անմեկնելի բաներու ծնունդ պիտի տային, ուստի ըսաւ :

—Կաղաչեմ Սրբուհի ներէ ինձ, եթէ վճռաբար ըսեմ քեզ թէ՝ այդ թուղթը կարդալ չեմ ուզեր, վասնզի չեմ գիտեր ինչ տարօրինակ ապաւորութիւն կընէ սրտիս, ուրեմն շնորհք ըրէք դուք կարդացէք և ես լսելով միայն գոհ պիտի լինիմ, առաջ երկի՛նք, որ դժուարութիւններս կամ նախապաշարումներս վերջ լինին :

—Ա՞հ դժուարութիւններ, միթէ՞ դուք դժուարուհի մ'էք։

—Ամէն որ պարագային համեմատ դժուար կամ դժուարուհի մը կրնայ լինիլ.

—Իրաւունք ունիք, բայց քանի որ ես բան մը չեմ կրնար գուշակել այժմէն, կարդալէս վերջ, իմ գիտողութիւնս պիտի ընեմ—ըսաւ Սրբուհի և սկսաւ կարդալ.

Փայլածու իբր թէ՝ նոր բան մը կը լսէր լռիկ ունկնդիր լինելով ընթերցուածին : Երբ Սրբուհի իւր ընթերցումն աւարտեց, հաւանութեան զարմանական շարժումով մը ըսաւ—ա՜հ ինչ գեղեցիկ գրուածք և ի՛նչ ջերմեռանդ ոգի, եթէ ինչպէս այդ տողերը, նոյնպէս շարադրութիւնը պարոն Երուանդինն է, պէտք էր ցանկալի որ շարադրելու կարողութիւնն ալ նա ստանձնէր :

Փայլածու տեսնելով որ Սրբուհի իւր կարծեաց հակառակ ճամբէ կը բռնէ փութաց խօսքով մը անոր ճամբան կարելու, և ըսաւ—իմ գեղեցիկ բանաստեղծուհիս, նախ շարադրութեան վրայ մի՛ փնտռեր և իմաստին վրայ բան մը ըսէ :—Ի՞նչ պիտի ըսեմ չես տեսներ որ ջերմեռանդութիւն կը բուրէ և միայն կրօնական պարզ գրուածք մ'է :

—Այդ ի՞նչ արտառոց գաղափար, միթէ՞ Երուանդ մեր ազգին մէջ կրօնք պիտի քարոզէ :

—Ի՜նչ ամէն մարդ իւր ներքին համոզումներն ունի, միթէ չես տեսներ իմ մայրս, որ վարժարանի նորաձև կարգադրութեանց հետևելով հանդերձ, իւր նախնական սովորութիւնները և համոզումները անաղարտ կը պահէ միշտ :

—Այդպէս է, բայց նախ գիտնալու ենք թէ՝ Երուանդ կրօնամոլ չէ, և եթէ կրօնամոլ ալ լինի, զմեզ այդ տեսակ համոզմանց առաջնորդելու պէտք չունի, ուրեմն ի՞նչ կընշանակէ նամակիդ մէջ օրինակիդ հետ այդպէս թուղթ մը ղրկելը :

—Որովհետև Երուանդ մեր գրածները տեսնելէն և մեր կարողութեանց նիշերը իւր տոմարին մէջ նշանակելէն յետոյ օրինակները իւր պարապոյ ժամերուն մէջ կը գրէ, կրնայ ըլլալ որ այս թղթին ալ իմ օրինակիս հետ անզգուշաբար բերած ըլլայ :

Փայլածու կը տանջուէր կասկածելով որ, Սրբուհի Երուանդի սրտականն հասկցած և այս տեղի թէ ինքզինք և թէ զԵրուանդ

պաշտպանելու համար կը յօրինէր այս ենթադրութիւնները, — բայց խնդիրն աւելի գրգռելու, և իր նախանձութեան խանձը իբր թէ մեղմելու համար յաւելցուց—բայց Երուանդ շատ մը օրինակներ բերաւ, և եթէ պատահմամբ այս թուղթը անոնց հետ խառնուած էր, ինչու ուրիշի մը չգնաց և ամենէն վերջ ձեռքի ճարպիկութեամբ մը քու սեղանիդ մէջ սահեցաւ:

—Փայլածու քոյրս՝ չեմ հասկնար թէ՝ ի՞նչ ուզես և ինչու կուզես ասկէ մեծ մեկնութիւն մը հանել, թուղթ մը որ պատահմամբ օրինակներու հետ խառնուած է, անշուշտ անոնց մէջն հետ պիտի երթայ, և դէպքը զայն ինծի բերած է և եթէ ինծի չիգար անշուշտ մեր ընկերուհեաց միոյն պիտի երթար, և ինչպէս քեզ՝ ասոր մէջ ի՞նչ ճարպիկութիւն և ի՞նչ նպատակ կայ:

Փայլածուի սիրտը քիչ մնաց որ պիտի պայթէր, իր մէջ ունեցած կրակոտ նիւթերը դուրս սփռելով, բայց խղճին ձայնը դղրդացող խարհուրդ մը՝ որ ներգամութենէ և թէ խոհականութենէ առաջ կրնայ գալ, վրայ հասաւ և Փայլածու իր մէջ գալուն համոզումով ուզեց այս տեսարանի վախճանը դնել և Սրբուհիի խօսքերը իբր ուղիղ դատողութեան արդիւնք համարել ձևացնելով վերջ տուաւ խնդրոյն և ըսաւ—մեր գաղտնի առենը մոռցայ թէ որ կուզես այդ թուղթը ինծ յանձնէ և ես Երուանդին կուտամ զայն:

Սրբուհի իր դասերուն վրայ ունեցած սիրոյն և արթնութեան համար բանի տեղ չդրաւ ոչ այս թուղթը և ոչ Փայլածուի հարցումները, ուստի այս անպէտ խնդրոյն անմեկնելի մտածելուն վրայ առանց ցաւելու, թուղթը յանձնեց Փայլածուին և ինք մտաւ խոհանոցը իր մեծ մօր տիկին Մարիամայ հետ անցընելով՝ սերտարան փութալու համար:

Տիկին Մարիամ, որ կրցածին չափ զօրաւոր Սրբուհին աչքէ հեռացնել չէր ուզեր, և աղջկանց խաղին ատեն միշտ խոհանոցի դրան մէջ կը նստէր, այս անգամ նպատակաւ մը աթոռակի մը վրայ նստած էր, խոհանոցի դրան քիչ մը ներսի կողմը և դիտած էր զՍրբուհի որ երկար ատեն Փայլածուի հետ վիճած էր քան թէ խօսած:

Տիկին Մարիամ, այս վիճաբանութիւնը դասական կամ պարզ խնդրոյ մը չկրցաւ վերագրել, խօսողներու տարբեր ձև և շարժումները տեսնելով:

Օրիորդ Սրբուհի աճապարանօք խոհանոց կը փութար, և դրան դրսի կողմը իր փնտռածը չգտնելով ներս կը յառաջանար, բայց այս պահուս իր բիբերը դուրսի լոյսէն պղտկցած լինելով, երբ ուժգին քալուածքով մը կը դառնար այն անկիւնը՝ ուր նստած էր տիկին Մարիամ, առանց կարենալ տեսնելու զայն իր սրունքները այնպէս մը զարկաւ նորա աթոռակին որ տիկին Մարիամ աթոռակով հանդերձ յետակոյս գլորեցաւ և Սրբուհի առանց կանգ կարենալ առնելու ինկաւ աթոռակին և իր մեծ մօր վրայ: Այս արկածին մէջ միայն տիկին Մարիամայ գլուխը թունդ ելած և լուացուելու համար դրուած քանի մը յախճապակեայ ամաններ ջախջախուած էին, Սրբուհի անվնաս էր բայց 'ի ծունկերու ցաւէն. բայց իր այս անզգուշութեան համար. անկեալ արձանի մը դարձած էր, որ խոհանոցի կանանց օգնութեամբ ոտքի առնելով, սկսաւ իր մեծ մօրմէն ներումն խնդրել: Մարիամ որչափ որ ներեց Սրբուհիի, այնչափ ալ անիծեց այն ժամը որուն մէջ արդէն դէշ գուշակութիւններ ունեցած էր: Այս անակնկալ գլորումին վրայ, տիկին Մարիամայ հարցումները իր քով, և Սրբուհիի պատմելիքները մնացին իր գաղտնեաց մէջ, և այսպէս առանց բան մը կարենալ խօսելու Սրբուհի սերտարան դարձաւ իր ընկճեալ և դողդոջուն սրունքներով:

ՆԱԽԱՆՁ ԵՒ ԵՐԱԶ

Ըսինք թէ Փայլածուն շատ կըսիրէր զօրիորդ Սրբուհին, բայց այս միջոցին ինքնասիրութիւնը և չար նախանձը աւելի բռնած էր զայն իրեն, և Սրբուհիի պատահած այս փոքրիկ արկածը մեծ և անակնկալ յաջողութիւն մը բերած էր :

Փայլածուն մտածութեան խորհրդոյ մը էրկանց մէջն էր և զայն 'ի լոյս ածելու առայժմանքը կըկրէր :

Երեկոյեան ընթրեաց զանգակը հնչելու ժամուն միայն մէկ քառորդ կըմնար և Փայլածու սեղանատանը կերթար խոհարարուհեաց օգնելու պատրուակաւ որ ներելի էր աշակերտուհեաց :

Տիկին Մարիամ իր գլխաւոր պաշտօնատան սեղանի մը առջև նստած թեթև գործերով կըզբաղէր, և Փայլածու ընտանեկան փաղաքշելով անոր քով, իր ցաւակցութիւնը յայտնեց կէսօրուան արկածին վրայ և հանգստութիւն բարեմաղթեց անոր: Փայլածու իր ըսելիքները նախապատրաստել չ'ձեւացնելու համար․ սպասեց որ տիկին Մարիամ ցերեկուան խօսակցութեան վրայ հարցում մը կամ խօսք մը ընէ, և ինք իր ըսելիք համարը մտաց մէջ սերտելով սկսաւ գործով օգնել տիկին Մարիամին :

Տիկին Մարիամ 'ի պատասխանի Փայլածուի ցաւակցական խօսքերուն յարեց—շնորհակալ եմ օրիորդ ձեր բարեսրտութենէն․ բայց քիչ մը դժգոհ եմ մեր Սրբուհիի այս աւուր անզգուշութենէն, որ գլուխս կարծես 'ի հիմանց խախտեց և ցնցեց․

—Անզգուշութիւն, կրկնեց Փայլածու :

—Այո՛ այո՛, այս արկածին համար անզգուշութենէ 'ի զատ ուրիշ պատճառ մը չեմ կրնար վերագրել իմ խեղճ Սրբուհիիս վրայ:

—Բայց ենթադրենք թէ անզգուշութեան արդիւնք ըլլայ ինկածը, միթէ՞, անզգուշութիւնն ալ իր պատճառը չունի ․

—Իմ խելքս չհասնիր—ըսաւ տիկին Մարիամ քմծիծաղով մը—պատճառին պատճառն ալ կըլլայ եղեր: Գիտեմ որ դէպքին պատճառը անզգուշութիւնն էր և եթէ անշուշտ պատճառ մ'ալ հարկ է գտնել, պէտք է ըսենք անզգուշութեան պատճառը անզգուշութիւնն էր ։

—Բայց ներեցէք տիկին Մարիամ, եթէ համարձակիմ ըսելու թէ՝ ամէն անզգուշութիւն իր պատճառն ունի :

—Ի՞նչ կրնան ըլլալ այդ պատճառները :

—Մտաց զբաղում առաջ բերող շատ մը բաներ :

—Գրո՛ղ, անոնցմէ մին ըսէք ․

—Կըսեմ, բայց կըխնդրեմ որ զիս չհասկնաք ըսելու թէ անոնցմէ մէկը կրնար ըլլալ Սրբուհիի անզգուշութեան պատճառը:

—Խօսքդ հասակէց երկար կընես օրիորդ, քանի որ պատճառին պատճառը կայ 'ի հարկէ պատասխանին պատասխանը կայ, նախ առաջինը տուր, և երկրորդը կամ կըպահանջեմ և կամ քեզ համար օժիտ կըթողում, եթէ գիտես որ բան մը կարժէ:

—Զրախօսութիւնս կըյանդիմանես տիկին, վասնզի ըսելիքս գիտես և քաջ գիտես որ անզգուշութիւնը միայն զբաղեցնող տրամութենէ մը, ուրախութենէ մը և կամ որ և է երևակայութենէ մը առաջ կուգայ ։

Տիկին Մարիամ նուրբ խորհուրդ և հասուն խելք ունէր, բայց սակաւ ինչ կատակարան էր իր ուզած ատեն, ուստի Փայլածուի սիրտ քրքրելու և անոր համարձակութենէն բան մը քաղելու համար ըսաւ—շատ լաւ ըրէ, կըտեսնես որ սեղանի պատրաստութիւնք կըվերջանան, ուրեմն մի դանդաղիր բացատրէ, Սրբուհիի անզգուշութեան պատճառը, համոզուիր որ մինչև ըսելիքներդ իմ ականջիս չհասնին և ըմբռնումս զայն չ'կլնէ, ընթրիքի պատառը բերանդ չ'պիտի հասնի և պարապ օրիորդ զայն չ'պիտի կլնէ ։

Պատառ բառը Փայլածուի սիրտը ճնշեց, և այս ճնշումէ իր խեղճի թելը թրթռաց, որով իր մտաց մէջ արթնցաւ Յուզայի յիշատակը և ըստ ինքնիրէն նա պատառն առնելէն վերջ․

մտանեմ , և ես պատառէն առաջ պիտի մեռնիմ. նա աղաչու-թեան հպատակեցաւ , և ես նախանձու կըհպատակիմ, և այս ժամանակաւ Փայլածու պահ մը վարանեցաւ , բայց կրից զօրաւոր հողմը այս վարանման ամպը շուտով ցրուեց և իր մտաց առջև պարզեց այն հաճոյութիւնները, որք անձնական շահու և հաճոյից կըվերաբերին և որք միայն ուրիշներու վնասով կ'արդիւնաւորին : Փայլածու կըսէր միտքէն , սիրել և սիրուելու իրաւունքն իմս է այժմ, պէտք է Սրբուհին արգիլել այս սէրէն, և երկու տարի վերջ 'ի հարկէ ուրիշ յաջողութիւն մը կրնայ ձեռք բերել. և այն ատեն բնաւ չեմ նախանձիր :

Փայլածուի այս խորհրդածութեան ատեն , տիկին Մարիամ պատասխան չէր ընդունած , և հետաքրքրութիւնը բաւական նեղութիւն տուած էր իր համբերատար բնութեան , ուստի ըսաւ , օրիորդ , ոչ քու օգնութեանդ և ոչ քու բացատրութեանդ պէտք ունիմ, պահ մը վերջ ամէն բան Սրբուհիէն կիմանամ : Կիմանամ նաև բարեկամին դիմացի անկիւնը կանչուիլը և ջերմ վիճաբանութեան մը բռնուելուն պատճառը :

Տիկին Մարիամ իր այս խօսքերով դպած էր Փայլածուին սրտի երակին և այս այն երակն էր , որ թեթև հարուածով մը ցաւէն մինչև ոտն պիտի հնչեցնէր :

Փայլածու խօսք առաւ և առ տիկին Մարիամ խոնարհութիւն մը ընելով ըսաւ—Ներեցէք ինձ և մի սրդողիք , դուք ինչ որ ինձմէ կըպահանջէք ընել, նոյնը արդէն յայտնելու համար հոս եկած էի և ըսելիքս քեզ և Սրբուհիի անձին նկատմամբ կարևոր կարծելով, աղէկի այս կերպով ծառայութիւն մը ընել ձեզ , սակայն չեմ գիտեր թէ այսպէս առաջանալով ինչու քեզ բարկացնելու առիթ տուի , խնդիրն այս է որ (խօսքը մէջերնիս պարոն Երուանդ Սրբուհիին սիրահարած է , վասնզի Երուանդ ինքնիք մատնող շարժումներէն 'ի զատ այսօր սիրային տոմսակ մը ալ թողուց Սրբուհիի սեղանին մէջ : Ես այս բանը գիտեցի և ասոր համար Սրբուհին քիչ մը առաջ գրեթէ հարցաքննեցի , բայց չեմ գիտեր ինչ ըսելով Սրբուհին Երուանդ արդարացնե-

լու կըձգնէր և կարևորութիւն չէր տար խօսքերուս , պարոնակաւ մը տոմսակն առի ձեռքէն և յետոյ պատռեցի , որպէսզի քովը մնալով պատասխան գրելու առիթ չունենայ : Կըկասկածիմ որ Սրբուհիի սիրտն ալ յափշտակուելու մօտ է և թերևս յափշտակուած և անոր համար էր որ իր՝ նոր ուրախութենէն արբշիռ , քեզ տեսնելու եկած ատեն անզգուշութեամբ քեզ զարնուեցաւ և այս արկածին պատճառ եղաւ , ահաւասիկ ըսելիքներս լմնցան , մնացեալը քու փորձառութեանդ և խոհեմութեանդ կըմնայ :

Փայլածու Երուանդի տոմսակին համար պատռեցի ըսաւ անոր համար որ տիկին Մարիամ չուզէ զայն տեսնել , և իրօք Փայլածուին այս խորամանկութիւնը յաջող գնաց . վասնզի տիկին Մարիամ միայն տոմսակին պարունակութիւնը հարցնելով շատացաւ , և Փայլածու պատասխանեց այսպէս :

—Ես չեմ կրնար անոր կրակոտ խօսքերը մի առ մի յիշել , սակայն դեռ չ'մոռացայ այն քանի մ'աղէկ բառերը. զոր օրինակ «քեզ կըպաշտեմ , իմ սրտիս տիրուհին ես կըխնդրեմ սէրդ շնորհէք և ձեռքդ որ իմ կեանքս պիտի պահպանէ և այլն» :

Փայլածու այս խօսքերն արտասանելէն յետոյ , 'ի նշան պարկեշտութեան իր աչքերը վար առաւ և 'ի ցոյց պատկառանաց իր շրթները գոցեց :

Տիկին Մարիամայ սիրտը սկսած էր հուր կրակի վրայ դըրւած կաթսայի մը պէս եռալ , սակայն համբերութիւնը ծածկոյթ լինելով եռացող ջուրին կըխեղդէր անոր մէջ :

Մարիամ խօսելէն աւելի խորհիլ կուզէր , իսկ Փայլածու փախչիլ . և իրօք ընթրեաց զանգակը հնչածին պէս Փայլածու փութաց 'ի սեղան մնաք բարի ըսելով և տիկին Մարիամ իր նստած տեղ մնաց կանգուն և երերուն—երթայք բարեաւ աղջիկս կմկմալով :

Տիկին Մարիամ հետզհետէ իր հանդարտութիւնը կըկորսնէր և կ'ըսէր իրովի չար աղջիկ Երուանդի վրայ խօսածներդ թերևս ստոյգ լինին . բայց իմ Սրբուհիս որ ես հոգւով մարմնով կըճանչեմ , տակաւին այդպիսի զգացմանց համապատաս-

խանելէ հեռի է, հեռի է նաև այն զուարթութենէն զոր գուֆայլածու կընես ինծ բարեկամութիւն կեղծելով, կը հասկնամ այդ զուարթութեան շարժառիթը, այն է քու տասնեւմէկ տարեկան հասակդ, և ջերմանոցի մէջ ոսկեորոշ իժի մը պէս քու սրտիդ մէջ արթնցած նախանձը, որ առաջ սառած ու կծկած բայց այժմ տաքցած ու կատղած է, իր շուրջ գտնուածները խայթել և թունաւորելու համար։ Երբեմն չարիք բարեաց տեղ կանցնին, Յովսէփ զաւկն ինկաւ իշխանական յաթոռ բարձրանալու համար, և այժմ Սրբուհիս կը պարտաւորուի վերահաս փորձանքէ մ'ազատելու և ապագայ երջանկութեան մը հասնելու համար։ Թէև Փայլածու նախանձու ոգւով կը յայտնէ այս գաղտնիքը, սակայն ես երախտագիտ ոգւով կընդունիմ զայն, և եթէ իր լռեցած ընթացքը Սրբուհիին համար ծուղակ մը պիտի դառնար, կաղօթեմ որ ինք չըռնուի այդ ծուղակէն, և եթէ բռնուի գոնէ բարի ապագայ մ'ունենայ, այն ատենց կը ներեմ Փայլածուի համար այս բարեմաղթութիւնը, վասնզի առանց իմ նուիրական գաղտնիքս գիտնալու իր այս յայտնութեամբ զիս պահել պաշտպանելու առիթն ընծայեց, որով իմ քոյր Սրբիկս, իմ թանկագին աւանդս, իմ անթև թռչնակս, պիտի կարօղանամ ախրոջ օգնութեամբ վաղեմի բոյն մը պահպանող տաճարակի մը հասցնել յանձնել, որուն վրայ նէ տակաւին անգէտ և անտեղեակ է։

Մինչդեռ տիկին Մարիամ սոյն խորհրդածութեամբ իր զուարթութիւնը կըցանէր և օրիորդ Սրբուհի ես իր ընթրիքն աւարտելով թռչնիկի մը պէս կ'արտօրար սրահ մը իր մեծ մօր տիկին Մարիամայ թեներուն տակ գգուանք վայելելու։

Տիկին Մարիամ մեծ ցնծումով կուզէր գրկել զՍրբուհին, բայց նա իր անկեղծ սրտի տէր, ինքզինք յանցաւոր մը տեղ դնելով, նախ ներողութիւն և ապա սիրոյ արժանանալ կուզէր որուն հակառակը կընեն շատ մը կեղծաւորներ, որք իրենց յանցանքները ծածկելով սէր կը պահանջեն և մերձաւորէս կամչնան և կը ղըղջան սիրոյ հիմը կեղծաւորութեան վրայ դրած ըլլալով։

Տիկին Մարիամ հասկցաւ Սրբուհիի վարանումը նորա պատկառոտ դէմքէն և կանխեց ըսելով — իմ սիրուն և միամիտ Աղաւնիս, մի վարանիր և մի երկմտիր քու դիպուածական յանցանքիդ համար, արդէն սիրտս քեզ ներած է և լեզուս ալ այժմ թարգմանաբար սրտիս ներումը կը հաղորդէ քեզ, պայմանաւ որ այս դէպքը զղջութեան դաս մը ըլլի, և միշտ շրջահայեաց և խոհեմ լինիս վարմանցդ մէջ։

Օրիորդ Սրբուհի շնորհալի համարձակութեամբ մը տիկին Մարիամայ ձեռքն առաւ համբուրելու և տիկին Մարիամ միջոց ունեցաւ Սրբուհին իր բազկաց շրջանակին մէջ առնելով անոր (խրատական թեթև յանդիմանութենէ մը կարմրած) այտերէն երկու համբոյրներ քաղելու։

Համբոյրներու հունձքը լմնցաւ, և սէրը ամբարեց զայն իր անհուն շտեմարանին մէջ, յորմէ վերջ՝ պահ մը լռութիւն տիրեց։

Տիկին Մարիամ Սրբուհիի բնաւորութենէն վստահ էր և որ պէտք անակնկալ առիթներ իր վստահութիւնը չպատրեն խորհուրդներու երկանց մէջ կ'ընկղմէր, կ'ուզէր ծնանիլ այնպիսի խորհուրդ մը, որ անմռունչ չմեռնի, այլ մնան և կատարելութեան հասնի, քիչ մը վերջ իր նպատակին համաձայն որոշման մը յանգելով, զայն իր հաւանութեամբ մկրտեց և իր գաղտնեաց խանձարուրին մէջ պահեց, ապագայ մտածումներով զայն սնուցանել և կատարելագործելու համար։

Տիկին Մարիամ չէր ուզեր շշուկ հանող միջոցներու դիմել, և իր հարուածը կարծեաց սուսերներու տալ, որոյմէ կրնար կասկածելի բայց անմեղ մարմնոյ անդրադառնալ և զանոնք սպաննել բարոյապէս։

Նէ կուզէր զգուշական միջոցներով, նոր ծլած՝ բայց չար մտացած սէր մը խլել այն սրտէն, որ միայն Սրբուհիի արևով պիտի ծաղկէր, ուստի հարկ էր առայժմ այն արևը պահել այնպիսի ամպով մը՝ որ թեթև հովերը չկրնան զայն ցրել։

Առայժմ պէտք էր Սրբուհին գեղարդութեան դասէն արգե-

լուլ և այս առիթը յարմար էր, վասնզի արդէն ըսած ենք թէ Սրբուհիի մատունք շատ յաջողակ էին ձեռագործութեան մէջ, և ինչպէս աշակերտուհիներէն նոյնպէս գեղագրութեան դասատուէն լսած էր տիկին Մարիամ թէ՝ Սրբուհիի գրութիւնք առաջին կարգի են։

Խեղճ դասատուն իշր թէ Սրբուհիին գովեստ մը տալ և անկէ յորդանք մը ընդունելու համար ըսած էր այդ խօսքերը, առանց մտածելու թէ իւր այս վկայութիւնք իւր սիրտն ու սէրը միանգամայն պիտի դատապարտէր։

Տիկին Մարիամ գիտէր որ արդիւնք մը որքան փափուկ և որքան դիւրատար լինէր, դարձեալ ազատութիւնը կաշկանդող շղթայ մ՚էր, զոր կրողը միշտ պիտի փափաքէր զայն խորտակելու, բայց և այնպէս իւր մտաց մէջ գրած արդիւնքը գործադրել անհրաժեշտ հարկ մ՚էր իւր ապառնի նպատակը կնճիռներէ զերծ պահելու համար, ուստի այնպէս ձև մը գործածել ուզեց, որ իւր խօսակիցը ինքնին իւր վրայ հրաւիրէ առաջարկելի արդիւնքը։

Տիկին Մարիամ որ լուրջ և խոհուն դէմք մը վերստացած էր, Սրբուհիի դիմաց վրայ տխրութեան դիմակ մ՚աւելցուցած էր, որոյ կոկորդէն վեր խուժող քանի մը բառեր իւր բերնին մէջ լեցուած իւր շրթանց ամրացեալ դրան հարուածներ կուտային դուրս ելնելու և տիրող լռութիւնը սպաննելու։

Խոհեմութիւնը որ այս պահուս շրթանց պահապանն էր, կամաց թոյլատուութեամբ Սրբուհիի կեռասեայ շրթունքն իրարմէ բաժնեց և թողուց որ լեզուն սրտին վրայ ծանրացած բեռը թեթևցնէ։

Սրբուհի խօսելու իշխեց և ըսաւ—քանի դժբաղդ եմ մայր իմ, որ զքեզ այսպէս տրտում և անծպիտ կըգտնեմ իմ այցելութեանս ժամանակ, արդեօք անկման ցնցումէն գլխուդ մէջ ցաւ ունիս։ Կըտեսնեմ որ ազնիւ սիրտդ իմ անխոհեմութեանս կըներէ, բայց արկածը քեզ չըներէր և դեռ կըտանջէ։ Կաղաչեմ մայր իմ զուարթացի՛ր, եթէ ոչ ես ալ պիտի տխրիմ պիտի խամրիմ և պիտի մթագնիմ։

Տիկին Մարիամ խօսք կըփնտռէր։

—Մայր իմ—վրայ բերաւ—Սրբուհի—խօսեցէք կաղաչեմ, բամայեցէք ինչ պէտք է կատարեմ ձեր հանգստութեան համար։

—Սիրական աղջիկս—ըսաւ տիկին Մարիամ—քու յուզումդ տխրութիւնս կ՚աւելցնէ, հանգարտ և ապահով եղիր, ինձ տկարութիւն և ցաւ մը չունիմ և առողջութիւնս կատարեալ է. Միայն քիչ մը կարևոր մտածումներ ունեցայ և խորհուրդները զիս պաշարեցին և պահ մը քողարկեցին իմ զուարթութիւնս և եթէ յաջողութեան ընթացք մը այս մտածմանց ամպը փարատէ փնտռուած ժպիտներդ դարձեալ պիտի գայ իսկոյն։

—Միթէ այդ յաջողութեան ընթացքին կընանք իշխել որ մեր ուզածին պէս ընէ։

—Ո՛հ, այո՛, քու ուշիմութիւնդ և հնազանդութիւնդ լիր ամպահալած հողմ պիտի վանէ իմ տխրութիւններս։

—Քանի մեղապարտ եմ մայր իմ, և մի՞թէ, անհնազանդութեան փոքր փորձ մ՚անգամ տեսած ես իմ վրաս։

—Ո՛հ այո՛ երազիս մէջ տեսայ և ապագային մէջ կըգուշակեմ զայն։

—Կաղաչեմ մայր իմ, երազը իրականութեան հետ մի՛ շփոթեր, և ոչ ներկայն ապագային հետ, և եթէ գուշակութիւնդ կամ երազդ զուն գործէ իրականութեան դառնալ, մահս պիտի յաղթէ անոր։

—Աղջիկս սիրտ մի՛ տրտմեր, կանայք երազի ազդեցութեան տակ շատ տկար են, և գիտես թէ՝ Էմմանուէլի մայր՝ Մարիամայ նշանած Յովսէփայ տեսած երազին պէս երբեմն երազներ ճշգրտութեամբ կըկատարուին, եթէ իմ վրայ կըցաւիս աղօթէ ինձ հետ որ Աստուած որպէսզի ցրուէ այդ պաշարումները մտքէս։

—Բայց նախ ըսէ—յարեց Սրբուհի—տեսած երազդ ի՞նչ էր։

—Պարզ բան մը՝ և անհաւանի պատմեմ քեզ—ըսաւ տիկին Մարիամ—երէկ գիշեր մեր քնոյ սովորական ժամուն անկողին մտայ, յորմէ երկու ժամ վերջ երազիս մէջ տեսայ քեզ բուրաստանին մէջ քանի մը ընկերուհիներով, զուարթ, բայց թա-

նուոր ցած մը ծաղկանց արմատներու տակ ապաստանած քեզ կը շրջապատէր քու կանգնած տեղդ, և իր աչքը քու վրադ յառելով կարծես առիթ մը կը փնտռէր քեզ խայթելու, դու այս աՀարկու արարածէն անգէտ կը մնայիր և մօտդ գտնուած ծաղկեթփի մը ձեռք կը նետէիր, մինչ դու թուփին դպար թուփն ալ զայն շօշեց, որով վերջապէս զայրացկոտ բերանը ծաղկին վրայ քիչ մը թունաւոր լորձունք թափեց և դու անգիտաբար այն ծաղիկը քաշեցիր Հոտոտալու. և այս երևոյթը դողդղալով կը դիտէի, կը զայրանայի, կը փրփրէի, բայց վանդակէն անդին չէի կրնար անցնիլ, մինչ ես այս անՀանգստութեան մէջ էի, բարեբաղդաբար կենդանին իր շրջանակաձև գիրքն առեց և կարծես իր թոյնը ծաղկին վրայ թափելուն շատանալով և միայն քու վրադ խորին Հայեացք մը ձգելով սողաց անցաւ առանց քեզ վնասելու, ես թունաւոր ծաղիկը ձեռքդ տեսնելով կը կասկածէի որ զայն պիտի Հոտոտես և քնոյս մէջ կը պոռայի աՀարեկ «ձգէ՛ ձգէ՛ թոյն կայ անոր մէջ, ձգէ՛ Սրբուհի՛ այդ ծաղկէն մաՀ կը բուրի» և դու չանսացիր, բայց չՀոտոտեցիր ալ, քնոյս մէջ տեսած այս աՀարկու բաքքանջանքս որ իմ նոյն ընկերուհիս արթնցուցած էր, նա ալ իր երկու ձեռքերով անկողնոյս մէջ զիս խմորի պէս կը տրորէր արթնցնելու Համար:

Երբ արթնցայ Հասկցայ որ զիս տանջող դէպքը երազ մ՚է, ապա քիչ մը Հանդարտեցայ, սակայն կասկածոտութիւն մը տիրեց վրաս, և այժմ ալ որ կը քալես գիտեմ թէ ոտքիդ տակ վիշապ մը կայ, ինչ բանի որ ձեռք կը զարնես գիտեմ թէ անոր մէջ թոյն կայ, այս պատճառաւ գլուխս ախտութեամբ Համակուած է, և երբ իմ այս տխուր վիճակիս մէջ իմ կասկածանքներս թեթևցնելու Համար պարտաւորիմ քեզ զգուշական Հրամաններովս ձանձրացնել, դու ի՞նչ պիտի ընես արդեօք. Եթէ Հնազանդիս՝ որու վրայ վստաՀ եմ, շուտով իմ Հանգստութիւնս պիտի գտնեմ, իսկ եթէ իմ այս երազս և ենթադրածս, Հետևանքներս ու Հրամաններս բանի տեղ չդնես, այն ատեն գիտե՞ս ինչ պիտի ըլլամ. ո՛հ այո, արթուն միտքդ կրնայ գու-

շակե՛ որ քու անձիդ վերաբերեալ այս վտանգի վախով պիտի մաշիմ, պիտի յուսաՀատիմ, պիտի տառապիմ, պիտի Հիւանդանամ, և եթէ Հիւանդանամ, առանց մխիթարութեան տարէոր Հասակս կորզուող տեղ մը չպիտի գտնեմ. և եթէ անդարման մնամ պիտի թողում քեզ ու աշխարՀ, և եթէ քեզ թողում, քեզ որ իմ Հոգւոյս Հատորն ես պիտի մնաս միայնակ թշուառութիւն չտեսած թռչնոյ մը պէս, և այն ատեն գիշատիչ թռչուն մը քեզ պիտի յափշտակէ, յորմէ վերջն ալ չեմ գիտեր քու յափշտակութիւնդ ի՞նչ կրակ պիտի սփռէ պարագաներուդ:

Տիկին Մարիամայ այս Հնաւութիւնները, Սրբուհիի երկու մեղմ լուսոյ ակները պղտորած էին, յորմէ դուրս կը ցայտէին ալի կայլակներ իր այտերուն թախծալիճշփայլունութիւն մը կուտային:

Սրբուհի կ՚ուզէր խօսիլ, բայց Հեծկլտանքները լեզուն կը կարկամէին, շրթանց դողդոջումը խօսք չէին կրնար շինել, ժամանակը սուղ էր և պարապոյ միջոցը կը լրանար, Սրբուհի ստիպուած էր ուսարան դառնալ, բայց իր լացը, ոտից ցգլուխ զինքն այլայլած էր, Սրբուհիի արտասուաց Հեղեղին անՀետանալու Համար քանի մը րոպէ միջոց, տիկին Մարիամայ տխրութիւնը փարատելու Համար քանի մը սփոփիչ խօսքեր պէտք էր:

—Դու իմ սիրական մայրիկս—մրմնջեց Սրբուհի Հառաչեալ ձայնիւ—դու իմ մանկութեանս անքուն պաՀապանն, դու իմ ներկայ կենացս պաՀապան Հրեշտակը դու որ քու այս տարեւոր Հասակիդ չնայելով, օտար երկրի մը մէջ ծառայութեան ծանր լուծը կը կրես ինձ ազատութեան օրեր շնորՀելու, դու որ թանկագին կեանքդ կը մաշեցնես իմ նորաբոյս կեանքս պաՀպանելու, դու որ թշուառ կ՚այրիս զիս երջանկացնելու, դու որ շատ անգամ արցունք կը ծախես ինձ Համար ծիծաղ գնելու Համար, , դու որ տրտում խորՀուրդներէ կը պաշարուիս, զիս ուրախութեան առարկաներով շրջապատելու Համար և վերջապէս, դու որ քու կենացդ ամէն Հանգստութիւն և Հաճոյքներ կը զոՀես

միայն ինծ հաճոյք և հանգստութիւն հայթայթելու համար․ ուրեմն ես քու անգին բարիքներդ և շնորհներդ ստանալու իրաւանց դէմ, ինչու պիտի չուզենամ քու պահանջածդ ուշիմութեան և հնազանդութեան նուիրական պարտականութիւնները, ինչու չիյարգեմ քու հրամաններդ և ինչու մեռիր ըսած ատենդ մեռնելու պատրաստ չըգտնուիմ: Համոզուիր մայր իմ, այս աշխարհին մէջ իմ անձս իր ամբողջութեամբ քուկդ է և հանդերձեալին մէջ հոգիս քու հոգիիդ տիրոջն է ։ Համոզուած եմ թէ քու փորձառու տարիներդ հայելիի մէջ իր դէմքը տեսնողի մը պէս պայծառ կը տեսնէ աշխարհային կեանքը, անոր փորձանաց և ապահովութեանց մթին խորշերը կը գիտնէ, կը ճանչնայ անոր վրայ գտնուած պայծառ կամ արատաւոր մասերը ։ Չեմ կրնար ուրանալ մայր իմ, պատահած է երբեմն ինծի որ՝ քու հրամաններդ մին իմ անփորձ դատողութեանս առջև ըստ երևոյթին անիրաւ և անկարևոր դատած եմ իմ փափագանացս առաջ բերած արգելքներովը, բայց վերջէն զգալի օրինակներով և փաստերով զանոնք իբր ճշմարիտ օրէնք յարգած և պահած եմ իմ սրտիս մէջ: Թէև երազներու կամ գուշակութեանց հետևիլը ոմանց համար տկարամտութիւն կը համարուի, սակայն ես մթութեան մէջ քու տեսած երազդ կամ ըրած գուշակութիւնդ լուսաւորութեան մէջ իբր իրական տեսիլ մը պիտի չըհեռացնեմ աչքէս, և երազիդ մէջ իմ վրայ տեսած անհնազանդութիւնդ իրականութեան մէջ չպիտի տեսնես ։

Տիկին Մարիամ Սրբուհիի այս խօսքերէն զգածուած էր և ուրախութեան արտասուքներով կողողէր իր այտերու խամրած կնճիռները որու վրայէն դահավէժ գլորուող շիթերը լալինէ թրթռացող շրթանց վրայ դադար կառնէին կարծես արտասուաց աղի լինելը զգացնելու և կամ քանի մը վայրկեանէ ի վեր դողացած ու ցամքած շրթունքները թրջելով բանալու համար ։

Ինչպէս որ լեցուն հրաղէն մը պարպուելու համար, վառօդայինի մը կամ ուրիշ նիւթի մը կը կարօտի, այնպէս ալ Տիկին Մարիամայ սրտէն բղխած և բերնին մէջ ամփոփուած շնոր-

հակալիքներ դուրս թափուելու համար, նախ շրթանց վրայ այդ կաթիլներու դադարը պէտք էր ։

Տիկին Մարիամ պատշաճ եղանակաւ մը Սրբուհիի հնազանդութեան մասին իր գոհունակութիւնները յայտնելէն վերջ․ ըսաւ անոր—սիրելի զաւակս հանդարտէ՛ և գնա՛ սրտարան, վստահ եմ որ քու հլու հպատակութիւնդ օրհնելով ամենաբարին Աստուած, մեզ ամեն փորձանքներէ զերծ պիտի պահէ և դու պիտի հետևիս իմ այն հրահանգաց, զորս մտադիր եմ յայտնել քեզ յարմար առթիւ մը ։

—Այո, մայր իմ կ՚վստահիս հնազանդութեանս և չես ներեր որ կերդնում։

—Ոհ, ոչ զաւակս, խօսքդ շատ մ՚երդումներ կարժէ․ եկուր ճակատէդ համբուրեմ և գնա ։

—Ես ալ ձեռքդ, մայր իմ։

Մեծ մայր և թոռնիկ այս խօսքերուն հետ սիրայայտ համբոյրներ փոխանակեցին և Սրբուհի փութաց սրտարան, դիշերուան մէջ իր սրտելիք դասագրքերը իր ննջարանին մօտ տանելու ։

ՆԵՆԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆՔ

Գիտեն ընթերցողք թէ՝ Սրբուհիի գրատետրի մէջ Երուանդի թողած տոմսին վերջի տողը քանի մը զրօներով ճերջացած էր, և գիտեն նաև թէ՝ այդ տոմսը օրիորդ Փայլածու յատուկ նպատակաւ մը առած էր Սրբուհիի ձեռքէն։

Փայլածու այդ զրօներուն տեղ բառ մը զետեղած էր, և գրամանենգի մը պէս յաջողած էր նոյն բառին տառերը բուն Երուանդի տառերուն նմանցնել։

Այդ թուղթը որ Փայլածու մասունքի մը պէս իր գրպան-

ներուն խորը կ'պահէ երբ պատճառաւ մը կրկին երեւան գայ ընթերցողք այն յաւելեալ բառը պիտի կարդան, և պիտի հասկնան Սրբուհիի նպատակը եթէ այժմէն չեն գուշակեր ։

Լռին և հանդարտ գիշեր մ'էր և ըստ ոմանց բանաստեղծից, հանդարտ էր նաև համայն բնութիւն, բայց մեղի ծանօթ վարժարանի մը մէջ օրիորդ մը իբր բացառութիւն անհանդարտ էր. օրիորդն արդէն մեր ճանչցած Փայլածուն էր, որ իւր ննջարանը դրասեղանի փոխարկած անոր քով աթոռակի մը վրայ նստելով կ'գրէր և կըկարդար, որուն այս գիշերուան անխոնջութեան վրայ կընախանձէին զբաղումէ յոգնած աշակերտուհիներ, որք սկսած էին քնոյ ազդեցութեան տակ թմրիլ ։

Ձախ ձեռքը բացուած փոքրիկ դասագիրք մը, աջ կողմը գրիչ մելան, և իւր դիմացը բացուած խոշոր բառգիրք մը և անոր մէջ բացուած գրատետր մը կըտեսնուէր ։

Փայլածու մերթ ձախ ձեռքի դասագրքին կընայէր և մերթ բառգրքին մէջ զետեղուած գրատետրը կըթղթթաէր կարևոր թարգմանութեամբ զբաղողի մը պէս և իւր թղթատած տետրին մէջ իւր գտած բառերը ճարպիկ ընդօրինակչի մը նման, մեծ խնամօք կընդօրինակէր քան կըգրէր ։ Փայլածու երկու ժամ այսպէս անքուն աշխատելէն յետոյ դասագիրքը վար դրաւ և իւր քով գտնուած խաւաքարտէ թղթամանի մը մէջէն կտոր մը մաքուր թուղթ հանելով իւր առջի գրածը անոր վրայ օրինակեց իւր մատանց քիչ մը եւս ճարպիկութիւն տալով, և այս վերջի ընդօրինակութիւնը լրացնելէն և քանի մը անգամ անոր վրայ նայելով հաւանութեան նշաններ ընելէն յետոյ, ծալլեց և նոյն թղթամանին մէջ դնելով, ժողվեց ամէն ինչ և ննջարանին ներքև գտնուող սնտուկի մը մէջ ամփոփելով գոցեց և ինքը իւր գիշերազգեստը հագնելով անկողին մտաւ ։

Լուսնալու առաւօտը հինգշաբթի էր, և այն օր սովորական ժամուն գեղագրութեան դասը տեղի պիտի ունենար ։ Փայլածու շատ գոհ էր իւր վաղուան դասը չէ թէ իւր պարտականութեան' այլ իւր փափաքանաց համաձայն պատրաստած ըլլալուն վրայ ։

Նէ կըսէր ինքնիրեն գիտեմ որ գրածս նուրբ քննութեան մ'առջև Սրբուհիի ձեռագրին չ'պիտի նմանի, բայց սիրոյ ճաճանչներով շլացած աչքի մը առջև, նոյնինքն է և նոյն իսկ գեղեցիկ ինքնութիւն մ'է, վստահ եմ որ Երուանդի աչերը զինք պիտի խաբէ և նա միայն տոմսակի պարունակութիւնը պիտի քաղէ, և այնպէս Փայլածու շատ մը ենթադրութիւններով կորորուէր իւր մահճին մէջ քուն փնտռելով ։

Թողունք որ Փայլածու մահուան անմեղ տիպարին տակ թմրի, իւր առոյգ հասակին նոր զարգացումներ տալու համար և մենք երթանք արթուն անձ մը հսկենք ։ Այս այն անձն է' որ թմրած սիրոյ մը համար իւր քունը բաժներ է կէս գիշերուան հետ, իւր յիշատակը չ'կրող սիրտ մը զարթուցանելու պատրաստութիւններ տեսնելով ։

Երուանդի սրտին և սիրոյն կէսը իրեն չ'էր, հետևապէս գիշերային հանգստութիւնը ամբողջովին վայելելու բաղդէն զուրկ էր, նա էր որ այս պահուս արթնցած, վաղուան համար օրինակներ գրելու կըզբաղէր և որ աւելի փափաքելին էր սիրային տոմսակ մը շարադրելու համար կըշոյէր իւր ճակատը ։

Պահ մը իւր գրիչն աշխուժիւ կըշարժէր, պահ մը կանգ կառնուր և յետոյ չ'հաւնելով կըգծէր, թուղթը կըփոխէր և յետոյ թղթին հետ միտքը, մտքին հետ մեթոտը և վերջապէս այս անսպառելի փոփոխութեանց առջև մաքուր թղթերն սպառեցան և միայն մնացին օրինակի համար պատրաստուած թղթեր ։

Ինչպէս որ չքաւորութիւնը զանազան զեղխութեանց և մոլութեանց պատուար կ'դառնայ, և իւր ենթական պահ մը խոհեմութեան և համբերութեան կ'դատապարտէ, այսպէս ալ թղթի սպառում և չ'գոյութիւնը զԵրուանդ նախ սրտմտութեան և յետոյ դէպ ի խոհեմութիւն առաջնորդեց, և արժանապատուութեան ազդարար անմեղ հպարտութիւն մը եկաւ վրան, որով պարտաւորեցաւ բանաւոր որոշման մը յանգիլ. որով գրիչը վար դրաւ և որոշեց սպասել որ նախ առաջին տոմսակին յաջող կամ ձախող պատասխան մը առնէ, և ապա իւր երկրորդ գրելիքը հասկնայ թէ ի՞նչ պիտի լինի ։

Երուանդ սկսաւ օրինակներ գրել։

Գրիչը կ'ճարճատէր, մոմ և մելան կըսպառէին և օրինակաց հետ գիշերն ալ իր լռումը կ'գտնէր։ Խաւարը իր մթին վարագոյրը հետզհետէ վեր կամբառնար և հարաւային արեւելեան անկիւնէն նախ գաղտագողի շողեր և ապա արեւի ոսկեծղի ճաճանչներ աղօտ հորիզոնէն վեր կըբարձրանային։

Այս տիեզերական ճաճանչը կ'իշխէր ամէն բնակութեանց վրայ, և մարելու կըդատապարտէր այն աղօտ ճրագները որք միայն տնակներ կըլուսաւորեն։

Այս պահուս Երուանդն ալ իր սենեկին ճրագը կըմարէր չ'նայելով թիթեռնակի մը որ անոր շուրջը կըդառնար ինքզինք զոհելու համար, բայց ըստորում ցերեկը ճրագ վառելու հարկ չ'կայ և նոյն իսկ անպատեհ Երուանդ իրաւունք ունէր թիթեռնակին փափագը այս հարկին զոհելու։

Կարծես թէ' զուգադիպութիւն մ'էր որ Երուանդի ըրածը ուրիշ մը փոխարինէր իրեն. զի Երուանդի վիճակ նոյն թիթեռնակէն տարբեր չէր և Սրբուհին իր բոցափայլ ճրագը։

Օրը կատարելապէս լուսցած էր և տիկին Մարիամ արթըննալով իր որոշումն ըրած էր. այսինքն այն օր Սրբուհին գեղագրութեան դասի չ'ղրկել և այս էր Երուանդի ընդունելիք փոխարինութիւնը, վասնզի տիկին Մարիամ գիտէր թէ ինչպէս որ ցերեկը ճրագը վառ պահելն անպատեհ, նոյնպէս դպրոցի մէջ և օտար երկրի մէջ սիրոյ բոցը արծարծել շատ անպատեհ և միանգամայն վտանգաւոր է։

Դպրոցականաց առաւօտեան աղօթքէն վերջ մինչ Սրբուհի իր մեծ մօր հետ տեսակցելու կերթար, օրիորդ Փայլածու իր գիշերային աշխատութեան առարկայ եղող թղթերը սերտարան կըփոխադրէր։

Փայլածու սերտարան մտնելով իր թղթածրարը նստարանին վրայ դրաւ քակեց, անոնցմէ միայն գրատետր մը առաւ և դարձեալ շըջահայեաց շարժումով մը Սրբուհիի գրասեղանին մօտենալով դարակը քաշեց անշշունջ և գրատետրը հոն դրաւ։

Այս տետրը Սրբուհիի գրատետրն էր որ զայն գաղտնապէս Սրբուհիի դարակէն առած էր Սրբուհի գրոյն ձեւով ('ի դիմաց Սրբուհիի ուղղեալ առ Երուանդ) կեղծ պատասխանագիր մը պատրաստելու համար, ուրկէ գրելու մասնաւոր ձեւեր օրինակելով յաջողած էր անոր գրածին եթէ ոչ ճիշդը գոնէ անոր մօտ քանի մը տող բան գրելու, զոր յարմար առթիւ մը ի բացակայութեան Սրբուհիին պիտի յանձնէր Երուանդին։

Փայլածու նախ միջնորդուհիի մը դերը խաղալով կուզէր Երուանդի հաճելի երեւնալ և ապա իշխելը դիւրին է կըսէր։

Մինչ Փայլածու իր թղթերուն ու խորհրդոց հետ կըզբաղէր, Սրբուհի իր մեծ մօր քով հասած և իր յարգանքն անոր մատուցանելէն յետոյ աթոռակի մը վրայ նստած կըլսէր իր մեծ մօր' որ կըսէր։

—Եդեսիա ղրկելու համար կարեւոր նամակ մը պիտի գրել տամ քեզ աղջիկս, գիտեմ հիմա դասի պիտի սկսիք, բայց պահ մը վերջ ի հարկէ միջոց կըգտնէք երբ ջորեպանը գայ նամակն առնելու։

—Այո, մայր իմ, պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարելու երբ որ ուզէք։

—Եթէ պատահի որ դասի ժամանակ քեզ կանչեմ չ'պիտի դժկամակիս գալու։

—Դժկամակելէն աւելի քիչ մը պիտի շուարիմ—ըսաւ Սրբուհի։

—Ի՞նչ կընշանակէ այդ շուարումը։

—Այս կընշանակէ որ—ըսաւ Սրբուհի մեղմօրէն—դասէն բացակայութիւնս դասատուին կամաց, և նամակ գրելէ ետքս տալը քու կամացդ հակառակ պիտի լինի։

—Եւ այս կամքերէն ո՞ր նախադաս պիտի համարիս։

—Դու որոշէ մայր իմ։

—Շատ լաւ—ըսաւ—տիկին Մարիամ—առաջարկութիւնդ և պատասխաններդ իրաւացի և օրինաւոր են, ես պիտի աշխատիմ որ յարմար ժամանակի մը մէջ կանչեմ զքեզ և եթէ հակառա-

կը պատահի դասատուէն ներում պիտի խնդրեմ բացակայութեանդ համար, և դու ի հարկէ այդ բացակայութենէն վնասածդ քու կրկին աշխատութեամբդ պիտի վերստանաս ։

—Ապահով եղիր մայր իմ, քու պարտաճանաչութիւնդ միշտ ինձ համար գործնական դաս մ'է—ըսելով Սրբուհի ոտքի ելաւ և մեկնելու համար խոնարհութիւն մը ըրաւ ։

Տիկին Մարիամ թողուց որ Սրբուհին երթայ. և մինչ նէ կը մեկնէր խոհանոցէն, Մարիամ իւր սիրելի թոռան ուշիմութեան և գեղեցկութեան վրայ մտօք և աչօք կ'զմայլէր և խանդակաթ հայեացքով մը կը հետևէր անոր, մինչև որ Սրբուհի նրբանցքին մէջ աներևոյթ եղաւ ։

Իւրաքանչիւր ոք իւր գործերով զբաղած էր, ժամ $5^1/_2$ին ճաշը կաւարտէր, բայց տիկին Մարիամ խոհարանի գործերով պաշարեալ լինելով չէր կրնար նամակ գրել տալ։

Պարապոյ միջոցն անցաւ և աշակերտուհիք նորէն գործի սկսեցին, վարժարանի ժամացոյցը իւր միմունջը կը շարունակէր և ճօճանակը կ'երերար ժամանակի անհունութիւնը չափելու համար ։

Մետաղէ անզգայ թռչուն մը ժամացոյցի զանգակը կ'հնչեցնէր իւր կտուցով և եօթներորդ հնչման դադար կառնուր ։

Ժամը եօթն էր ։

Ճիշտ այս պահուն, պատշաճ և սովորականէն քիչ մ'աւելի կոկիկ հագուած երիտասարդ մը վարժարանի գաւիթը կը մտնէր ձախ ձեռքով իւր ունքն ու նորաբոյս ընչացքը և աջ ձեռքով իւր հագուստը շոյել և շտկելով ։

Այս երիտասարդին կը հետևէր քառասնամեայ և միջահասակ մարդ մը, որ ոտքերը պոչով կօշիկ, ծնգնոց գուլպայ. վրան հաստ թեւէ անդրավարտիք, կռնակը կարմիր ալա և վրան տեղին կապա մը հագած և գլուխը փաթթոցաւոր շրջանակով թաղեայ գլխանոց (քիւլահ) մը դրած էր ։

Այս վերջինը—Մարիամ պաճի—պոռալով խոհանոցը կը մտնէր և առաջինը ճամբայ գիտցողի մը պէս փութով վերնայարկը կը յառաջանար ։

Այս երկու անձանց միևնոյն ժամու մէջ գալը, որքան հակառակ այնքան ալ նպաստաւոր էր ։

Մինն Երուանդն էր ։

Եւ միւսը տիկին Մարիամայ սպասած ջորեպանը ։

Դեռ գեղագրութեան դասի զանգակը չհնչած, Սրբուհին կանչուած էր տիկին Մարիամայ կողմէն, և նէ թուղթ գրիչ կազմար առնելով կը փութար խոհարանը ։

Մինչ Սրբուհի սերտարանէն դուրս կելնէր յապճեպով Երուանդ դասարանի սեմին վրայ կանգնած դասի զանգակը կը հնչեցնէր ։

Երկու յանկարծական հայեացքներ իրարու բաղխեցան, պատկառանաց և սիրահարութեան ամպեր վիրար շօշափեցին, այս շօշափումէն ցոլացին փայլակներ և փայլակներուն յաջորդեցին կայծակներ որ փոխանակ հրեղէնի լուսեղէն լինելով, անոնցմէ մին խոյս տուաւ և միւսն քանի մը քայլ յետս ընկրկեցաւ։

Սրբուհի իւր տեղն իւր մեծ մօր քով հասած էր, և Երուանդ տակաւին այլայլութեան մէջ էր իւր կեցած տեղ, ուր ընկրկած էր Սրբուհիի հայեացքներէն. նա կը կարծէր թէ՝ Սրբուհի իւր զգացմանց տեղեակ, միւս աշակերտուհիներէն առաջ կը կանխէ գալ իւր համակրանքը յայտնելու ։

Երուանդ սխալած էր, փափագը զինքը կը պատրէր և կարծիքը երազել կուտար վայրկեան մը յետոյ պատուոյ զգացումը Երուանդի կրած ակարութիւնը դարմանեց, խղճուկ հառաչանաց շունչ մը զինք պատող ցուրտ օդը կարծես բարեխառնեց, և ինքզինքին գալով զանգակի հնչիւնը կրկնեց, և սակայն այս հնչիւնը Փայլածուի սրտին մէջ արձագանք գտաւ ։

Սրբուհի եւս խոհանոցին մէջ լսեց այդ հնչումը և սակաւ ինչ շառագնեցաւ, Սրբուհիի միտք Երուանդի այս աւուր աղու և ազդու նայուածքէն և այդպէս իւր ներկայութենէն կրած ակամայ այլայլութենէն սակաւ ինչ լուսաւորուած էր և կ'զգար որ իւր ընդունած տոմսակը ջերմեռանդական պարզ գրուածք մը չէր ։

Սրբուհի խոհանոցը համնելով իւր ձեռքի թղթերն ու գըրիչը իւր նստելիք աթոռակին վրայ դնելով, նախ իւր մեծ մօր ձեռքն և ապա Զօրեպանին ձեռքն համբուրեց ։

Զօրեպանը իբր շնորհակալիք կըսէր Սրբուհիին—շատ ապրիս գըզըմ պէրխուտար ըննաս ։(1)

—Սրբուհի գրելու պատրաստուելով, ըսաւ—ո՞ւմ պիտի գրուի նամակը մայր իմ։

—Չես գիտեր որ քեռիդ Տիգրանէն ի զատ ուրիշին գրելիք մը չունիմք—ըսաւ Մարիամ։

—Գիտեմ, բայց դեռ ութ օրէ որ գրած եմք և պատասխան եկած չէ—պատասխանեց Սրբուհի անհամարձակ արտասանութեամբ մը ։

—Դու գրէ, այս ուրիշ բան է—կրկնեց տիկին Մարիամ։

Սրբուհի նամակին թուականը և խորագիրը գրեց և տիկին Մարիամ սկսաւ տուն տալ, որուն վրայ Սրբուհիի գրիչն սկսաւ շարժիլ ու սահիլ։

Մինչդեռ Սրբուհի կըգրէր, Զօրեպան հաճի Պետրոս, ու տիկին Մարիամ մեղմ խօսակցութիւններ կընէին, բայց Զօրեպանը խուպոտ ձայն մը ունենալով կամաց խօսածը դարձեալ կըլսուէր ։

—Մաշալլահ թող շատ փարլախ բան մ'է Մարիամ պաճի—ըսաւ Զօրեպանը—Աստուած քըզի պախշէ, աղպէնն էն օր սաղով սէլամէթով քաղաք տանինք հարս ինինք ինքիկ հիչ օլմասա էրէխ մը խմիմ ձեր տունը ։

—Ողջութիւն թող ըլլայ—ըսաւ տիկին Մարիամ—շնորհակալ եմ քու բարեմաղթութեանդ ։

—Էս ինչս կէլէճի է, բարեմաղթն ինչէ, ըլլայ կըլլայ ի՞նչ է, ես ատենց խօսքեր կըլլալիք չունիմ, սօն վախթիդ դուն լէ թուիդ քիմին զէրիֆթին ծախել կուզես—ըսաւ Զօրեպանը ։

—Պետրոս աղբար խօսած լեզուս մեր քաղքին մէջ խօսածէս տարբեր բան մը չէ, մեր քաղաք ինձմէ աւելի մաքուր խօսող-

(1) Զօրեպանը Ն տողուէի գեղջկան և ռամկական լեզուովը կ'խօսէր ։

ներ կան, ինչպէս որ քեզի պէս ալ, ըսածս գէշ բան մը չէր, Աստուած քըզնէթ ըրածի ըննայ ըսել ուզեցի—ըսաւ Տ. Մարիամ։

—Իրաւ միտքս ինկաւ ըս էշնայ գերեզմընին, դուն Գուլումճի տէրտըրուն աղջիկն ես, ճանըմ ի՞նչ մարդ էր պապդ, կարգին դուրպան ըննամ, ուր է հըմմա էտենց տէրտէր, հըգմի ես հասայ նէ ինք վօխճանաւ, զէնտ կինեմ վօխճանած տարին դուն Աստուծ աղայենց հարս գացիր, դէյ կէդէ ֆէլէք դէյ կէսմէյէն կէսըլմէզ կըսեն, չարէն ինչ—ըսաւ Զօրեպանը ։

Աղէկ ճանչցար—ըսաւ Մարիամ—ես ալ քեզ տասնութ տարի առաջ ճանչցած եմ, տաքըս Երուսաղէմ տարած տարիդ ։

—Օ՛ էն ատենը Աստուծ աղայենց տունը մոնոզտոնց որ մէկը հատդ ունէր չորս քովը էշէնալու, սիլլէյին հետ ապա մը հագցընելով դուրս կըհանեն. քու պապդ մեր ծուխն էր, ես պզի գուզի մեր տունը կըկենչի ինքիկ, դուն հասման աղջիկն իր, ու քեզի հըմար կըսէնքի շատ դայրէթով ու կարգացող աղջիկն է, ես էս զէտէրա գիտեմ, փէզէթ էս քանի մը տարուան մէջ քանի եօր ձեզի մէքթուպ կըտանիմ կըբերեմա քեզիկ աղէկ ճանչըցայ, Աստուած մերջը բարի էնէ ձեր էս քանը մը տարուան սէֆըլլթինը էփէյիճէ ձեզիկ ավըրտեց, ամա թահմիլ էրէք տէրն ողորմած է ։

—Է անշուշտ համբերութիւնը մեծ առաքինութիւն է—ըսաւ Մարիամ։

—Աստուած ձեր սրտին կէօրէ տայ—ըսաւ Զօրեպանը—ամա մէկ բան ինծի չէթին գուգայա դիտես մի աճէպ ինչ է ։

—Թէօր ըսես կըգիտնամ։

—Ինչու չեմ ըսեր, ներսս տէրդ եղեր է ճանըմ, ես էս գետէր վօխթէ էս քեարը կենեմա, հըգմի հըմա քսան էուսուն հատ տղայ եախոտ աղջին էս մարճատուհա բերի տարայ, փադաթ մէկ ուրուպը անճախ խելայի եղան մարդու սըրա մտան. քեաթըպ եղան թիւճար եղան, չէնք շնորհօք տան կնիկ եղան, մնացածնէքը պխթիւնըէ պօշպօշաղ քիպլի ու սուտ քիպար մարդիկ եղան. աղջընաէքը սըշլան չէշիտ չէշիտ փիտաններ

հագնիլ քիմինը պօչով քիմինը կարկռնով, ողջէութը պըշլան սէթրէ փանթօլ հագնիլ, բան գործ չ'կայ ճէպմընին երկու փարա չ'կայ . տէրտէնչէ մարդու լէ չըն հաւնիր, մարդու վրայ կըխնտան մեր հէտէթները մէջէգ կէնեն հալպուքի իրենց ե-րածութը նէֆս իրենց մէրը պապը պիլէ չիհաւնիր , շատ ան-գամ խնծի ըսած են, Պետրոս էլքէր էկէր մենք գիտնինք սօնը էսենց էր հէչ չենք ճամբեր, տաւհա նէ պիլիմ շատ մը բաներ: Աստված տա եօր քու թոռըտ քըղլի քիմի խալթունիկ խըլօքիկ ու տէրտ քէշող ըննայ ու էս նոր հէտէթներուն մօտաներուն եաւէն չըրթայ , ամմա չէ ասպիկը թուփէն պէլլու է կըսեն , գիտես քի քու թոռանիդ երեսը հէյա հիճապ կայ, տես էս գէ-տէր կըգուրցենքա մեր դինը պիլէ չիհէյնարա, հըմմա ըսածնե-րէս մէկը ըննէր հոս , քսան հեղ անճունի կերպով, քէհ քէհ խնդացեր էր, պէրխուտար ըննա էչքը պիլէ չիթերթէր վըրէ-մընիս էշէնարա, էրկինք էտինք ստեղծող քըղի հէօմըըլի էնէ տէ խնտումը խնտաս :

—Ողջ կեցիր Աստուած զաւակներդ պահէ—պատասխանեց տիկին Մարիամ, և պարզ խօսելու աշխատելով յարեց—ինչ-պէս որ հինգ մատդ մէկ չէ , այսպէս ալ ամէն մարդ և ամէն բնութիւն մէկ չէ , փորձառու դաստիարակներէ լսած եմ որ, եթէ դպրոցի մը յիսուն աշակերտներէն քսան կամ քսանը դասա-տուին ուզածին պէս բան սորվին , վարժապետները նորէն ի-րենք զիրենք բարեբաղդ կըսեպեն , կան աշակերտներ որոնք ի-րենց ուսանելու կարողութեան հետ բնական համեստութիւններ և կատարելութիւններ կունենան , և այս կատարելութիւնները մէկտեղ գալով իրենց փոքր հասակին մէջ փորձառու մարդու մը գործերը գործել կուտան իրենց : Կան նաև աշակերտներ , որոնք թէև ուսանելու փափագ կամ կարողութիւն ունին , բայց իրենց մէջ տղայական փափագներ ալ ունին , ասոնք թէև կըսոր-վին, սակայն իրենց բնութիւնը իրենց առած կրթութեան չ'հնա-զանդիր և ուզածը կըգործէ, մինչև որ փորձով հասկնայ թէ ը-րածները աղէկ բաներ չեն : Մաս մ'ալ կայ որ բնաւ ուսանելու

յարմարութիւն չունի, ինչ ալ ընես անօգուտ է, փուշ բերող թփի մը պէս խաղող չ'կրնար բերել, և որովհետև ծնողք պարտք ունին իրենց զաւակները գիտութեամբ և բարոյականութեամբ կրթելու , պէտք է որ զանոնք դպրոցի մը յանձնելով իրենց պարտքը կատարեն , անկէ վերջ իւրաքանչիւր զաւակի իրեն կը մնայ իւր ապագան հոգալ :

Ասոնցմէ ի զատ աս ալ ճշմարիտ է որ , դասատուները թէ ուսումը և թէ կրթութեան դասերը թղթի վրայ կաւանդեն, բայց աշակերտներու ծնողք պէտք է որ իրենց բարի սովորութիւննե-րով, իրենց զաւակաց առած կրթութիւնը արմատացնեն անոնց սրտին մէջ, աս ալ կայ որ՝ ոմանք ծնողք որք իրենց փոքր ժա-մանակը դպրոց տեսած չեն և այժմ ժամանակին պահանջման հետևելով, երբ իրենց զաւակները դպրոց ղրկեն , նորէն բարի գործ մը ըրած կըլլան . վասնզի իրենք տգէտ ըլլալով իրենց դպրոցական զաւակին համար իրենցմէ ուրիշ բան չ'պահանջուիր, հետևապէս այս տեսակներու զաւակներ թէ իրենց բնութեան պահանջումէն և թէ իրենց ծնողաց կրթութեան պակասութենէն եթէ պաշ մը կամ փոքր ինչ անկարգութիւններ ընեն , յետոյ (ինչպէս որ առաջ ըսի) իրենց կրած փորձերը և դպրոցին մէջ սորված բաներնին իրենց օգնութեան հասնելով զիրենք կաղնուա-ցնէ , և անկէ յետոյ ասոնք գոնէ իրենց զաւակաց բարի ծնող-ներ կըլլնին և այս կերպով կընդհանրանայ կրթութիւնը :

—Աստված հետիկլիտ ըննայ Մարիամ պաճի, հէր ինչ գէ-տէր պազի խօսքերդ չ'հասկցայ խէտէ , նորէն շատ հաւնեցայ ըսածներուդ , հիմա միտքս փոխեցի , քու էս գիտնականթանիդ ու մուտէպըրթանիդ հէյնալով արթըխ հէչ շիպհէ չեմ ըներ թոռանըդ վրայ , ինշալլահ Աստված մուրադըդ կուտա տէ գլուխս վրայ դնելով ձեզիկ ձեր քաղաք ձեր եկուրտին իսկային կըհասցընեմ, ես լէ ձեր խնտումին մասնակից կըննամ, չեմ գիտեր հէճէպ չ'թըմմնու մի մէքթուպը չինքի էփէյիճէ ուշացայ կու-զեմ որ երթամ :

—Կարծեմ կըլլանայ—ըսաւ տիկին Մարիամ և Սրբուհիին դառնալով հարցուց—ինչ ըրիր աղջիկս վերջացո՞ւցիր :

—Այո՛, երկու տող մնաց ըսաւ—Սրբուհի—և լրացնելով տուաւ տիկին Մարիամին որ ստորագրէ ։

Տիկին Մարիամ առաւ կարդաց—և այրի՛ս, աղջիկս ըսելով ստորագրեց ։

Սրբուհի կարծեր էր թէ՝ իւր գործը լրացեր էր, բայց տիկին Մարիամ սուրճ մը եփելու հրաման տուաւ Սրբուհիին և նա հնազանդեցաւ ։

Ի հարկէ ընթերցողք չեն պահանջեր որ ընտանեկան նամակ մը մի ըստ միոջէ հոս օրինակեմք, այլ այսչափը կ՚պարտաւորիմք ըսելու որ տիկին Մարիամ իւր այս նամակով տասնեհինգ տարի առաջ գրուած օրագրութիւն մը կուզէր Սրբուհիին կարդացնելով զբաղելու համար ։

Սրբուհի անտեղեակ էր այս օրագրութենէն, հետևապէս հետաքրքրութիւն ստացած էր զայն տեսնելու ։

Սուրճէն առաջ Պետրոս աղբար իւր ծխափողը լեցուցած և աջ ծունկը ձախին վրայ դնելով կը ծխէր, սակայն այս ծուխը խոհանոցի ծուխին քառապատիկն էր ։

Սրբուհի սուրճը եփելով բերած ժամանակ իւր ընկերուհիք իրենց գեղագրութեան դասը լրացուցած էին, և Երուանդ բան մը կորուսողի պէս գլուխն իւր առջև կախած թոյլօրէն կ՚յառաջանար դէպ ի դաւիթ ։

Ջորեպանը սուրճը խմեց, նամակն առաւ տիկին Մարիամին կեցիր բարով և Սրբուհիին պէրխուտար ըլլաս ըսելով գնաց ։

ԽԱԲԷՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Սրբուհի նամակ գրելու սկսած ժամանակ Երուանդ գեղագրութեան դասին սկսած էր և ստիպուած էր ներկայութեան

տօմարին մէջ Սրբուհիի անուան դէմ բացակայութեան նիշ մը դնել, մտախոհ էր, և տրտմութեամբ կը նայէր միւս աշակերտուհեաց մաքուրցած գրութեանց ։ Նա կըսէր իւրովի. «Աստուած իմ, ի՞նչ տարօրինակ բան, այն որ աչքիս առջևէն բացակայ է, մտքիս սրտիս և մտածմանցս մէջ ինչո՞ւ միշտ ներկայ լինի, անոր, որ անձին ներկայութեամբ կուզէի մխիթարուիլ, այժմ անոր յիշատակին ներկայութեամբ ինչո՞ւ կը նեղուիմ կը չարչարուիմ և ուշիմութիւնս կը կորսնցնեմ» ։ Երուանդ այս խորհրդածութեամբ մեքենապէս իւր պաշտօնն ի գործ կը դնէր և իւրաքանչիւրի կարողութեան համաձայն օրինակները կը բաշխէր այս պահուս Սրբուհիի օրինակը Երուանդի ձեռքը մնացած էր և աշակերտուհիք իրենց թղթերն առնելով սերտարան կը դառնային ։

Փայլածու դասարանին սեմին վրայ հասած ժամանակ կանգ առաւ և մոռացկոտի մը պէս ձեռքը ճակտին տանելով դարձաւ դէպ ի Երուանդ և հեռանալու վրայ եղող ընկերուհեաց լսել տալու չափ ամուր ձայնիւ մը ըսաւ—կընա՞ք արդեօք ձեր թանկագին ժամանակէն երկու րոպէ զոհել մեր կարգէն ակամայ բացակայ եղողի մը գրութեան նայելու որ պատրաստ է իւր գրասեղանին վրայ ։

Զմոռնամք ըսել թէ՝ Սրբուհի իւր մեծ մօրմէն կանչուած ժամանակ յանձնարարած էր Փայլածուին թէ՝ երբ շատ ուշանալով իմ գրութիւնս չ՚կրնամ անձամբ ներկայացնել՝ դու իմ կողմէս տար ներկայացուր և եղած դիտողութիւնները ինձ հաղորդէ ։

Փայլածու անդին ընծայէ մ՚աւելի ցնծութեամբ ընդունած էր այս պատեհութիւնը և խոստացեր էր կատարել Սրբուհիի այս ապսպրանքը ։

Նմանապէս Փայլածուի վեր յիշուած առաջարկութիւնը Երուանդին համար չէ թէ ժամանակի կորուստ, այլ անդարմանելի կորուստ մը գտնելու լոյսը ընծայած էր անոր սրտին, ուստի ուրախութենէ առաջ եկած այլայլութեամբ մ՚ըսաւ—պատրաստ եմ օրիորդ ձեր անմեղ և օգտակար փափագը գոհացնելու ։

Այս պատասխանին վրայ Փայլածու սլացաւ դէպ ի սերտարան և գրատետրը առնելով շտապաւ դուրս ելաւ, և դեռ դասարան չ'մտած նախորդ գիշերուան մէջ իւր պատրաստած տոմսը անոր մէջ տեղաւորեց և Երուանդին մօտենալով տուաւ։ Ինչպէս որ որդեգորով մայր մ'իւր նժդեհ զաւկին նամակը կարօտագին խանդով և բորբոքեալ եռանդով կընդունի, և կարդալէն առաջ իբրև թէ իւր սիրելի զաւկին հոտն անկէ առնելու խորունկ համբուրմով զայն կըհոտոտայ և կըհամբուրէ, այսպէս ալ Երուանդ պատրաստ էր նոյնը ընելու եթէ Փայլածու ներկայ չ'լինէր. սակայն դարձեալ իւր այլայլութիւնը չ'կրցաւ զսպել երբ գեղանի Սրբուհիին գեղանիշ գրութիւնները աչքէ անցուցած ժամանակ տոմսակ մը տեսաւ անոր մէջ, որոյ տողերը կայծհանի մը պէս հուր ցոլացոյց Երուանդի աչաց և սրտին մէջ։

Սաստիկ ջերմէ բռնուող անձ մը, ինչպէս որ սառի կտորով մը զովանալ կերազէ և աւելի կըտոչորի, այսպէս ալ Երուանդ իւր տոմսակին պատասխանն առնելով հանդարտիլ կըկարծէր, բայց ընդհակառակն իւր մարմնոյն ու սրտին բորբոքը կաւելնար։

Տոմսակը հետևեալը կ'պարունակէր ։

Փոքրիկ տոմսակդ սիրտդ ճնշող մեծ սիրով մը բեռնաւորեալ հասաւ ինձ, և իւր պարունակութեամբ ապնջականութիւն գտաւ իմ սրտիս ընդունարանին մէջ, պիտի պահեմ զայն և դու ներկայս ընդունելով պահէ քու սրտիդ տապանակին մէջ իբր անկեղծ քարտէս մը, կամ իբր ջինջ հայելի մը, որուն մէջ փափագածդ կըտեսնես իւր ամբողջութեամբ։

Փայլածու Երուանդի դէմքէն հասկցած էր, տոմսակին անոր վրայ ըրած ազդեցութիւնը և հասկցած էր նաև որ իւր գուշակութիւնը առաջ գացած էր այսինքն Երուանդ գոնէ այս պահուս տոմսակի գրոյն վրայ չէր կասկածած ։

Երուանդ նոյն տոմսակը իւր երկու մատանց մէջ բռնած էր բայց չէր իշխեր զայն գրատետրին մէջէն բոլորովին վերցնելու։ Ու այս Փայլածու դիտմամբ սկսաւ ուրիշ կողմ նայիլ մինչև որ Երուանդն նոյն տոմսակն առնելով իւր գրպանը դնէ ։

Երուանդ այս առիթէն օգուտ քաղեց, բայց ձեռքը գրպանը տարած ժամանակ Փայլածու իւր աչքը դարձուց, որով զԵրուանդն կողի մը վրդովմամբ պաշարեց, և նա այս մեղաւոր հայեացքին տակ տկարացաւ ։

Փայլածու զգալով այս ընկճումը հաւատարիմ խորհրդականի մը կերպարանօք ըսաւ—պարոն հարազատ քրոջ մը պարտականութեամբ պիտի խնդրէի ձեր ազնուութենէն որ գրատետրին մէջ եղած ձեզ պատկանող տոմսակը ընդունիք և գոհ եմ տեսնելով որ բերնիս մէջ դեգերող աղաչանքը դեռ ձեզ չ'հաղորդուած խնդիրը իւր լրումը գտաւ ձեր արթուն սրտով։

Երուանդ քիչ մը շունչ առաւ, բայց շատ կարմրեցաւ, այս չափահաս միջնորդին իւր գաղտնեաց վրայ ունեցած գիտակցութենէն ։

Փայլածու յարեց—կաղաչեմ մի շուարիք պարոն, դուք անկեղծ սէր մը հաղորդած էիք իմ սիրական քրոջս, և այս տոմսակը անոր փոխադարձն է, եթէ օտար մը լինէի պիտի մերժէի այս գաղտնեաց գիտակցութիւնը և այս միջնորդութիւնը, բայց ապահով եղէք, ինչպէս որ կըսիրեմ իմ Սրբուհի քոյրս և կուրախանամ անոր երջանկութեանը վրայ, այսպէս ալ ձեզ կըսիրեմ իբր եղբայր, հետևապէս իմ հաւատարմութիւնս ձեր սիրոյն պէս անարատ ճանչցէք ։

Երուանդ խօսելու և տրամաբանելու մէջ բաւական ճարպիկ էր, և եթէ այս միջոցիս ինք աստղիկի երկրպագուներէն մին դարձած չ'լինէր, այս քրմուհին լաւ մը պիտի քննադատէր և թերևս հեգնութիւններով քամահրէր, բայց իշխուած լինելով փոխանակ քննադատելու երախտագիտութիւն յայտնեց և ըսաւ—շատ լաւ օրիորդ, իմ յարգանքս և շնորհակալութիւնս կըմատուցանեմ ձեզ և այս տոմսակը գրողին, և պատւոյս պահպանութիւնը կըյանձնեմ ձեր հաւատարմութեան ։

Փայլածու քաղցր ժպիտով մը—մի վհատիք ես ձերն եմ և դուք մերը ըսելով Սրբուհիի գրատետրը վերցուց գրասեղանին վրայէն,և օրինակն առաւ Երուանդի ձեռքէն և այս հաղորդակցութեան մէջ երկու ջերմ ձեռքեր իրար շօշափեցին մեղմիկ ։

Փայլածու ներսարան դարձաւ ։

Երուանդ գաւիթն իջաւ, նոր մտածմունքներով պաշարեալ, ինչպէս որ տեսանք խոհանոցի առջեւէն անցած ժամանակ ։

ԱՆՊԱՏԵՀ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Դեկտեմբերի քանհինգն էր և այսօր դասերու դադարն կըսկսէր եռամսեայ հասարակ քննութեան մը պատրաստութեան համար ։

Շաբաթական քաղուածքն սկսած էր և Երուանդ վարժարանի մէջ այլեւս գործ չունէր, ինք դուրսն էր, բայց իւր սէրն ու սիրտը այն յարկին տակ կըթափառէր, յորում կըգտնուէր Սրբուհի ։

Մէկ երկու շաբաթէ ի վեր իւր դասերն ու գործերը աւելի էին իրեն և այսօր իսպառ ազատուած էին իրմէն, Երուանդի այս դանդաղութիւնը շատեր դիտած էին և դեռ չէին շտապած բան մը հարցնելու ։

Ժամերը որքան պարապ, այնքան ծանր կանցնէին իւր վրայէն իւր ազատ ժամերուն մէջ պահ մ'ինքզինք կըմոռնար, և խոնարհած գլխով այս կամ այն անկիւնը կըդառնար վշտահար, անղէկ նաւ մ'էր և իւր մտմտուքը աննպատակ հոսանք մ'էր իրեն, որ կըվարէր կըտանէր զինքն ուր որ մտադիր չէր երթալու, երբեմն կանգ կառնուր, և քիչ մը սթափելով ինքզինք կըյանդիմանէր, երբեմն առանց գիտնալու յանկարծ ինքզինք, . . վարժարանի դրան առջեւ կըգտնէր և իւր քայլերը կըկասէին հոն ։ Ինչպէս որ մայր թռչուն մը յափշտակիչ կենդանիէ մը կարգիլուի բոյնին մէջ իւր ամենասիրելի ձագուկին քով մտնելու և հեռուէն բոյնին շուրջը դառնալով կըճռուո-

ղայ և աղերսարկու ճիչեր կըբացունայ, և մերթ հոգւոյն բերանն առնելով բոյնին կըմօտենայ և յուսահատ ետ կըդառնայ ։ Այսպէս ալ Երուանդ կամայ կամ ակամայ եթէ այս յարկին դիմաց գտնուէր կրէց և օրինաց երկու սրերու մէջտեղ կըչարչարուէր, պատշաճից օրէնքը զինք յետս կըմղէր և անհնազանդ փափագը դէպ յառաջ, այս երկու զօրութեանց մէջ կըճնշուէր նա անխնայ, սիրոյ կարօտը զինք կըհաշէր և արգելից նարօտը իւր վիզը կըմաշէր, օրինաց ուժը սանձի մը պէս զինք ետ կըքաշէր, և պատշաճից ու պատկառանաց սահմանը չէր խոնարհիր շուտով ոտնակոխ լինելու ։

Օրուան ժամը եօթն էր և Երուանդի ոտքերը մեքենաբար դպրոցի սեմին վրայ կըկոխէին այն ատեն, երբ զգայութիւնն ալ նորա յիշողութեան տան սեմը կըշօշափէր, ըսելու համար թէ՝ «դարձիր այսօր գործ չունիս հոս» յիշողութեան այս մղմ հարուածը, նետի մը չափ սուր և շեշտակի թափանցած էր սորա կուրծքին, բայց այս դաս մ'էր ականջին քան հարուած մը լանջին ։

Երուանդ տրտմութեամբ եկած էր տխրութեամբ կըդառնար, մէկ քայլը թախիծ միւս քայլը կսկիծ, մէկ կողմը հուր միւս կողմը սուր, և չէր գիտէր թէ երթայ ուր ։

Անկիւններ դարձաւ, փողոցներ անցաւ, և վերջապէս ուղղութեան գալով իւր տեղն հասաւ, ուր իւր սրտի յուզման հանդարտութիւն տալու մտօք թողուց որ խոհեմութիւն և յանդգնութիւն պահ մ'իրարու հետ մրցին, կոյր եղձերը յանդգնութեան կողմ բռնեցին և վերջապէս յանդգնութիւնը յաղթեց, որուն հպատակելով Երուանդ կտոր մը թուղթ առաւ քանի մը տող բան գրեց, որ նախ տարօրինակ հարցումներով կ'սկսէր, և յետոյ աղերսանաց և շնորհակալեաց բառերով կըվերջանար, ծալեց ծոյը դրաւ և դարձեալ փութաց հոն ուրկէ պահ մը առաջ յետս նահանջած էր, ներս մտաւ և համարձակ կերպով մը նոյն թուղթը տուաւ դռնապան Յովսէփին ըսելով թէ՝ այս տոմսակը օրիորդ Սրբուհիին կըվերաբերի որ իւր ընդգաւաւն

վրայ քանի մը կարեւոր հարցումներ կըպարունակէ, եւ ըսէ իրեն որ մինչեւ երեկոյ պատասխանին կըսպասուի աշխարհագրական վէճի մը վախճան տալու համար։

Երուանդ դիտմամբ այսպէս ըրած էր որ եթէ Սրբուհիէն առաջ նոյն տոմսակին վրայ աչք ձգող մը լինի, անկարեւոր համարելով չ'կարդայ, եւ Սրբուհի ևս այս օրինակին հետեւելով իւր պատասխանը ըստ այնմ հաղորդէ իրեն։

Հայր Յովսէփ դասատուի մ'այս պարզ խօսքերն ու պարզ գործը, պարզ միօք ըմբռնելով թուղթն առաւ եւ ըսաւ—շատ լաւ պարոն, հիմա կը յանձնեմ իւր տիրոջ ապահով եղիք։

—Արդէն ապահով էի եւ այժմ շնորհակալ եմ—պատասխանեց Երուանդ։

Երկու րոպէ վերջ նոյն թուղթը Սրբուհիի ձեռքն հասեր էր, եւ անոր պարունակութիւնը ստացողին երեսը վարդագոյն ներկեր էր։ Եթէ այս տոմսակը փոխանակ Սրբուհիի՝ ուրիշ օրիորդի մը տրուած լինէր, կառավարչուհի կամ ընկերուհիք թերեւս կասկածէին նորա պարունակութեան վրայ, սակայն ընաւ ուշադրութիւն ընող չեղաւ եւ միայն անոնցմէ մին այն էր Փայլածու զանազան ենթադրութիւններ ըրաւ նոյն տոմսակին վրայ եւ որոշեց իմանալ։

Սրբուհիի խոհեմութիւնը արդէն ծանօթ է ընթերցողաց, նա յիշեալ տոմսակը կարդալէն վերջ դարակը դրաւ, եւ պարապոյ ժամն հասածին պէս, երբ աշակերտուհիք դուրս խուժեցին կրկին աչքէ անցուց, պահ մը ձեռքը սրտին տարաւ կարծես թէ այն բուռն բաղխումը մը արգիլելու համար, բայց անօգուտ, զի զգայութիւնը իւր զօրութիւնն ի գործ դրեց, թեթեւ մ'այլայլեցաւ, մեղմիկ իմն զգածուեցաւ, եւ լաւ է ըսել կարեկցեցաւ նոյն սրտագրաւ աղերսանքները գրողին վրայ։

Այս պահուս Սրբուհի յիշեց Երուանդի անդրանիկ տոմսը որ ջերմեռանդական գրուածքի մը տեղ դրած էր, լուսաբանեց Փայլածուի ենթադրութիւնները, որ անհիմն համարած էր, զուգորդական օրինօք մեկնեց իւր մեծ մօր պատմած երազները,

կէտ մը միայն խաւարի մէջ կը մնար, այն էր առ ինքն ուղղեալ շնորհակալիքները, որք կը մատուցանէին իւր մէկ պատասխանագրոյն առթիւ։

Սրբուհի լաւ կը յիշէր որ ընաւ մէկի մը բան մը գրած չէր, ուստի հանելուկ մը կամ զառանցանք մը կընկատէր այն տողերը, եւ առանց երկար խորհելու կուզէր այնպէս պատասխան մը գրել որ ո՛չ յուսահատական եւ ո՛չ արծարծիչ լինի Երուանդին համար, Սրբուհի սէր կըզգար, բայց դեռ այնքան զօրաւոր չէր զգացած սէրը, որ կարենար համեստութեան իշխել. ուստի համեստութիւն հնազանդութիւն եւ արժանապատուութիւն միանալով այս անձնաւորութեան մէջ, սէրը ակար կըգործէին, եւ սակայն չէին թողուր որ իսպառ մեռնի, այլ կուզէին որ համբերութեամբ աճի, անմեղութեամբ բարգաւաճի եւ առաքինութեամբ ծլի ծաղկի եւ արդիւնաւորի։

Սրբուհի կըհպատակէր այս զգացման, եւ իբր պատասխան կըդրէր հետեւեալ տողերը, որոյ առաջին մասը վերոյիշեալ հարցմանց պատասխանը լինելով Երուանդի տոմսակին պէս զանց կընեմք հոս օրինակելը եւ միայն վերջին մասը առաջ կըբերեմք։

«Սէրդ շնորհակալութեամբ ընդունեցի. բայց ինձ չ'պատկանող աղերսանքներդ չուզեցի սեպհականել, պարտք կըհամարիմ ծանուցանել թէ՝ ասկէ առաջ ձեզ բան մը գրած չեմ, եւ սակայն չեմ վարանիր ի հարկին գրելու, գրոյս հետ ընդունէ իմ անկեղծ յարգանքս, վստահութիւն ունեցիր՝ երբ ըսեմ թէ քեզ իբրեւ եղբայր կըյարգեմ եւ կըսիրեմ, եւ քոյր մը վայելող անմեղ զգացումներ ունիմ քեզ համար։

Ինչպէս որ կծծի հօր մը բարեսիրտ զաւակը, իւր հօրմէն գաղտնի, աղքատի մը աղերսանաց հոտկալով ողորմութիւն կուտայ մեծ վախկոտութեամբ, այսպէս ալ Սրբուհի թէեւ չէր սիրեր մեծ մօրմէն գաղտնի բան մ'ընել. սակայն կարեկցութիւնը իշխած էր սրտին հետ գրիչն ալ շարժելու եւ անմեղ պատասխանով մը պայթելու մօտ եղող սիրտ մը սփոփելու։

Սրբուհի երբ իւր գրուածքը վերջացնելով, անոր մաքուրը

կ՚օրինակէր, Փայլածու ներտարանի դրան առջև նստած գուլպա հիւսելով կըզբաղէր, և հասկնալով որ գաղտնեաց թափանցելու ժամանակն հասած է, ներս մտաւ և իւր դարակին մէջ բան մը փնտռելու պատրուակաւ Սրբուհիի քովէն անցաւ դարձաւ և զայն խօսքի բռնելով աչքի ծայրով անոր գրածները դիտեց և հասկցաւ ինչ լինելը, և որովհետև իւր կողմէն ի դիմաց Սրբուհիի առ Երուանդ ուղղեալ նամակին դէմ շնորհակալեաց նամակ մը գալը բնական հետևանք մ՚էր, բնական էր նաև Սրբուհիի կողմէն գրուիլ թէ՝ «ասկէ առաջ ձեզ բան մը գրած չեմ». ուստի Փայլածու իւր խարդախութիւնը իբր հաւատարմութիւն կըլնեցնելու համար ինք ալ տոմսակ մը գրեց և Սրբուհին իր գրածը տանելէն քիչ մը վերջ, տարաւ հայր Յովսէփին ըսելով թէ՝ այս ալ ուղղուած տեղեկութեան մէկ մասը կըպարունակէ որ մոռացուած էր և Սրբուհին տուաւ ձեզ յանձնելու համար, որպէսզի առջի տրուածին հետ իւր հասցէին հասցնէք ։

Հայր Յովսէփ կարդալ չէր գիտէր և բնաւ կասկած չէր կրէր այս թղթերուն վրայ ։

Փայլածուի գրածը հետևեալն էր ։

«Պարոն, Սրբուհին իւր նախորդ նամակը շատ ջերմ ոճով մը գրած լինելուն վրայ պատկառելով զայն կուզէ ջնջել իւր տոմարէն, և անոր համար կըգրէ ձեզ որ բան մը գրած չեմ, սակայն զանց չընէր ըսելու թէ՝ «քեզ կըսիրեմ» անշուշտ իբրև եղբայր քեզ կըսիրեմ ըսած է, բայց դու պէտք է գիտնաս որ այդ եղբայր կամ քոյր բառը սիրոյ նախաստեղծ քօղն է որ կըծածկէ երկու սիրողները, ա՛նէ ի զատ պէտք է գիտնաս որ իւր մեծ մօրմէն երկիւղ ունի և ապագայ դժուար կերևնայ, ես չեմ մոռնար քեզ և դու յիշէ զիս»։

Երեկոյը մօտեցած էր, Սրբուհի իւր պատասխանագիրը յարմար ժամանակի մը մէջ յանձնած էր հայր Յովսէփին և նա չէր ուշացած զայն անկէ առնելու ։

Աշխարհագրական հարցումները պատրուակ էին և անոր պա-

տասխանները անկարևոր, ուստի պատասխանագրոյն այն մասը որ վերև յիշեցինք, Երուանդ կըկարդար ու կըկրկնէր, տոմսակներէն մին կըվերցնէր և միւսը կըձգէր և շարունակ կըկարդար, դիւրին է երևակայել թէ՝ այս պահուս Երուանդի աչքեր քանի հրավառ էին, նորա ներքին զգացմանց հայելին եղող դէմքը քանի այլազան գոյներով կըներկուէին, կըհոսէին անդուլ ճակատէն քրտունք և անդադար աչքերէն արցունք, բերնէն հառաչանաց շոգին սրտէն հաճոյից հոգին կարծես թէ կառնուր կըսաւառնէր և կանհետանար անհունութեան մէջ հառաչանաց շոգին միայն օդին խաղալիկ կըլլնէր, բայց հաճոյից հոգին եթէ տկարութիւնը կըվանէր պահ մը յոյսն ալ զայն կըբերէր իւր տեղ. երբեմն այս յոյսն ալ կանհետանար նոյեան Աղաւնիին պէս և յանկարծ աւետեաց շիւղն ի կտուց կըդառնար տապան ։

Բայց ի՞նչ անհունութիւն այս երկու տապաններու մէջ, Երուանդի տապանը նոյեան տապանը չէր որ նստէր յ՚Արարատ և սպասէր կազմ ու հաստատ, սորա տապանը Ռօպէնսոնի տախտակի կտորն էր, Մօնթէ Քրիսթոյի փայտէ փշուրն էր, որուն վրայ յեցած (և որոց բաղդէն և կարօղութենէն զուրկ) կըդիմէր դէպ ի յորձանք և լաւ է ըսել ուղղակի փորձանք ։

Սրբուհիի «կըսիրեմ» բառով մերթ կըմխիթարուէր Երուանդ և Փայլածուի մեկնութիւններով կըսփոփէր ինքզինք, բայց տիկին Մարիամայ խստութեան և ապագայի դժուարութեանց վրայ մըտածելով, դարձեալ խորհուրդներու ալեաց կ՚մատնուէր և անոնց հետ տակնուվրայ կըլլնէր վշտաց և յուսահատութեան ովկիանոսներու մէջ։

Ընթրեաց ժամանակը հասած էր, և Երուանդ սեղանատունէն բացակայ էր, բայց իբրև խօսակցութեան նիւթ ներկայ էր հոն։ Ուսուցիչ և ուսանողք մտատանջութիւններ նշմարած էին Երուանդի վրայ, ամէն ոք կենթադրէր թէ վիշտ մ՚ունի նա, մին կըսէր դասերուն հոգ չ՚տանէր, միւսը կըսէր թէ տարեգլխոյն ճառ չէր գրած, հակառակ իւր գրելու կարօղութեան եայլն եայլն ։

Սենեկապան բարեսիրտ Հայր Մարտիրոս, շատ կը ցաւէր երբ աշակերտներէն մին տխուր գտնէր, նա երկար տարիներ պանդխտութեան բոյլին մէջ հալած ու զտուած էր, գիտէր թէ օտարութեան դառն դէպքերը ինչպէս կըվիրաւորեն փափուկ զգացումներ և ինչպէս կըխորտակեն փուխ սրտեր :

Սենեկապանը համոզուելով որ կրնայ Երուանդի վիշտը հասկնալ և ըստ այնմ մխիթարական խօսքեր ընել անոր, աճապարեց անոր սենեակն ելաւ և մեծ զարմացումով տեսաւ որ արտասուաց հեղեղներ նորա դիմաց վրայ մեծ աւերներ գործած էին. հետևաբար դիւրին էր հասկնալ թէ՝ սիրտը որքան գէշ կերպով փլած էր և այժմ որքան դժուար էր այս փլատակը վերաշինել :

Հայր Մարտիրոսը երբ Երուանդն այս վիճակին մէջ գտաւ անմիջապէս ետ դարձաւ, վասնզի նա գիտէր թէ՝ լացողը մի լար ըսող մը կըփնտռէ որ աւելի քըքրի, գիտէր նաև թէ՝ վշտահար սրտերը հրաբուխներու պէս իրենց լաւաներ դուրս տալով կամըքին, ուստի գնաց դէպ ի սեղանատուն և ներս մտած ժամանակ հանդիպեցաւ օսմաներէն լեզուի դասատու պարոն Արմենակի, որ իւր բարի վարքով, պարկեշտութեան կենդանի օրինակ մ՚էր ուսանողաց և այլոց :

Արմենակ սենեկապանին հարցուց :

—Ո՞ւր է Երուանդը գիտես :

—Այո պարոն, իւր սենեակն է—պատասխանեց Մարտիրոս։

—Ի՞նչ կընէ իւր սենեկին մէջ—աւելցուց դասատուն—ըն՞թրիքի ատեն ։

—Եթէ չեմ սխալիր կուլայ—կրկնեց սենեկապանը :

—Ի՞նչ կըսես :

—Կըսեմ թէ կուլայ պարոն ։

—Միթէ տղա՞յ ես ։

—Ներեցէք տէր, վասն զի թէ չեմ գիտեր խաբել և թէ չեմ ուզեր որ խաբեմ։

—Ներո՛ւմ, Հայր Մարտիրոս, ո՛չ թէ դու խաբել կուզես այլ ես Թովմայի պէս թերահաւատութիւնս գոհացնել կուզէի։

—Իրաւունք ունիք յարեց սենեկապանը և սեղանատուն մտաւ։

Պարոն Արմենակ շատ կըսիրէր զԵրուանդ և սիրելէն աւելի կըմեղքնար անոր, վասնզի անոր անցեալ կեանքը իմացած էր և բարեկամութիւն խոստացած էր զայն անխորհուրդ ձեռնարկներէ զգուշացնելու համար, Երուանդ եթէ պատւոյ և վստահութեան մէջ քայլ մ՚առած էր, այն ալ Պ. Արմենակի ուղղախոհ խրատներու արդիւնքն էր և ոչ ուրիշ բան :

Սեղանատան դաւթին մէջ Պ. Արմենակ մինակ էր, և խորհելով քիչ մը պտոյտ ընելէն վերջ ցուցամատն ըղեղին տարաւ, հըմ հասկցայ մըմնջեց, հետաքրքրութիւնս շատ սխալ չէր, և մեծաքայլ ընթացքով մը փութաց իւր սենեակը :

ԽՐԱՏԱՏՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ

Երեկոյ էր և լուսաճաճանչ արեւը արեւմտեան հորիզոնին մէջ կամփոփուէր ոսկեգոյն և արեւելեան մթնշաղ հորիզոնէն երկիւղած կերպով վեր բարձրացող լուսնակին համարձակութիւն կուտար իրեն յաջորդելու :

Պարոն Արմենակ մինակ էր իւր սենեկին մէջ, Երուանդի մասին ենթադրութիւններ կընէր, սենեկին մէջ կըճեմէր մեծաքայլ, կարծես ըննք շրջապատող տարակուսութիւնները փարատել և վանելու մօք :

Պարոն Արմենակի ենթադրութիւնները սխալ չէին, իւր ուղիղ դատողութիւնները առաջ կըբերէին այնպիսի համոզումներ, որք օրինաց վրայ հիմնեալ անբեկանելի վճիռներ էին քան համոզում։

Նա կըսէր ինքնիրէն, Երուանդ որ և է կարօտութիւն մը չունի դպրոցին մէջ, մէկէ մը նախատուած չէ, կորուստ մ՚չու-

նի, հիւանդ չէ, և չեմ յուսար որ իւր երկրէն տխրաւիթ նամակ մ'առած լինի և ինձ չ'յայտնելու պատճառ մ'ունենայ, ուրեմն ինչո՞ւ կըտանջուի իբրև կարօտ, կուլայ իբր նախատուած կըփնտռէ իբր կորուսող, կըտկարանայ իբր հիւանդ, կըյուսահատի իբր զրկեալ։

Գրեթէ ութ օրէն ի վեր այս վիճակին մէջ կըտեսնեմ զԵրուանդ, և կըպահուի ինձմէ իբր թէ ինք ամբողջութեամբ դաղտնիք մը լինէր անհաղորդ, և դժբաղդաբար ես ալ անփոյթ մնացած եմ հարցում մ'ընելու իրմէն կամ մտքի ակնարկ մը ձգելու իւր վիճակին վրայ։ Դասերն սկսած է առել, վասնզի սրտին մէջ ուսման սիրոյն յաղթող ուրիշ սէր մը սպրդած է, իւր ընկերները մտքէն վռնտուած են, վասնզի հոն նոր յիշատակ մը հիւրնկալուած է, տարեգլխոյն սովորական ճաշը չ'ըրեց, վասնզի սիրային տոմսերու խմբագրութեամբ կըզբաղի, այսօր կերակուր չ'կերաւ, վասնզի անյագ կարօտ մը սկսած է զինքն ուտել, սկսած է լալ վասնզի իւր սիրածը իւր ժպիտները ետ կառնու կամ կըխնայէ և կամ կարգիլուի ուրիշէ մը։

Այժմ, կըհամոզուիմ՝ որ ենթադրութիւններս իրական դէպքեր են և կարծիքներս ճշգրիտ հետքեր։

Երուանդ իշխուած է այն իշխանէն որ վեհապետներուն անգամ կիշխէ, Երուանդ հիւանդացած է այն ախտերով որ բժշկաց զաւակներն անգամ կըվարակուին և անդարման կըմնան։

Երանի, թէ ախտը անարմատ, և հպատակութիւնը յաջող կամ ձախող դէմքերով նուիրագործուած չ'լինի, բայց աւաղ նորա լացը ճիշտ այս յոյսերս կըխլէ ինձմէ։

Ի՞նչ ընեմ արդեօք մենտոր մը չեմ որ զինք կալիպսէի կըղզիէն հեռացնեմ, չաստուած մը չեմ որ զինք ալէկոծութենէ ազատեմ, և սակայն բարեկամ մը եմ, և եթէ ոչ յաջողութեան յուսով գոնէ պարտականութիւն մը կատարելու զգացումով կընեմ ինչ որ կարելի է։

Պարոն Արմենակ, իւր սոյն խորհրդածութիւններէն առաջնորդուելով յառաջացաւ դէպ ի Երուանդի սենեակ և դրան առջև

կանգ առնելով թեթև հարուած մը տուաւ, և ներսէն խռովեալ ձայն մը հրամեցէք բառը արտասանեց։

Մինչ Պ. Արմենակ ներս կըմտնէր, Երուանդ ոտքի վրայ կըգտնուէր և ինչ բարեպատեհ այցելութիւն—ըսելով իրեն ուղղուած ձեռք մը կընդունէր թոյլ և պաղ հպումով մը։

Ցարգմանաց սովորական խօսքերը փոխանակուեցան փութանակի և պարոն Արմենակ նստեցաւ ներկայացեալ աթոռակի մը վրայ։

—Որպիսութիւնդ հարցնելէս առաջ—ըսաւ պարոն Արմենակ—կըխնդրեմ որ հաճիք աղաչել իմ կողմէս սենեկապան Մարտիրոսին որպէսզի դիմացի աղբիւրէն սափոր մը ջուր բերէ. վասն զի սառած ջուրերը ինձ կըվնասեն և չեմ կրնար խմել։

—Ձեր կամքը ինձ համար հրաման մ'է, և ես ուրախ կըլինիմ զայն կատարելու պատիւ ունենալուս համար, պատասխանեց Երուանդ։

Այժմ խնդիր է ըրածս, և եթէ կարգը գայ մտերմական հրամաններ ընելու պիտի համարձակիմ, կատարուելու վստահութեամբ։

—Միշտ պատրաստ եմ ձեր հրամանները կատարելու։

—Բարեկամ զիս պատուելու մէջ կըչափազանցէք և ամէն բանի մէջ չափազանցութիւնը իւր տգեղ արդիւնքն ունի,

—Եւ դուք զիս կըյանդիմանէք պարոն—ըսաւ Երուանդ—սափոր ի ձեռին դուրս ելած ժամանակ։

Երուանդ իւր գիշերազգեստը հագնելով ցորեկուան զգեստը սենեկին մէջ գամերու վրայ կախած էր, երբ Երուանդ դուրս ելաւ, պարոն Արմենակ իւր ձեռքը պատէն կախուած կրկնոցի մը տարաւ, ուրկէ հանեց նամակաձև թղթեր և առաջին անգամ աչքին զարկաւ Սրբուհիի և Փայլածուի վերջի տոմսակները զորս կարդալով՝ անմիջապէս դրաւ իւր տեղը առանց միւսերը կարդալ ուզելու։

Պարոն Արմենակ իւր տեղը հաստատուեցաւ հանդարտ և իւր ընդարձակ երևակայութեան մէջ պատկերացոյց Երևանդի տխուր

վիճակը, հասկցաւ որ խնդրոյն մէջ երրորդ անձ մը կայ և Երուանդ յանձնած է միոյն իր սանձը և միւսին իր անձը ։

Երուանդ դարձաւ իր սենեակը և պարոն Արմենակ գիշեր ժամանակ նորա տուած աշխատութեան համար իր շնորհակալիքը յայտնեց ։

—Պարտքը կատարող մը, շնորհակալիք ընդունելու իրաւունք չունի—ըսաւ Երուանդ ։

—Կըսխալիք կրկնեց Արմենակ, ուր պարտք կայ հոն իրաւունք կայ, և մին առանց միւսին գոյութիւն չունի ։

—Միշտ կըյաղթէք ինձ ։

—Յաղթողի մը պարծանքը չունիմ, և միայն գիտցածս կըսեմ ։

—Ես կըյարգեմ ձեր գիտութիւնը և ձեր համոզումները ։

—Բայց կըվախնամ որ մերժէք զանոնք ։

—Կատեմ այդ յանդգնութիւնը ։

—Լաւ ուրեմն գիտէք որ անձնիւր ոք, իր կարծեաց մէջ ազատ է, և ամէն մարդ օրուան զանազան դէպքերուն վրայ բազմազան կարծիքներ ունի, և սակայն կարծեաց իրականացումը քննութեանց բովին մէջ կամ կըտեսնուի և կամ կըջնջուի ։ Ես ձեր այս քանի մը աւուր կենցաղավարութեան վրայ կարծիք մը ունիմ և այս կարծիքը ստուգութեան վերածելու համար զձեզ հարցաքննելու համարձակութիւնը պիտի ունենամ իբրև բարեկամ ։ Արդեօք կըներէ՞ք ինձ և իմ հարցմանցս կըպատասխանէք հաճութեամբ ։

Երուանդ կարմրեցաւ և տատամսութեամբ մը ըսաւ—պատրաստ եմ կրցած կամ գիտցածներս պատասխանելու ։

Քանի մը վայրկենէ ի վեր մռայլութեան մոխիրը հողի անթեղած էր Երուանդի սրտին հուրը և ահա պարոն Արմենակ անդթաբար զայն կըքրքրէր, որով արտաքուստ պատկառանաց ջերմը և ներքուստ սիրոյ ջերմը սկսաւ ճենճերել զԵրուանդ ։

Պարոն Արմենակ հասկցած էր որ Երուանդ, ծխանի վրայ ծնրադրող Սահակէն աւելի կըտառապէր այս պահուս, ուստի

իր ոճը փոխեց և ըսաւ——պարոն Երուանդ նպատակս ձեր վրայ յանցանք գտնել չէ, այլ եթէ կայ այնպիսի բան մը բառնալ, կըկարեկցիմ ձեզ, և կուզեմ հասկնալ ձեր խորհուրդները, կարելի եղած դիւրութիւններն ընծայելու համար ։ Երբէք մի վհատիր ինձ յայտնելու ինչ բան որ քեզ կընեղէ, վիշտ մը երբ կրողին սրտին մէջ թաղուն մնայ աւելի դէշ կըներգործէ, և երբ վշտակիրը զայն բարեկամի մը յայտնէ, կիսով չափ կըթեթևնայ և թերևս մտերմական խորհուրդ մը զայն կըվանէ իսպառ ։ Գիտեմ որ մէկէ մը նախատուած չես. վասնզի նախատել չես ուզեր, զրկանք մը կրած չես, վասնզի զրկելէ կըզգուշանաս, վերջապէս որ և է վնասի մը ենթարկուած չես, հօրեղբօրդ ժառանգութենէն զրկուելու երկիւղն ունէիր, այն ալ կըփարատի հետզհետէ, ուրեմն ինչ է քու վշտակրութեանդ շարժառիթը ։

—Ա՛հ երանի ժառանգութեան զրկում լինէր մրմնջեց Երուանդ

—Ուրեմն անկէ աւելի մեծ զրկանք մը կըկրես ։

—Դժբաղդաբար այո ։

—Բարեկամ գիս կըյուզես, վիշտերդ այսչափ ծանր չէի կարծէր և դու շատ դժուարատար բան մը ցոյց կուտաս, ես սա պարզ գուշակութիւնն ունէի որ դու բնութեան ազդեցութեան տակ ինկած ես և առհասարակ քեզ հասակակից երիտասարդաց ունեցած ցաւերը կըկրես, և այս ալ բնաւ մեղադրելի բան մը չէ ։

Երուանդ այս բացատրութիւններէն շունչ առնելով ըսաւ—գուշակութիւնդ ճիշտ է, բայց բաղդատութիւնդ . . . ։

—Ըսել է որ ցաւդ կամ վիշտդ ծանր և անդարմանելի է ։

—Այդպէս է ։

—Դարձեալ կըսխալիս, ամէն բնութիւն իր զգացումներ ու կիրքերն ունի, ինչպէս ամէն մեքենայ իր անիւներն ու այլևայլ յօդուածներն ունի, որոց իւրաքանչիւրը իրենց համեմատական չափերով միայն մեքենայի գործունէութիւնը կըպահեն և կըգործեն ինչ որ իրենց կազմուածքը կըներէ գործել, վերցուր փոքր անիւ մը և անոր տեղ մեծ մը դիր և ահա կըտեսնես խանգա-

րում։ Տիեզերաց Հեղինակն՝ կիրքերն ու զգացումներն մարդկանց գոյութեան մէջ որքան որ չափաւորութեամբ դրած է, ասոր հետ մէկտեղ մարդկանց ազատ կամք տուած է զանոնք վարել ըստ պիտոյից կամ ըստ հաճոյից, եթէ տուած է վշտի զգացում, տուած է նաև համբերութիւն։ եթէ տուած է կրից ազդեցութիւն, տուած է նաև ողջախոհութիւն։ Մարդիկ և գոնէ ուսեալներ, պէտք չէ այս զգացումներէն մին կրեն միւսն արտաքսեն, պէտք չէ որ միոյն մէջ չափազանցեն միւսին մէջ տկարանան, և եթէ գտնուին այս անհաւասարութեանց մէջ, խանգարեալ մեքենայի մը կը փոխուին, որոյ անիւները ի զուր դառնալով և իրարու զարնուելով կը մաշին ապարդիւն, եթէ չեմ սխալիր քու գլուխդ սիրոյ խորշակին հանդիպած է և դու կամացդ զսպիչ զեփիւռով զայն չես կրցած զովացնել։

—Աւա՜ղ, ճիշտ այդպէս է պարոն։

—Ուրեմն մի յապաղիր և հանդարտելու միջոց փնտռէ, չեմ ըսեր սէրդ սրտէդ արտաքսէ, այլ զայն չափաւորէ և կիրքերդ հաշտեցուր իրարու հետ։

—Բարէ՛, ինչպէս կրնայ խորշակը զեփիւռին հետ հաշտուիլ։

—Եթէ չ՚հաշտուիր գոնէ կամքին պաշտպանութեամբ մին տկարացնելը դիւրին է։

—Կաղաչեմ պարոն, ուրիշ բան ըսէք սէրը անկախ իշխան մ՚է և բնաւ չ՚հնազանդիր։

—Իրաւ չ՚հնազանդիր, բայց պարագաներ կան որ, զիրենք կը տկարացնեն; թէպէտ սէրը անսահման և բուռն փափագներու կը մղէ զմարդ. սակայն համեստութիւն և պատկառանք և պատուոյ զգացում կը հարկադրեն զմարդ զայն սահմանի տակ պարփակել։

—Ափսոս, որ կամքս տկար է և կիշխուի փոխանակ իշխելու։

—Տկարներու զօրութիւն պէտք է և այս զօրութիւնը մասուան երկինքէն կրնայ առաջ գալ, քու բարոյական կեանքդ և պատիւդ հոգեվարքի մէջ է, եթէ այս վիճակիդ մէջ զանոնք պաշտպանելու չելնես և մահուան դէմ կռուողի մը պէս քու վերջին ջանքերդ չգործածես, մեռած ես։

—Խօսքերդ ճշմարտութիւններ են և անհունս երախտապարտ եմ քեզ, որ փոխանակ զիս յանդիմանելու դարմաններ կառաջարկես ինձ։

—Շնորհ մը չէ որ կընեմ, այլ ժամանակին ինձ համար խօսուածներն է որ քեզ խօսելու կը պարտաւորիմ այսօր, և այս խօսքերուն շահաւոր տոկոսները կուզեմ տեսնել քիչ ժամանակի մէջ, որոնք երախտագիտական խօսքերէդ աւելի փափագելի են. և պիտի սփոփեն զիս քեզ հետ։

—Ի՞նչ ընել պէտք է ով բարերար բարեկամդ իմ։

—Խօսքերս լրացնեմ և դու կը հասկնաս թէ ի՛նչ ընել պէտք է։ Զօրօրինակ եթէ ջինջ աղբիւրի մը քով կեցած ատենդ, պատկերդ անոր մէջ տեսնես և խաբուիս թէ դուն հոն ես, և եթէ ոտքիդ տակէն քար մը գլորուելով աղբիւրին ջուրը պղտորէ և դու բեկբեկեալ դէմքդ կորսնես, հոն ի՞նչ ընել պէտք է, սպասել թէ սրով սպաննալ, եթէ քեզ սպաննաս կը մեռնիս, եթէ ջրին սպաննաս նա անյաղթելի կը մնայ և զէնքդ կը ժանգոտի։

—Վարսաւեղ ծառոյ համեղ պտուղները ճաշակելու համար, ի՞նչ կընեն մարդիկ՝ խակ կը կթեն, թէ չէ կը թողուն որ արևուն մէջ եփի ու հասնի։

«Ո՞ր լսուած է որ խուլներ բռնկին, ու իրենց շուրջ գտնուածները չայրեն, մինչև որ արգելիչ սահմանի մը չհասնին։

«Արևը սիրող մը կրնայ անոր անդադար տեսքը վայելել, երբ չ՚կարողանայ ի հարկին իր աչքերը խոնարհել պահ մը ճաճանչներու դէմ։

«Կրակի փայլունութենէն խաբուող մանկիկը՝ երբ ձեռք զարնէ անոր՝ միթէ չայրիր, առանց փուշերէն զգուշանալու վարդ քաղողը չխայթուիր։

«Որջուն անիւի մը վրայ հանգիստ ընելու խենդութիւն ունեցող մարդը, ջախջախուածն ի զատ կրնա՞յ հանգիստ գտնել։

«Կրնա՞յ մարդ անվնաս քալել կրակի վրայ, ջրի վրայ, և օդոյն մէջ, կրակը որ կայրէ, ջուրը՝ որ կընկղմէ, և օդը որ

կը ճնշէ և անկում կը պատճառէ, անշուշտ ասոնց իշխելու համար միջոց պէտք է, և մարդիկ նախախնամութեան շնորհաց հանճարով կը գտնեն այդ միջոցները ։

«Զգուշացիր այս վտանգներէն, ջինջ և մաքուր աղբիւր մը հարուածելու մի յանդգնիր սրով, այն սուրը որ քու պատիւդ է պիտի ժանգոտի, քարով զայն մի պղտորեր, որ դէմքդ պղտորութեան մէջ չիկորսուի ։

«Խակ պտուղը կթելու մի աշխատիր որ ատամներդ չ՚փտասուին, եթէ բռնկած ես խուլի մը պէս հողմէն հալածուելով մի զարնուիր քարէ ի քար, այլ բանական ոգւոյդ պատուար մը փընտռէ որ կանգ առնուս և յուսոյ ամպերէն ջուր խնդրէ որ կրակդ մարես ։

«Աչքդ մի բանար այնքան որ արևի ճաճանչները զայն կուրացնեն․ վերջապէս սիրոյ հուրդ մեղմացուր որ չայրիս ։ Խրատներու լսէ, որ յանձնապաստանութեան օդին մէջ սլանալով՝ յետոյ վիհերու մէջ չ՚գլորիս, ողջախոհութեան նաև համբերութեան ու հնարքներու ղեկ ունեցիր] որ կենաց անհուն ալիքներուն դէմ գնես պարզօրէն ըսեմ քեզ, պէտք է որ այցելու դասատուութենէ կամաւ հրաժարիս, պէտք է որ հեռանաս այդ դպրոցէն, պէտք է որ փափաղներդ դասերուդ վրայ դարձնես, պէտք է որ ընկերակցացդ կասկածները փարատես և սպասես տարեգլխոյն՝ որ մօտ է, պէտք է քննութիւն տաս, պէտք է որ ուսմանդ վկայականն առնես և յետոյ սիրոյդ վկաներ փնտռես, պէտք է որ դպրոցի շրջանէն հեռանաս և յետոյ մօտենաս սիրոյ շրջանին ։

«Եթէ չ՚հրաժարիս պաշտօնէդ, եթէ յարատևես այս ընթացքըդ հաւատամ, որ դժուարութիւնք քեզ պիտի պատեն, երկու անձանց բարոյական մահուան պատճառ պիտի լինիս, որոյմէ մին դու ես որ թերևս երկու կերպով մեռնելու դժբաղդութիւնն ունենաս ։

«Եթէ սէրդ յափշտակողը տեղայի օրիորդ մ՚է, այն վարժարանէն հրաժարելէդ վերջ կարելի է նոյն ծնողաց հետ տեսնուիլ, և եթէ պանտուխտ է շրջանի աւարտումէն յետոյ դարձեալ գիւղին է տեսնուիլ և կարգադրելը ։

«Պէտք է գիտնաք որ վարժարանները սահմանաւոր դրախտ մ՚են, որոյ բնակիչք եթէ պահեն իրենց օրէնքները օրհնութեամբ դուրս կելլեն, իսկ եթէ անսաստեն անպատիւ կերպով դուրս կըվռնտուին, և կերթան ոչ թէ միայն ճակտի քրտինքով՝ այլ նախատանօք հաց ուտելու» ։

—Կըկրկնեմ թէ ըսածներդ ճշմարտութիւններ են, և փորձ պիտի փորձեմ զանոնք կատարելու, բայց . . . ։

—Շարունակէ՛ ։

—Բայց եթէ դպրոցէն հրաժարիմ, զայն չտեսնելու տանջանքս մէկդի թող, եթէ զիս մոռանայ և օտարանայ, այն ատեն։

—Ճշմարիտ սէրը մոռացում չիգիտեր մի վախնար ։

—Բայց դեռ նոր պիտի սիրէ ։

—Եթէ այդ նոր սէրը ապառաժի վրայ ծլած չէ, անշուշտ պիտի փթթի փափկութեամբ, ուրեմն դարձեալ մի երկմտիր թէ վերջէն չ՚սիրեր քեզ ։

—Բայց ում պիտի յանձնուի իմ պաշտօնս ։

—Ում որ ուզուի ։

—Եթէ իմ յաջորդս սիրոյս ալ յաջորդէ ։

—Օ՜փ, շատ երկար ըրիր ։

—Կաղաչեմ գութ ունեցիր ։

—Ես գութ ունիմ, բայց դու մոլութենէ ի մոլութիւն կը յառաջանաս և կը հարկադրես զիս որ անգթօրէն վարուիմ հետդ։

—Դժբաղդաբար փորձանքներն այդպէս են և իրարու ետևէ կը հասնին ։

—Այդ իրաւ է, բայց ո՞վ կը յաղթէ փորձանաց, եթէ ո՛չ համբերողը, դու հրաժարէ, եթէ քու տեղդ ուրիշ մը յաջորդէ եթէ այն ալ քեզի պէս անփորձ լինի, և եթէ քու նախանձդ գրգռելու չափ առաջ երթայ, այն ատեն քու սիրած էակիդ (եթէ այժմ կը հաւատաս որ քեզ կըսիրէ) հաւատարմութիւնը կշռած պիտի լինիս, և փոխանակ անփորձի մը հետ սէր կապելու, փորձեալ մը կամ պիտի սիրես և կամ պիտի մերժես ։

—Ճարտար բժիշկի մը պէս չորս կողմն կը պատես վէրքերըս, կ'ընդունիմ սպեղանիներդ եթէ կիզիչ ալ լինին, կառնեմ դեղերդ եթէ դառն իսկ լինին, կը մպեմ այդ բաժանման կսկծալի բաժակը, կը մտնեմ համբերութեան մահճին մէջ, կօրօրուիմ յուսով, և մխիթարութեան օրօրայը թող քուն շնորհէ ինձ։

—Ուրեմն հանգիստ քուն կը մաղթեմ—ըսելով Պ. Արմենակ տեղէն ելաւ, և Ցակոբիկ կմկմալով հետևեցաւ անոր մինչև սենեկին դուռը,—շնորհակալ եմ երթայք բարեաւ և ի կրկին տեսութիւն—բառերն արտասանելով կցկտուր։

ԹՂԹԱԲԵՐ ՋՕՐԵՊԱՆԸ

Տիկին Մարիամայ Ջորեպան Պետրոսի միջոցաւ ղրկած նամակին Թուականի վրայ տասներկու օրեր անցած էին, և այսօր նամակի պատասխանին հետ ստացած էին ապսպրուած օրագրութիւնը։

Ջորեպան հաճի Պետրոս իւր թղթաբերութեան պաշտօնը, անթերի կատարած լինելուն վրայ խոշոր խոշոր պարծանքներ ըրած էր, և անզգածութեամբ բերնէն փախուցած էր Սրբուհիի մօր քեռին պարոն Ցակոբի թեթև հիւանդութեան մը տխուր լուրը, զոր հաստատութիւն գտած էր նամակի համառօտութենէն և դողդոջուն ձեռքով մը գրուած լինելու երևոյթէն։

Տիկին Մարիամայ ուրախութիւնը տրտմութեան փոխուած էր, և Սրբուհի իւր լուսոյ վճիտ աղբիւրներէն ճերմակ ադամանդի փշուրներ կը թափէր իւր թաւշեայ այտերուն սգազարդ տեսք մը տալով։

Տիկին Մարիամայ աչքերն ամուլ էին արցունքէ, նորա սիրտը միայն կուլար. վասնզի աչքերը բազմադիմի արկածներու

վրայ լալէն յոգնած և տկունութիւն ստացած էին, նա չէր թողուր որ Սրբուհին լայ և զայն մխիթարելու համար կըսէր թէ՝ տկարութիւն և առողջութիւն, ցաւ և սփոփանք, թշուառութիւն և երջանկութիւն, մարդկանց ամենօրեայ կրած բեռներն են, որք փոփոխակի կը կրուին և կը ձգուին։ Տկարութիւն կուգայ առողջութեան արժէքը ճանչցնելու և մարդկանց տկար արարած մը լինելը յիշեցնելու համար, զանազան թշուառութիւններ կը հասնին և իրարու կը յաջորդեն, աշխարհի բոլոր մխիթարական անցքերուն յարգը և զայն շնորհողին երախտիքը, և վերջապէս մարդկանց վերահաս չարիքներէ խոյս տալու անկարող էակ մը լինելը հասկցնելու համար, մահը ամէն բանի վերջ կուտայ և հողին մէջ կը հաւասարեցնէ ամէն կարգի անձանց աճիւնը։ Բայց մահը բացառութիւնը մէկդի թողլով, շուտով չհասնիր, և կը թողու որ մարդիկ այդ բիւրազան փոփոխութեանց ենթարկուին, և սրընթաց գետի մը մէջ գտնուող քարերուն պէս այդին անդին քշուելով յղկուին և կամաց կամաց աւազի փոխուին։ Քեռիդ դեռ ժամանակ ունի վերջի վտանգին հասնելու, քեզի հոգ պատճառող նորա այդ թեթև տկարութիւնը տակաւին երկանց սկիզբն է և անշուշտ անկէ ազատած է այժմ, ապագային չղեկուցած ցաւերը կրելու համար։ Լալէն աւելի աղօթէ առ Աստուած և բարեմաղթէ անոր համար. վասնզի մեր հոգը չէ կարող զայն հանգստացնել և մեր արցունքը անոր օգուտ չլինիր, տիեզերաց Արարիչն որ ամէն ուրեք է, նա կը խնամէ և կը պահպանէ ըստ կարգի ամէն անոնք՝ որք խնամոց և պահպանութեան պէտք և կարօտութիւն ունին։

—Մայր իմ, իմ սիրական քեռիս, երկնային նախախնամութեան հզօր ձեռքին տակ մեր երկրաւոր նախախնամութիւնն է, նա է մեր հայրը՝ մեր եղբայրը՝ մեր պահապանը՝ ազգականը և ամէն ինչ նա կը հոգայ մեզ և մենք պիտի հոգանք զայն, իրաւ որ մեր հոգը առանց աղօթքի առանց բարեմաղթութեան ապարդիւն և անօգուտ է անոր համար, բայց արեան համակրանքը միթէ կարելի՞ է որ իւր ազդեցութիւնը ի գործ չդնէ—ըսաւ

Սրբուհի, և իր աչքերը սրբելով՝ տիկին Մարիամայ ձեռքը գտնուած օրագրութիւնը առաւ և թղթատել ուզեց։

—Չեմ ներեր քեզ աղջիկս. որ այդ գրքոյկը առանց ինձ դու միայնակ և այդ պէս կցկտուր կերպով աչքէ անցնես։

—Ի՞նչ կ՚ըսես մայր իմ, մի՞թէ չպիտի թոյլ տաս որ ուզած ատենս կարդամ։

—Ո՛չ։

—Ա՜յ գլխուս, ինչո՞ւ համար է այդ արգելքը, մի՞թէ մեզ չիվերաբերիր այս գիրքը մի՞թէ մէջը գաղնալիք բան մը կայ, կամ թէ իմ վրաս կը կասկածի՞ս։

—Համբերտէ աղջիկս, հարցումներդ և միանգամայն կարծիքներդ, յուզում կը զգեն վրաս, իմ վրաս սխալ մի խորհիր և պիտի բացատրեմ այդ արգելքին պատճառը։

—Ներեցէք մայր իմ, հաճութեամբ պիտի լսեմ բառերդ։

—Այս գիրքը մեզ համար նուիրական յիշատակարան մ՚է, անգին գանձարան մ՚է երկու մեռած սրտերու, բայց մեզ համար անմահ հոգիներու դամբարան մ՚է, նաև երկու հոգեհատորներու մկրտարանն է, և անոնց ապաղայի վկայարանն է, զոր կնքած են երկու զոհեր իրենց վերջին շունչերով։

—Սրբուհի հիացաւ այս ածականներու շարքէն և հաճոյք զգաց իր մեծ մօր այս մեծարանութիւններէն. ուստի ժպտելով մ՚ըսաւ—շա՜տ, բան, կտոր մը գիրք թէ դամբարան թէ գանձարան թէ մկրտարան թէ և., և., ի՞նչ կը նշանակեն ատոնք մայր իմ։

—Շատ բան կը նշանակեն աղջիկս, կարդալէդ վերջ պիտի հասկնաս։

—Ուրեմն ինչո՞ւ, չես ներեր որ կարդամ։

—Իսպառ արգիլուած չես կարդալէ, բայց պիտի կարդաս այնպիսի ժամանակներու մէջ, յորում ես և դու պարապոյ միջոց ունենանք։

—Ինչո՞ւ այդպէս, մի՞թէ կարելի չէ որ ես ժամանակ ունեցած ատենս ինձ համար կարդամ և քու ժամանակ ունեցած ատենդ քեզ համար։

—Չեմ համարձակիր քեզ առանձին թողուլ դամբարանի մը մէջ, ուր ահ և երկիւղ և տխուր յիշատակներ միայն կը գտնուին։

—Մի՞թէ իրօք դամբարան մ՚է այս։

—Այո՛, իրական դամբարան մ՚է, ո՛չ սխալ կ՚խօսիմ և ոչ սուտ։

—Կը զարմանամ մայր իմ, սակայն խօսողը դու ես, և կը պարտաւորիմ հաւատալու, և կը սպասեմ որ միասին այց ընենք այդ դամբարանիս և գտնենք անոր մէջ այն բաները զորս վերև յիշեցինք։

—Այո՛ զաւակս, միասին կը կատարենք այդ պարտքը, ընկերականութիւնը մեծ կարևորութիւն ունի աշխարհի ամէն գործառնութեանց մէջ։ Առանձնութեան մէջ զօրութիւն և նոյն իսկ հաճոյքներ կը պակսին, տխրութիւններ կաւելնան, տկարութիւններ կը բազմապատկին, երկիւղները կ՚աճին, խորհուրդները կը նուազին հանճարը կը սահմանափակուի և., և.։

—Այո՛ մայր իմ, ճիշտ են ըսածներդ, բայց կարծեմ թէ գիրք մ՚աչքէ անցնելու համար, մէկէն աւելի անձանց ներկայութիւնը անհրաժեշտ հարկ մը չէ, այսու ամենայնիւ այս ընթերցանութիւնը միասին ընելը շատ ախորժելի պիտի լինի ինձ համար, քանի որ այդպէս կը կամիս։

—Թէև չարժեր այս խնդրոյն վրայ այսչափ խօսիլ, բայց ըստ որում պարագաները կը հարկադրեն զիս օրինակով մը բացատրութիւն պիտի տամ քեզ, հայելիի մը բեկբեկուն յատկութեան վրայ տեղեկութիւն չունեցող մանուկի մը ձեռք՝ եթէ հայելի մը տաս, և նա առաջին անգամ ըլլալով, անոր մէջ իրեն պէս մանուկ մը տեսնէ, ի՞նչ կ՚ընէ կը հարցնեմ—ըսաւ տիկին Մարիամ։

—Ի՞նչ պիտի ընէ—ըսաւ Սրբուհի—կամ պիտի վախնայ, և կամ հայելին պիտի կոտրէ անոր մէջ տեսածին հասնելու համար։

—Հիմա հասկցա՞ր։

—Այո՛։

—Ուրեմն ի՞նչ ընել պէտք է կենաց պատկեր մը ցուցնող հայելիի մը առջև կեցող մանկան մը համար։

—Մայրը քովը պատրաստ լինելու է, և հարկ եղած բացատրութեամբ նոյն առարկան ծանօթացնելու է անոր ։

—Այժմ կը համոզուի՞ս քեզ զարմանք տուող խօսքերուս վրայ ։

Կատարելապէս մայր իմ, բայց կաղաչեմ որ չուշանանք ։

Եթէ հնար լինի նոյն իսկ այս երեկոյ կ՚սկսինք ։

Շատ ուրախ պիտի լինիմ մայր իմ։

Ես ալ շատ գոհ պիտի լինիմ, եթէ ընթերցանութեան ժամանակ ուրախութիւնդ տեւական պահես ։

—Գէպքերը գիտեն մայր իմ։

—Տիկին Մարիամ—շիտակն ըսիր, ըսելու չժամանեց, և ահա վարժարանի փողոցի դուռը հնչելով բացուեցաւ և քանի մը ոտնաձայներ լսուեցան, և քանի մը մարդիկ յառաջանալով դէպի գաւիթ, սանդուխներէն վեր ելան և գնացին վերնայարկը։

—Սրբուհի—երթամ ըսաւ ուշացեր եմ, գիտէք որ այսօր մեր եռամսեայ քննութեան օրն է՞, և հիմա կ՚սկսին քանի որ գպրոցայ ընդհանուր տեսուչն եկաւ ։

Գնա՛, եթէ միջոց գտնեմ ես ալ պիտի գամ—ըսաւ տիկին Մարիամ, և Սրբուհի յարգանաց խոնարհութիւն մ՚ընելով գնաց ։

Տիկին Մարիամ մինակ մնալով հետեւեալ խօսքերն ըրաւ ինքնիրեն ։

«Կարծեմ թէ դէշ բան մը չըրի այս գիրքը իմ քովս պահելով և միասին կարդալու առաջարկութիւնը ընելովս, թերեւս Սրբուհիի կամ այլոց կողմէ այս գործ անհեթեթ բան մը համարուի, բայց ինձ համար անվնաս գործ մը լինելէն ի զատ երկու օգտակար արդիւնքներ ունի, մին որ Սրբուհի վշտերու չափազանց ազդեցութենէն ազատ կը մնայ՝ և իւր անձին վերաբերեալ գաղտնեաց միայն՝ իմ ուզած ժամանակս տեղեակ կը լինի ։ Եթէ այս անիծեալ Երուանդի միջադէպը չ՚լինէր, այս ձեռագիրը շատ ուշ ցոյց պիտի տայի Սրբուհիին, այսինքն գպրոցի շրջանն աւարտելէն վերջ, և այս բանն անոր համար պիտի ընէի որպէսզի դպրոցին մէջ իւր մտածմանց առարկան միայն իւր դասերը լինին և ոչ ուրիշ բան ։

«Կ՚ընդունիմ որ ամէն բնութիւն իւր բնազդումով կրնայ շատ բաներու վրայ մտածել, բայց առանց առարկայի զգացումները համրաքայլ կ՚ընթանան, առարկաներն ու պատճառներն են որ բնութիւնը կը զարթուցանեն և մտքերը կը յափշտակեն ։ Չեմ ուզեր որ Սրբուհի դպրոցական այս նեղ շրջանին մէջ այլ և այլ խորհուրդներով շրջապատուի և ամբողջովին ուսման և դաստիարակութեան նուիրեալ սիրտ մը ուրիշ յիշատակներու տեղի տայ ։

«Փորձով տեսնուած է թէ՝ չափահաս մ՚երբ նշանուած չէ 1) միայն բնազդումի յիշողութեան վայրկենական հողմով կօրօրուի և անմիջապէս մոռացութեան քնով կը թմրի ու կը մնայ, բայց երբ նշանուած լինի և հազիւ ուրեմն չափահաս եղած կամ չեղած, այն ատեն մոռացութեան քունը կը փախչի անկէ և հաշտուելով... զարունմէկ ներկայ և ապագայ յիշատակներով կը զբաղի ու կը պատասի ։

«Չեմ փափաքիր որ Սրբուհի նշանած մ՚ունեցած լինելը գիտնայ առայժմ, սակայն եթէ սատանան յաջողի զինք մտնել Երուանդի հրապոյրներուն (զոր չեմ յուսար) այն ատեն իւր մարտիրոսուհի մօր կսկծալի մահուան պարագաները իրեն կարդալէն վերջ, պիտի թողլ տամ որ նորա սուրբ կտակը կարդայ և ըստ այնմ իւր վիճակը որոշէ ։

«Ուրախ եմ որ Ջորեպան հաճի Պետրոս իմ բերանացի յանձնարարութիւնս չ՚մոռանալով Գ. Հրաչեայի արեանկարը ինձ բերելու շնորհքն ըրաւ, որոյ շուքն անգամ քանի մը Երուանդներ կարժէ, այս պատկերն ալ առայժմ պիտի պահեմ Սրբուհիէն՝ հարկ եղած ատենը ցոյց տալու համար ։

«Ասոնք են իմ համոզումներս, և ես այս կերպերով կառավարուած եմ, ուրիշներ ինչպէս որ կուզեն այնպէս թող վարուին—ըսելով գնաց իւր գործերով զբաղելու» ։

---

1) Վասնզի այս կողմերն երկու խունցեալ փարէններով նշանուած կը մնան և ընդհանրապէս շատ կընշանուին ։

ԿԱՍԿԱԾԱՒՈՐ ԳԻՐՔ ՄԸ

Վարժարանի եռամսեայ քննութիւնն սկսելու վրայ է, և վարժուհիք ու դասատուք ընդհանուր տեսչին նախագահութեան տակ իրենց քննական ժողովակը կըկազմաւորեն :

Այժմ ընթերցողաց հետ պիտի մտնենք այն սրահը, ոչ թէ քննելի առարկայից վրայ գիտակցութիւն ունենալու, այլ օրինաւոր և բարենպատակ հաստատութեան մը մէջ ապօրինի և յանդուգն ձեռնարկութեան մը լուին հանդիսատես լինելու :

Օձի կերպարան ունեցող չար ոգին կամ չար բնութիւնը ինչպէս որ Եւային այսպէս ալ նորա աղջկանց միոյն վրայ իւր չար ազդեցութիւնն ի գործ դրած էր, զոր այս պահուս անմեղութեան և ուսման պարտէզին մէջ մուտ գտնելով հրապուրած էր աղջիկ մ'որ արդէն կըճանչենք իւր նենգոտ բնութեամբ :

Հայերէն և տաճկերէն թարգմանութեանց դասերը քննելու կարգն եկած էր և քննիչ ժողովոյ անդամներէն ուզողները քննուած դասի դասագրքերէն հատ մը ի ձեռին ունենալու ազատ էին :

Իբրև այցելու դասատու, Երուանդ ևս ներկայ էր հոս և այս պահուս դասագիրք մ'ուզեց նա քննուած դասին ուշադիր լինելու : Արագաշարժ օրիորդ մ'անմիջապէս Երուանդի այս խնդիրը կատարեց, այնպիսի ճարպկութեամբ մ'որ ճիշտ կարդացուած երեսը բանալով թուղթէ նշան մը դրաւ և ցուցելով ներկայեց Երուանդին :

Մեր քիչ մ'առաջ ճանչցած Պ. Արմենակայ ազդու խրատները բաւական զգաստութիւն և համբերատարութիւն ներշնչած էին Երուանդին, սակայն այս գրքին մէջ գրուած նշանը, այլայլութեան նոր նշան մը դրոշմեց նորա ճակտին վրայ, և այս կէտը չվրիպեցաւ անուշի աչքէն :

Թղթի կտոր մ'ափ մը թոյնէն աւելի ներգործած էր, և որոյ

ներգործութենէն նիրհող առիւծ մը թմրեալ վիշապ մը, արթնութիւն գտած և ինքնահալած կատաղութեան վատ ախտով վարակուած էր :

Հաճոյական քանի մը խօսքեր, (յուսոյ քանի մը խաբուսիկ խնձորիկներ մեղմիկ իմն եկած ընդհարած էին այն փափուկ պատուարին, որ Պ. Արմենակ իւր տուած պատուական խրատներով կանգնելու փորձ փորձած էր, կրից հոսանքը հասած խանգարած էր այն միջնորմը որ ճշմարիտ բարեկամ մը հաստատել ուզած էր, և սակայն վնասն ո՞ւմ էր, արգելքն անսասան Ադամի՞ն թէ արգիլող ծառին, անշուշտ Ադամայ էր, և այս անգամ Ադամայ որդւոյն :

Խաբող անձեր, պատրող առարկաներ շատ են, բայց եղուկ պատրեալին :

Վերը յիշուած թղթի նշանը՝ զոր փոխանակ իւր ընդունած գրքին կըկարդար Երուանդ, հետևեալ տողերը կըպարունակէր :

«Քեզ նուիրեալ սրտիս վստահացիր և Սրբուհիի մասին մի երկմտիր, եթէ տիկին Մարիամայ կամքն հրապուրես : Մօրս հասցէով ի Գերմանիկ ուղղեալ նամակներս որ . . . . պանդուկ և . . . խանութ կերթան հասցէին ղրկուելու համար, առ զանոնք աւելի սխալողապէս ղրկելու պատրուակաւ, բայց նամակը և անոր ճերմակ երեսը կրակին ցոյց տուր և գրածներս կիմանաս, դու ևս պատասխաններդ այս ձևով գրէ և միևնոյն տեղ յանձնէ իբրև թէ Գ. քաղաքէն իմ մօրմէս եկած լինի և այս կերպով իմ գրածներս քեզ և քու գրածներդ ինձ կըհասնին, բայց գրածիդ առջի երեսը սև մելանով գրէ և առ մայրս ուղղեալ խօսքերուս պատասխաններ թող պարունակէ տարբեր գրով» :

Երուանդի զգաստութիւնը կողոպտուած և հանդարտութիւնը յափշտակուած էր, սկսած էր ատեն ատեն իւր ակնարկները իբրև մագնիս ձգել Սրբուհիի վրայ, բայց նորա անտարբեր և անմեղ հայեացքէն բան մը չէր կրնար քաղել :

Երբ Սրբուհի քննչաց առջև ներկայանար աշակերտուհեաց շարքին հետ Երուանդ իւր ջեռուցեալ ճակատը զովացնելու հա-

մար քաղցրասիւք զեփիւռ մ'անուշահոտ բուրում մը կը փնտռէր զոր Սրբուհիի գողարիկ արտասանութիւնը պիտի բերէր ու բուրէր , բայց ընդհակառակն անոր մօտ գալը աւելի խորշակ կը-բերէր քան զեփիւռ ։

Ընդհանուր տեսչի միտքը քանի մը վայրկենէ ի վեր բաւական նուրբ խորհուրդներով զբաղած էր ։ Բարեսրտութիւնը երբեմն անկեղծութեան կ'առաջնորդէր զնա , և բանաւոր ենթադրութիւնները պահ մը զօրաւոր կասկածներով կը շրջապատէր զայն , և կուզէր համոզուիլ թէ՝ անշուշտ գրքին մէջ դրուած նշանը նպատակաւոր էր • վասնզի Երուանդ գիրքն առնալէն վերջ, անմիջապէս կրնար իւր ուզած տեղը բանալ և այդ օգնութեան պէտք չունէր բնաւ , մանաւանդ որ գիրքն առնալէն վերջ Երուանդի դիմաց փոփոխութիւն, Փայլածուի կողմէն սաէպ առ Երուանդ ուղղուած գաղտագողի հայեացքները, նոյն թղթին Երուանդին վրայ ըրած կամ ընելիք տպաւորութեան մասին փնտռուածք մ'էր քան պարզ հայեացք , հետևապէս սովորականէն դուրս և պատշաճից օրէնքներէն հեռի որ և է գործողութիւն մը միշտ կասկածելի է , և այս շարժումներն ալ այս կարգին կը վերաբերէին կըսէր տեսուչը ինքնիրեն • բայց ժամանակը կանուխ էր և այս համոզումը դեռ խակութիւն ունենալով հասուննալու պէտք ունէր ։

Տեսուչը որչափ խստապահանջ , այնչափ ևս երկայնամիտ էր, բնաւ չէր ներէր անկարգութեանց և միշտ տան մը մէջ գոյացած աղտերուն պէս դուրս թափել կուտար անկարգ գործերն ու գործողները , իւր զաւկին անգամ չէր խնայէր • բայց կը խնայէր իւր թշնամւոյն իսկ, երբ թշնամանելու պատճառները չ'զօրանային և չ'հաստատուէին ։

Այս պահուս նա կ'արդարահատէր այս երկու անձանց, քանի որ իւր որոշումը չէր կրցած կեդրոնացնել հիմնական գաղափարներու վրայ • Կ'ըսէր ինքնիրեն, ես չպիտի թողլ տամ այս կասկածանաց թելը և հետամուտ պիտի լինիմ ըստ կարելւոյն• Եթէ նպատակ կայ՝ այս երևոյթին մէջ, ափսոս ասոնց, որք քիչ

օրէն իրենց պատույն դէմ մահացու հարուածներ պիտի կրեն , իսկ եթէ աննպատակ՝ ի հարկէ կարգադրման , այսու ամենայնիւ թէև աննպատակ , բայց կասկածաւիթ և ազէտ վարմունքները միշտ վնասաբեր և միշտ դատապարտելի են ։

Մարդուս համար ուղղութիւնը անհրաժեշտ պայման մ'է . բայց միամտութիւնը ոչ, վասնզի միամտութիւնը թէև անմեղութիւն մը կը համարուի, սակայն ոչ նուազ վտանգաւոր է, ամէն ինչ ըռութեան և մթութեան մէջ թաղելոյն համար։ Իմ տեսածս կրնայ միամտութեան արդիւնք համարուիլ, բայց ըստ որում գայթակղեցուցիչ լինելէ հեռի չէ , դարձեալ յանցանք մ'է իրենց համար •

Կրնայի զանց ընել այս փոքրիկ գործը , կրնայի անտեսել այս աննշան արարուածը իբրև բնութիւն հաճոյական և իբրև մարդ սխալական , բայց չեմ կրնար քողարկել իբրև տեսուչ, չեմ կրնար ծածկել իբրև յայտնիչ, չեմ կրնար ննջել իմ պաշտօնս իբրև իմ անձիս մասնիչ, որպէսզի դատաւոր խիղճս զայն չի չարչարէ ընդ միշտ ։

Տեսուչը առեն առեն այս խորհրդածութիւնը կընէր , և շատ անգամ կարդացուածներուն ուշադիր կը լինէր • այս պահուս թարգմանութեան դասակարգը փոխուելով ուրիշ կարգ մը կը-յաջորդէր անոնց տեղ ։

Մինչդեռ միջոցին տեսուչը Երուանդի ձեռք գտնուած գիրքը առնել ուզեց , որպէսզի աշակերտուհեաց հարցում մ'ընելու պատրուակաւ նոյն գիրքը ձեռք ձգելով անոր մէջ դրուած թուղթը տեսնէ , բայց սակաւ ինչ խորհելով, յարմար չդատեց ուզելու հետևեալ երկու պատճառներով։

Պատճառներէն մին այն էր որ՝ նոյն գրքէն մինչդեռ յարկին տակ շատ մ'օրինակներ կը գտնուէր, և անոնցմէ կրնար առանալ փոխանակ մէկի մը ձեռքէ առնելու , երկրորդ պատճառն այն էր որ , թերևս իւր տեսնել յուսացած թուղթը ցարդ անհետացած լինէր և կամ նոյն պահուն յայտնի կերպով նա իբրև իրեն վերաբերեալ թուղթ մը գրքին մէջէն վերցնելով

դրպանը դնէր և այն ատեն ինք չ'պիտի կրնար բայց տալ թէ այդ թուղթը այս ինչի կողմէն տրուածն է մի պահեր եայլն ։

Ասոնցմէ ի զատ, եթէ նոյն թուղթը առանց վերցնելու յանձնէր Երուանդ մէկ կողմէ կամովին խոստովանութիւն մը ըրած պիտի ըլլար, միւս կողմէն եթէ յանցանք փնտռելու լինէր, յանցանքը թուղթը գրքին մէջ դնողին վրայ պիտի ծանրանար և ոչ Երուանդին, թէև ուղղութիւնը կըսէր իրեն թէ՝ առանց պատճառի առանց կանխատես վստահութեան, որ և է օրիորդ չէր կրնար երիտասարդի մը տոմսակ ուղղել, և ի հարկէ այս համարձակութեան շարժառիթը Երուանդն էր, բայց այսօր առ ի չգոյէ ապացոյցի նա անծանօթ և անտեղեակ կրնար ձևանալ այս դէպքէն, և եթէ խնդիրը այսպէս ապաժամն քըքրուէր, անտոյգ տարաձայնութեանց պատճառ պիտի լինէր, և այլոց օրինակ ըլլալու չափ դատապարտելի արդիւնք մը չպիտի ունենար ։

Մինչ տեսուչը այս մտածութեանց մէջ էր, Երուանդի մէկ նշմարին վրայ Փայլածու եկաւ իր տուած գիրքն առնելու, և այնպէս մը մօտեցաւ որ երկու դէմքեր ուղղահայեաց գծի մը մէջ մնացին մօտիկ, և այս վայրկեանին մօտեցողին դիմաց վրայ նուազ նշմարելի հարցական ժպիտ մը և նստողին յոնքերուն վրայ հաւանութեան շարժում մը տեղի ունեցաւ ։

Տեսուչը դասերու քննութեան հետ, այս անգամ այս երկու անձանց վրայ տեսնուած շարժումներէն, հասկցաւ հաստատապէս որ գրքի նշանը տոմսակ մ'էր և վարժարանի համեստ համբաւոյն չ'վայլող խօսքեր կըպարունակէր ։

Եթէ յաջորդ օրն ու երկու շաբաթները վաքանս չի լինէր, տեսուչը վաղուընէ սկսեալ, Երուանդը այս վարժարան մտնելէ պիտի արգիլէր, բայց ահաւասիկ դէպքն ու ժամանակը ինքնին կըդնէր այս արգելքը առժամանակեայ կերպով, և այս միջոցին կարելի կըլինէր պէտք եղածները խորհիլ խօսիլ և տնօրինելու ։

Քննութիւնը աւարտելէն յետոյ, տեսուչը խստիւ պատուէր տուաւ հայր Ցոլաէփին և նորա կնոջ ըսելով թէ՝ «այս վաքանսի

օրերուն մէջ յանուն աշակերտուհեաց վարժարան մտած ամէն ինչ իւր տիրոջ յանձնելէն առաջ պէտք է որ ինծ ցոյց տաք» և նոքա իրենց պարտաւորութեան համաձայն խոստումն տուին հնազանդելու ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Ա.

Վաքանսի երկրորդ օրն էր, տեղացի աղջկունք իրաւունք ունեցած էին իրենց տուները երթալ և ընտանեկան գգուանքներ վայելելու ։

Միայն գաւառացիք վարժարանի մէջ մնացած էին, որոց մէջ էին Սրբուհի և Փայլածու ։

Երեկոյ էր և տիկին Մարիամ ու Սրբուհի դասարանի մը մէջ առանձնացած էին կարդալու այն յիշատակարանը որուն վրայ արդէն խօսած ենք ։

Սրբուհի սկսաւ կարդալ հետևեալը ։

Աղջկան մը յիշատակարանը ։

. . . .

«Օրհնեալ է Աստուած մատունքս կ'սկսին գրիչ շարժել, և կըյուսամ թէ՝ այլևս պարզ ոճերով պիտի կրնամ իմ ուզածներս գրի առնուլ ։

Օրհնեալ լինին իմ ծնողքս և շատ ապրի իմ բարի մայրս, որ առտնին կարևոր գործոց հետ նաև ինծ կարդալ գրելու ամենակարևոր ուսումն աւանդեց ։

Մեր երկրին մէջ տակաւին աղջկանց համար վարժարան չիկայ և կըտեսնեմ որ շատ մայրեր, իրենց աղջկանց համար ընթերցումը աւելորդ կըսեպեն ։

Երջանիկ եմ ես ։

Այս երջանիկ կըտեսնեմ ինքզինքս, վասնզի իմ ազնիւ հօրս բացակայութեան ժամանակ իրեն նամակներ կըգրեմ և անկէ եկածները կըկարդամ, որով մեր ընտանեկան յարաբերութիւններ և գաղտնիքներ մեր քով կըմնան ։

Շատ նորատի կանայք, և դողդոջուն պառաւներ նամակ ի ձեռին կըգիմեն մեր տունը և ինձ կարդալ կուտան իրենց այրերէն կամ զաւակներէն եկած գրութիւնները, որոնք արտասուախառն ուրախութեամբ կ՚օրհնեն զիս և իմ ծնողքս ։

Երբ—Աստուած բարի յիշատակ ընէ աղջիկդ. Աստուած չար նազարէ պահէ զաւակդ—կըսեն մօրս, կըգիտեմ որ նորա սիրտ կըպարարի ուրախութեամբ զիս սնուցանող կուրծքին տակ և այս ուրախութիւնը անմիջապէս կըհաղորդուի ինձ և ես գաղտնաբար կըժպտիմ ։

Գիտեմ որ տակաւին շատ թերութիւններ ունիմ, բայց փառք զիս կըստիպէ մեր ընտանեկան կացութեան վրայ փոքր յիշատակարան մ՚ունենալու ։

Թերևս ուղղագրութեան և շարադրութեան մէջ սխալներ ունենամ, սակայն հոգս չէ, քանի որ ես ինձ համար կըգրեմ և քանի որ հետզհետէ ուղղելու պիտի ջանամ ։

Հոս կարժէ որ իմ պատուական հօրս անցեալին վրայ քանի մը խօսք ընեմ ։

Ողորմած հոգի հաւս Եաղմաճեան Աստուր աղա, որ իւր օրով հարուստ և ազդեցիկ մարդ մ՚էր կըսուի, անակնկալ ձախորդութիւններէ և իւր մեծ որդին (որ հօրս մեծ եղբայրն է) Գրիգոր ապայի ծանծաղ և շռայլ վարմունքներէն իւր բարեկեցիկ վիճակ կըկորսնցնէ և իւր այս դժբաղդութեան չիկրնալ տանելով քիչ ժամանակի մէջ կերթայ հանգչիլ ի շիրիմ ։

Հանգուցեալը կըթողու մեծ կահաւորեալ տուն մը, պատմաճին ձիի գատարկ գործարան մը և երկուհարիւր ոսկիի չափ պարտք և աստին անդին քիչ մը փտտած առնելիքներ ։

Թէև չեմ համարձակիր իմ հօրս եղբօր վրայ չարախօսու-

թիւն ընել, բայց նորա անդէտ վարմանց վրայ նոյն խօսք իւր մայրը այսինքն հանիս շատ մը պատմութիւններ ըրեր է ։

Այս այրիացեալ հանիս որ տակաւին կ՚ապրի և բաւական առողջ է, Երուսաղէմ երթալու թուականներ, սովի թուականներ, մուլթ մահուան1) թուականներ առաջ բերելով իւր առած ուխտաւորութեան տարիներու վրայ հաշիւներ կուտայ և շատ մը պատմութիւններ կըզարդարէ այդ թուականներով ։

Երբ հաւս կըմեռնի, հայրս հազիւ քսան տարեկան կայ եղեր, բայց երբ կատարեալ ոք նախատեսելով իրենց վրայ ըսպառնացող չքաւորութեան և դժբաղդութեան ծանր հետևանքը, իւր ճարպիկութեամբ և ազնիւ բնաւորութեամբ յաջողած է պահանջատէրները վստահելի պայմաններով համբերութեան հաճեցնել, և մէկ կողմէն դուրսի առնելիքները ձեռք բերելու միջոցներ ի գործ դնելով, միւս կողմէ իւր անխոնջ և կանոնաւոր աշխատութիւններով դրամ շահիլ և կարելի եղածին չափ տնտեսագիտութեամբ ապրելով՝ հետզհետէ և մաս առ մաս պարտքերը վճարել, և մեր հայրենի տուն ուրիշներու գրաւմանէն ազատել ։

Հօրս անխարդախ գործերը և հաւատարմութիւնը բացած է իւր առջև յաջողութեան դռներ, և հինգ տարուան մէջ կարողացած է փոքր հարստութիւն մը կամ դրամագլուխ մը ձեռք բերել ։

Աւելորդ չէ ըսել թէ՝ հօրեղբայրս իւր հօր մահուան և վերահաս ձախորդութեանց վրայ սակաւ ինչ զգաստանալով՝ երբեմն պարագաներու մէջ աջակից եղած է հօրս, և հայրս ալ միշտ զանի մեծ եղբօր պատուով և սիրով յարգած ու սիրաշահած է ։

Բաղդն այնպէս բերած է որ հայրս իրեն սիրոյն և ազնիւ բնաւորութեան արժանի կենակից մը ունեցած է, որու օրով առաւել ևս զարգացած է իւր ընտանեկան վիճակ ։

1) Սեղաստոնոր ըսէ՝ վիճակի Բոստանճեան գիւղէ 110 տարի առաջ, միջագետաց կողմէր մահ մը եղած է և ժամանակ մը ցորեններու ծխրև գինչր մտաւ և խստար եղած է ։

Մայրս որ ոսկերիչ մականուանեալ Տ. Ց. քաՀանայի դուստրն է, շատեր՝ գիտեն թէ ի՞նչ կատարելութեամբ և ի՞նչ ձիրքերով օժտեալ կին մ'է ։

Բարի ծնողքս Անդրանիկ մանչ զաւակ մը Հողին տալէն վերջ, զիս ունեցած են և ինձմէ յետոյ իմ Տիգրանիկ եղբայրս որ Հոգւոյս չափ կըսիրեմ ։

Հօրս առևտրական գործեր այնպէս պաՀանջած է որ, տարուան մէջ քանի մը ամիս կըպարտաւորի երթալ ի Բերիա, և դժբաղդաբար Հօրեղբայրս մեր այժմեան յաջող վիճակէն օգուտ քաղելով, սկսած է տիրապետել Հօրս և ամբողջ տան վրայ, և աշխատութեան ծանրութիւնը Հօրս վրայ թողլով նանրասիրութեան Հետևած է ։

Այս միջոցներ՝ որ Հօրս գործերը չեն ներեր քաղաքէն բացակայ լինելու, կաղաչէ Հօրեղբօրս որ Բերիա երթալու շնորՀ ընէ, և նա կըդժկամակի առարկելով թէ՝ «մենք քանիմը տղաներ առաջնորդի Հետ աղէկ չենք, և պիտի աշխատինք որ զայն այս քաղաքէն Հեռացնենք եայլն եայլն» ։

Հայրս կըբարկանայ մտովի իւր եղբօր այս անպէտ Նպատակին վրայ, բայց չիշխեր պնդելու, և վերջապէս իւր գործերը կարգադրելու փոյթ տանելով կ'որոշէ երթալ ։

Այս բաժանումը ինձ ծանր կուգայ
և մանաւանդ այս անգամ ։

Արդարև իմ բարի Հայրս իւր բացակայութեամբ զիս կըտխրեցնէ, բայց իւր փափագելի վերադարձով (որ ընծաներով բեռնաւորեալ է) ամենուս մեծ ցնծում կըպատճառէ ։ Իսկ այս անգամ իւր բերելիք ընծաները այնքան չէին գրաւեր իմ սիրտս որքան որ գրաւած է այս օրեր երևան ելած խնդիր մ'որ դժբաղդաբար անորոշ պիտի մնայ ։

Սակայն ինչ ալ ըլլայ, երթալ որոշուած է և չի յետաձգուիր ։

Այս բաժանման որոշումը զիս կըլացնէ երբեմն ինչպէս որ քիչ մ'առաջ գաղտնի լացի, և Հօրեղբօրս կին որոյ աղնուու-

թիւնը չեմ կրնար ուրանալ, զիս սփոփեց ըսելով թէ՝—Հոգ մի ըներ քանի մ'օրէն կուգայ ։

Հօրեղբօրս զաւակը չայրիր, և ինձ այնպէս կըթուի թէ՝ նա կընախանձի իմ զարգացումիս վրայ և շատ անգամ դաժան դէմքով կընայի ինձ ։

Բարեբաղդօրէն նորա կնոջ բարեսրտութիւնը (որուն մօրքոյր կոչել սովորած եմ) զիս կըմխիթարէ և անոր գգուանքները միւսին ատելութիւնը դիւրատար կընէ ինձ, և ես մեծաւ յօժարութեամբ Հոգ կըտանիմ իւր մատաղ երախաներուն, որք ցաւ է ըսել թէ՝ ծաղկի պէս կըծլին և քիչ օրէն կըխամրին կերթան ։

Երէկ կէսօրին էր, երբ ես խոՀանոցն էի, մօրաքոյրս և մայրս պալթին մէջ կըխօսէին այսպէս ։

Մօրաքոյրս կըսէր մօրս—Ճանըմ ուրիշները օրօրոցի աղջիկներն անգամ կընշանեն դուք այս տղուն բաղդը ինչու կըՀալածէք, քանի քանի շէնք շնորՀօք մարդիկ ուզեցին չ'տուիք, և այս անգամ ալ գործը կ'երկարցնէք, վախնամ որ այս ալ չիկատարի ։

—Վախնալդ աւելորդ է Հաստատապէս գիտցիր որ չիպիտի կատարի ։

—Եւ ինչու ։

—Մարդուդ բնաւորութիւնը չե՞ս գիտեր ։

—Մարդս ո՞վ է ։

—Աղա տագրս ։

—Կրակ թափու գլխուս ի՞նչ միթէ այն կ'արգիլէ ։

—Աղէկը գիտես ։

—Եթէ ես գիտեմ, բնաւ անոր մտիկ ընելու չէ, զաւակը ձերն է ։

—Մերն է և ձերն է, բայց մերը 1) ինքզինք Հօր տեղ չիդներ և կուզէ որ իւր մեծ եղբօր կամօքն ու Հաճութեամբն ըլլայ ։

—Այդ խելք չէ, անոր մնայ նէ, մարդու Հաւնելիք չունի ամէն մէկին պակասութիւն մը կըգտնէ ։

---

1) Ըստ սովորութեան կին մը փոխանակ իւր երկան անունը տալու կըսէ, մերը ինքը եայլն ։

—Աւկէ ի վար այս անգամ գիտես ինչ ըրեր է ։

—Իրաւ որ չեմ գիտեր ։

—Երեկոյ ինքը ինծի ըսաւ—թէ՝—եղբայրս կընդիմանայ և կըպահանջէ որ իրեն ըէֆֆէնները ըսեն կանխաւ և շատ մը խաթըլի մարդիկ իրեն մինէթ ընեն որ յետոյ այո ըսէ ։

—Տունս աւրաւ, Անանիա աղային պէս մէկի մը աղուն աղջիկ տալու համար կըվայելէ այսպէս թէքլիֆներ ընել, քա ինչ տնաւեր մարդ է այս մարդը ։ Հաւատացիր Մարիամ քոյր, այս մասին ես ֆրէն պէտք եղածը պիտի ըսեմ և պիտի պահանջեմ որ այդ կերպ բաներէն վազ գայ, դուք ձեր կամքին տէրն եղէք ։ Իրաւ որ աղջիկնիս դուրը չենք դրեր, աղաչողը թող առնէ, բայց ասոնց համար գործը երկարել չըլլէր, վասնզի և բարեհամբաւ, պատւոյ և արժանեաց տէր ընտանիք մ'են, եթէ կարգը գայ մինչև անգամ ես պիտի համարձակիմ Անանիա աղային կինը Սէրվէր խաթունին բացէն ըսելու թէ՝ տալու միտք ունինք ։

—Երեսդ ճերմակ ըլլայ—ըսաւ մայրս խնդալով—ինչպէս կըհամարձակիս այդպէս բան մը ըսելու ։

—Ինչու չիպիտի համարձակիմ, վաղը Յովհաննէս աղան թող Բերիա երթայ և անոնք ալ թող հասկնան որ չիպիտի յաջողին, այն ատեն թող երթան անպէտ ու [illegible] մը գտնեն իրենց համար. վերջապէս խօսքին կարճը ես հաւներեմ այդ ընտանեաց և այդ տղուն՝ ալ չեմ գիտեր թէ դուք ինչպէս կըդատեք ։

—Ինչպէս պիտի դատեմ ի հարկէ ձեր հաճածին ես ալ կըհաւնիմ—ըսելուն չիմնաց տանը դուռը զարնուեցաւ, որուն վրայ մօրաքոյրս մերինն է ըսելով գնաց դուռը բանալ և մայրս դէպ իմ կողմս գալ սկսածին պէս, ես ստիպեալ լռութիւնս բայը չի տալու համար, խոհանոցին խորը փախայ կերակուրին կրակ դնելու ։

Այս խօսքերուն վրայ սիրտս՝ եփած ապուրին պէս սկսած էր եռալ, և չեմակը տասներեք տարուան հասակիս մէջ առաջին անգամն էր, որ սիրտս տրոփել և երակներս թռթռալով բան մը կզգայի իմ մէջ ։

Տեսած էի ինծմէ փոքր աղջիկներ՝ որք իրենց նշանածներուն կողմէն եկած զարդերը տապալենեալ ձիւ մը նման քոլորգանոք իրենց վրայ կ'կրէին և իրարու ցոյց տալով բաղդաւորութիւններ կըզէին, և սակայն ինձ համար նշանակութիւն չէր ունեցած ցարդ ։ Հօրս բերած ամենանշանակն ու մարգարտեայ օղերը ատենոմէ շատ սիրուն ու թանկագին կերևէին ինձ, բայց իմ էրեկուան այլայլութեանս մէջ, կարծես հանդարտութիւն գտնելու համար պէտք զգայի այդ փծուն զարդերուն ։

Այս այլայլութեան յաջորդեց անհամբերութիւն մը ։

Վերը յիշուած Անանիա անուն անձը ինձ ծանօթ էր, վասն զի հօրս բարեկամներէն ըլլալով, շատ անգամ մեր տունն եկած էր կիւրակէները իւր հետ բերելով նաև իւր Հրաչեայ անուն որդին՝ որ սիրուն և ազնիւ պատանի մ'էր ։

Հասկցայ որ մօրս և մօրաքրոջս խօսակցութիւնները իմ և ատոնց վրայ է ։ Մտքիս մէջ վճռակ բռնելի ըսելով թէ՝ եթէ այս կիւրակէ Անանիա և իւր որդին մեր տունը գան, մօրաքրոջս ըսածը պիտի յաջողի, եթէ ոչ աւարդուն պիտի լինի այն խօսքեր՝ որք իմ ուշադրութիւնս գրաւեցին ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Բ.

Մեծաւ անձկանօք սպասած օրս հասաւ ։

Բայց աւաղ իմ նորատի կեանքէս հինգ օրեր ալ անցաւ ։

Կեանքը կ'նմանի վառած մոմի մը՝ որ տակաւ առ տակաւ աղօտութենէ ի պայծառութիւն գալու համար կ'մկրատուի միշտ։

Մարդիկ այս մկրատուած մասը բանի տեղ չեն դներ, և

մէն մի մկրատումի մէջ պայծառութիւն մը կը փնտռեն միայն, առանց ուշադրութեան առնելու, թէ՝ ճրագին պատրոյգը մանր մանր կտրատելով պիտի սպառի, և յետին ու մթին նշոյլով մը վերջնականապէս պիտի մարի ։

Իմ տկար միտքս այս տողերը չ՚պիտի երկնէր, եթէ պարզ ակնկալութեան մը համար հինգ երկար օրեր, հարիւր քսան ժամեր և եօթնհազար երկու հարիւր րոպէներ զոհած չ՚ըլլայի և իրաւ որքան երկար միջոց ։

Ինչևիցէ, փափագները ժամանակի կորուստը բնաւ չեն մտածեր ։

Կիւրակէ էր և տակաւին արեւը մեր բակի արեւելեան կողմի շուքը չէր անհետացուցած. քիչ մը վերջը փոխան այն շուքը և այս անգամ արեւմտեան պատին տակ սկսաւ նոր շուք թաւալիլ և մեղմօրէն առաջ գալ ։

Հասկցայ որ կէսօրն անցած է և այս է մեր անսխալ ժամացոյցը որ բնութենէ շինուած է, հօրս մէկ հրամանին վրայ ջրհորէն դոյլ մը ջուր կը քաշէի խոհանոցին քով, որ տան մեր դուռը զարնուեցաւ ։

Այս պահուն մտքիս դուռն ալ բաղխում մը կրեց, որ անմիջապէս սիրոյ աներևոյթ ձեռքը զայն բացաւ և արագօրէն յիշատակի մը ներս խուժելը իմացայ ։

Քիչ մնաց ջրհորին բուլղը ձեռքէ թող պիտի տայի և բարեբաղդաբար քաջութիւնս չկորսնցուցի ։

Հայրս դուռը բացաւ և չորս անձինք ներս մտան որք էին, Նազարէթ, Գէորգ և Անանիա աղաներ և ապա . . . Հրաչեայ ։

Այս միջոցին դոյլը ջրամանին մէջ կը պարպէի ։

Օ՛—ըսաւ Անանիան—Եղիազարի վիճակին հանդիպեցանք— և ձեռքն ինծ՚ ուղղելով—աղջիկս մեզի մէյմէկ գաւաթ ջուր տուր նայինք ։

Հայրս ժպտեցաւ և ես խոհանոցէն գաւաթ մ՚առնելով իսկոյն ջուր մատուցի կարգաւ, և աչքի տակով տեսայ որ ամէնքն ալ ջուր խմած ատեննին թափանցիկ գաւաթէն զիս կը դիտէին ։

Աչքերս խոնարհեցաւ և առաջս գտնուող ջրամանին նայելով տեսայ որ դէմքս շառագնած էր ։

Դէմքիս հետ ուրիշ երկու դէմքերու ստուերներ նշմարեցի ջուրին մէջ, որոց մին իւր շրթերը միւսին ականջին մօտեցնելով ըսաւ—շատ աղէկ է թող մի տաք ։

Բարի հայրս եկող հիւրերը վերնայարկը տանող սանդուխն առաջնորդեց և ինծ՚ հրաման ըրաւ որ սրճեփը կրակը դնեմ ։

Դանդաղ սպասաւոր մ՚ունինք որ ծանրաշարժ եզան մը պէս ախոռի դռնէն դուրս ելնել չուզէր և ձիապարմանի սխտորով կուզէ փառաւորուիլ ։

Շատ անգամ հայրս ըսած է հօրեղբօրս թէ՝ սպասաւորի պէտք չունինք, բայց նա պնդած է թէ՝ դուրս ելած ատենս եսևէս եկող մը պէտք է, և այս անփառութեան դէմ ես անգամ սրտմտած եմ՝ թէև անօգուտ. վասն զի անվերջ և ապարդիւն սրտմտութիւնը սիրտ մաշելէն աւելի շահ մը չունի ։

Հօրեղբայրս սենեկին անկիւնը նստած իւր ծխամորճը կը քաշէր, իսկ հայրս եկողները կը մեծարէր պէտք եղած հիւրասիրութեամբ ։

Մինչև որ սուրճը վեր հասուցի սիկարները վառուած էին, ֆինճանները ափսէին մէջ շարելով մէկիկ մէկիկ լեցուցի, և Հրաչեայն դէպ ինձ վազելով ափսէն ձեռքէս առաւ և կարգաւ սուրճ մեծարեց ։

Մինչդեռ սուրճը կը խմէին Անանիա աղան ըսաւ հօրեղբօրս —Գրիգոր աղա այսօր հետդ Նուլը պիտի խաղամ, պայմանաւ որ եթէ ես հարկուիմ քեզի գլաֆէթ մը տամ. իսկ եթէ դուն հարկուիս իմ մէկ առաջարկութիւնս կատարես ։

—Շատ աղէկ—ըսաւ հօրեղբայրս—եթէ հարկելը ձրին բան է, նայինք ինշալլահ գլաֆէթ մը պիտի քթիմ քեզմէ ։

—Նայինք—ըսաւ Անանիան և սկսեցին ուլունքները նետել ։ Հօրեղբայրս շատ աղմուկ կը հանէր խաղցած ատեն, երբ յաջողէր կը մեծաբանէր և երգիծական խօսքեր կընէր, բայց ձախորդ պարագաներու մէջ պակասութիւնը քուեաններուն կը վերագրէր

և կանիծէր զանոնք որ իւր չուզած երեսով կըներկայանային աչքին ։

Իւր խաղակիցը հանդարտ էր և ուշիմ։

Քիչ մը վերջ ձայները բարձրացան, խաղի շրջանը լրացած էր և մրցանակը Հրաչեայի հայրն առած էր ։

Հօրեղբայրս իւր պարտութիւնը պատրուակելու համար կըսէր թէ՝—իմ չէօհրէթիս ի՞նչ եղաւ որ ես տունս եկող միսաֆիրէն զիաֆէթ մը քաշելու համար զինքը հարկեմ։

—Այնպէս է—ըսաւ Անանիա—ես գիտեմ որ ինձ շնորհք ըրիք, այսու ամենայնիւ ձեր պատուականութեան ըէֆէքներ տալու միշտ պարտաւոր եմ, և պատիւ կըհամարիմ ինձ ։ Արդէն մտադիր եմ ձեզ հրաւէր մը տալու, բայց Յովհաննէս աղան մեկնելու օր վերջ ճամբորդութիւն ունենալուն համար կըթողում նորա վերադարձին, կըմնայ իմ առաջարկութիւնս՝ այն ալ յարմար ժամանակի մը մէջ քեզ կըյայտնեմ կատարուելու յուսով։

Այս սենեակը մեր նստած սենեկին հետ հաղորդակցութիւն ունէր գոց պատուհանով մ'ուրկէ մայրս և ես ու մօրաքոյրս կըլսէինք այս խօսակցութիւնները, որոնց ես հետևութիւններ կըհանէի առանձին, և կըտեսնէի որ մայրս ու մօրաքոյրս ալ երբեմն իրարու երես կընայէին գոհունակ հայեացքներով։

Շատ չանցաւ առևտուրի խօսքերով ընդունեցան, և ես այս խօսքերու մէջ գնելիք բան մը չունենալով գիրք մ'առի ձեռքս և սկսայ կարդալ։

Ամեն ատեն ըմբռնումս կըշեղէր գրքէն դուրս առարկաներու վրայ և կըտեսնէի որ քանի մը պարբերութիւն աչքով միայն կարդացած եմ։

Ես կըզառնայի կըկրկնէի կարդացածներս և հազիւ իմաստ մը կամբողջացնէի, զի գիտես թէ գլուխս պաղ անցած էր ։

Այս միջոցին Հրաչեայ մեր սենեակը մտաւ, սիկարայի համար կրակ տանելու նպատակաւ անոր, բայց անտեսանելի արգելք մ'աչքս շլացուց, ուզեցի անոր ամէն անգամուան պէս ըսեմ

թէ՝ եկուր նստէ, շրթունքներս հրաժնուեցան իրարմէ և միայն յաղթահար ժպիտ մ'ունեցայ և այտերուս վրայ տաքութիւն մը զգացի ։

Այն հրաւէր որ միշտ ես կընէի Հրաչեային, այսօր մօրաքոյրս ըրաւ. վասն զի ըսաւ—կրակը տանելէդ վերջ աստէն եկուր քիչ մը խօսինք թերևս անդին կըձանձրանաք ։

—Շնորհակալ եմ—ըսաւ նա կարմրելով—կուգամ։

Շտահաս պատկառանք մը զիս պաշարած էր, ինձ կըթուէր թէ՝ այլևս չպիտի կրնամ համարձակօրէն անոր հետ երես առ երես խօսիլ կարդալ կամ զբօսնուլ։

Յիշեցի այն օրեր, որ իբր երկուորեակներ շատ անգամ մեր դաւթին մէջ վազվզած, խաղեր հնարած և իբր քոյր եղբայր օրեր անցուցած եմ։

Շատ չանցաւ, նա մեր սենեկին մէջն էր, նա կըսեմ, վասն զի այլևս անունն արտասանելու կըվարանիմ և չեմ գիտեր ինչու։

Յուզուած ըլլալով չէի զգացած որ, մօտս նստողը նա է, մինչև որ ըսաւ ինձ—ի՞նչ ունիս Աղաւնի, չես խօսիր, ինչու կըմտածես ։

Մինչդեռ կըթոթովէի թէ՝—բան մը չունիմ—մօրաքոյրս վրայ բերաւ թէ՝—Աղաւնիի հայր պատրաստուած է Բերիա երթալու, և այս բաժանման հոգը տխրեցուցած է զինքը ։

Գիտցէ իմ մօրաքոյրս, քանզի այս պատասխանով զիս անրագատ ատենի մը հարցաքննութենէն ազատեց կարծես ։

Ի՞նչ կայ տխրելու—ըսաւ նա վէսօրէն—թող միամիտ ըլլայ և Աստուծոյ պահպանութեանը յանձնէ իւր հայրը, ի հարկէ քանի մ'օրէն կըվերադառնայ, կարծեմ թէ՝ իմ հայրս ալ Յովհաննէս աղայի հետ միասին երթալու մտադիր է և ես բնաւ չեմ տխրիր ։

—Դու քաջ ես—շարայարեց մայրս—սակայն քոյրդ տկար է և ահա կըզգացուի ։

—Չէ՛—պատասխանեց նա—իմ քոյրս ալ քաջ է—և իւր ձախ ձեռքը ուսիս վրայ դնելով աջ ձեռքով ճակատս վեր բարձրացուց ըսելով—վեր նայէ տեսնեմ։

Գլխուս այս ակամայ շարժումէն աչքերուս մէջ լճացած քանի մը կաթիլ արցունքները այտերս ողողեցին ։

Հրաչեայի ձախ ձեռք որ դեռ ուսիս վրայ էր՝ վերցաւ և ինձ թեթև հարուած մը տուաւ ըսելով—դու՛ իրօք տկար ես եղեր ինչո՞ւ վիշտ կուտաս մեզ ։

—Խենդ ես աղջիկ—վրայ բերաւ մայրս ։

Չէ նոր սկսի խենդանայ—աւելցուց մօրաքոյրս գլուխ շարժելով։ Այս մէջկատակին վրայ արցունքներուս յաջորդեց անհամարձակ ծիծաղ մը որով սկսան ամէնքն ալ խնդալ մեղմօրէն ։

Ձեռքիս գիրքը որ Ֆէնըլոնի վէպն էր և կարդացած տեղս Ցաւակին տղայական հարցումն էր ուր նշան դրած ու գոցած էի, Հրաչեայ առաւ ձեռքէս և սկսաւ կարդալ, այն ատեն ծիծաղները շարունակեցին և ես վհատօրէն մասնակցեցայ իրենց, բայց այս զուարճալիքը երկար չտևեց, ու Հրաչեայ կանչուեցաւ իր հօրմէն, և այսպ լսուեցաւ թէ ամէնքը միասին պտոյտի պիտի ելնէին քիչ մը ։

Անանիա իր որդին այնպէս վարժեցուցած էր որ նա միշտ կըփափաքէր իր հօր հետ գտնուիլ, ակումբներու մէջ, զբօսանքի մէջ եւ գործի մէջ, հետեւապէս կարծես երկու մտերիմներ էին որոց բաժանումը մեծ դժուարութիւն ունէր ։

Հրաչեայ տեղէն ելաւ, մօրս ու մօրաքրոջս—մնաք բարեաւ—ըսաւ և ինձ դառնալով աւելցուց—բնաւ հոգ մի ըներ կըյուսամ թէ քիչ օրէն հօրս վերադարձը կուգամ շնորհաւորելու։

Շնորհակալեմ ըսի—երթաք բարեաւ և ի կրկին տեսութիւնդ սակայն այս խօսքերը որ առաջ գրեթէ պոռալով կըսէի, այժմ այնքան կամաց արտասանեցի որ ես անգամ չկրցի լսել։

Սենեակը պարպուած էր, և ես գնացի ծխախոտի փոշւոյ ամանները վերցնել և աւլելու, որ ատեն լսեցի մօրս այն խօսքը որ կըսէր մօրաքրոջս—կարծես թէ այս աղջիկ մեր անցեալ աւուր խօսակցութիւնը լսած է ։

—Ինձ ալ այնպէս կերևի—պատասխանեց մօրաքոյրս ։

—Բայց գիտես թէ սղան բանէ մը տեղեակ չէր, վասն զի շատ պարզօրէն վարուեցաւ—կրկնեց մայրս ։

—Ճիշդ այնպէս է—պատասխանեց մօրաքոյրս—և երկուքը միասին դուրս ելան ։ Սենեկիս պատուհանէն դիտեցի Հրաչեայի երթը նկուն նայուածքով մը և զմայլումի նման զգացման մը հետ, տխուր գուշակութիւն մը միտքս շօշափեց իբրև թէ՝ այս տեսակցութիւնը վերջին տեսակցութիւն մը, և կամ երկարատև բաժանումի մը համար եղած լինէր ։

Գաւիթը տանող սանդուխին գլուխը հասած էր նա, ուրկէ յետադարձ ակնարկ մը նետեց, և մօրս ու մօրաքրոջս դուրս ելնելը տեսնելով ձեռքի նշանով մը մնաք բարովը կրկնեց և պատուհանին մէջ զիս նշմարելով ժպտեցաւ ու սկսաւ իջնել։

Մինչև վեց ատրիճան, տակաւին նորա սիրուն գլուխը կերևէր ինձ, և եօթներորդին անհետացաւ իմ տեսութեանս հորիզոնէն, լեռներու ետև խորասուզուող լուսնակի մը պէս ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՕՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Գ.

Երկու անգամ է առաւօտները կանուխ ելնել և գիր գրելս տեսած է մայրս, և առանց բծախնդիր լինելու ժպիտ ի շուրթ հարցուցած է թէ՝ ինչ կըգրեմ, որուն պատասխանած եմ թէ՝ շարադրութիւն սորվելու նպատակաւ ընտանեկան ժամանակագրութիւն մը գրելու սկսած եմ, յայտնելով միանգամայն թէ՝ իրեն ներկայացնելու կամ կարդալու պատրաստ եմ երբոր կամի ։

Շիտակը ըսելով չհամարձակեցայ իմ այս վիպական թերթի գրուածքս իրեն ներկայացնելու և սկսեցի ուրիշ մը գրել պատմական ձևով, որուն մէջ անձիս վերաբերեալ մասերը յապաւելով տարբեր եղանակաւ մը գրի կառնում և երբեմն կարդալով կըզուարճացնեմ մայրս ։

Ուստի այս տետրս իմ անձիս և հաստիկ պահպանող դէպքերով և երազներով լեցնելու համար միայն ձեռքս կառնեմ, այն ալ առիթներ, օրեր և միջոցներ պէտքեն, որպէս զի գրելու նիւթ մ'ունենամ:

Այսօր բաւական գրելիքներ ունիմ:

Գրելիքներ, որք իմ կենացս վրայ մեծ յեղափոխութիւն մը առաջ բերած են: Քանի մը շաբաթէն ի վեր իմ սիրելի հօրս բացակայութեան վրայ կը տառապէի և մանաւանդ իրիկունները երբ անոր տուն վերադառնալու ժամը կը մօտէր, օրը կը մթննար և տակաւին նա չէր ներկայանար իր հայրական անուշ և համեստ գգուանքներով, ընաւ կարօտութիւն մը չունէինք թէև, ամպյն աղջիկս, զաւակս, Աղաւնիս բառերը չէր լսեր ականջս, և հօրս զուարթ դէմքը չէր տեսնէր աչքս, գրեթէ առ ժամանակեայ որբ մ'էի որ կը յիշեցնէր ինձ մշտնջենապէս որբութեան դատապարտեալ սիրուն՝ բայց խեղճ և թշուառ մանկիկներ, որոց հայրեր անդառնալի ճամբու մը հեռեալ էին, այն ատեն արգահատութիւն և կարեկցութիւն մը սիրտս կը պատէր, անոնց յարատև բաժանումը սիրտս կը փղձկէր, և այս բաղդատութիւնք կը բերէր ինձ յոյս մը, ո՛հ այն քաղցր յոյսը՝ որ մարդուս կեանքը կը պահէ, կը փափէր զիս և անուր մտածումներ կը վանէր դէպի անցեալը, և զուարճալի ապագայի մը սեմին վրայ կը տանէր զիս:

Ժամանակին թոյլտուութեամբ այն սեմէն նոյն իսկ սրահն անցայ, տեսայ անոր մէջ ինչ որ երևակայութիւնը կանխապատկերացուցանէր մտքիս մէջ՝ վայելեցի հոն ինչ որ յոյսը խոստացած էր ինձ:

Այն ապագան ալ անցեալ եղաւ և ներկան անհետացաւ երկուքին մէջ տեղ.

Ութ օրէ որ հայրս վերադարձած է և փափկիկ սիրտս այս տետրիս տուներէն աւելի բերկրանքներով լեցուն և զեղուն է:

Միայն պարագայ մը կայ որ ինձ քիչ մը խորհիլ կուտայ այս առաւօտէն ի վեր և ինձ այնպէս կը թուի թէ ազատութեանս մէկ մասը կորուսած եմ:

Այս մասին կուզեմ գրել և կը շուարիմ.

Պահ մը կը կարծեմ թէ՝ ուսիս վրայէն գրածներս դիտող մը կայ, կը դառնամ կը նայիմ և կը տեսնեմ թէ միակ եմ:

Վերջապէս կը համոզուիմ թէ՝ գրել պէտք է:

Ու ահա կը համարձակիմ գրելու:

Օրագրութեանս թուականէն կրնայ հասկցուիլ թէ՝ ամառն սկսած է ակարանալ, դալարուէտ պաշտերը կարծես ձմեռուան սառնութենէն երկնչելով սկսած են դեղնիլ, արդասեր ընտանեբեալ պարտէզները իրենց ճմլխապայծ տերևները սոսկեզգին մերժելու վրայ են:

Ըստ տեղական սովորութեան միջակ բնակիչք ընդհանրապէս ամառ ատեն իրիկունները տանեաց վրայ Բողբէրօ մէջ կամ Եաւլէֆ ըսուած բացօթեայ տեղերը կանցնեմք մեր գիշերները:

Երէկ չէր միւս երեկոյ մեր տան մէջ այս եղանակին յատուկ եղող յարկի մը տակ. այսինքն շէնքի հիւսիսակողմի բատուլին բաց և արևմտեան պատէն միայն երկու պատուհան ունեցող սրահի մը մէջ խնճոյք ունէինք, ուր երեսունի չափ անձինք բազմած էին. որոց կը նախագահէր Տ. . . քահանայն:

Սուրճի ամբարանքէն յետոյ ճոխ սեղան մ'ունեցած էինք՝ որուն մէջ օղի, գինի և զանազան մրգեղէնք առատութեամբ դիզուած էին և չորս լամբաներ, որք նոր կը տեսնուէին մեր երկրի մէջ իրենց լոյսերով ընկերեաց շիշերէն ճառագայթներ կը ցոլացնէին:

Ժամը հինգ էր: օղին քանի մը գլուխներ տաքցուցած էր, խօսակցութիւնք որ նախ կանոնաւոր և ընդհանուր էր, սկսած էր մասնաւորիլ: և մէն մի անկիւն նիւթի մը վրայ կը խօսուէր:

Մեր շուրջ գտնուող դրացիներէն ոմանք (որ ինչպէս ըսինք տանիքին տանեաց վրայ կը պառկէին) որոց քունը փախչած էր, նստած կը խօսակցէին, և երևնի զուրս եկած ատենս կը լսէի որ մեր տան խնճոյքի վրայ կը խօսէին, կըսէին թէ Աղաւնիի նշանտուութեան հացկերոյթն է:

Քիչ մը վերջը հայրս յիսուն պուլէէ շարք մը հինգնոց գրեմից մը և ոսկի մատանի մը բերաւ հանիխ յանձնեց , այս ոսկիներ (ըստ սովորութեան իբրև թէ իրար մեծարելու համար) կէս ժամէն աւելի ներկայ եղող կանանց ձեռք պտոյտ ընելէն յետոյ , վերջապէս յանձնուեցաւ Անանիա աղայի կին Սերվէր խաթունին , որ նա ալ զիս իր մօտ կանչելով՝ մատանին մատս անցուց, և ոսկիի շարքը վիզս ձգեց «հազար շնորհաւոր» ըլլայ ըսելով և երկու այտերս համբուրելով։

Տեղական սովորութեան համաձայն , Անանիա աղայի մարդկանց միջոցաւ արանց կողմը խնձոր շաքարի բաշխումը կատարուած էր և կարգն եկած էր կանանց կողմն երկու անձինք եկան մեր նստած սենեակը , որոց մին կարգաւ օղի մեծարեց և միւսը խնձոր շաքարի բաշխումը կատարեց ։ այնպէս որ զառամեալ պառաւէն սկսեալ մինչև օրօրոցի մանկան իրաւունքը յարգուելով։

Խնձոր և շաքարի պարկերը պարպուեցան և օղին կարգը սկսաւ արագ դառնալ , որպէսզի օղիի փարչերը լեցուն եա չիտարուին , բարեմաղթութիւնք շատցան , մին կըսէր տուլէնը (որ ըսել է նօքթը կամ տօրօսը) տոլայից , միւսը կըսէր տուլէնը ճնամէշ ընդէն տանը , ուրիշ մը հէր կէնայ , եւ եւ ,

Ժամը եօթն էր , կերակուրի սեղան պատրաստելու հրաման տրուեցաւ մեր կերակուրներէն առաջ Անանիա աղայի տունէն եկած երկու եփած գառինք ի սեղան դրուեցան մին արանց և միւսը կանանց կողմը ։

Բոլոր կերակուրներու տեսակէն պարունակող սեղան մը պատրաստուեցաւ և մեր ձիադարման մէծէյ գլխուն վրայ դրուելով ղրկուեցաւ Անանիա աղայի տուն յանուն Հրաչեայի ։

Այս հնաւանդ սովորութիւնները թէև հօրս պարզամտութեան դէմ էր , ինչպէս նաև ըստ իր անոււթեան Անանիա աղայի , սակայն հօրեղբօրս փառասիրութիւնը գոհացնելու համար կատարուած էր ինչ որ հարկ էր և ինչ որ օրէնք համարուած էր այս տեսակ պարագայից մէջ։

Վերջին սուրճը մեծարուեցաւ և տալս սիրալիր մնաք բար՞եւներով մեկնեցան մեր հիւրերը ։

Երբ մինակ մնացինք , այսինքն մենք և մեր պարագաներ , հայրս համարձակեցաւ հօրեղբօրս ըսելու ։

—Կաղաչեմ եղբայր , խօսքերուդ մէջ քիչ մը զգուշութիւն ըրէ՛ և ուրիշներու սիրտ մի վիրաւորեր , ի՞նչ հարկ կայ քնջին պատճառաւ մը քահանայի մը վաստակցի անունը տալ և մեր տոհմականութեան վրայ պարծենալ , քանի որ ամէն մարդ իր գործով կ'օրհնուի և իր գործով կանիծուի ։

—Հա՛—ըսաւ հօրեղբայրս—երկու օղի խմցիր պօղուշ տալ՞ցաւ տէյի ինծի ճա՛ռուկներ ընելու կը համարձակիս ։

—Քա՛ւ լիցի, պատասխանեց հայրս սխալմունք մը կը յիշեցնեմ։

Ես սխալած չեմ, այդ քահանային ակմիրձիի աշակերտ ըլլալը ես գիտեմ, հայրն ալ կը ճանչնամ «ջէյլուլին մէկն էր, եղածը ըսելը ամօթ չէ, ինչ ըսել է ես այս տանը մեծ Աստուածը ըլլամ ալ, ինք իմ պատիւս ինծմէ պզտիկին տայ , բերուած նշանը անոր յանձնէ, սեղան դրուելու հրաման անկէ խնդրէ , ըսել է որ ես այստեղ պօչնա հէյպէթ եմ։

—Ըսինք թէ այն մարդը սխալեցաւ , ես նոյն միջոցին այդ սխալմունքը գործնականապէս հզգացուցի իրեն, ինձ յանձնուած ոսկիի շարքը քեզ տալով և սեղան դրուելու հրամանը քեզ վերապահել ըլլալը յայտնելով, և միթէ նա վերջէն պէտք եղած մեծարանքը չըրա՞ւ քեզի ի նշան զղջման ։

—Մեծարանքը գլուխս թող ուտէ , ինչթէ ես ալ իր մեծարանքը փայլեցուլ իրեն դարձուցի թող երթայ տեսածին պէս պատմէ ։

—Միթէ աղէկ ըրիր—կրկնեց հայրս , որ կարծես քանի մը գաւաթ օղին իրօք համարձակութիւն տուած էր իրեն , վասն զի խիստ քիչ անգամ տրտունջ ընելը տեսած էի հօրեղբօրս դէմ։

—Աղէկ գէշ հէյֆ այդպէս ուզեց այդպէս ըրի. Վէճներդ վերջացուր հերիք է ։

—Դու ալ այս սովորութիւններդ վերջացուր բաւական է, սօյզատէութեան պարծենկոտութիւն մը բռնած ես կերթաս, վազ եկուր ասկէ. իսկ եթէ տոհմականութիւն կամ ազնուութիւն փնտռէինք, պէտք է որ ամէն առաւելութիւն կամ ամէն պակասութիւն Ադամայ կամ Նոյայ վերագրեմք. վասն զի ամէնքս ալ անոնցմէ սերած եմք ըստ Ս. Գրոց: Բայց գիտնալու եմք որ միակ Ադամ մը երկու ծայրայեղ զաւակներ ունեցաւ Կայէն և Աբէլ, մինն չափազանց բարեսիրտ և միւսն չափազանց չարասիրտ և նախանձոտ: Այսպէս ալ Նոյ ունեցաւ Սէմ, Քամ, Յաբէթ, որք զանազան բնաւորութեանց տէր էին:

Ուրիշներ ինչ կուզեն թող ըսեն, բայց ես կըսեմ թէ տոհմականութիւն ըսուած բանը, մեր առաջին նախահարց վրայ անգամ հաւասար ներգործութիւն չէ ունեցեր, հետևապէս ամէն մարդ իւր ունեցած ձիրքովը գործով կըճանչցուի: Հօր մը կամ արհեստի մը բարձր ու ցած գիրքը, զաւկի մը բնականին չի կրնար իշխել:

—Զայնդ կտրէ, քարոզ լսելու ժամանամ չունիմ, եթէ ոչ ամէն բան տակնուվրայ կընեմ հա՛:

—Քեզ բարկացնելու համար չեմ ըսեր այս խօսքերը, կաղաչեմ մի զայրանար և լաւ մը խորհէ՛, միթէ պակասութիւն չէր որ իբր մեծարանք սեղանի վրայ հետևեալ գովեստները շռայլեցիր կերակրոց համար ըսելով—խնդրեմ լաւ կերէք այս [illegible] ամէն տուն չեփուիր: Երկու դդալ ևս առէք այս մածունը ամէն տեղ չիգտնուիր: Այս [illegible] հախէն ամէն տեղ չեն կրնար գալ, կերէ՛ք [illegible] երեք լիտր բրինձ ձգուեր է ջուրը եռ եռ: Այս խօսքերը մեծարանք են, թէ սնոտի պարծենկոտութիւն, միթէ այդ մարդիկ բնաւ ճաշակ չունէի՞ն, և միթէ այդպէս կերակուր տեսած չէի՞ն բնաւ:

—Ինէ [illegible] շարել սկսար, աղջիկ մը նշանելով խօսքի տէր դարձար հա՞: Այդը քու չափդ կըճանչցնեմ քեզի, կըյուսամ թէ՛ քիչ օրէն այդ նշանները ետ կերթան և դու նոր նշանտուութիւն մ'ըրած ատենդ, ինքնագլուխ մնալով կարգով կանոնով խօսքեր կընես:

—Այդ փափազը չունիմ, բայց իբրև իմ մեծս, քեզմէ մեծի մը վայելող հանգամանքները կուզեմ, և կաղաչեմ որ ներողամիտ լինիս իմ խօսքերուս—ըսաւ հայրս և անմիջապէս առանց պատասխանի սպասելու սենեկէն դուրս ելաւ:

Մինչ նա դուրս կելնէր, մեր ախոռապան [illegible] խնդալէն ներս կըմտնէր և ծոցէն մետաքսեայ թաշկինակ մը հանելով և վեր բարձրացնելով—աղա Տէտէս տես) ի՞նչ [illegible], կերակուր տարի ինծի [illegible] տուին—ըսաւ:

—Կորսուիր ախոռդ գնա՛, գլուխդ ուտէ [illegible] ալ [illegible] ալ պատասխանեց աղան:

Մրճօ, որ դիւրազգաց մէկը չէր, պաղ կերպով նորա բարկութեան պատճառներն սկսաւ քննել, և նա իւր որոտումները քիչ մ'ալ աւելցուց, այս միջոցին մայրս տեղէն ելաւ, և ես ալ անոր հետևելով գնացինք մեր սենեակ:

Այս պահուս հայրս ըսիկ, մայրս մտատանջ, և ես նըրտայուզութիւն մը ունէի. մայրս ատեն ատեն երեսս կընայէր, հայրս իւր լռութիւնը երբեմնակի հառաչներով կըխզէր, և ես կըհասկնայի որ հօրեղբօրս վերջին խօսքերը, ինչպէս որ իմ՝ այսպէս ալ ծնողացս վրայ ախուր տպաւորութիւն մը ըրեր է:

Քուներնիս փախած էր և դժբաղդաբար քունը՝ վարող որսի մը չինմանիր որ ետևէն իյնալով ձեռք բերէինք. վասն զի փախչած քունը զինք փնտռողին հանդարտութիւնը միայն կըպահանջէ որ որսացուի:

Երկար ատեն միտքս իրարու ներհակ խորհուրդներով այնքան զբաղեցաւ, մինչև որ յոգնելով թմրեցաւ և այս անգամ երազներով սկսաւ պաշարուիլ:

Ըստ սովորութեան, առաւօտ կանուխ արթննալով, օրուան պահանջած գործերով զբաղեցայ, և տաք ջուր և վարշամակ առնելով հօրեղբօրս սենեկի դրան առաջ սպասեցի որ դայ լուացուի, երբ նա դուրս ելաւ «կորսուէ՛» բառով մը զիս աքսորեց և քիչ մնաց որ ձեռքիս ջրամանը իյնալով ձեռքերուն տեղ նորա ոտքերը պիտի լուանար:

Հօրեղբայրս իմ ծառայութիւններս մերժելէն ի զատ, առանց հօրս հետ խօսելու տունէն դուրս ելաւ ։

Մեղի մերձ ագարակններէն ոմանք տակաւին մեր տունն էին, և որք հօրս և հօրեղբօրս միջև անցած վիճաբանութեանց կարևորութիւն չտալով զուարթօրէն կըխօսէին և կըխնդային ։

Թերևս գիտեմք, միշտ իմ ներկայութեանս Հրաչեայի վրայ կըխօսէին և վզէս ձգուած շարք մը ոսկին և միջամատիս վրայ փայլող մատանին, պաշտելի տարիկայի մը նմանցնելով գլխ ամչցնող խօսքեր կընէին ։

Կըզգայի որ երէկ իրիկունէ ի վեր մեծ փոփոխութիւն մը կըկրէի, թեթևաշարժութիւնս զանգաղութեան, ծիծաղս լռութեան, համարձակութիւնս ամնածութեան փոխուած էր, աչքերս խոնարհ և հայեացքս տկար էր ։

Այն թեթև ոսկիներու շարքը, որ կուրծքիս վրայ կըփայլէր, կարծես իմ փայլս յափշտակած էր ինձմէ։ և խորհրդաւոր ծանրութիւն մը ազդած էր ինձ ։

Ճաշի ժամանակ երբ սեղան կըպատրաստէի, մեր հիւրերէն մին ըսաւ բարձրաձայն—Աղա՛նի է՞նի ենղա— ժէզ ինչը՛— ժէնք ա-րէ՛նէրէ, ես ալ պատասխան տալէ առաջ, երբ Ճերմակ թաշկինակս քթիս մօտեցուցի, ներկայ եղող բոլոր կանայք և աղջիկնք բարձրաձայն քրքիջ մը արձակեցին, և ես թաշկինակս ձեռքիս մէջ առնելով զարմացայ տեսնելով որ, թէ արեան հետք չկայ և թէ խնդալու գործ մը չէի ըրեր ։

Այնպէս յանդէտ ծաղու առարկայ լինելով, քիչ մնայ պիտի լայի, եթէ անմիջապէս մին այս կատակը բացատրելու չի փութար, որով կըցայ հասկնալ թէ մեր կողմեր նոր նշանուածներուն, փոխանակ ըսելու թէ նշանուեր է, կըսեն «քիթը արիւներէ ,»

Հետզհետէ մեր տան հիւրերը մեկնեցան, և ի մեծ զարմանս մեր, իրիկուան դէմ հայրս և հօրեղբայրս խօսելով խընդալով տուն վերադարձան ։

Հասկցայ որ հայրս իր հեղութեամբ կրցեր էր հօրեղբօրս

Ճակտի կնճիռը բանալ, որուն վրայ տան մէջ կարծես ցնծում մը տիրեց, և ամենէն աւելի իմ սրտիս տնակը ուրախութեան և ապահովութեան խորհուրդներով լեցուեցան ։

Այս դէպքերը չիպիտի կրնայի նկարագրել եթէ սիրաս երէկուան պէս թախծութեան և միտքս իր ենթակայ եղած կասկածանաց մէջ մնար ։

Այլևս չեմ յուսար որ հօրեղբայրս, երկու անմեղ սրտերու բաժանման միջոցներու վրայ խորհի, որոց կապակցութիւնը թէև ըստ երևոյթին լոկ խօսքով մը տեղի ունեցած է, սակայն երկաթեայ շղթաներու կապանքէն աւելի զօրաւոր հանգոյցով մը միացած է քանի մը օրէն ի վեր ։

Տիկին Մարիամ որ բարձի մը կռթնած կ՝լսէր Սրբուհիի այս ընթերցուածը յանկարծ ընդմիջելով ըսաւ—բաւական է Սրբուհի քնանալու ժամանակը մօտեցաւ, թող մնայ, սակէ վերջ ամէն երեկոյ կըկարդանք ։

—Կամք ձերն է—պատասխանեց Սրբուհի և տետրը վար դրաւ ։

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԿԸ

Ընթերցողաց ծանօթ եղող վարժարանի քննութեան վրայ, երեք օր անցած էր, որ միևնոյն վարժարանի մէջ առանձին դումարում մը տեղի կունենար տեսչի առաջարկութեան վրայ ։

Այս ժողովակին կարգ խնդրոյն էր, քննութեան առեն Փայլածուի կողմէն առ Երուանդ գիրք մը յանձնելու պարագան, գրքին հետ տոմսակ մը հաղորդուած լինելու կարծիքը, զոր տեսուչը նկատողութեան առած, և ըստ այնմ ձեռք առնուած հնարքներով շնորհիւ իր կարծիքն հաստատելու և զաղտնիքն երևան բերելու յաջողած էր, ձեռք ձգուած երկու նա-

մակներով, նամակներէն մին կըսէր թէ Փայլածուի ծնողաց կողմէն եկած էր, որուն մէկ մասը Ճերմակ և մէջը ներփակեալ թուղթ մը կար անգիր և ոսկեզօծեալ շրջանակով։ Տեսուչը այս պարապ թղթերը կրակի վրայ բռնելով գանոնք լեցուն գրուած և պարունակութեանց տեղեկացած էր։

Երբ խնդիրը երևան ելաւ, արդէն մեղի ծանօթ Պ. Արմենակը իրաւին լինելով Երուանդի կողութենէն կարծես թմրութենէ մը սթափածի պէս, շուարուն դէմք մը առաւ, այսպէս ես վարժուհիի գիտակցութիւն պարունակող Ճիկ մը հանեց։

Արդէն գիտենք որ Արմենակ Երուանդի վիճակէն տեղեակ էր, բայց թէ ի՞նչ պատճառ ունէր վարժուհին այդ գիտակցութեան Ճիկն արձակելու, պատճառն այս էր որ, դեռ երէկ երեկոյ օրիորդ Մարիամ այս մասին տեղեկութիւններ տալով վարժուհիին, անկէ անօրէնութիւն մը խնդրած էր։

Թէ Պ. Արմենակ և թէ վարժուհին բաւական կարմրեցան իրենց այս արտայայտութեանց վրայ, վասն զի տեսուչը հասկընալով անոնց գիտակցութիւնը, պարսաւեց զանոնք ըսելով թէ՝ կանխաւ տեղեկութիւն փութացուցած չլինելով պակասութիւն գործածէին եւ։

Երկուքն ալ իրենց բացատրութիւնները տուին, և իրենք զիրենք արդարացնող խօսքերով ներումն խնդրեցին տեսչէն։

Ժողովակը բաւական զբաղեցաւ այս խնդրով, և ամէնքը միաբերան պատւոյ և համեստութեան անդատաւն ապականող այս երկու որմները խլելու որոշման յանկեցան. երկու որմ կըսենք՝ վասն զի խնդրոյն մէջ երեւցող երեք անձանց մին բոլորովին անմեղ և մեկուսի էր այս յանցանքներէն։

Ձեռք ձգուած նամակներէն մին այս խնդրոյ հետ բնաւ յարաբերութիւն չունէր և միւսը որ վերև յիշեցինք, Երուանդի կողմէն գրուած էր առ Փայլածու, որոյ պարունակութենէն այնպէս կըհասկցուէր թէ Փայլածու ևս գրուածքներ ունեցեր էր, սակայն տեսուչը օխալմամբ միայն վարժարան եկած նամակները գրաւելու հրահանգ տուած ըլլալով, գնացածները ձեռք բերե-

լու հոգ չէր տարուած, ուստի Փայլածուի մասին խուզարկութիւններ ընելու համար, նախ անոր արկղիկը, դարակը և թղթերը աչքէ անցնել ուզեցին, բայց այդ միջոցը ոմանց կողմէ յարմար չդատուելով և հաստատապէս կարծուելով որ Փայլածու իր կրած կասկածներէն ազատ լինելու համար, իր դրպաններէն ի զատ ուրիշ տեղ պահելու չվստահիր իր թղթերը, հետևեալ միջոցն ի գործ դրին զանոնք ձեռք բերելու։

Որոշեցին որ վարժուհին քանի մը չափահաս օրիորդներով, տեղւոյն Ֆրանչիսկեան վարժարանը այցի երթայ որ արդէն պարտաւոր էր երթալու, և այս առթիւ լուր տրուեցաւ Փայլածուին և ուրիշ երկու աղջկանց, որ անմիջապէս իրենց հագուստները փոխեն և վարժուհիին հետ երթան, և որպէսզի չուշանան իրենց արդուզարդին մէջ օրիորդ Մարիամ և ուրիշ կին մը ղրկեցին անոնց որպէս զի օգնեն և անոնց հանած հագուստները պահելու համար առնեն կամ ուր որ դրուի տեսնեն։

Օրիորդ Մարիամայ ընկերուհին բան մը չէր հասկնար այս ձեռնարկութիւններէն, բայց օրիորդ Մարիամ իր հրահանգն առած էր և գիտէր ինչ ընելիքը։

Երբ աղջիկունք իրենց հագուստը կըփոխէին, նա հանուածները կառնէր և ծալելով ուրոյն ուրոյն իրարու վրայ կըշարէր, և երբ Փայլածուի հագուստին ձեռք զարկաւ, նա շտապեց ըսելու թէ՝—դու մի յոգնիր Մարիամ մայր՝ ես կըծալեմ նայէ, և օրիորդ Մարիամ առանց Փայլածուին ուշադրութիւն ընելու—Տէ՛ շատ եղիր աչհաւասիկ ես կըյոգնիմ ձեր տեղ— ըսելով մէկ կողմէն կըծալլէր և կըվերցնէր։

Փայլածու իր հագուստը փոխելով, ձեռք զարկաւ իր հանած ներքին շրջազգեստին և ձեռքը գրպանը տարաւ թաշկինակն առնելու պատրուակաւ ուզեց անոր պարունակածը իր նոր հագուստին գրպանը փոխադրել։ Օրիորդ Մարիամ անմիջապէս նոյն շրջազգեստը անոր ձեռքէն քաշեց ըսելով—նոր թաշկինակ մը առ հետդ ամօթ է օտար տեղ կերթաք։

Այս ընդդիմութիւնը Փայլածուի նպատակին և զգուշու-

թեանց հակառակ էր զրպանը ծծուած թղթերը որ պանքանօտ-ներէ աւելի յարգի էր իր աչքին, այսպէս ակամայ կամօք կը թողուր կերթար, և չէր ուզեր աւելի պնդել, որպէս զի իր ներքին կամքը անծանօթ մնայ։ Ճամբուն մէջ չարագուշակ կաս-կածներ կը տանջէին զՓայլածու, բայց անկարող էր բան մը ը-նելու։

Ծողովակը իր այս յանկարծական և տարօրինակ ձեռնար-կութեան մէջ չէր սխալած, վասն զի Փայլածուի հանած ըզ-գեստին գրպանէն հանուեցաւ այնպիսի թղթեր, որք առանց վկայի կըդատապարտէր զԵրուանդ միանգամայն զՓայլածու։

Այս յայտնութեանց վրայ ուրիշները քննելու հարկ չ'մնայ, հուսկ ուրեմն ամենէն կարևորը ատոնց մասին օրինաւոր վճիռ մը տալ էր։ Զանազան դիտողութիւններ եղան որոշման վրայ, բայց ամէն դիտողութեանց էական կէտը, զանոնք վարժարա-նէն հեռացնելու նպատակին կը յանգէր, սա տարբերութեամբ որ, ոմանք յայտնապէս արտաքսել կուզէին և ոմանք մեղմօրէն և գաղտ։

Վերջապէս որոշումներն ամփոփուեցան այսպէս։

Ա. Բացատրութեամբ և գաղտնաբար գրել Փայլածուի ծնո-ղաց, որպէս զի յարմարագոյն և ստիպողական պատճառ մ'առաջ բերելով իրենց աղջիկը ետ կանչեն։

Բ. Գրել Երուանդին որ գեղագրութեան դասատուութենէն հրաժարեալ է և միայն իր պատիւ պահպանելու և միանգա-մայն ուրիշ գործ մը գտնելու և կամ երթալու պատրաստու-թիւններ կարենալ տեսնելու համար, հազիւ 20—30 օր պիտի թոյլատրուի իրեն մնալ այն դպրոցին մէջ, ուր իբր ուսանող ընդունուած է մէկուկէս տարիէն ի վեր։

Գ. Արմենակ այս երկրորդ որոշումէն հետևութիւններ հա-նելով, խնդրեց որ առայժմ այս որոշումը չ'հաղորդուի Երուան-դին, յայտնելով որ իր յորդորանօք, Երուանդ ինքնին պիտի ստիպուի հրաժարական տալու՝ թէ դասատուութենէ և թէ դա-սաւութենէ։

—Գէշ խորհուրդ չէ այս—ըսաւ տեսուչը—վասն զի զայ-րացեալ Սամսոնը երեքհազար փղշտացիներէ վրէժ լուծելու հա-մար իր մահը չխնայեց բնաւ, և սարսեց այնպիսի սիւներ ո-րոնցմով հոյակապ շէնք մը հիմն ի վեր տապալեց, կրնայ լինիլ որ յանկարծական աղմարարութիւն մը Երուանդի պէս դիւրա-գրգիռ երիտասարդ մը զայրացնէ և նա ալ իր պատույն հետ բարոյական շէնք մը խանգարելու ծայրահեղութեանց դիմէ, ու-րեմն այս վերջին որոշման գործադրութիւնը Գ. Արմենակայ խո-հեմութեան յանձնելով վերջ կուտանք այս խնդրոյ։

—Ձեր վսեմութենէն շնորհակալ եմ պատասխանեց նա։

Այս պահուս Փայլածու իր այցի հագուստը հաներ և սո-վորականը հագեր էր, և անմիջապէս ձեռքը գրպանին տանելով իր գանձուց կորուստը մեծ սարսափով իմացեր էր. և քանիցս իր հագուստը տակնուվրայ ը'նել թօթվելէն և գրպանները պճկրտելէն վերջ ապարդիւն մնացեր էր, և յուսահատութենէն Ղովտայ կնոջ պէս արձանացեր կեցեր էր։

Այս կորուստը իրեն համար թանկագին էր, որչափ որ զայն գտնելը փափագելի և օգտակար էր իրեն այնչափ ալ հարցնել փնտռելը վնասակար էր, կըկասկածէր անկէն Մարիամայ վրայ, բայց ի՛նչպէս իմանալը կամ ինչպէս հարցնելը չէր գիտեր։ Կուզէր այս կորստեան գաղտնիքն իմանալ, բայց կըվախնար որ ատով իր գաղտնիքներէն անտեղեակ եղողներն անգամ պիտի լուսաւորուին։

Շատ մը խորհելէն վերջ, ուզեց վարժուհիին դիմել և յայտ-նել թէ՝ հագուստի գրպանէն ընտանեկան նամակներս գողցուած է և պահանջել անկէ որ անմիջապէս դպրոցականաց վրայ խու-զարկութիւնը կատարուի։

Փայլածու այս պահանջումը չ'պիտի ընէր եթէ հետևեալ յանդուգն համոզումը չունենար։ Նա կըսէր ինքնիրեն թէ՝ վար-ժուհին գողութեան խնդիր մը լսածին պէս պիտի զայրանայ և փութանակի առաջարկութիւնը կատարելով թղթերը պիտի գտնէ դպրոցականաց միոյն վրայէն կամ բովէն, հետևապէս իր ցա-

սումէն նոյն Թղթերն ինչ լինելը առանց նշմարելու պիտի յանձնէ իրեն. վասն զի խնդիրը խնդրոյ նիւթէն աւելի ծանր է, և նա աւելի խնդրոյն կարեւորութիւն պիտի տայ քան Թղթին։

Այս հաւանական կարծիքով Փայլածու մօտեցաւ վարժուհիին և որոշածներն ըսաւ և նա հետեւեալ պատասխանը տուաւ։

—Փնտռած Թղթերդ իմ քովս են ապահով եղիր։

Վարժուհիի այս վեց բառով պատասխանը վեց հարուածեան սարՃանակի մը պայթիւններէն աւելի ներգործեց Փայլածուին և ապուշի պէս ետ դառնալով դիմեց առանձնութեան, և սկսաւ լալ։

Թէև այս մասին վարժուհիին դիմելը լաւ միջոց մը չէր, սակայն յայտնի բան է որ մէկ սխալմունք քանի մը սխալմունքներ առաջ կբերէ։

Եւ երբ Փայլածու լալէն յոգնելով՝ դարձեալ խորհիլ սկսաւ, ուզեց ինքզինք պաշտպանելու փաստեր և խօսքեր յերիւրելով արդարանալու աշխատիլ, բայց որ կողմ որ դարձաւ չիկրցաւ փրկարար բառ մը գտնել ստութեան բառարանին մէջ, հասկցաւ որ մէկ սխալմունք ծածկելու համար հազար սխալմանց մէջ իյնալու է. համոզուեցաւ որ մէկ սուտ պատրուակելու համար հազար սուտ խօսելու է, և դարձեալ սխալը սխալ և սուտը սուտ լինելէ չիդադրիր։ Ասոր վրայ Փայլածու լռութիւնը նախադաս համարեց և ինքզինք արդարացնելու համար վարժուհին չդիմեց։

Երբ վարժուհին տեսնէր կը յուսար անկէ գոհացուցիչ խօսք մը կամ ակնարկ մը ընդունիլ, և իզուր ապարդիւն կըմնար։

Վարժուհիի այս անտարբեր ընթացքը Փայլածուի սիրտը կըխորովէր, կըհալէր իբրև թէ յանցանաց շամբրով մը վճռական հրոյ մը վրայ դրուած լինէր ինքն ամբողջովին։

Երբ երկու աղջկունք իրարու հետ խօսէին, և երբ քանի մը աշակերտուհիք միասին գալով ծիծաղէին, նա այս ծիծաղն ու խօսքերը իւր վրայ կառնուր և կըհեռանար անոնցմէ, զարմանալին այն էր որ առանց հալածուելու ինքզինք հալածեալ և

արհամարհեալ կընկատէր, և առանց մերժուելու ինքզինք մերժեալ կընկատէր իւր ընկերակիցներէն։

Տիկին Մարիամէն և դասատու վարժուհիէն ի զատ, դպրոցականաց մէջ ոչ ոք տեղեակ էր այս եղելութենէն, բայց Փայլածու այնպէս կըկարծէր թէ՝ բոլոր դպրոցականք և բոլոր քաղաքացիք լսած են իւր այս անկարգութիւնը։

Փայլածու իրաւունք ունէր այս չարաչար կարծիքներով տանջուելու, վասն զի իւր երկրի մարդիկ միայն մէկ բառով, մէկ փոքր պակասութեամբ մէկ սխալմունքով օրիորդի մը ներկայ և ապագայ կեանքը կըմեռցնէին, մարդկանց կամ երիտասարդաց համար սխալմունքներ մինչև աստիճան մը ներելի է, բայց իգական սեռին համար ոչ։

Աղջկան մը համար ոչ թէ ազու մը հետ յարաբերութիւն ընելը, այլ անհամարձակ հայեացք մը նետելն անգամ համեստութեան դէմ ոճիր է, և այս ոճրոյն անպատուութիւնը կըհասնի մինչև նորա եօթներորդ աստիճանի ազգականաց։

Թողունք որ Փայլածու իւր բաղդը անիծելու կամ օրհնելու հետ լինի և մենք դառնանք Պ. Արմենակին որ Երուանդի հետ տեսակցելու գործն ստանձնեց։

ՄԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այս երկու յանցաւորաց մասին տրուած վճռոյն հետեւեալ օրն էր, որ Պ. Արմենակ Երուանդի հետ պտոյտի ելնելով, անցած դարցածին վրայ խօսք բացած և եղած քննութեանց արդիւնքն ու տրուած որոշումները հաղորդած էր նմա։

Ընթերցողք արդէն գիտեն Արմենակայ ուղիղ գաղափարները և համոզկեր խօսքերը, որոցմով յաջողած էր պաշարել Երուանդ

անպատուութեան երկիւղներով անուանարկութեան պէս հետեւ-անքներով, որոյ դէմ թէեւ Երուանդ պահ մը յամառութեան եւ յանդգնութեան զէնքերով ուզած էր կռուիլ, բայց վերջապէս պարտուած էր եւ հնազանդած էր իրեն առաջարկեալ հրաժարա-կանը գրելու, եւ նոյն իսկ քիչ ատենէն պատճառաւ մը գործո-ցէն հեռանալու ։

Յաղթահարեալ Երուանդ, իր առանձնութեան մէջ խորհե-լով իր վիճակին վրայ, միշտ ինքզինք զոհանայ մէջ կը գտնէր. եւ երբ իր պակասութիւնները աչքի առջեւ կը բերէր, իրաւունք կուտար իր բաղդին որ զինք միշտ զոհանայ կը դատապարտէր ։

Կըսէր նա ինքնիրէն ։

Ես դժբաղդս էի որ, իմ հեզահոգի հօրս հրամաններն ան-տեսելով անհնազանդ վարմունքներուս մէջ առաջ գնացի, եւ մոլութենէ ի մոլութիւն առաջնորդուելով, զանազան վնասներու ծնունդ տուի, որոյմով խեղճ հայրս հոգերու եւ տագնապաց մատնելով, նախ հարստութենէ եւ ապա պատիւներէ մերկացուցի եւ ի վերջոյ աշխարհէն զրկեցի, եւ այսպէս մեր տան դժբաղ-դութիւնը կատարելագործելու համար, որդեգորով եւ առաքինի մայրս այրի թողուցի եւ փոքրիկ սիրասուն եղբայրս որբ ձգելով անառակ որդիին պէս հօրս տունէն հեռացայ, եւ որպէս զի խա-զարած մը չըլլնիմ հօրս հարստութեան մնացորդներով եւ ի մանկութենէ ուսածս քիչ մը բաներով ինքզինքս մարդ մը ձեւա-ցուցի եւ վարժարան մտայ ։

Այն բարեբարոյ հօրեղբայրս, որ հռովմէական եկեղեցւոյ հմուտ կրօնաւորներէն մին է, ստանալէն ետքը կարեկցելով իմ վիճակիս, զիս ի զգաստութիւն բերելու համար շատ խրատ-ներ ուղղեց եւ երբ ամէն խրատ անօգուտ դարձաւ, սկսաւ խըս-տութիւն ցոյց տալ, որու դէմ աւելի բռնկելով, ամբողջ եւ անխիղճ ձեռնարկութեանց մէջ գտնուեցայ, այնպէս որ սոսկա-լով կը յիշեմ այն բարերար մարդը թունաւորելու փորձ փոր-ձելս որ բարեբաղդաբար Աստուծոյ եւ մարդկանց օգնութեամբ ազատ մնալով այն մահացուցիչ դեղոյն ազդեցութենէն առ-

կուին կարգի, եւ ահա այսպէս ի զուր անմեղի մը կեանքը կո-րուսել ուզած ժամանակս, կորուսի իմ համբաւս իմ հանգս-տութիւնս, իմ հարստութիւնս, հարստութիւնս կըսեմ, վասն զի նա իրաւամբ բարկանալով ինծի դէմ, զիս ժառանգութենէ մեր-ժեց եւ այլեւայլ կտակներ ընելու պարտաւորեցաւ ։

Այս խղճահարութիւնները, որ զիս վարժարան մ'առաջ-նորդեցին, ուրեմն քաւարան իմ մեղքերս քաւելով, մարդկօ-րէն ապրելու պիտի աշխատէի, ահաւասիկ անկէ ես խոյս կու-տամ, անկէ ես կը հալածուիմ, անկէ ես կը հեռանամ ։

Այս հեռացումս ուրիշ հեռացումի չի նմանիր ։

Հոս կը մերկանամ պատուոյ զգեստս, որ նոր հագած էի ան-պատուութեան դէմ կռուելու, հոս կը թաղեմ իմ ապագայ կեանքս, որ նոր պիտի վերածնէր, եւ կը թողում իմ սրտիս սէրը, իմ աչքիս լոյսը, իմ հոգւոյս հատորը, եւ այս ծանր պատճառներուն համար այս բաժանումը ծանր է, այս բաժակը դառն է, ո՜հ քանի թշուառ եմ ։

Բայց ինչու կը դժուարիմ այսչափ, երբ ծնողներէս մին այս աշխարհի եւ միւսն այն աշխարհի մէջ ինձմէ անջատ, որբ եղ-բայրս անխնամ եւ հօրեղբայրս անմխիթար, միթէ չարժէր որ ես ալ իմ տառապանքներս ունենամ. բայց չէ կըսխալիմ եղածն եղած է, եւ ես չեմ կրնար հազիւ քան երկու գարուններ վա-յելող կեանքս անփոփոխելի ձմեռուան մը սաստկութեան տակ թողուլ, պէտք է որ իմ մնացորդ օրերուս համար յաջողութիւն եւ զուարթութիւն փնտռեմ, պիտի երթամ իմ հայրենի երկիրս, պիտի զղջամ իմ բարի հօրեղբօրս առջեւ, պիտի թախանձեմ եւ պաղատիմ, հնազանդութեան ուխտս պիտի տամ անոր, մօրս եւ փոքրիկ եղբօրս վիճակն ապահովելու պիտի աշխատիմ, հօրեղ-բօրմէս քիչ մը ոսկի պիտի առնեմ, գործ մը կամ պաշտօն մը գտնելու հետամուտ պիտի լինիմ բաւական է. վասն զի իմ ան-խելք գլուխս բաւական ցաւ կըզգայ փորձութեանց քարերու զարնուելով, եւ պէտք է որ այս ցաւն ամոքելու դարմաններ գտնեմ ։

Այս մտադրութիւններս հանդարտութեամբ ի գլուխ տանելու համար դեռ տակէ չ'մեկնած պիտի աշխատիմ իմ պաշտած էա-կիս հետ տեսակցելու և անոր սէրն ու համարումը գրաւելու , այնպէս նաև նորա մեծ մօր հետ տեսակցութիւն մը ընելով պիտի ջանամ զայն համոզելու և օրինաւորապէս իւր սիրասուն Թոռը ինծ կենակից խնդրելու , յորմէ յետոյ փոքրիկ նշան մը տալով պիտի մեկնիմ և այս կերպով գոնէ ինծ քաջ էրբ մող-Թող երկու ամինք կանենամ հոս , և ես Թէև տխուր բաժա-նում մը՝ բայց յուսալից ապագայ մը ունեցած կը լինիմ ։ Այս-պէս կ'որոշեմ և կարծեմ որ այսպէս յաջողիմ ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Դ.

Երեկոյ մը էր , և Սրբուհի ընԹերցողաց ծանօթ ձեռագիր յիշատակարան ի ձեռին հեռանե ը կըկարդար ի ներկայութեան տիկին Մարիամայ ։

«Արդէն յիշած եմ Թէ՝ ընտանեկան օրագրութիւն մը ևս ունիմ նոյն անձնական յիշատակարանէս ի զատ . ուստի եթէ իմ այս գրուածոյս Թուականները խառնէ շատ հեռի կերևնան՝ պատճառն այն է որ , հոս միայն իմ հանձնյքիս վերաբերեալ բաները գրի կառնում ։

Կաղանդ և Ծնունդեան տօնը անցաւ , որոց մասին յիշատա-կելի խնդիրներ ունէի Թէև , բայց զանց ըրի , վասն զի միևնոյն բաները ներկայ տուԹիւ գրելու պիտի տխրուէի ։

Ս. Սարգսի պահոց օրերն ալ եկան անցան , որոց վրայով որքան որ անձիս պատկանող գրելիքներ չունիմ , սակայն կան այնպիսի տեղական սովորութիւններ և աղջկան մը կենաց վե-

րաբերող բաներ , որոնք եթէ ոչ կատարելու , գէթ յիշատակե-լու փափագն ունենալուս համար , հոս քանի մը տող զոհելու չեմ վարանիր ։

Այն աղջկունք որք տասներկու տարեկանէն վեր են , անոնք այս պահոց մէջ պարտաւոր են Յովնան մարգարէի վիճակին ենթարկուիլ , այսինքն երեք օր ծոմ պահել և երրորդ օրուան ճաշու ժամուն եկեղեցի երթալով սուրբ Նշանի ջուր խմել և տուն վերադառնալով , աղգական կամ դրացի կանանց կողմէ եկած զանազան կերակուրներով իրենց ծոմը բանալ ։ Այս ծոմապահներէն անոնք որք նշանուած են , այսպիսի օր մ'այն-պիսեաց տան մէջ մեծ խնճոյքներ կըկատարուին , վասն զի նո-րա կեսուրը իւր պարագաներով ընծաներով , կերակուրներով , քաղցրեղէններով հոն գալու պարտաւոր է , և այս պարագայի մէջ , նա կըփառաւորուի և իրեն ընծայուած ութ կամ տասը զուրուշնոց նուէրներով իւր ծոմապահութեան նեղութիւնը կը-մոռանայ ։

Այս ուխտի երկու խնամիներու կողմէ բաւական աւելորդ ծախսեր կըլլինին , և այս ծախուց գումարին մէջ , եթէ բարե-գործութեան արժանի մաս մը կայ , այն ալ Թմբկահար կայրե-րուն տրուած քանի մը հինգնոցներն են , որք կէսօրէն մինչև երեկոյ Թմբուկ զարնել և խաղ կանչելով կանայք և աղջկունք պարելու կըդաստիարակեն ։

Այս կամ որ և է կանացի խրախճաններու մէջ , կանայք կամ աղջկունք , ամենէն աւելի կարգապահութիւն պարելու խնդրոյն մէջ կունենան միայն . եթէ պարի շրջանէն դուրս ըլ-նին , աչք և ականջ պէտք է անոնց ոմանց ըրած բամբասանք-ները մեծախօսութիւնները զրպարտութիւնները լսելու և տեսնելու համար ։

Մեր պարագաներէն ոմանք այսպիսի խնճոյքի մը կարօտու-Թիւն զգալով առաջարկեցին ծնողացս որ ես ալ ծոմապահու-Թիւն ընեմ . Հայրս մերժեց այս առաջարկը ըսելով Թէ՝ ծոմա-պահութիւնը զուարճութեան կամ զբօսանքի առարկայ չէ՝ , եթէ

ուզէք յատուկ օր մը կրնաք դուք ձեզի համար ուրախութիւն մը ընել, հետեւապէս միայն ծոմապահութեան առթիւ միւսերու զուարճութեան դուռ բանալ աւելորդ բան մ'է, մանաւանդ որ մենք ոչ նուէր ընդունելու և ոչ աղջիկ նշանելու պէտք ունիմք ինչպէս որ ոմանք թերեւս այս նպատակաւ ի գործ կը դնեն այս աւելորդապաշտութիւնները կամ ըստ Աւետարանի այս հեթանոսական ծոմապահութիւնը ։

Ինչպէս որ մայրս՝ այսպէս ալ ես ձայնակից եղայ հօրս, բայց մէկ բան զիս հրապուրեց ծոմապահութիւն ընելու, այսինքն այն աւանդական համոզումը թէ՝ ծոմապահ աղջիկներ իրենց ծոմապահութեան երկրորդ գիշերը (որով Երրորդ օրը պիտի լուսնայ) քնացած ժամանակնին իրենց գլխուն վերեւ աման մը լեցուն փոշի կամ ալիւր կը դնեն, որպէս զի եթէ իրենց ծոմապահութիւնը ընդունելի է, նոյն փոշւոյն կամ ալիւրին վրայ առաւօտ խաչ նշան մը ակօսայեալ կերեւնայ և այս խաչ նշանը նոյն իսկ զօրավարն սուրբ Սարգիս իր մատով կը գծէ եղեր ։ Այս պատմութիւնը բաւ. պրխացեալ հանիս, այսու ամենայնիւ նա չ'սկզբեց ծոմապահութեանս վրայ, վասն զի միշտ հօրս խելքին կամ կամքին կը հետեւէր ։

Չմոռնամ յիշել թէ՝ Երեւան կանայք այս ծոմը երկուշաբթի առաւօտէն սկսեալ մինչև ուրբաթ կէսօր կը պահեն, որ ըսել է, հինգ օր և ասոնց համար ալ վերոյիշեալ արարողութիւնները կը կատարուին ։

Այս պատմութիւնները համառօտակի գրելէս վերջ կը դառնամ օրագրութեանս բուն շարժառիթն եղող նիւթին ։

Օրէնքի կարգ անցած տեղական սովորութեանց համեմատ, իմ և Հրաչեայի նշանտուութիւն կատարուելէն ի վեր այլեւս իրար չէինք տեսած ։

Այսօր Յարութեան Զատկի նախորդ օրն է, և այս շաբթու իմ մօրս հետ երեք անգամ եկեղեցի երթալու առիթ ունեցած եմ ։

Նախ աւագ հինգշաբթի օր խոստովանութեան և հաղորդու-

թեան համար և յաջորդ օրը ուրբաթ երեկոյ Յիսուսի թաղման հանդէսը տեսնելու փափագանօք ։

Նոյն երեկոյ վերադարձի ատեն երբ վերնատան սանդուխներէն վար կ'իջնէինք . արդէն ինծ ծանօթ երիտասարդի մը դէմքը տեսայ որ եկեղեցւոյ դաւթին մէջ եղող աղքատանոցի կողմն դէպ ի մեզ կու գար, և զոր դիտեցի խոնարհ բայց զմայլուն աչօք և երբ վերնատան դրան առջև հասնելով դէպ ի մեզ եկող անձին զաղտագողի ակնարկներուն կեդրոն դարձայ, հոն ծունկերս կը թոթուեցան, սիրտս չգիտեմ ի՞նչ զգացումով թունդ ելաւ, և շուարեալ գործունէութեամբ մը գլխուս շալը Սեբեկային պէս դէմքիս քող շինելով անցայ, հազիւ նշմարելով դէմս ելնողին այն սիրուն ու շուարուն դէմքը որ փայլակի մը պէս երեւցաւ ու անհետացաւ ։

Երբ ամբոխին մէջ յառաջացանք, յետադարձ ակնարկով մը մայրս դիտեց՝ որ ինքնիրեն կը ժպտէր, թերեւս իր մանկութիւնը յիշելով ։

Այս հանդիպումի վայրկեանը թէև սրտաթունդ, բայց անկեղծ խօսելով արժեց այն բոլոր ամիսները որոց ամբողջը հազիւ այս վայրկենին գին կրնային ըլլալ ։

Այս առաւօտ դարձեալ եկեղեցի գնացած էինք, առաջնորդի քարոզը լսել և պատարագը տեսնելու համար ։

Այս անգամ վերադարձի ժամանակ մայրս ինձմէ առաջ անցած էր և միենոյն սանդուխներէն վար իջած ատեննիս անդւոյն և տեսութեանս ներածին չափ դուրս նայեցայ և երբ աչքիս պէս թափառիկ աչք մը չտեսայ համարձակօրէն ճամբաս շարունակեցի, բայց երբ դաւթի արտաքին դրան մօտենալով դէպ ի աղքատանոց հայեացք մը ուղղեցի, պատուհանի մը մէջ կիսով չափ նշմարելի դէմք մը տեսայ որ ուշի ուշով զիս կը դիտէր, և սակայն դրան կամարն (ուր մուտ կը գործէինք) մեզ անջրպետ ըլլալով, այս անգամ տեսնելէն աւելի տեսանելի եղած ըլլալս հասկցայ, որ այս ալ անմեղ հաճոյք մը կրնար համարուիլ ։

Այս գաղտագողի ակնարկները աւելի քաղցր կը թուին ինձ, քան ընտանի յարաբերութիւնները որ ուրիշ երկիրներ տեղի կունենան երկու ապագայ ամոլներու մէջ, և այս ընտանութեան առաջ բերած (ինձ համար անծանօթ) օգուտներէն աւելի գէշ հետեւանքներ կարդալով լրագրաց ոմանց մէջ, կը զարմանամ ինքնիրենս թէ ինչու ընդունելութիւն կը գտնէ այն սովորութը, որ պատկառանաց քօղի տեղ համարձակութեան դէմք կուտայ անփորձներուն ի վնաս իրենց ապագային -

Բայց ինձ համար անշուշտ յանդգնութիւն մ'է գրեթէ ընդհանրացեալ սովորութեան մը դէմ մաքառիլ միայն իմ մասնաւոր կարծիքովս : Հետեւապէս զանց ընելով այս մասին իմ տեսութիւններս (որք կրնան թերի լինիլ) կանցնիմ իմ յիշատակութեանս :

Երէկ երեկոյ խնճման իրիկունն էր, այսինքն ինձ նման հաբիւրաւոր աղջկանց ակնկալութեան և երազներու օրը, որուն համար աչքերս մեր գաւթին մէջ նոր առարկայ մը և ականջներս փողոցի դրան քով ձայն մը կ'սպասէին լսելու տեսնելու:

Ժամը կէսն էր, տասներկու սարեկանի մօտ տղայ մը մեծկակ ծրար մը կռնակը, անոր ետեւէն սպասաւոր կին մը ներս մտան, մայրս և մօրաքոյրս դիմաւորեցին այս կինը, մայրս կնոջ սաւանն առաւ գլխէն և մօրաքոյրս տղուն ծրարն առաւ ձեռքէն, և անմիջապէս սկսեց թաշկինակ մը բերելով իրեւ նուէր տղուն ծոցը մէկ բանի և դրան Ճամբու դրաւ :

Եկող կինը Հրաչեայի մայր Սէրվէր խաթունն էր, զոր մայրս մեծ ընդունելութեամբ և յարգանօք զայն ի նիստ և ի հանգիստ հրաւիրած էր հանդիս քով:

Գլխաւս շղարշ մը առնելով երեսս ծածկեցի և սենեակը մտնելով եկող հիւրին ձեռքն համբուրելու գնացի, լռիկ՝ բայց զարմանականապէս բարի եկար ըսելու համար : Այն ինչ ձեռքը կը համբուրէի նա իմ ձեռքէս բռնելով զիս իր դիմաց նստեցուց և երկու այտերէս երկու ջերմ համբոյրներ առնելէն յետոյ, գրպանէն զոյգ մ'ոսկի ապարանջան հանեց և թեւերուս անցունելով հազար շնոֆոր (շնորհաւոր) ըլլալու :

Դեռ ծունկի վրայ էի՝ նա շղարշս մէկդի ըրաւ գլխէս և ըսաւ — Ես շատ կը յարգեմ հին սովորութիւնները և անոնց օգտակար արդիւնքները, բայց կը ճանչնամ նաև ձեր բնական ազնուութիւնը, և արդէն կը տեսնեմ որ համեստութիւնը և պատկառանքը ձեր քնքուշ դէմքը և ազնիւ գլուխը հովանաւորած է և նիւթական ծածկոյթներու պէտք չէ թողուցած . ուստի ինչպէս որ ձեր մօրը երեւնալու համար շղարշի պէտք չէք ունենար, այսպէս ալ ինձ երեւնալու համար բնաւ ծածկոյթի պէտք մի ունենաք, և միայն զգուշացէք հրայուիլ անոնց որք քու տեսակէդ և մտերմանդ քու Ճանչցածներէդ չեն, պահէ՛ տեղական սովորութեանց գործադրութիւնը՝ այնտեղ ուր ինձմէ և քեզմէ ի զատ օտարներ կան, և ուր պատշաճից օրինաց հետեւելով զգայթակղութենէ հեռանալ պէտք է :

Պանայք և օրիորդք հատուէտ և թանկագին ոսկիներու սրուակաց կը նմանին որք միշտ ապահովութիւն և պահպանութիւն կուզեն իրենց ոսկին յօդս չցնդելու համար, եթէ ոչ անպատսպար մնալով կամ կը փտտուին և կամ անզգալի կերպով հեռցնեալ անհաւն օր իրենց անգին ոսկին կառնէ իրենցմէ և կը թողու թափուր : Հետեւապէս այդ դիւրաբեկ և փափուկ սրուակները, անկումէ, ճնշումէ, տաքէն և ցուրտէն ազատ պահելու է, որպէս զի նորա պարունակած պատուական ոսկին անվթար և զօրաւոր մնայ :

—Ճիշդ է ըսաւ մայրս ժպտով մը :

—Այնպէս է կրկնեց մօրաքոյրս :

—Բնական է——շարունակեց Սէրվէր խաթուն խօսքը ինձ ուղղելով—աղջիկ ել, ծունկերդ յոգնեցան—մինչդեռ ես իբր խոնարհութեան նշան գլուխս ծռելով պատեհութիւն կունենայի իմ նորեկ ապարանջաններս դիտելու, որք բնական ոսկիէն էին, մանաւանդ որ ոսկեղէն անձի մը կողմէ նոյնչ կը բերուէր ինձ :

Ոտքի ելայ իմ ապագայ կեսուրիս կրկին ձեռքն համբուրեցի, և նա փոխարէնը իմ այտերէս քաղեց, յորմէ յետոյ մօրաքրոջս և մօրս ձեռքերը համբուրեցի, որոնք շատ ազդէս շնորհաւոր

ըլլայ մաղթանքներ կրկնեցին և ես փութացի միւս սենեակը, ուր հայրս և հօրեղբայրս կերակուր կուտէին, և որք արդէն յագեցած էին, և մեր նոր հիւրին գալն իմացած ըլլալով դիտմամբ ձայն չէին տուած սեղան ժողվելու համար :

Պէտք եղած ծառայութիւնները մատուցանելէ զկնի, Նոքա ես գնացին մեծ սենեակը և նոր եկողը բարևեցին ։

Քիչ մը վերջ, մայրս ու մօրաքոյրս գրեթէ բռնի կերպով մեր հիւրը ի սեղան հրաւիրեցին, որ արդէն կերած եմ ըսելով **խաթրէ համար** երկու գդալ ճէլով, մէկ գդալ մածուն և կտոր մը հաւկիթ առնելով բաւականացաւ :

Սեղանէն յետոյ, սուրճի սիկարայի և այլ մեծարանքներով բաւական ժամանակ անցաւ և քնանալու առեն եկաւ :

Հօրս և եղբօրս համար փոքր սենեակը տեղ պատրաստուեցաւ և մենք մնացինք մեծ սենեակը ։

Մեր անկողինք ես յարդարուեցան և մօրս դիտողութեան վրայ Սէրվէր խաթունի համար մեծ և ընդարձակ օթոց մը շտկեցի և նա լռութիւն պահեց այս դիտողութեան և գործողութեան վրայ ։ Իւրաքանչիւր ոք իւր անկողնոյն մէջ նստեցաւ և ինձ հրաման եղաւ Սէրվէր խաթունի քով (նորա օթոցին մէջ) նստելու ։

Սովորաբար կանայք խօսակցութիւնը սիրող ըլլալով, անկողնոյ մէջ անգամ երկար կըխօսակցին սաէպ, հետևապէս մեր այս գիշերուան կէսը գրեթէ խօսակցութեամբ անցաւ :

Ես չուզելով աւելորդ բաներով տեարս լեցնել միայն հետևեալները կըհամառօտեմ, որ մեր տան անսխալ պատմիչը այսինքն հանխս պատմեց ։

Առաւօտեան ժամերգութեան և քարոզին վրայ խօսք անցաւ, և այս առթիւ նա Եդեսացի հանգուցեալ Գապանճեան գեր. Յարութիւն եպիսկոպոսի վրայ խօսեցաւ և գովեստներով անոր անցեալ յիշատակը զարդարեց այսպէս ։ «Կերպարանք և գեղեցկութիւն անձերի, հարստութիւն և ազդեցութիւն պէտքէն աւելի, մեծագործութիւն և վեհանձնութիւն, գիտութիւն և եկեղեցական հանգամանք կատարեալ, քարոզչութիւն և երաժշտութիւն սքանչելի էր» :

Քաղաքիս միակ, բայց մեծ և հոյակապ եկեղեցին որ Նորին Սրբազնութեան ջանիւք և մասամբ իւր նիւթական օգնութեամբ 1845 թուականին շինուած է, այն առեն ժողովուրդը աղօթքէ չխլրկուելու համար վրանի տակ ժամերգութիւն կըկատարուի եղեր, և այս միջոցներ Նորին Սրբազնութեան քարոզ խօսած առեն, շատեր Ս. Սարգսի վանուց տանիք կամ Աբգարու դղեկին տակն նստելով նորա արտասանած խօսքերը մէկիկ մէկիկ կըլսեն և կըհասկնան եղեր : Այսպէս նաև Առաջնորդարանի մէջ դպրաց մեղեդի կամ շարական դաս տուած առեն, ձայնը քաղաքին միւս ծայրը կըլսուի եղեր, յիշեալ դղեակը կամ վանքը եկեղեցիէն գրեթէ քառորդ ժամ մը հեռաւորութիւն ունի։ Այս պատմութիւնը իմ զարմանքս գրաւեց, սակայն մայրս և մօրաքոյրս նորա խօսածներ հաստատեցին իբր ականատես :

. . . .

Պահ մը խօսակցութիւնը դադրեցաւ, և իւրաքանչիւր ոք իւր վերմակին տակ ծածկուեցաւ ։ Ես միայն նստած մնացի իբրև թէ քնանալը յանցանք մը ըլլար ինձ համար, հրամանի կ'սպասէի և. բարեբաղդաբար շատ չտևեց հետևեալ խօսքերը լսեցի որ կըսէր Սէրվէր խաթունը թևէս քաշելով ։

—Աղւոնի պաղ կառնես մի նստի՛ր . անկողնոյս մէջ մտիր ։

Անհամբերական կերպով վերմակի մէկ ծայրը աջ կողմս ծածկեցի, պառաւ ընկերուհւոյս շատ հպիլ չուզելով կռնակս բաց թողլու սովորեցայ ։

Մօրաքոյրս որ իւր երախային ծիծ կուտար օրօրոցին քով նստած՝ զիս այսպէս տեսնելով դիտողութիւններ ըրաւ, որուն վրայ ապագայ կեսուրս զիս իւր մօտ քաշեց և գրկելով քնեածի մը ծանօթ արտասանութեամբ զու ալ իմ զաւակս ես, խօսքերը մրմնջեց և սկսաւ խռկալ ։

Այս խռկոցը ինձ սարսուռ կըպատճառէր, և սակայն հաճ կամ տհաճ ինքզինքս անզգայութեան յանձնեցի և քնացայ :

Չմոռնամ յիշել թէ՛ առջի իրկունը մեզ եկած ծրարը 21 կարկանդակ՝ այնքան ալ խաշուած ու նախշուն հաւկիթ եւ մէկ օֆա հինա կըպարունակէր որ ըստ սովորութեան , այս է խնամիներու զատկի ընծան :

Ասոնց փոխարէն մենք ալ զրկեցինք քանի մը զոյգ գուլպայ, դրամի մետաքսեայ քսակ մը , զոր ես հիւսած էի , թաշկինակներ և քիչ մը կարկանդակ և հաւկիթ : Հանիս մեծ ուշադրութիւն ըրաւ որ մեր կողմէն զրկուածներ թուով զոյգ ըլլին · վասն զի օրէնքն այնպէս է եղեր որ , աղջկանց տան կողմէն զրկուածներ զոյգ և տղայոց տան կողմէն զրկուածներ անզոյգ այսինքն թուով կոճատ պիտի ըլլին , և այս ուրիշ տանց պատճառն իմանալու հասկցայ որ խնամիները այս տեսակ նըւէրներով իրարու հետ զոյգ և կոճատ (թէք մը չիֆթ մը) կըխաղան եղեր» :

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Ե.

Աղնիւ մայրս ժամանակէ մը ի վեր զիս ծանրաբեռնած է ընտանեկան գործերով և քիչ ժամանակ կուտայ ինձ գրել կարդալու համար , այնպէս որ քիչ կը մնայ կասկածիմ թէ՝ պահ մը կընախանձի իմ դրագիտուհիի մը ընթացքն ունենալուս վրայ:

Սակայն անիրաւ և անտեղի է իմ այս կասկածս , և աւելի երախտապարտ եմ իր այս խստապահանջութեան մասին , վասն զի շատ մը տանին գործեր սկսած եմ ինքնագլուխ կատարելու յաջողիլ , այնպէս որ ձեւել , կարել , հիւսել , նախշել , եփել , լուալ և շատ մը կարեւոր կարգադրութիւններ ընելու համար խիստ քիչ անգամ մայրս ձանձրացնելու պէտք կըզգամ , և այս

ուլթիւ կըտեսնեմ որ նա մեծ բերկրանք կունենայ իմ այս գործունէութեանս վրայ :

Կըհասկնամ որ իր այս ընթացքով կառաջնորդէ զիս այնպիսի սուրբ և նուիրական պաշտօնի մը , որուն մէջ թերանալ և անգիտանալը մեծ պակասութիւն և յանցանք է կնոջ մը համար, այո իրենց կոչման մէջ թերացողներ մեծ ոճիր կըգործեն իրենց ընտանեկան անդամոց դէմ , անոնց չէն յարկերը կըքանդեն և վառարանները կըմարին , և ընդհակառակն ժրաջանութեամբ և կատարելութեամբ աշխատողները պալատներ կըկառուցանեն , տուներ կըշինեն , որոց բնակիչք ուրախութ և սրտապարար տարիներով կըշրջապատուին :

Ա՜հ ի՜նչ երջանկութիւն , այս մթին խօսքերովս ըսել կուզեմ թէ՝ մայրս զիս հարսնութեան կըպատրաստէ և կըփափագի որ ճշմարիտ տանտիկին մը հանդամանքն ունենամ այն օր , երբ արարչական ամենաբարձր հրաման մը յորդելու համար ձեռքս ուրիշի մը տալու յանձնառու ըլլամ , գլուխ ծռելով այն խօսքերուն դէմ որ կըսէ «Առեալ զձեռն Եւայի և տուեալ ի յաջն Ադամայ :»

Այո , իմ այս համոզումս ճիշդ է , անոր մէն մի ակնարկը ապացոյց մը ցոյց կուտայ ինծի , անոր մէն մի խօսքերը նոր կեանքի մը նշանակութեամբ կըհնչէ ականջիս , վերջապէս շարժումներէն պարկեշտութիւն , խօսքերէն կատարելութիւն և խրատ , գործերէն արիութիւն և ժրաջանութիւն կըսորվիմ :

Հարսանեկան հանդերձներս սկսած է պատրաստել , և ինձ համարձակութիւն տուած է անոնց վրայ իմ ուզած դիտողութիւններս ընելու :

Միշտ կըշառագնիմ անոր այս տեսակ հարցումներուն վրայ, շատ անգամ դուն գիտես կըսեմ , և փախուստ կուտամ այն պատասխաններէն որոնք ինձ տեսակ մը պատկառանք կազդեն և որոց արտայայտութեամբ այնպէս կըթուի ինձ թէ՝ հօրս տունէն հեռանալու և ուրիշի մը ըլլալու խոստովանութիւնը ըրած պիտի ըլլիմ , որ ինձ ծանր կուգէ :

Բարեբաղդաբար մայրս զիս առանց երկար խօսել տալու, իմ սրտիս խղճերը, իմ հաւանութեան կամ մերժման պատասխաններս դէմքիս վրայ կըկարդայ, այնպէս որ ես կըքաղանչանամ իւր կարգադրութեանց վրայ և դրեթէ վհուկ մը կըկարծեմ զայն :

Վերջապէս հոն հասած ենք որ, նա իւր պատրաստութիւններով և ինձ յանձնարարած գործերով ինձ կըհասկցնէ թէ «հարսնացու մը ես» և ես իմ լռութեամբս, հպատակութեամբս, առանձնած գործերովս, տխուր հայեացքներովս կըհասկցնեմ թէ այս տան հիւրն եմ և հնազանդ եմ անմերժելի պարտականութեան մը հպատակելու :

Ի՞նչ ծանր պարտականութիւն :

Շատ անգամ միտքս ապագային մէջ կըթափառի, անցեալին մէջ կըյետադիմէ, կըզննէ կամ կերևակայէ ընտանեկան յարկեր՝ որք լի են անհուն և հակասական արարուածներով, ոմանք զարհուրելի, ոմանք նախանձելի, ոմանք պժգալի, ոմանք ցաւալի, ոմանք արգահատելի օրինակներ կընծայեն, հոն վերջապէս համոզումս մէկ կէտի վրայ դադար կառնու, այսինքն հոն միայն հանդստութիւն և ուրախութիւն կամ գոհունակութիւն կըգտնէ, ուր երկու լծակիցներ անկեղծ սիրոյ, հաւատարմութեան Աստուածպաշտութեան, աշխատութեան և բարեկրթութեան և փոխադարձ պարտականութեանց մէջ անթերի կըգըտնուին :

Այժմ ըստ երևոյթին իմ ապագայ վիճակս մխիթարական է, Հրաչեայի յատկութեանց նայելով և իմ մօրս ընդօրինակելի հանդամանաց վստահելով:

Պահ մը կըսարսռամ անակնկալ ձախորդութիւններէ, ատելութիւններէ, ապա կըզգուշիմ, Աստուածային Նախախնամական պաշտպանութեանց, որ կ'օրհնէ անկեղծ սէրը, անպատրուակ հնազանդութիւնը և երջանկութեամբ կըլնու ներդաշնակ սրտերը :

Այս խորհրդածութիւններս զիս առնելու այնչափ պէտք

չունէի, եթէ այսօրուան աշխատութեանս տարիկան իմ ապագայիս չվերաբերէր զոր լրացնելով աշխոյժ ունեցայ իբրև զբօսանք այս քանի մը տողերը գրի առնելու :

Ցես այսօրիկ աշխատութիւնս շատ է, վասն զի ամենայն մանրամասնութեամբ տասը ձեւք զգեստ պիտի սանիմ հետս իբրև օժիտ, և այս է մեր տեղական սովորութիւնը որ դրեթէ ունեւորութեան հետ կապակցութիւն ունի, այսինքն երկուքէն մինչև տասնեհինգ ձեւք :

Միւս կողմէն զալիք արծաթեղէն կամ ոսկեղէն զարդերը ևս միենոյն համեմատութեամբ ի գործ կըդրուին, այսինքն 300 ղուրուշէն մինչև 10,000 ղուրուշնոց :

Ուրիշ երկիրներու պէս մեր աղջկունք դրամական օժիտ չունին և մեր գիւղաքնակ կամ վրանաքնակ աշխարհներու պէս, աղջիկ մը դրամով ծախելու սովորութիւնը չունինք, որ մեծ դըժբաղդութեանց և անտեղութեանց առիթներ կըծնին երբեմն, վասն զի երբ շինական երիտասարդ մը օրիորդի մը հետ նշանուիլ ուզէ, պէտք է որ դրամական վճարումով մը զոհ ընէ աղջկան հայրը և ասոնց քանակութիւնն է 300էն մինչև 25000.

Անոնք որ չեն կրնար վճարել, այն հայրեր որք իրենց աղջկանց համար խստապահանջ կըլլեն, դէպ ի ծայրայեղութիւն կառաջնորդեն երկու սրտեր, որք բռնութեան մաղնիսով կըհարկադրուին մօտենալ իրարու և կըստիպուին խուսափիլ զիրենք պաշարողներու ձեռքէն :

Սակայն այս աշխարհներու մեծ մասն որք ի բնէ անտի երկուսեռի մէջ ազատութիւնը կըյարգեն և ակար սեռը զօրաւորէն չեն պահեր, իրենց աւանդական հաւատարմութիւնը կըհաստատեն շատ պարագաներու մէջ, վասն զի մենք որ խաշնարած և երկրագործ [illegible] ունինք, սոքա երբեմն կըյաճախեն մեր տունն, որոյմէ շատերը կըճանչնամ, և կըտեսնեմ որ շատ աղջիկներ իրենց տարիքին և հասակին հակառակ իրենց հօրը կամքն ու պատիւը պահպանելու, և իրենց համար առնուելիք [illegible] կամ [illegible] անուն զումարով, իրենց հօր գործոց կամ

իրենց եղբարց ամուսնութեան գիրութիւն տալու համոզումով կըհամբերեն և կըտոկան այս սովորութեանց տակ ։

Թէև վայրենիներու մէջ ընտանեկան ազատութիւն, սպարկեշտութիւն և հաւատարմութիւն տեսնել զարմանալի է, բայց նոյն ազատութիւնը և հաւատարմութիւնը պահպանող միջոցներ կան, միջոցներ՝ որք սոսկալի և աչռելի են կրողներու համար, իսկ գործադրողներու համար շատ հեշտ և դիւրին այն է սպանութիւն ։

Երբ անհաւատարմութիւն մը երևան գայ, յանցաւոր անձը անմիջապէս մահուան կըդատապարտուի, և սուր մը կամ գնդակ մը զայն վերջնականապէս կըպատժէ ։ Այս պատիժը այնքան անաչառութեամբ կըգործադրուի որ, հայրը զաւկին և եղբայրը եղբօրը բնաւ չ՚խնայեր ։

Անոնք միայն կազատին, որք իրենց հայրենի հողին հրաժեշտ կուտան և կամ իրենց ուղածին հետ կրնան սրծիլ զիրենք սպառնացող վտանգներէն ։

Այս սովորութիւններէն կըհամարձակիմ հետևցնել թէ՝ ազատութիւն և հաւատարմութիւն միայն երկու ձևի տակ կրնայ պահպանուիլ, որոց մինն է կատարեալ դաստիարակութիւն և միւսն պատիժներու խստութիւն ։

Վասն զի եթէ պատիժ կամ նախատինք չ՚լինի, անոր տեղ դաստիարակութեան կատարելութիւն, սրտի ազնուութիւն և պատւոյ զգացում պէտք է ազատութիւնը չարաչար չ՚գործածելու համար ։ Եւ եթէ կրթութիւն և կատարելութիւն չ՚լինի, անոր տեղ ահացուցիչ միջոց մը պէտք է որ անձ մը զգուշութեան և հաւատարմութեան մէջ մնայ ։ Հետևապէս այս երկուքէն միոյն չ՚գոյութիւնը կըխանգարէ մանկանց բարոյականութիւնը կըջնջէ համեստութիւնը ի մի բան կըչքացնէ պատիւ և պատկառանք ։

Այս խորհրդածութիւններս կըպայծառանան հոն, երբ կըտեսնեմ կամ կըլսեմ երբեմն տեղեր ուր կրթութիւն դեռ չարմատացած, վարուց և բարուց ազնուութիւն չ՚հաստատուած,

յանցաւորայ համար նախատինք և պատիժ բարձուելով խոպառ կուրօրէն հետևողութիւն մը կայ քաղաքականութեան մանկդիրով երևան եկած սովորութեանց մասին ։

Իմ կարճ խելքովս այնպէս կըդատեմ որ, այս հետևողութիւնք Փառաւոնի պէս միայն կիսով չափ ճամբայ կառնուն և կըթողուին անդիմադրելի հոսանաց տակ, ուստի կամ Մովսիսի գաւազանը պէտք է և կամ Յիսուսի անարատ սիրտը որ հօսանքներ և ալիքներ անդնդասույզ ընեն մարդկային տկար բնութիւնը ։

Այս խօսքերս կըյիշեցնեն ինձ հօրս այն դիտողութիւնք, որ մեծի պահոց մէջ, մէկ քանի անգամ քաղաքին մօտերը պտոյտ ընելով, առիթ ունեցած էր իւր տեսած ինչ ինչ պակասութեանց վրայ խօսելու ։

Նոյն դիտողութիւնք կարենալ բացատրելու համար նոր պարբերութիւն մը առաջ բերելու պիտի ստիպուիմ ։

Մեր երկրի մէջ, տակաւին թատրոններ, պալօներ, կազինոներ և ասոնց նման շինծու զբօսատեղիներ չկան, և միայն մեր երկրացիք կըյաճախեն այնպիսի տեղեր, որք տիեզերաց հեղինակի հրամանաւ արարչագործութեան օրէն ի վեր կան և կըկենան իրենց բնական պարզութեամբ և վայելչութեամբ, որք են քաղաքիս շուրջ գտնուած, առուակներ, մարգագետիններ, սարեր, ձորեր, լեռնադաշտեր ևլ. ևլ., և որոց վրայ արգասաւոր մտքեր շատ մը թատրոններու նիւթ կրնան մատակարարել ։

Ասոնցմէ ի զատ կան քանի մը մօտակայ ուխտատեղիներ, որոց իւրաքանչիւրը իւր եղանակն ու ժամանակն ունենալով, իբր զբօսավայր կըծառայեն հասարակաց ։

Մեծ բարեկենդանի շաբաթը, կամ մեծ պահոց առաջին երկուշաբթին, այսպէս նաև նոյն պահոց միջինք ըսուած չորեքշաբթին, եթէ առանց անձրևի լինելով պայծառ օդ մը ունենայ, ...եղացւոց մեծ զուարճութեան դռներ կըբացուի, և թերևս այս ...ջողութեանց համար առօթքներ իսկ լինին, որպէս զի օրը ...ուրթ և զուարթաց յարմար լինին ։

Վերյիշուած օրերուն մէջ, ազատ, հարուստ, վաճառական և արհեստաւոր, և գրեթէ ամէն կարգի մարդիկ, կանայք և աղջիկունք դուրս կ'ելնեն և այսպիսի օրեր քաղաքի մէջ կը մնան միայն հիւանդներ, տկարներ, ծերեր և թերևս անոնք որ կամ զբօսասէր չեն և կամ ամուր գործով մը կապուած են ։

Այր մարդիկ կերթան քաղաքի հարաւային արևմտեան լեռնային զբօսատեղիները, և կանայք առհասարակ Ճնրէլ կամ ջարաջայուն ըսուած տառակներու շուրջ, ինչպէս նաև Ս. Սարգսի վանուց այգիներուն մէջ։ Այս տառակներ և վանք քաղաքի պարսպէն հազիւ տասը րոպէ հեռաւորութիւն ունին և կը գտնուին պարսպի արևմտեան և հիւսիսային կողմը ։

Մեր քաղաքի կանայք որք ճերմակ սաւաններով կը ծածկուին ոտքից ցգլուխ, այս զբօսավայրերը այնչափ կը լեցուին, որ հեռուէն շուշաններու պուրակի մը տեսքը կընծայէ նոյն վայրերուն ։

Այսպէս նաև միջինքի չորեքշաբթին և Աւետման տօնի օրը քաղաքի հարաւակողմը կէս ժամ հեռաւորութեամբ Խառանու ընդարձակ ճամբուն և դաշտին վրայ գտնուած Ս. Գաստարակի ուխտատեղւոյն չորս կողմը ալբիմ չալբիմ1) ածուներու կը փոխուի արանց և կանանց բազմութենէն ։

Մեծի պահոց առաջին երկուշաբթին, որ հայրս իր արհեստակիցներու հետ պտոյտի ելած էր, երեկոյ տուն դառնալով մեծ զայրութով պատմեց քանի մը կանանց կրած նախատինքը, որք սարահարթի մը վրայ քանի մը գինեմոլ սրիկաներու դրայի լինելու սխալմունքը գործած էին ։

Աճա այս առթիւ նա սկսաւ ինքնիրեն վշտանալ և գիտողութիւն ընել ըսելով թէ պատւոյ զգացում, վարուց և բարուց ազնուութիւն, այսպէս նաև կատարեալ կրթութիւն չընդհանրացած տեղ չէ կարելի ազատ քաղաքականութեան մը հետևիլ, վասն զի դու որքան մաքուր լինիս պարձեալ շուրջդ գտնուող

1) Ալբիմ չալբիմ տաճկերէն ծաղիկ մ'է որ ճերմակ ու փոքր տերևներով փափուկ տեսք մը ունի ։

ապականութիւններէն բիծ մը կամ արատ մը կընդունիս ակամայ։ Գեղեցիկ սեռը մանկան մը պէս խանձարուրի մէջ պահել պէտք չէ, բայց իսպառ անպատսպար թողուլն ալ լաւ չէ մեղքերու ծնունդ չտալու համար, վասն զի գեղեցկութիւնը բնութեան խորերէն դուրս ելած ժամանակ անմեղ էր և անոր համար ծածկոյթ չունէր, բայց երբ մեղանչեց անոր հետևանօք ամօթ զգաց, և մեղքը իր ագեղութիւնը ծածկել և պահելու համար սկսեց անոնց ծածկոյթ շինել։

Դրութիւններ կան, որ գործադրելու համար կարևոր բարեփոխութեանց կը կարօտին, երբ ամէն կարգի անձինք, իրենց պատիւ, իրենց իրաւունք և պարտք ճանչնան, այն ատեն ազատութիւն և ապահովութիւն կատարեալ կը լինի, եթէ ոչ մոլի մարդկանց դէմ անմեղ արարածները գայլերու դէմ անպատսպար ոչխարներու կը նմանին, որք անշուշտ փառատելու կամ վիրաւորուելու կը դատապարտուին ։

Այս գիտողութեանց վրայ յաւելցուց հայրս թէ վերադարձի ատեն այդ կիներէն մէկ քանին կարծեր է ճանչնալ, որք վերջին օրերս երկար ժամանակեայ պանդխտութենէ մը ի հայրենիս վերադարձած էին և որոց համար կըսէր թէ սխալած են ատոնք կարծելով որ՝ ուրիշ երկիրներու մէջ վայելած բարոյական ազատութիւնին հօս ևս կրնան վայելել։ Այս գիտողութիւններէն յետոյ կրկին աւելցուց ըսելով՝ կը վախնամ որ մեր երկիր առանց օրինաւոր կրթութեան, առանց ազատութեան ճշմարիտ սկզբունքը հասկնալու, զոյգ աչքով հետևին այս եւրոպական քաղաքականութեան և այս կերպով կորսնցնեն իրենց հնաւանդ և առաքինական սովորութիւնները ։ Այս երկիւղի կակածը ինծ շատ բանաւոր թուեցաւ և ճիշդը խօսելով այսքան տողեր միայն հօրս մարգարէութիւն, պարագայիւք ի գիր առնելով յիշատակարանիս մէջ պահելու մտօք շարայարեցի ։

ԿՈՅՐ ԱԶԳԱԿԱՆԸ

Արևը միջօրէն քանի մը աստիճանն անցած էր դէպ՝ յարևմուտս, արևելեան երկինքը այլևս իր բոցափայլ ոսկիներով իրեն նայողներուն չէր սպառնար :

Բարձր որմերու ստուերները, արևմուտքէն յարևելս յերկիր կը խոնարհէին և անցորդներու հասակի չափը ցոյց կու տային իրենց :

Կէսօրն քիչ մը անցած էր :

Աշխէտ ձիաւոր մը . . . թաղի վարժարանին առջև կանգ առնելով ձիէն վար իջաւ, և ձիուն պախուրձը իր ետևէն եկող տղու մը յանձնելով սկսաւ մեղմօրէն դուռը զարնել :

Ծերուկ մը դուռը բացաւ և եկողին օտարական կերպարանքը տեսնելով, հարցուց—ի՞նչ կուզէք, ո՞վ կուզէք :

—Նոյն ինքն քեզ կուզեմ—Յովսէփ պապա—պատասխանեց օտարականը և աւելցուց—Ներէ որ սենեակդ գամ և ըսելիքներս քեզ հաղորդեմ :

Յովսէփ խօսող օտարականին ձայնը կարծեց ճանչնալ, բայց տրտմութեան տարբեր ձևը զինք շուարեցուց, ինչպէս նաև նորա ճամբորդի հագուստը, որով հարուստ գիւղացիի մը կերպարանքն ունէր . վասն զի ոտքերը կարմիր ճիզմէներ, վրան կարճ ջուպպէ և անոր վրայ խատուտիկ մէշլահ մը, գլուխն ալ շալէ բոլորուած ոլործուն շրջանակի մը տակ մետաքսէ քէֆիէ մը, որու երեք անկիւններէն մին վեղարի մը պէս ծոծրակին ու քամակը կը ծածկէր և միւս երկուքը փոխանակ դէպ ի կուրծքը իջնելու, նորա երկու այտերը քիթը բերանը և գրեթէ ամբողջ դէմքը կը պատսպարէր, աչքերը միայն բաց էին, որոնք ևս ճակատը հովանաւորող քէֆիէի շուքին տակ մնալով անճանաչելի կ'ըլլային :

Ծերուկը ճամբայ տուաւ այս օտարականին, որ նա ներս մտած ատեն, ձին բռնող տղուն դառնալով ըսաւ—դուն պանդոկը գնա և հիմա ես կուգամ :

Ծերուկը դրան դահլիճին մէջ իր գետնայարկ սենեակն առաջնորդեց այս նորեկը, ուր նորա պառաւ ընկերուհին նստած լաթ մը կը կարկտէր :

—Բարև ձեզ ըսաւ օտարականը :

—Բարով—պատասխանեցին այր և կին, և անոր հինցած նստարան մը ցոյց տալով խնդրեցին որ նստի :

Անծանօթը հնի նորի ուշադրութիւն չէր ընէր, և եթէ փշալից աթոռ մը ալ ցոյց տային, հաճութեամբ հանգիստ պիտի ընէր անոր վրայ . հետևապէս նա նստեցաւ քիչ մը շեղակի, այնպէս որ դռնէն ուղղակի նայող կամ ներս մտնող առաջին անգամ զինքը չէր տեսներ :

Ծերուկը որ քաղաքավարութեան ինչ ըլլալը սկսած էր հասկընալ, այսպէս ուղղակի իր անուան եկող հիւր մը, գոնէ քաղցր խօսքերով պատուելու համար ըսաւ—ձեր բարի գալստեան պատճառը իմանալու ուրախութիւնը կրնա՞նք ունենալ, կամ թէ աւելի կարևորը՝ մեր պատուական այցելուն ճանաչելու շնորհը պիտի վայելե՞նք :

—Այո՛ ինքզինքս ճանչցնելու պարտաւոր եմ իմ բարի հիւրընկալիս, բայց նախ ներեցէք ինձ ըսել թէ՝ տիկին Մարիամ այս վարժարանին մէջն է՞ և կրնա՞մ զինքը տեսնել :

—Այո՛ այս վարժարանին մէջ կը կենայ, բայց այժմ բացակայ է, քիչ մը վերջ կը վերադառնայ և կրնաք տեսնել—պատասխանեց պառաւը :

Ծերուկին ամենամեծ փափագը այս օտարականը ճանչնալ ըլլալով, փութաց հարցնելու—ի՞նչ, միթէ տիկին Մարիամայ հետ ազգականութիւն ունի՞ք և կամ անոր քաղաքացին է՞ք :

Այո՛, լաւ գուշակեցիք, բայց ճիշդը չգիտցաք, ազգականէն աւելի մօտ և քաղաքացիէն աւելի մերձ մէկ մ'եմ անոր համար սակայն դժբաղդ եմ որ այժմ հոս չեմ տեսներ զինքը—պատաս-

խանեց օտարականը խռոված ձայնով, ձայն մը սրտի մը լացը կըզեկուցանէ և կըյուզէ իր ունկնդիրները ։

Պառաւ և ծերուկ այս անծանօթին տխրաշնչին յայտարարութենէն զգածուեցան, պառաւը սլացաւ դէպ ի դրան սեմը և աչքովը Սրբուհին փնտռեց, ծերուկը հեռացաւ անոր քղանցքէն քաշելով և կամացուկ մը — ելուր օշարակ մը շինէ պարոնին համար — ըսաւ ։

Ծերուկը հասկցած էր որ պառաւին դուրս ելնելու նպատակը Սրբուհին կանչել է, անոր համար օշարակը պատրուակ ընելով զայն ետ դարձուցած էր, այն մտօք որ, եթէ օտարականը իրօք Մարիամայ ազգականն է, ի հարկէ Սրբուհին ալ կըճանչնայ և ինքնին կըհարցնէ զայն ։

Անծանօթը հասկցած էր այս շարժումները և սրտմտեցաւ, շատ կենալու ժամանակ չունէր — օշարակի պէտք չունիմ — ըսաւ և իր հարցումը կրկնեց — բայց ո՞ւր գնացեր է տիկին Մարիամ և արդեօ՞ք շատ կուշանայ ։

Դեռ ծերուկը բերան չբացած, կինը պատասխանեց — քահանայ մը զինք ուզած էր տեսնել և գիւղէ քաղաք ժամ մ'առաջ անոնց տուն գնաց ։

— Սրբուհին ալ հետը տարա՞ւ, թէ հոս թողո՞ւց յարեց անծանօթը ։

— Հոս է — ըսաւ կինը — հեռու ինչո՞ւ պիտի տանի ։

— Կրնա՞մ գոնէ զայն տեսնել ։

— Ինչու չէ պատասխանեց պառաւը ։

Ծերուկը կըլռէր և կարծես անիրաւ կասկածանք մը զինք կըպաշարէր և ապա միամտութիւնը կըյաջորդէր կասկածին․ ըսելով թէ՝ ի՞նչ կեղծաւորութիւն կրնայ մտնել այսպիսի գործի մը մէջ, ճամբորդ մ'է այս և պարզ տեսակցութիւն մը կըխնդրէ, այն ալ երկու անձանց ներկայութեան, ի՞նչ կայ ասոր մէջ և խաբար ոչինչ, մինչդեռ նա այս մտածմանց մէջ էր, պառաւը կըփութար Սրբուհին կանչելու ։

Սրբուհին թէև չէր մոռներ, մարմարանի գանձարանի

սենեակն երթալու ինքնին, սակայն այս հրաւէրը պատճառ տուաւ իրեն հարցումներ ընելու պառաւին ։

Պառաւը կամ գիտութեամբ և կամ անգիտութեամբ, և թերեւս ժամանակ չկորսնցնելու համար պատասխանեց Սրբուհիին թէ՝ — Յովսէփը քեզ կուզէ՝ բան մը հարցնելու համար ։

Այս պատասխանին վրայ, Սրբուհին ընտանի այծեամի մը պէս վազվզելով գնաց պառաւին ետեւէն և համարձակօրէն ներս մտնելով — ի՞նչ կայ հայր Յովսէփ — ըսաւ ։

Ծերուկը, ձեռքով օտարականը ցուցնելու չմնաց Սրբուհի քայլ մ'ետ ընկրկեցաւ սենեկին մէջ երրորդ անձ մը տեսնելով և միենոյն պահուն օտարականը կարօտակեզ հօր մը կամ եղբօր մը պէս տեղէն ցատկելով դիմեց դէպ ի Սրբուհին և զայն իր կուրծքին վրայ սեղմելով համբոյրներով ծածկեց և սկսաւ կմկմալ — չորս երկար տարիներէ ի վեր զքեզ չեմ տեսած, կարօտս կայծերդ սիրտս տոչորած են, դու Սրբուհի, դու իմ հոգւոյս հատորը արդեօք հանգիստ ես ։

Մէկ կողմէն այս այցելուին սոյն տարօրինակ շարժումները զայրոյթ և միւս կողմէն նորա արցունքները այս զգածմունքներուն գութը կըշարժէր․ կասկած և վստահութիւն, գութ և զայրոյթ իրարու հետ կըկռուէին ։

Սրբուհի շուարած, սքանչացած․ սառած կեցած էր, այս յանկարծական յարձակումը որ գրկախառնութեամբ և համբոյրներով սկսած էր, բոլորովին հակառակը ազդած էր իրեն, կարծես արիւնը իր երակներուն մէջ թանձր եկած էր զեկուցանելու համար թէ՝ այս քու արեանակից չէ, ջղային քամանք մը այսինքն ապստամբ սարսուռ մը պատած էր զինք, ինչպէս երբեմն կըպատահի շատերուն թթու պտուղ մը ծծելով կամ երկու անհարթ մարմնոց իրար քսուելովը ։

Այցելուն Սրբուհիի թևէն բռնած էր, և նստելու կըհրաւիրէր, բայց նա կեցած տեղը կըմնար, ոչ կրնար երթալ և ոչ կրնար նստել ։

Հայր Յովսէփ մօտենալով Սրբուհիին անոր ձեռքէն բռնեց

ըսելով—աղջիկս, մի յուզուիր եկուր քովս նստէ, այս պարոնը քու ազգականդ է, և այցելուին դառնալով, դուք ալ հանդարտեցէք և հանգիստ ըրէք պարոն—ըսաւ—և Սրբուհին քովը առնելով նստեցաւ ։

Այս արարուածին վրայ պահ մը լռութիւն տիրեց սենեկին մէջ և իւրաքանչիւրն սկսաւ իր սրտին հետ խօսիլ ։

Երբեմն անծանօթին հառաչները լռութիւնը կը խզէր և ուրիշ ձայն մը չէր յաջորդեր անոր ։

Չէր ժպտեր համարձակօրէն լալու և կը ճգնէր արցունքը ետ մղելու որպէսզի քանի մը շինծու խօսքեր ընելով խոյս տայ այս սենեկէն, սակայն ետ մղուած արցունքը սրտին վրայ կիջնէր հալած մետաղի մը կաթիլներու նման կիզիչ և հրանուտ, որոյ ազդեցութենէն լեզուն կը կարկամէր ։

Սրբուհի այս տարադէպ տեսարանին այլազան ճնշումներէն կողմնակի ինկած էր հայր Ցովսէփին քով, նորա աժգունած դէմքը կճեայ արձանի մը կը նմանէր, և եթէ մարմարինէ կեղևի մը տակ զգայուն արձանի մը երևոյթը չունենար և նորա ընկղմեալ պարանոցի փափուկ մորթին տակէն արեան սահիլը չ'տեսնուէր ճիշտ անզգայ արձան մը պիտի կարծուէր ։

Հայր Ցովսէփ լռութիւնը խզեց և ըսաւ—խօսէ նայինք պարոն տեսակցութեան մէջ շատ շտապեցիք, և խեղճ Սրբուհին սարսափահար ըրիք ։ շնորհ ըրէք յայտնել թէ տիկին Մարիամայ և Սրբուհիի հետ ի՞նչ ազգականութիւն կամ մերձաւորութիւն ունիք ։

—Ներեցէք հայր Ցովսէփ սիրոյս և կարօտոյս չափազանցութիւնը զիս ուրիշ չափազանցութեանց առաջնորդեց, ճշմարիտ է որ օրիորդ Սրբուհին չ'յուզելու համար, նախ քիչ մը խօսակցելու և իրար ճանչնալու պէտք ունէինք ։

—Ինչևիցէ անցեալ սխալմունքները միշտ ներկային կամ ապագային մէջ կրնան ուղղուիլ, այժմ հարկ է որ մենք զքեզ կատարելապէս ճանչնալու պատիւ և Սրբուհին իր սիրելի ազգականներէն մին տեսած և ճանչցած ըլլալու ուրախութիւնն ունենայ ։

—Իրաւունք է ըսածդ, բայց կը տեսնեմ որ Սրբուհի թախծալի կերպարանք մը առած է, առայժմ ինձ կը թուի թէ' անունս չ'յայտնելս յայտնելէս աղէկ է, վասն զի եթէ դէմքս բանամ կամ անունս տամ նա քիչ մը ևս պիտի յուզուի, ուրեմն աղէկ է որ այժմ զինքն հանգիստ թողում և երթամ այն պանդոկը ուր զիս և գոյքերս ղրկեցի և երեկոյ գալով Սրբուհիին և նորա մեծ մօր հետ տեսնուելով և տեսակցելով այս յուզումները փոխենք այնպիսի ծայրայեղ ուրախութեան մը, որ չորս տարուան կարօտի մը յագուրդը կրնայ արտադրել, ըսելով մնաք բարովի շարժումով մը դուրս ելաւ և դէպ ի դուռը յառաջացաւ ։

Հայր Ցովսէփ ետևէն վազեց և նորա աջ ձեռքէն բռնելով կեցուր—խնդրեմ—ըսաւ—պարոն զիս պատասխանատուութեան տակ թողուցիք, կաղաչեմ յանուն Աստուծոյ անունդ ըսէ, հաճեցէդ յայտնէ դէմքդ բաց, ինքինքդ ճանչցուր և յետոյ . . .

—Կը ցաւիմ—ըսաւ անծանօթը—կեղծ ժպիտով մը, եթէ քեզի անծանօթ անուն մը տամ և սուտ հասցէ մը ըսեմ ու թողում երթամ զիս պիտի թողո՞ս, այնպէս չէ՞, բայց ես այդ ստութեանց պէտք չեմ զգար, քանի որ բացէն կ'ըսեմ թէ' երեկոյ նորէն պիտի գամ և տիկին Մարիամայ հետ տեսնուիմ, և այն ատեն անունս անոր բերնէն պիտի լսես և դէմքս կարեկցութեամբ պիտի դիտես մեր խօսակցութեան ատեն, հիմա երեսս չեմ բանար քեզի, վասն զի բանամ չ'բանամ միշտ անծանօթ մ'եմ քեզի համար, և դու իմ դէմքս տեսնելով թերևս սխալ նկարագրութիւն մը պիտի ընես տիկին Մարիամին, որ նա ալ կարծեաց Լաբիւրինթոսի մէջ պիտի մնայ մինչ իմ վերադարձս ։

Կարծես ներքին ձայն մը հայր Ցովսէփին հաւատքը կը դղրդէր. բայց նորա ճամբորդի մը երևոյթը և քիչ շատ սեթևեթեալ խօսքերն ու ձևերն զինք կը խաբէր. մանաւանդ որ կ'սէր ինքնիրեն եթէ անյարմար մէկ մ'էր այս, աւելի աղէկ էր առաջ ներս չառնել, քան թէ դուրս ելնելու համար դժկամակիլ ։

Մինչ նա այս խորհրդածութեան մէջ էր, ըսաւ անծանօթը —մի վարանիր, ճշմարիտ կըսեմ այս երեկոյ դեռ պիտի ճանչնաս, և ծալլուած թղթի կտոր մը անոր ձեռքին մէջ սահեցունելով դռնէն դուրս ելաւ և կողմնակի փողոցի մը մէջ նետուելով անհետացաւ:

Հայր Յովսէփ կարծեց թէ՝ ձեռքին մէջ դրուած թուղթը այդ մարդուն յայտնել չուզած գաղտնիքը կըպարունակէ, և երբ բանալով տեսաւ որ քառորդ ոսկի մ'է, իսկոյն դռնէն դուրս սրացաւ ետ դարձնելու համար, բայց երկու կողման փողոցներուն մէջ անծանօթին հետքն անգամ չ'տեսաւ:

Ծերունին գլխիկոր ետ դարձաւ և ըսաւ ինքնիրէն կախարդ մ'էր այս եկողը, այն դուռը որ ծանուցեալ մարդկանց դէմ անգամ գոց էր, ինչպէս անծանօթի մը համար բացինք, այն դէմքը որ արևին համբոյրներէն իսկ զերծ էր, ինչպէս աղքատի մը անունով անծանօթ մը համբուրեց, երանի թէ այս հակասութեանց վերջը բարի լինէր:

Արբուհի որ տակաւին այս երազային դիպուածին վրայ թմրեալի մը պէս էր, աչքերը բացաւ և հայր Յովսէփը դահլճին մէջ տեսնելով դուրս ելաւ և անոր հետ քանի մը խօսք փոխանակելով վերնայարկը գնաց:

Ծերունին իրենց սենեակը մտնելով ըսաւ իր կնոջ—անպիտան ինչու անծանօթին ամէն մէկ հարցմանց դուն փութացիր պատասխանելու:

—Ի՞նչ կայ ըսաւ պառաւը—ի՞նչ վնաս ունեցաւ:

—Քեզ համար վնաս չունեցաւ, բայց...:

—Փոշիներ գլխուս, բայցն ի՞նչ է:

—Ոսկիներ գլխուդ ահաւասիկ:

—Այս ո՞ւրկէ է:

—Քու պատասխաններուդ արդիւնքն է, առ քեզի:

—Կին մը դրամն ի՞նչ պիտի ընէ, քանի որ հարկ եղած ծախքերը իր էրիկը կըհոգայ:

—Բայց այդ դրամով ես տան ծախք չեմ հոգար և քեզ կըթողում ինչ կուզես այն ըրէ:

—Ի՞նչ պիտի ընեմ ես ալ աղքատի մը կուտամ, ապրելու համար ինչ որ պէտք է քու աշխատութեանդ փոխարէն մեր վարժարանի անօրէնութեան կողմէ կըհոգացուի, և գերեզմանէն անդին դրամի պէտք չունինք: Ը

—Չեմ գիտեր—ըսաւ ծերունին բարկութեամբ—այս դրամ քու շաղակրատութեանդ վարձն է, որուն ազատ ես ուզածիդ պէս ծախսելու, բայց անգամ մ'ալ ինծ ուղղուած հարցմանց պատասխանելու իրաւունք չունիս, և սենեկէն դուրս ելնելով ըսաւ ինքնիրէն, ա՜հ այս անպիտան մետաղը որ կտոր մը դիւրաբեկ ածուխով կըհալի, ինչպէս կրնայ հալել ոմանց երկաթեայ կամքերը, որք ոսկիի ձայն լսածնուն պէս իրենք իրենց իշխելէն կըդադրին, բաղդաւոր է այս անծանօթը, որ եկած ատեն այսպիսի յաղթութիւն մը չըրաւ, եթէ ոչ փոխանակ ինծ հաճոյանալու պիտի վանուէր, վասն զի ես չեմ խաբուիր այդ մետաղէն, քանի որ անթերի կերպով կըվարձատրուիմ և հաւատարիմ անունովս դէպի գերեզման կըմօտենամ:

ՎԷՃ ԵՒ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Անծանօթը ժպիտէ ի ժպիտ փոխուելու համար, դպրոցի դռնէն դուրս ելնելով Պէլլոնը վրայէն հանած և թևին տակն առած էր, և իր ի գործ դրած խորամանկ և յանդուգն գործոյն յաջող ելքէն քիչ մը շլմորած՝ փոխանակ շուկայի ճամբան բռնելու, եկեղեցւոյ ճամբուն հետևած էր:

Մինչ աս միևնոյն փողոցի ծայրը հասած, իր աջակողմն եղող ուրիշ փողոց մը կըմտնէր, դիմացէն ճերմակ սաւանով ծածկուած կին մ'ելաւ, որ արագօրէն կըյառաջանար առանց աջ և ահեակ նայելու, անծանօթը այս կինը տեսածին պէս միւս

կողմը ցատկեց և ձեռքը իր երեսի ծածկոյթին տարաւ իմանալու համար թէ գո՞ց էր թէ բաց ։

Ճամբորդ կինը բնաւ չ'պիտի նայէր այս անձին, եթէ այս զգուշաւոր շարժումները զինք չ'հրապուրէր ակնարկ մը ձգելու անոր ։

Կինը մէկ հայեացքով բաւականացաւ և իր ճամբան շարունակեց ինքնիրեն այսպէս խօսելով,—խակ մեռնող—ըսաւ—բոլոր կերպարանքդ փոխած էիր, բայց աչքդ չէիր կրցած փոխել և նա քեզ մատնեց ինձ ։

Սակայն ինչ հակառակ ընթացք է այս, մէկ կողմէն կերթայ քահանային կաղաչէ և քահանային զիս իր մօտ կանչելով համոզել կուզէ, թող այս անզգամին տալու համար, և մէկ կողմէն նոյնինքն անզգամը այսօր ճամբորդի հագուստով ինձ կը պատահի, թէև կուզեմ որ կորսուի այս քաղաքէն երթայ, բայց չեմ կրնար այս ընթացքին մեկնութիւն մը տալ, արդեօք գլխոցականաց ոմանց մնաք բարով ըսելու կեղծաւորութեամբ վարժարան մտաւ, դէշն այն է որ հոն չէի՞ բայց ի հարկէ իրեն համար իմ բացակայութիւնս պէտք էր, այցը անվրդով լինելու՝ և անշուշտ գիտէր իմ հոն չըլլալս, քանի որ իր խնդրոյն վրայ քահանային զիս կանչած էր, կարծիքս սխալ չէ, վասն զի ես ինչպէս որ այս ճամբով ուղղակի վարժարան կերթամ, նա ալ ուղղակի անկէ կուգար ։ Այսպէս խօսելով կինը աւելի շտապեց և վարժարանի դրան առջև հասնելով բարկացած հարուած մը տուաւ ։

Դուռը դեռ կռնակին վրայ չ'դարձած, կինը ներս խուժեց կողմնակի քայլերով և դրան ետև գտնուող ծերունիին հարցուց որ վախկոտ երևոյթ մը առած էր ․

—Ո՞վ եկաւ հոս ։

—Օ՛ աւետիս քեզ, ուրեմն իմացած էք ․

—Ո՞վ եկաւ կըսեմ, հոգի մի հաներ՝ աւետիսդ քեզ թող մնայ ․

—Խնդակից եմ ձեզ, բայց անունը չեմ գիտեր ։

—Խնդակիցէն աւելի խենդ ես, շուտ ըրէ ըսէ ո՞վ եկաւ ։

—Անունը չեմ գիտեր ըսի տիկին ։

—Ի՞նչպէս չես գիտեր, հապա ինչո՞ւ ․ Աւետիսն է՞ ։

—Այսքան գիտեմ որ տիկին Մարիամին ազգականն եմ կըսէր ։

—Ո՞վ կըսէր, ի՞նչ ազգ, ի՞նչ ազգական, մի տանջեր զիս յանուն Աստուծոյ շիտակ ըսէ ․

—Դու ալ մի նեղեր զիս, ի հարկէ բան մը ըսեր ես որ կը հարցնես, քանի որ ես անունը չեմ գիտեր ճիշդ քու հարցուածդ է եկողը ։

—Օ՛ֆ, երկու սիրտ ըլլար, մէկը ճայթեր էր հիմա ։

—Իմ ալ երկու լեզուս ըլլար մին պայթած էր անշուշտ քու այս բարկացոտ երևոյթներէդ և խօսքերէդ ։

—Եթէ այս կատակը շարունակես իմ սիրտս և քու լեզուդ որ գումարելով երկուք կըլլնի, անոնցմէ մին անպատճառ պիտի պայթի, ուստի հոգիդ կըսիրես շիտակն ըսէ, ո՞վ եկաւ ․

—Մարիամ, կարծեմ փոխուած ես այսօր, աճապարանքդ զիս շուարեցուց, ուղիղը այս է որ, քու երթալէդ քիչ մը վերջը դուռը զարնուեցաւ և բացի աշխէտ ձիաւոր մը ձիէն իջնելով ձիու պախուրձը տղու մը յանձնեց և ինձ դառնալով ըսաւ որ քեզ ըսելիք ունիմ, սենեակս մտաւ, յետոյ քեզ հարցուց և յայտնեց թէ՝ տիկին Մարիամայ ազգականն եմ, հոս չըլլալդ իմանալով քիչ մը առաջ մեկնեցաւ, խոստանալով որ երեկոյ կրկին գայ ․

—Ի՞նչ կերպարանք ունէր այդ սեւերես այցելուն ։

—Գրեթէ երեսուն տարեկան երկայնահասակ երիտասարդ մ'էր, աչքերը [illegible], գլուխը և դէմքը [illegible] ծածկուած և մեշլահի մէջ փաթթուած անանուն ճամբորդ մը ․

—Հոգիդ կըսիրես լաւ տեղեկութիւն մը տուր հերիք է, սիրտս դատնաւ ։

—Ներեցէք տիկին մոռացայ ըսել որ, այդ ձեր ազգական այցելուն իր մէկ արարքով ձեզ աւելի բարկութիւն պիտի պատճառէ եթէ պատմեմ ։

—Խաչը կը հանես զիս , անգթօրէն կը չարչարես զիս , ըսէ անլեկութիւն տուր , տուր , թող աղի լեղի լինի, քացախ լինի տուր , ինչ որ լինի հոգ չէ , անցուր սա անհամբերութեանս ծարաւը :

—Տէ՛ր Աստուած , նախապասատ սպասաւի մը կը նմանիս այսօր արդէն ըսի քեզ , Համբուրգի հագուստով , ազգականի անունով այցելու մը նորէն ըսեմ , Համբուրգի հագուստով , ազգականի անունով այցելու մը :

—Ծերունին այնպէս կը կարծէր թէ՝ տիկին Մարիամ եկեղին վրայ արդէն լուր առած է , և ազգականի մը գալստեան առթիւ պղպջած ուրախութենէն կամ թերահաւատութենէն այս հարցափորձը կընէ , անոր համար ինքն ալ գիտմամբ անտարբեր կամ կատակաձև պատասխաններ կու տար , մանաւանդ ըսածներէն աւելի բան մ'ալ չէր գիտեր :

—Կրակ թափէ այդպէս ազգականին գլխուն , որ ծնած չ է , որ անանուն է , որ մարմնով Յիսուս ու գործով Յուդայ է , կայծակներ այն գանտանին գլխուն , որ չ'գիտեր թէ դուռը որու կը բանայ , որ չ'գիտեր թէ զով կը հիւրընկալէ , զով կընդունի , շիտակն ըսէք Յովսէփ եթէ ոչ ձեզ կամբաստանեմ :

—Ներեցէք տիկին , գահըժիս կամարէն ասդին , սենեկիս գունէն ներս , իմ անունովս այցելու ընդունելու ազատ եմ , և կարծեմ մեր ընկերակցութեան սիրոյն համար քու անունդ եկող ազգական մը ընդունելուս համար գոհունակութեան արժանիեմ , եթէ ասոր մէջ յանցանք մը կը տեսնես ամբաստանէ , միայն սա կայ որ . . . ;

—Հը՛ ինչ կայ ըսէ :

—Սա կայ որ , եթէ եկողը խաբեբայ մ'էր , առանց քեզ սպասելու Սրբուհիին անոր ներկայացուիլը ինքը յանցանք մ'էր , վասն զի տգէտ կինս այցելուին խնդրանաց վրայ , Սրբուհին իմ անունովս հոս կանչեց , և նա ներս մտածին պէս , անծանօթը հեծկլտանօք չորս տարիէն ի վեր զձեզ չեմ տեսեր ըսելով դիմեց դէպ ի Սրբուհին և զայն . . . :

—Է և զայն ի՞նչ :

—Ես ի՞նչ գիտեմ ի՞նչ :

—Չար սատանայ , զաղանիք պահելու ժամանակը չէ , ըսէ ի՞նչ եղաւ :

—Քանի որ եղածը չես գուշակեր կըսեմ :

—Համբուրեց :

—Այո՛, այո :

—Վա՜յ , գլխուս , ուրեմն ճիշդ է , ճիշդ այն անիծեալն է որ տեսայ , և ձեր ըրածը Յովսէփ աղա ձեր ըրած անզգուշութիւններն ալ պարզապէս յանցանքներ են , բայց եղածն եղած է , այս յանցանքները լռութեամբ և յետ այսօրիկ զգուշութեամբ կը քաւուին , ուրեմն լռեցէք և զգուշացէք—ըսելով յառաջացաւ դէպ ի գաւիթը և Սրբուհիին ձայն տալով մտաւ խոհանոցը և Յովսէփ սպասն ևս խոհուն և շուարուն անցաւ իւր սենեակը :

Տիկին Մարիամ այս պահուս յոգնած վշտացած և բարկացած էր , և համբերատարութեան բուռն ճիգերով իւր բարկութեան բոցը շիջուցանել կուզէր , նման այն բոցալեզ վառարանին որ թանձրացած ծուխերու տակ ծածկուելով հեաղհեւէ մարելու կըստիպուի :

Անծանօթի ծանուցեալ դէպքէն վերջ , Սրբուհի վերնայարկը փութալով առանձին տեղ մը փնտռած էր , և սնդտարանէն ի զատ թափուր տեղ մը չ'գտնելով հոն գացած և իւր դրասեղանին առջև նստած էր , և այս տարադէպ այցելութեան մասին խորհուրդներու մէջ ընկղմած լինելով , նորա ճակատի քրտունքը և աչքերուն մէջ փայլող արցունքը իւր սրտի տագնապը ցոյց կու տար :

Երբ առաջին անգամ ձեռքը գրպանին տարաւ թաշկինակը հանելու թաշկինակին հետ ուրիշ բան մը գտաւ գրպանին մէջ , այն էր նամակ մ'իւր հասցէով , Սրբուհի զարմացած իւր աչքերը այնքան խոշոր բացաւ , որ դուրս գլորելու պատրաստուող արտասուաց կայլակներ սոխալեցան պահ մը նորա արտե-

սանանց տակ պահուըտի : Երկար ատեն ապշութեամբ դիտեց այս նամակին, որ յանկարծ և գրեթէ հրաշիւք կըծնէր իր դըրպանէն . նախ վարանումով և ապա բռնազբօսիկ ճիգով մը պահարանը բացաւ, որուն մէջ գտաւ քառածալ թուղթ մը և լուսանկար մը՝ զոր ճանչեց, ինչպէս նաև նամակի ստորագրութիւնը :

Նամակի պարունակութիւնն էր հետևեալը :

«Նազելիս, մի՛ քամահրեր զիս, այլ կարեկցիր ինձ, վասն զի պէտք է հաւատաս թէ՝ քու սիրոյդ շղթայակապ գերին եմ. քու ազնիւ սրտիդ մեղմութիւնը այս խիստ շղթան կրնայ խորտակել, այս վստահութեամբ ձեռքդ խնդրելու միջոցներ ձեռք առած եմ, ներէ ինձ որ ազգականի մ՚անուան տակ պահ մը զձեզ նեղեցի, քանի մ՚ամսուան համար այս քաղաքէն բացակայ մնալու հարկադրեալ լինելով : Ես կ՚երթամ, բայց սրտիս հետ լուսանկարս կըմնայ քովդ. ամէն մէկ նայելուդ իմ կողմէս քեզ թախանձանքներ ընելու համար . Գիտցէք թէ իւրաքանչիւր ոք վախճանի մը համար կապրի, այսինքն դժոխք և արքայութիւն, եթէ յաջող երկտող մը կամ լուր մը ստանամ երջանիկ եմ, և ձեզ երջանկացնելու պիտի աշխատիմ, եթէ ոչ մինչև դժոխք պիտի հալածեմ և կամ պիտի հալածուիմ ձեզ համար :

Մնաք բարեաւ . . . .

Սրբուհիի ապշութիւնը յիմարութեան մօտեցաւ այս յիմար խօսքերուն նկատմամբ, իր սիրտը այս մասին պատասխան մը չունէր տակաւին և կամքը արդէն իր քով չէր, նամակ և պատկեր ձեռքին մէջ մնացին, պատռել կուզէր կըմեղքնար, մէկդի նետել կուզէր կըվախնար, պահել կուզէր կըզգուշանար : Երկար ատեն այս վարանման մէջ մնաց, և ապա նամակը ծալլեց և պատկերն անոր մէջ զետեղելով գրպանը դրաւ, բայց խնդիրը իր մեծ մօր յայտնելու կամ չյայտնելու մասին չըկրցաւ որոշում մը տալ :

Այս անմեղ աղջիկը ինքզինք մեղաւոր կըսեպէր, անզգուշա-

բար դռնապանի սենեակը գնացած ըլլալուն համար, և այս առթիւ պահ մը կուզէր պահել այն անցքը և այն թղթերը իր մեծ մօրմէն, և սակայն անոր դէմ մինչև ցարդ գաղտնիք մը չունենալով ծանր կըթուէր իրեն անկէ ծածկել իրողութիւն մը, որ իր կենաց հետ կարևոր յարաբերութիւն ունէր :

Սրբուհի կըսէր ինքնիրեն, անշուշտ անծանօթին գալը դռնապանը պիտի ըսէ մեծ մօրս, բայց դրպանիս պարունակածէն նա անտեղեակ է, և ոչ ոք գիտէ, առայժմ կըպահեմ զանոնք և յարմար առթիւ մը կըյայտնեմ իրեն, այնպէս որ ծանր ազդեցութիւն մը չունենայ անոր վրայ .

Սրբուհի այս որոշման մէջ էր, որ տիկին Մարիամ դէպ ի խոհանոց դիմելով զայն կանչեց :

Սրբուհի ճանչելով զինք կանչող ձայնը, յառաջացած էր դէպ ի հոն ուր կըկանչուէր .

Տիկին Մարիամ իր սովորութեան համեմատ խոհանոցի դըրան մէջ նստած էր, և երբ Սրբուհի մօտեցաւ իրեն նա իր տեղէն ելլելով գնաց խոհանոցի մէկ անկիւն և Սրբուհի հետևեցաւ անոր :

Նստեցան քովէ քով, բայց լռիկ. մին հարցման մը կըսպասէր, միւսն տեղեկութեան, անշուշտ այս երկու էակներու մէջ այս ակնկալութիւններն աւելորդ էր, եթէ մէկին քով բարկութիւն՝ միւսին քով երկիւղ չ՚լինէր այս պահուս :

Սրբուհի տակաւին կըլռէր, վասն զի երկիւղը համբերութիւն կըբերէ իսկ, տիկին Մարիամ լռութիւնը խզեց, վասն զի սրտմտութիւնը լռութեան քիչ կըդիմանայ, և հարցուց—աղջիկս, կըխնդրեմ ըսէ իմ բացակայութեանս ո՞վ եկաւ հոս և ի՞նչ պատահեցաւ շիտակն ըսէ :

—Մայր իմ կըկասկածի՞ս իմ վրայ, ի՞նչ պատճառ ունիմ շիտակը չըսելու .

—Աղջիկս, վստահ եմ քու վրադ. բայց շուտ բառին տեղ շիտակ ըսելու սխալմունքն ունեցայ, և ահա կըկրկնեմ շուտ ըսէ :

Սրբուհի մի առ մի պատմեց անծանօթի այցելութեան կերպը

և մեկնիլը , և տեսնելով այս առթիւ մայրը երթալով կըսկսի և կըսպասէր , իւր որոշման համաձայն իւր գրպանի մէջ ունեցածներու վրայ լռութիւն պահեց , բայց այս լռութիւնը շատ անտանելի եղաւ Սրբուհիին համար , վասն զի իւր գրպանին մէջ թաղուած ու պահուած այդ նամակն ու պատկերը իրեն այնպէս կը թուէր թէ՝ անտեսանելի աչք մը կը դիտէ և կը տեսնէ , այն յայտնութիւնները որ պահ մը չէր ուզեր ընել իւր մեծ մօրը իւր սիրտը կը բաղխէր և կարծես ելլել փախչիլ կ'ուզէր , շրթունքները դողդոջութեամբ կը բանար որ չ'սասանի , աչքերը խոնարհ կը պահէր որ անոնցմով չմատնուի , դէմքը պահել կ'ուզէր , որ սրտի գաղտնիքը իւր երեսին վրայ չ'կարդացուի . վերջապէս իւր ամէն շարժման մէջ անյարմարութիւն մը կը զգար , իւր թաքուն պահել ուզած ընչին խնդրոյն համար:

Այն բաներ որ սեղմում չեն վերցներ և կը պայթին , այս կարգէն էր նաև Սրբուհիի անկեղծ սիրտ որ չ'կրցաւ դիմանալ այս փորձ և թեթեւ գաղտնեաց ճնշման, և վերջապէս իւր պատմութեան յաւելուածն ալ ընելով նամակ և պատկեր երեւան հանեց:

Տիկին Մարիամայ զայրոյթն աւելցաւ և արագ շարժումով մը ընդունեց նամակն ու պատկերը, զորս կարդալ և դիտելէն վերջ ըսաւ — Այն երես շատ լաւ ճանչցերէի դէքըլեւ պաշտպանելու թիւնս ալ դժբաղդաբար սխալ չէր , բայց այսչափ յանդգնութիւն , այսչափ լրբութիւն զիս կը զարմացնէ և այսպէս չար խարհուրդներով զիս անհանգիստ կընէ , սակայն տկարին պաշտպանը Աստուած է , և ես իմ աւանդս պահպանելէ չ'պիտի դադրիմ մինչ ցվերջին շունչս ․

Տիկին Մարիամայ այս խօսքերը զայրութով ըսաւ , բայց զուարթ կերպով մը վերջացուց , և անզուսպ ուրախութեան մը յայտարար եղող ժպիտ մը իւր շրթերուն թեթեւ ծաւալ մը տուաւ , յորմէ յետոյ յարեց իրաւի փառք Աստուծոյ որ իմ անմեղ աւանդս իմ նախատակս հարուածող ընթացք մը չունի , ինչպէս որ իւր գործերը կը հաստատեն , և այս կերպով յաղթութիւնը կրնայ իմ կողմս լինիլ , եթէ Սրբուհին այս խնդրոյն

սիրտ առած լինէր , այս խորհրդութիւնները ճշգութեամբ ինձ պատմելէ պիտի զգուշանար :

Սրբուհին տակաւին նախընթաց պարբերութեան մէջ յիշուած աւանդ բառին վրայ կը խորհէր , տիկին Մարիամ տեղէն ելնելով գնաց իրեն վերաբերեալ արկղ մը բացաւ ուրկէ լուսանկար մը հանելով բերաւ :

— Ահա — ըսաւ — Սրբուհի այս երկու նկարները բաղդատէ իրարու հետ տեսնենք ո՞րը գեղեցիկ և ո՞րը հանճարաւոր կը գտնես ։

— Կը յուսա՞մ որ ուղիղ բաղդատութիւն մը կրնամ ընել :

— Յուսալէն աւելի կը հաւատամ թէ լաւ դատողութիւն մը պիտի ընէք ։

— Դիւրին աշխատանք — ըսաւ Սրբուհի և երկու պատկերները իրարու քով բռնելով իւր աչքերը սեւեռեց անոնց վրայ :

— Տիկին Մարիամ ուրախութեամբ կը դիտէր որ Սրբուհիի աչքերը մագնիսի մը պէս աւելի երկրորդ պատկերին կը յարէր և այսպէս գրեթէ հինգ րոպէի չափ դիտելէն վերջ պատասխանեց Սրբուհի :

— Մայր իմ — ըսաւ — թէև այս երկրորդ պատկերին տէրը չեմ ճանչեր, բայց շնորհալի պատանիի մը կը նմանի և հասակի ու դէմքի վայելչութիւնը միւսէն շատ գերազանց է , թերեւս ատոր տէրը ձեր ծանօթներէն մէկն է որոյ նկարը քով պահելու պէտք ունեցեր ես , ուստի թէոր կը հաճիք ինձ ևս ծանօթացնելու շնորհ ըրէք :

Տիկին Մարիամայ , ուրախութիւնը կրկնապատկեցաւ և բացարձակ խնդութեամբ մը պատասխանեց ըսելով — այդ պատկերին տիրոջ անունը մեր կարդացած յիշատակարանին մէջ պիտի տեսնես քիչ օրէն և այն ատեն զայն պիտի ճանչցնեմ քեզի ։

Սրբուհի այլեւս չ'կրցաւ իմանալ , թէ իւր մեծ մօր բնաւորութենէն տեղեակ էր , Մարիամ պատկերները առնելով մի և նոյն արկղ մէջ դրաւ և սկսաւ կերակուրի պատրաստութեամբ զբաղիլ , և Սրբուհի իւր նստած տեղը մնաց ժամանակ հիւսելու սկսելով :

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Զ.

Կը ցաւիմ որ յիշատակարանս ուրախառիթ դիպուածներով և նկարագրութիւններով չկրցի շարունակել։

Արդէն երկար ատենէ ի վեր գրելու պատեհութիւն չունեցայ և այժմ կը պարտաւորիմ, տխուր յիշատակներ, վատ մեքենայութիւններ և սրտի աւերումներ գրի առնուլ։

Ժամանակը շղթայ մ'է, որ երբեմն ոսկիով, և երբեմն անարգ երկաթով կը շինուի, գետ մ'է, որ մերթ արիւնոտ, մերթ աւազոտ և մերթ վճիտ կը հոսի։

Կեանքն ալ ժամանակին պէս եղանակներ ունի, երբեմն գարնան ամէն զուարթութիւններով կը բեռնաւորի, և երբեմն ձմեռան պէս կը մերկանայ իր բոլոր պերճութիւններէն։

Դարեր, օրեր, ժամեր և րոպէներ շոգեկառքի մը շարքով և նոյն արագութեամբ կանցնին երջանիկներու աչքին առջևէն, իսկ թշուառներու և տառապեալներու համար կրիայէն աւելի համրաքայլ են։

Օրերը կը ծանրանան վրաս, և կը տառապիմ. այս չնչին յիշատակարս որ քաղցր յիշատակներով կուզէի ոսկեզօծել, ահաւասիկ սև ու մթին արկածներով մրոտելու կը դատապարտուիմ։

Ալ չեմ յիշեր այն հոգեպարար զբօսանքները և այն զբօսատեղիները, այսինքն Ս. Դաստաւակի ընդարձակ դաշտը, Աբգար Թագաւորի քարայրին շուրջ գտնուող սարահարթերը, ուր հարիւրաւոր աղջիկներ թև թևէ բռնած, սար ու ձոր ծիլ ու ծաղիկ ոտնակոխ կընէինք և երբեմն ըղձալի հանդիպումներով կը կարմրէինք։

Ալ չեմ յիշեր անցեալին մէջ ինձ վերաբերող այն հաճոյական անցքերը, որ մտադիր էի միւս օրագրութենէս քաղելով զուարթ գոյներով հոս նկարագրելու։

Այլևս խաւարի մէջ եղող սիրտս, անցեալ օրերու պայծառութիւնը երևակայելով չկրնար գոհ լինիլ, և նոր ու լուսաւոր առաւօտ մը կը փնտռէ, քաւարանի մէջ ազատութիւն սպասող մեղապարտի մը պէս։

Գրիչս առաջ չերթար չարախօսութիւններ ընելու, բայց ըստ որում կենացս վրայ ազդեցութիւն ունեցող արկածները այս տետրիս մէջ գրելու սովոր եմ, կը պարտաւորիմ հոս բացատրութիւններ տալու իմ այժմեան տառապանացս վրայ։

Վաճառական մը որ հօրեղբօրս մեծախօսութիւնները արդէն կ'ատէ և առևտրական այլևայլ խնդիրներէ առաջ եկած թշնամանքներ ունի իր մէջ, այնպէս կը պատահի որ հօրեղբօրս կողմէն իր հրամանին վճարելի փոխանակագիր մը կանցնի յիշեալ վաճառականին ձեռք. որ փոխանակագրի պայմանաց համաձայն կ'առաջարկէ վճարել յանձնառարեալ գումարը, հայրս որ այս միջոցներ ի Բերիա կը գտնուի, հօրեղբայրս իր քով եղած պատրաստի դրամը ոչ սակողական ապրանքներու տալով, նոյն փոխանակագիրը ազատելու անկարող կը գտնուի, թէև կանխաընդունելի գրելէն վերջ խիստ կերպով մը քանի մը օր եւս միջոց տրուիլ կը պահանջէ. սակայն վաճառականը իր թշնամանքը դուրս տալու նպատակ ունենալով, հնար եղածին չափ կը պնդէ և կը նեղէ, հետևապէս միոյն մեծախօսութիւնը և միւսին չարամտութիւնը այնքան գժտութեան առիթ կուտայ որ հօրեղբայրս չկրնալով ինքզինք զսպել կ'սկսի յիշեալի անձնական և ընտանեկան պատւոյն դէմ նախատինքներ ընել, և ասով ալ գոհ չլինելով կուգայ առն կնոջ զարդերը կառնէ և զանոնք գրաւատուէջ մը առնել տալով փոխառութիւն մը կընէ և տանելով վաճառականին (հեռու մարդկութենէ) առ կըսէ ուզած դրամիդ չափ հա՛չ։

Վաճառականը այս նախատինքներէն զգածուելով կը պատրաստուի պատժական ատեանին դիմել և օրինաց խստութեան յանձնել նախատողը, սակայն քանի մը դրացիք միջամտելով, զայն ետ կը կեցնեն իր նպատակէն։

Յայտնի բան է լեցուած հրացէն մը վերջապէս պարպուելու ժամանակ մը ունի, և այս քննախնդիր անձը իր վրէժխնդրութիւնը աւելի վտանգաւոր, աւելի քստմնելի միջոցներով առաջ վարելու կըզգենուի ։

Ես այս անձնական յիշատակարանիս մէջ գրելու անգամ կը պատկառիմ և կըզարմանամ թէ՝ ինչպէս ուրիշներ իրենց բերանով անլուր չարախօսութիւններ անտեղի զրպարտութիւններ կըսփռեն ասդին անդին առանց խղճահարութեան ։

Դժբաղդաբար այդ վրէժխնդրութեան զէնքը իմ պատույս դէմ կուղղուի, որո՛յ հուրն ու բոցը սիրտս և ըղեղս կայրէ, մուխն աչքս կըմթագնէ և մուրը անարատ ճակատս կարատաւորէ ։

Այժմ ես միևնոյն Աղաւնին չեմ և ոչ իսկ ազատ կամ անմեղ ագռաւ մը, այլ կենդանի դաշ մը և անթաղ մեռեալ մը ։

Ա՜յ գիտեմ, ես իբրև թէ ես . . . . ան կըմեռնիմ, բայց վերջապէս կըզգրեմ, և ահա այս է, իբրև թէ իմ պատիւս մեր ախոռապան Մրճօյէն բռնաբարուած է, և իբրև թէ յիշեալ անբանը այս առթիւ վռնտուած է մեր տունէն ։

Առանձնութեանս մէջ որ Աստուծմէ ի զատ հսկող մը չունիմ յանուն Նորա ամենազօրութեան կերդնում և գրովս կըհաստատեմ անմեղութիւնս, այսպէս ալ կըվկայեմ և կըհաստատեմ այն ազնիւ մարդուն անմեղութիւնը ։

Բայց զրպարտութիւնները անպատճառ ձախորդ հիմ մը կունենան. վասն զի վատազգին մէկը որ յիշեալ վաճառականի թելադրութեամբ մեր այդ խենդուկին հետ բարեկամութեան կըսկսի, այնպէս մը կըթունաւորէ զայն որ նա կըպարտաւորի վռնտել զայն մեր տունէն ։

Այս միջոցները այդ կաշառեալ վատազգին որ . . . անուն ունի, կ'սկսի իմ Մրճօյի վրայով խօսքեր ցրուել և երբ նա մեր տունէն կըվռնտուի և ուրիշ նեցուկ մը չունենալով իր բարեկամին կըդիմէ, այս կերպ բարեկամի պատեհութիւն կունենայ զայն իրեն նմանող անձանց խմբակներու մէջ մտցնելով գինովցնել և իր ուզած լեզուով անոր բաներ խօսել տալ, զոր-

օրինակ երբ մէկը հարցնէ թէ՝ — Մրճօ ինչո՞ւ վռնտեցին քեզ — նա պատասխանել կուտայ թէ՝ — ըսի իրենց աղջկան հետ տեսան անոր համար վռնտեցին ։

Միայն քանի մը տեղ այսպէս ձեւերու տակ յիշեալ խենդուկին այս յայտարարութիւնները ընել տալէն վերջ, քանի մը ղուրուշ ծախքով զայն ճամբու կըդնեն, որպէսզի նուրբ իրական քննութիւնները իրենց կեղծ յերիւրանքները և ստութիւնները երևան չհանէ և միւս կողմէն պատճառ ունենան ըսելու թէ՝ Մրճօն պատիժէն վախնալով խոյս տուաւ ։

Կըսեն թէ՝ զրպարտողը գոնէ հարիւրին տասը կըշահի, և դժբաղդաբար ասոնք հարիւրին գրեթէ յիսուն շահեցան. շատեր եթէ խօսուածին վրայ համոզում չունենան՝ գոնէ փափաք կունենան իբրև զուարճալիք խօսելու կամ լսելու. վասն զի ոմանց մէջ վիշտ, ոմանց մէջ նախանձ և ոմանց մէջ հինցած նախատինքներ կան, որոց ամէնքն ալ իմ դժբաղդ հօրեղբօր սէգ վարմունքներէն և կծու լեզուէն առաջ եկած են ։

Բայց ի՞նչ կըլսեմ ։

Ա՛խ Աստուած իմ, ինչո՞ւ ողջ կըմնամ ։

Անձամբ խաղեր և տաղեր որոց մէջ անունս կարտասանուի և զորս կերգեն փողոցին անցնող մանր տղայք ։

Թէև անմեղութիւնս ինծ մխիթարանք մ'է, թէև ողջամիտ և բարեսիրտներու աչաց և դատողութեան առջև անարատ եմ ինչպէս որ Աստուծոյ համար ալ, բայց ինչ օգուտ որ անմեղութիւնը հարուածեալ է, անարատութիւնս անտեղի բիծերով արատաւորեալ է և ալ ես չեմ գիտեր ի՛նչ պարագաներով կըրնամ արդարանալ, ո՞ւր է արդեօք պրծապատկեալ սաղանը և կամ Յիսուսի կենդանի հրամանները, գիտեմ մեր օրերը զուրկ են հրաշալիքներէն և ի հարկէ ասոնք չեղած տեղ միայն գերեզմանը կրնայ զիս և իմ վատահամբաւութիւնս ամփոփել իր մէջ ուր գոնէ ականջս կըդադրի իմ աղմնթաթու անունս լսելէ ։

Եթէ իմ սիրեցեալ Հրաչեայս ինծ դէմ վստահ ոգին չունի և եթէ նորա պարագայք զայթակղութենէ երկնչելով զիս մեր-

ժելու խորհուրդ ունենան, արդարեւ իմ քաւարանս շիրիմը պիտի ըլլի . իսկ եթէ երկինք իմ անմեղութիւնս պաշտպանէ , անոնց սրտին և դատողութեան առջև , թերևս ժամանակը զիս կը սփոփէ , և անոնց կողմէ տեսնուած ներողամտութիւն և յարգանքներ ինծի համբերատար ոգի մը կընծայեն , մանաւանդ որ ռամիկ հասարակութեան գաղափարներն ալ այդ միջոցաւ քիչ շատ ուղղութիւն կը գտնեն ։

Ա՛հ անտանելի է ներկայ ցաւս և չեմ կրնար տոկալ . եթէ ապագային վերաբերող այս երազներս իրականութիւն չ՚գտնեն , տասնչորս տարեկան ծաղիկ հասակս դրեթէ տասնչորս դարերու ծանրութեամբ կիյնայ վրաս և զիս կորստեան յանդունդը գլորել կուզէ , և սակայն յուսոյ թել մը ունիմ տակաւին ձեռքիս մէջ և կեանքս այն թելէն անկախ կը մնայ , պահ մը հանդարտ խղճիս թելն ալ կը միանայ այս յուսոյ թելին հետ և կապահովցնէ կացութիւնս երբ առանձին եմ , բայց երբ աչք մը (թէ օտար ըլլի թէ ընտանի) աչքիս հանդիպի , կը կարծեմ թէ կարծեցեալ յանցանացս իրական վճիռը կը փայլի հոն և ես այս պահուս կրակ կը դառնամ և կը փոշիանամ ։

Կը հասկնամ որ մայրս առանձին կարտասուէ , հօրաքոյս կը մասնակցի անոր , բայց զարմանալի հօրեղբայրս փոխանակ կարեկցելու աւելի անգթօրէն կը վարուի ինծի դէմ, և բարկացած ատեն «այս անիծեալ աղջկան երեսէն մեր տուն այս նախատանաց տակ մնաց կ՚ըսէ և կը յարէ» եթէ այս աղջիկ մեր սատաւոյ աւարտումն պիտի ըլլար , երանի այս ալ չըլլար և կը յաւելու «հազար անգամ ձեզի ըսած էի որ այս անպիտանը տիկնոջ մը պէս մի զարդարէք ։»

Այս տղէտ խօսքերը հատու սրէ մ՚աւելի աղիքներս կը կրծեն այն սեւն ու մուրը որ իմ կրակոտ բնութեան բոցէն գոյացեր է մեր վրայ, ընդհակառակն ինք մեղմով մնացեալ կը կարծէ ինքզինք . անշուշտ գիտէ իրեն դէմ եղած փոխարինութիւնը և չ՚կրնար խոստովանիլ , և թերևս այնքան չզգեր իրեն, վասն զի իրենը չեմ, սակայն հօրեղբայր մը որ միշտ հօր մը

հանգամանքն ունի չէ կարող իւր եղբօր զաւկին դէմ անկարեկից մնալ, եթէ այսպէս բացառիկ բնութիւն մը չունենայ, բացառիկէն աւելի եսական բնութիւն մը ըսենք , վասն զի եսականութիւն ուրացում ըսել է , որ իւր անձէն ի զատ ուրիշի մը կարևորութիւն չ՚կրնար տալ ։

Այսպէս հօրեղբօրս վրայ դիզուած քինու և վրէժխնդրութեան ամպերը , որք յանկարծակի նախատինքներով սկսան գոռալ անոնց որոտումը միայն իմ անուանս մէջ արձագանք գտաւ և շանթահար կեդրոնը միայն իմ սիրտս եղաւ , որու շուրջ գտնուողները ալ կայրին ըստ ազդեցութեան ։

Այս պատմածներս որ խնդրոյն ցոյց տուած ենթադրութիւններէն աւելի հաւատարիմ աղբիւրներէ քաղուած տեղեկութիւններ են , անձիս դէմ գործուած մեծ ոճիր մը կը պարզեն , որոյ հեղինակները անպատիժ և անծանօթ կը մնան ։ Աւա՜ղ կան այնպիսի ոճիրներ որ կրնան մարդոց արդարութենէն վրիպիլ , բայց երբ ժամանակը գայ Աստուծոյ արդարութենէն երբեք չեն վրիպիր, և ես ինքզինքս նորա ամենազօրութեանը կը յանձնեմ , նա ամենագէտ է և կը ճանչնայ իմ անմեղութեանս հետ բուն յանցաւորն և մեղաւորները ։

Բայց նա , միւս այսինքն . . . ի՞նչ կը խորհի արդեօք իմ վրայ այս ժխորներու ձայներէն աւելի զօրաւոր ձայն մը կա՛յ արդեօք անոր ներսիդին . կը ցաւի ինծի դէմ թէ կը սրտմտի . ա՛հ անոր զգացմանց վճիռն ծանուցանող բառ մը տառ մը կամ նշոյլ մը բաւական է զիս մահացնելու կամ կենդանացնելու ։ Թէև այս աղարտեալ անուանս արժանի չեմ անոր , բայց սիրոյս և անձիս անարատութիւնը հաստատելու համար կաղօթեմ որ մեռեալ անուանս կենդանութիւն և թաղուած համբաւոյս յարութիւն տրուի ։

Դժուար է երկու կերպով մեռնիլը , նորատի եմ և ապրիլ կուզեմ, և եթէ ապրիմ ապագայ օրերուս մէջ, այս բարոյական մահը ծանր կը թուի ինծի , եթէ աշխարհի հրաժեշտ տամ, եթէ նշանաւորան իսկ լինիմ թէև ինքզինքս կերպով մը ազատած կը-

լինիմ, բայց կախէ մը խոյս տալուն պէս ունեցածներս տալիք պիտի տամ այն է պատիւս :

Տասն օր կայ որ այս փոթորիկն սկսած է և իմ ապաշաւ կեանքս ուր որ կըվերաբերի, անոնց կողմէն ձայն մը՝ հարցում մը և դիտողութիւն մը բնաւ լսուած չէ, որովհետեւ կըզգուշանան զիս կրկին մահացնելէ, որովհետեւ այս ալէկոծութեանց դադա-րումին կըսպասեն իրենց ընելիքները որոշելու համար, թէ չէ Յովնանու պէս զիս յուսահատութեան ծովը նետելով իրենք ի-րենց ճամբան պիտի շարունակեն :

Ա՜հ Հրաչեայս այդ անգթութիւնը մի ունենար, այս աղա-չանքս թէև քու ականջիդ չհասնիր, բայց սրտիս հառաչանք-ները կըբռնադատեն զիս գրելու, Աստուծմէ ի զատ միջնորդ մը չկայ իմ զգացումներս քեզ հաղորդող, եթէ կամի նա թող յայտնէ քեզ զի այս գեղերանքներս միայն թղթիս կրնամ ա-ւանդել :

Խեղճ հայրս, լեռներ ու լանջեր, ծարեր ու ձորեր ոտքի տակ կառնէ և օտարութեան դառնութիւնները կըկրէ ի սէր մեր եր-ջանկութեան, բայց ի՞նչ հակասութիւն, զի ահաւասիկ ամենա-թշուառ ընտանիք մը կունենայ հակառակ իր փափագանաց : Արդեօք օտարութեան մէջ այս առեղծուածը ի՞նչ գոյներով պիտի նկարագրեն իրեն, ի՞նչ ցաւերով պիտի հանդիպի նա, քանի՞ցս զիս պիտի անիծէ, բայց երբ էրէկուան նամակը իր ձեռքը հասնի, եթէ Սաւուղի պէս իր զաւակն սպաննելու հար-կին մէջ իսկ գտնուի, պիտի դառնայ իր նպատակէն և պիտի համոզուի իմ անմեղութեանս վրայ :

Ա՜հ իմ ամենասիրելի հայրս, ենթադրենք կամ հաւատ ու-նենանք որ կըներես, սակայն ինչպէ՞ս համոզուիմ որ օտար երկրի մէջ հոգիդ դառն հոգերու տակ չ՚պիտի թողուս, բայց եթէ իմ դժբաղդութիւնս հօրս դառն կսկիծներ տայ և զայն հիւանդացնէ, ո՞ւր պիտի մնամ ես, ա՜հ երկինք դու ով գթու-թեան աթոռ, ով վշտահարներու ապաւէնը գթա՛ և պաշտ-պանէ զայն և անով մեզ :

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՑՐՑԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Է.

Թշնամի մը ընկճելու համար, հարուածներու կրկնութիւն, և յաջողութեան վերջակէտին հասնելու համար ձախորդու-թեանց յաջորդականութիւն պէտք է :

Կարծես թէ՝ այսքան չարախօսութիւնք բաւական չեղան, անյագ վրէժխնդրութեան մը յագուրդ տալու · վրիժառու մը կրնայ զէնընկեց լինիլ երբ իր հակառակորդը պարտութեան դէմքով ու լեզուով երեւնայ, բայց երբ հարուածեալ մը նոյն իսկ հարուածն ընդունելու ատեն պատճառ և գրգիռ տայ հար-ուածողին, նա անշուշտ քարէն աւելի ամուր և երկաթէն աւելի խիստ սրտով մը կըգործէ :

Հօրեղբայրս որ տասն աւուր պայմանաժամով, իւր կնոջ զարդերը գրաւ տալով դրամ առած, և իւր ծանուցեալ թշնա-մոյն վճարած էր · այժմ պայմանաժամը լրանալով, սեղանաւո-րը դրամը կուզէ և կըսպառնայ գրաւը ի վաճառ հանելու. մեր թշնամի վաճառականը կըլսէ և կամ ի սկզբանէ հետամտելով այս ձախորդ հետեւութիւնը միջոց ձեռք կառնու համոզել զսե-ղանաւորը, որպէս զի ստիպէ հօրեղբայրս կամ վճարելու և կամ Անանիա աղան երաշխաւոր տալով գրաւն ազատելու :

Այս նենգամիտ և թշնամի վաճառականը, Անանիա աղայի երաշխաւորութենէ զգուշանալը արդէն գիտնալով գիտմամբ այս խորհուրդը կուտայ սեղանաւորին, և նա հետեւելով նորա խորհրդեան միենոյն ընթացքը կըբռնէ :

Ըստ ոմանց կանացի զարդերն ալ, էրիկ մարդկանց վարկին հետ առնչութիւն ունին, զորօրինակ կին մը այսօր ութ կտոր ակեղէն զարդերով հարսանեաց մը մէջ տեսնուեցաւ, եթէ վաղը միենոյն կինը ուրիշ տեղ մը իր արդէն կրած զարդերէն

պակաս մաս մը ունենայ իւր վրայ , կանանց մէջ գիտողութիւնները կըսկսին և հետզհետէ այս գիտողութիւնք և ենթադրութիւնք կըհասնին առևտրական յարկերու տակ , ուր երևան կուգայ նոյն կնոջ երկան նիւթական վիճակի անձկութեան կասկածները ։

Այս տեսակ կասկածները փառամոլներուն աւելի կըներգործեն և խեղճ Հօրեղբայրս նմանօրինակ ձախորդութիւններէ շատ կըզգուշանար և զգուշանալէն աւելի կըվախնայ , վասն զի կնոջ ամբողջ զարդերը գրաւ դրուած են և ոչ թէ քանի մը կտորը , հետևաբար նորա դժբաղդ կինը (որ մօրաքոյր կանուանեմ, կամ տան մէջ պիտի բանտարկուի մարդու չերևնալու համար, և կամ եթէ դուրս ելնէ այլևայլ ենթադրութեանց պիտի ենթարկուի ։

Հօրեղբայրս սեղանաւորի պահանջման վրայ , ինքնիրէն կըխորհի և կըվճռէ, Անանիա աղան երաշխաւոր տալ , վստահ լինելով՝ որ նա բնաւ չ'պիտի մերժէ իւր առաջարկը ։ Այս համոզմամբ կըդիմէ անոր և առանց զարդերու խնդիր ընելու կըսէ —այս ինչ տեղ հարիւր ոսկիի մուրհակ մը պիտի տամ և դու ինձ պիտի երաշխաւորես ։

Անանիա կանխաւ ներողութիւն խնդրելով կըմերժէ առաջարկեալ երաշխաւորութիւնը ըսելով թէ՝—երաշխաւորութիւնը իմ սկզբանցս հակառակ է , և երդում ունիմ այդ մասին , և կրնայ լինիլ որ առանց երաշխաւորելու ուրիշ կերպով քեզ օգնելու կարող լինիմ, արդէն ներկի գնէն ձեզ յիսուն ոսկի պարտք ունիմ, այդ գումարը թէեւ տակաւին երեք ամիս վճարօր ունի, ես յանձնառու կըլինիմ զայն երկու օր վերջը վճարել և անոր հետ ես յիսուն ոսկի ալ իբր փոխ կուտամ ձեզ, որոյմով կըյուսամ թէ այլևս պարտամուրհակի և երաշխաւորութեան խօսք և տեղի չ'մնար ։

Հօրեղբայրս այս մերժումէն վիրաւորուելով կըպատասխանէ թէ՝—այդ անվստահութիւնը՝ այդ երդումը ամէն մարդու համար՝ կամ գոնէ ինծի պէս մէկի մը համար չէ , ի՞նչ հարկ կայ ծուռ ու ձախ երդումներ ընելու , եթէ երդուած ըլլաս զիս սպանելու՝ պիտի սպաննես կամ ինքզինքդ ջրհորը ձգելու՝ պիտի ձգես ։

Քաւ լիցի՛ այդպէս անկարելի բաներու վրայ չեմ երդուիր և արդէն իմ զգուշութիւններս ինծի և քեզի , այսինքն անձիս և ընկերականութեան չ'վնասելու նպատակին վրայ հիմնեալ են— կըսէ Անանիա ։

—Ո՛չ—կըպատասխանէ հօրեղբայրս բարկացութեամբ—նպատակդ ինձ վնասել է , ես քու այսօրուան երաշխաւորութեանդ պէտք ունիմ և ոչ վաղուան դրամիդ . ուստի պէտք ունեցածս զլանալ և պէտք չունեցածս չ'խնայել անիկա սուտ բարեկամութիւն է ։

—Կըսխալէք—կըյարէ Անանիա—երաշխաւորութեան մը նպատակը վճարում մը ապահովել ըսել է , քանի որ երկու օրէն իմ կողմէս քեզ պէտք եղած գումարը վճարելու խոստումն կուտամ , կրնաք իմ բարեկամութիւնս գործնականապէս փորձել , բայց այս մասին ձեր վշտանալը կամ ձեր կամաց հետեւելու համար զիս հարկադրելը աղէկ բան մը չէ . վասն զի ամէն մարդ իւր սովորութիւններն ու օրէնքներն ունի իրեն համար , որոց իշխել ուզելը անոնց նպատակը հարուածել է , եթէ քեզ չերաշխաւորելս քեզ վնաս ունի , երաշխաւորելս ալ ինչ ինչ նկատմամբ ինձ վնասներ ունի՝ որ ես գիտեմ , ուրեմն կուզես որ քու շահուդ համար ես վնասեմ այն ալ ի զուր , քանի որ քու կարօտութեանդ չափը գիտեմ և կըխոստանամ զայն լնուլ , այլևս ի՞նչ հարկ կայ դժուարութեանց դիմելու ։

—Հասկցայ , շատ սուղի մի ծախեր , ես քու օգնութեանդ պէտք չունիմ—կըսէ հօրեղբայրս և ուրիշ նախատական ցայտերով կըդառնայ իւր տեղ և դրամատիրոջ երթալով կըյայտնէ թէ՝—ինձ աղէկ չ'թուիր այս կամ այն անձը երաշխաւորութեան հրաւիրել , հետևապէս ինձ քանիչորս ժամ միայն միջոց տուր դրամդ կըբերեմ ։

Դրամատէրը որքան որ ուրիշներէն համոզուելով այդ յամառութիւններն ըրած էր , բայց տեսնելով որ գործ մը կարգադրելու և կամ սուտ մը սխալ մը փորձելու համար քանիչորս ժամը շատ երկար միջոց մը չէ , կընդունի հօրեղբօրս խնդիրը և

նա իր սենեակը դառնալով թէ շահու համար իր դնած ապրանքները և թէ հօրս Բերիայէն ղրկածներէս մաս մը բան միջնորդներու միջոցաւ պակաս դնով ծախել կուտայ և նոյն օրը դրամատիրոջ պահանջքը վճարելով գրաւը կազատէ և երբ կ'սկսի քիչ մը ցաւ յայտնել այս փոքր գումարին համար իր դէմ ի գործ դրուած անվստահութեան , նա քաղցր խօսքերով սեղանաւորի մը առևտրական ճշտապահութեանց կարևորութեան վրայ խօսելով ներողութիւն կը խնդրէ ։

Եւ երբ հօրեղբայրս սեղանաւորի սենեկէն դուրս կելլէ, հոն գտնուող միջնորդ մը հօրեղբօրս հետեւելով կ'սկսի ցաւակցութիւն յայտնել այս փոքր գումարին համար առաջ եկած դժուարութեանց վրայ, և փաղաքուշ կերպերով խօսքին թելը իր ուզած կողմ քաշկռտելով՝ իբրև գաղտնիք այնպէս մը կը հասկցնէ հօրեղբօրս թէ՝—այս բոլոր հակասութեանց պատճառ տուողը Անանիա աղան է—և կը յաւելու ըսել թէ՝—դիտմամբ այսպէս կընէ նա, որպէս զի Աղաւնիի զարդեր ետ ուզելու պատճառներ ունենայ ։

Այս յայտնութեանց վրայ հօրեղբայրս աւելի կը բռնկի՝ հոս հոն և վերջապէս կեղծ յարգանքներով բարև առնող և միայն խօսքով բարեկամ երևցող մարդկանց քով նստելովը կ'սկսի խօսիլ և կըսէ ինչ որ իրմէն չհարցուիր , ասոր անոր փոքրոգութիւնը առաջ բերելով իր վեհանձնական կերպերուն վրայ կըպարծի , և հազիւ օրը երեկոյ ըլլալով տուն կուգայ և այս բոլոր անցած դարձածները կը պատմէ մեզ, իր ուզած ոճով, այսինքն մերթ բարկութեամբ և մերթ ինքնահաւան պերճութեամբ։

Քեռի մը ունիմ Յակոբ անուն որ քիչ անգամ մեզ այցելութեան գալուն համար , նորա անունն ալ տակաւին այս յիշատակս այցելած չէ , բայց որչափ որ այցելութիւնը քիչ, այնչափ ալ սէր և համակրանքը առատ և անմոռանալի է ։ Նա ինչպէս որ անցեալները , այսպէս ալ երէկ մայրս իրենց տուն կանչելով՝ բաւական տեղեկութիւններ առած էր և համբերութիւն ու խոհեմութիւն յանձնարարած էր մօրս ։

Ես թէ հօրեղբօրս միակողմանի պատմածներէն և թէ՝ մօրս ինձ հաղորդած տեղեկութիւններէն քաղուածոյ ընելով գրեցի վերոյիշեալները, և ստոյգ եմ թէ գրածներս ուղղութենէ հեռի չեն ։

Մայրս քեռիիս տունէն դառնալով ինձ պատուիրած էր վաղուէն սկսեալ քեռիիս տուն երթալ և քանի մը օր հոն մնալ, յայտնելով թէ՝ նա այդպէս կը փափագի , շիտակն ըսելով քեռւոյս այս փափագը գովելի երևցաւ ինձ ։ վասն զի ինչ ինչ նըկատմամբ ներկայ կացութիւնս պահպանութեան կարօտութիւն ունէր ։

Միևնոյն երեկոյ , այսինքն երէկ չէր միւս երեկոյ , հօրեղբայրս տուն դարձաւ ցասմնալից ։ և ինչ որ արդէն գրած եմ պատմեց և յայտնեց թէ՝ եթէ Անանիայի խնամութենէ բաժնուիլ ուզելը ստոյգ է , աղէկ է որ մենք անոնց զարդերն ու ընծաները իրենց ուզելէն առաջ ետ ղրկեմք , գոնէ կարգը եկած ատեն կրնայ ըսուիլ թէ՝ «մենք տղայի բարքն ու վարքը չհաւնելով անոնց ինչքերը ետ ղրկեցինք։»

Այս վերջաբանութեան մէն մի բառերը սայրասուր նետերու պէս իջաւ մեր սրտին , անմիջապէս մօրս աչքերը աղբիւր , իսկ մօրաքրոջս աչքերը լճակ դարձան , իմ դէմքս ամպերու խաւերու մէջ մթագնող լուսնոյ մը պէս շղարշիս տակ մնաց դժգոյն և երերուն , և եթէ գործի պատրուակաւ ինքզինքս սենեկէն դուրս չձգէի ազատօրէն լալու համար նոյն վայրկենին ուռած սիրտս պիտի պայթէր անոնց ներկայութեան ։

Դուրս ելայ , իջայ խոհանոցը և յագենալու չափ լացի , մինչև որ սիրտս տխուր հանդարտութիւն մը ունեցաւ, այն ատեն ի կշիռ դրի այս խոհանոցին մէջ առաջին անգամ ունեցած անկնդրութենէս զգացած ուրախութիւնս և այժմեան ցաւերս, բայց ներկան անցեալէն ծանր կշռեց ։

Սակայն ինչպէս որ աշխարհային խաբուսիկ խորհուրդները, գերեզմանին դրան մօտեցող մահամերձը և դահճի հարուածին տակ ծնրադրող մահապարտները կրնան մոռլի ետ դարձնել և

պահ մը սուտ երազներով օրօրել, այսպէս ալ իմ անմխիթար ցաւոյս վայրկենական սփոփանքներ բերող շատ մը տարօրինակ խորհուրդներ թեթեւ հպումներով եկան միտքս շօշափեցին ։

Ինքզինքս զսպեցի, երեսս ու աչքերս լուացի, և երբ տեղս դառնալու համար սենեկին դրան առջեւ հասայ մօրաքրոջս կլսէր։

—Վերջապէս նշաններու ետ զրկուիլը անպատուութիւն մ'է մեզ համար, թէ՛ իրենք ուզեն և թէ մենք զրկենք հետեւանքը մի և նոյն է, քանի որ այս դժբաղդ աղջիկը այս չարախօսութեանց առիթ ինկաւ ։ Երբ խնամութեան բաժանում լինի շատերու դատողութեան առջեւ այդ զրպարտութիւնները հաստատութիւն պիտի գտնեն ։

—Այնպէս է—երկչոտ լեզուով մը և ձեռքը խոնարհած ձախին առնելով վրայ բերաւ մայրս—մեր տան պատիւն ու այս աղջկան անունը պաշտպանելու միջոցներու վրայ կըխորհէի ի հարկէ աղան ։

Հօրեղբայրս այս երկու գիտողութեանց դէմ համաձայնութիւն յայտնելով (մինչ ես ներս կըմտնէի) առաջարկեց որ զարդերս հանելով իրեն յանձնեմ ի պահ, որպէսզի վրաս մնալով չըլինի թէ՛ Անանեայի ընտանեաց կողմէ պատրուակ մը ուզուի և այլեւս չըբերուի ։ Ես ալ առհի հնազանդելով ոսկիի շարանս, ապարանջանս և մատանիս հանելով յանձնեցի հօրեղբօրս և նա առնելով, իր արկեղ մէջ դրաւ որոյ հետ սիրտս ալ փակուեցաւ կարծես նոյն արկեղ մէջ։

Կերեւէր թէ՛ դեռ մօրաքրոջս նպատակը խօսքեր պիտի ըլնէր մեր խնդրոյն վրայ, որ առեն յանկարծ մեր տան փողոցի դուռը զարնուեցաւ, և բացուելով գործաւորի կերպարանքով մարդ մը ներս մտաւ ։

Եկողին ձեռքը ծրար մը կար, որ ներս մտածին պէս բարեւ տալով բերաւ հօրեղբօրս ներկայացուց փոքր տոմսակով մը ։

Տոմսակի պարունակութիւնն էր հետեւեալը ։

«Ընդ գրոյս կըղրկեմ հարիւր ոսկի, խնդրելով որ քեռնը պարտույս դէմ վճարք գրէք, և միւս քեռնը պարտք նշանա-

կելով գործածէք ձեր պէտքին, պայմանաւ որ երբ ընդարձակութիւն ունենանք հաճիք վերադարձնել ։»

Հաճեցէք սոյն գումարին հետ ընդունել իմ յարգանքներս ։

Անանիա

Հօրեղբայրս տոմսակը կարդաց, բայց դրամի ծրարին ձեռք չըզարկաւ, և սպասեց գործաւորը որ առնէ ետ տանի, պատասխանելով միանգամայն թէ՛ Անանիա աղային բարեւ ունիմ և կըյայտնեմ թէ ներողութիւնս անցած է և դրամի պէտք չունիմ և եթէ ինք պէտք ունի իր զրկածէն աւելի փոխ կրնամ տալ իրեն եւս ։

Գործաւորը պատասխանեց—ինձ միայն բերելու հրաման տրուած է, ներողամիտ եղէք ինձ, երբոր բերածս ետ տանելու համար ձեր հրամանը մերժեմ ։

—Անհնար է չեմ ընդունիր, պիտի տանիս ։

—Քու այդպէս պնդելդ ինձ խրատ կուտայ չտանելու, վասն զի կերեւնայ թէ՛ ինչպէս որ դուն ընդունել չես ուզեր, նա ալ ետ առնել պիտի չուզէ և գլխս պիտի յանդիմանէ ետ տանելու համար ։

—Ետ առնել ուզէ չուզէ, ես չեմ ընդունիր ։

—Աղաչեմ որ ներողամիտ լինիս ինձ դէմ ։

—Երկար մի ըներ, վերցուր առ գնա, աղաղ այսպէս բաներով չկրնար իմ սիրտս շինել ։

—Աղայիս շինել, քանզի յուն ես չեմ խառնուիր, միայն թոյլտուութիւն ըրէք որ երթամ ։

Ե՛ կորսուի՛ր գնա՛, ես հիմա ուրիշին հետ կրնամ զրկել ։

—Այդ քու գիտցած բանդ է, շնորհակալ եմ աչքտարիկ կերթամ—ըսելով դուրս ելաւ և մայրս ետեւէն գնաց դուռը գոցելու ։

Հինգ վայրկեան յետոյ հօրեղբայրս մեր գրագիրներէն Սարգիս անուն պատանի մը կանչեց և ծրարը անոր տալով յանձնարարեց որ զայն Անանիա աղայի տան տանի և ճիշդ Անանիայի

ձեռք յանձնելով իր կողմէն բարև ըսէ և նորէն ետ բերելու համար բնաւ անոնց թախանձանքներուն չլսէ ։

Սարգիս գնաց և մենք ապշութեամբ կը խորհէինք այս անցած դարձածներուն վրայ, ալ համարձակութիւն չ՚մնաց նոր խօսակցութիւն բանալու, վասն զի հօրեղբայրս ինքնիրեն խօսելով հետզհետէ խիստ երես մը ցոյց կուտար ։

Քիչ մը վերջ մեր դրացի Սարգիս վերադարձաւ, և յայտնեց թէ ծրարը յանձնեցի և կրկին բերելու համար իրենց խնդրանաց դժկամակութիւն ցոյց տալով եկայ եայլն ։

Հօրեղբայրս—աֆէրիմ օղլում և շատ ապրիս—բառերովն այս առժամանակեայ գործակատարը վարձատրեց, և զայն ճամբելէն յետոյ անկողնոյ պատրաստութիւն հրամայեց ։

Այլևս ժամանակ և պատեհութիւն չ՚մնաց իմ ամենակարևոր խնդրոյս վրայ բան մը խօսելու, և մենք ևս մեկնեցանք մեր սենեակ ննջելու համար, այս պահուս մօրմէս հարցում մը ընելու ատեն ունէի, վասն զի յիշեալ Սարգսին մօրս ականջին ի վար գաւթին մէջ քանի մը խօսք խօսիլը տեսած էի ։

Հարցուցի, և նա այսպէս պատասխանեց—Անանիա հօրեղբօրմէդ բարկացեր է. զի նա յիսուն ոսկիի համար շատ մը անձանց ներկայութեան ըսեր է թէ՝ միշտ մեր քանի մը հարիւր լիրան իր վրայ է և տակաւին կը խնայ ինձ համար հարիւր լիրայի երաշխաւոր լինելու ։

Ինչո՞ւ Անանիա այդ խօսքերէն կը վշտանայ ըսի, քանի որ հօրեղբայրս ինք իր խօսքով ինքզինք ստախօս կամ մեծախօս ցոյց տուած է, ինչու որ ասդին անդին քանի մը հարիւր լիրա առնելիք ունեցող անձ մը հարիւր ոսկիի համար երաշխաւոր չեն ուզեր կամ հարիւր լիրայի երաշխաւորութիւն չեն գլանար ։

—Ինչեւիցէ—պատասխանեց մայրս—աղօթենք և համբերենք և մենք՝ զմեզ նախախնամութեան յանձնեմք, հաւատալով որ՝ գիշերներու խաւարին պարզ և լուսաւոր աստղեր շարունակելի անձրևներուն գեղեցիկ և վճիտ օրեր կը յաջորդեն ։

Հարցուցի թէ,—վաղը քեռիիս տուն պիտի երթա՞մ ։

Պատասխանեց թէ՝—այլևս երթալու հարկ չ՚մնաց ։ Այս պատասխանին առանց բացատրութիւն պահանջելու, այնպէս ենթադրեցի որ քեռիս հօրեղբօրս և Անանիայի դժուարութենէն և իմ ապագայիս վրայ կասկածներ ունենալով, ուզած է զիս իբրև հիւր քանի մը օր իրենց տուն պահել, և այս կերպով մեր խնամութիւնը անքակտելի պահելու աշխատիլ ։

Այս ենթադրութիւններէն գուշակեցի որ այժմ հոգիս հօրեղբօրս ձեռքն է, ինչպէս որ զարդերս նորա արկղին մէջ ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Ը.

Երէկ կէսօրին էր քեռիս մեր տուն եկաւ, մօրս նամակ մը յանձնեց, որոյ հասցէին վրէն ճանչցայ նամակին հօրմէս լինելը ։

Մայրս սկսաւ կարդալ և ես անհամբերութենէս մեռնելով անոր կարդացածները կրկնեցի ։

Դժբաղդ հայրս հանգիստ և բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալը կը գրէր և մեր արկածները առ ոչինչ համարելով մեզ մխիթարելու խօսքեր կընէր, համբերեցէք նշանակութիւն մի տաք կըսէր, և կը յաւելուր թէ՝ պարտքերս քիչ մը ցրուեալ լինելով, թերևս ժամանակ մը կուշանամ եւ ։

Այս «կուշանամ» բառը շատ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ սրտիս, առանց ձայն հանելու արտասուեցի հեծեծանքներս խեղդելով, տեսայ արցունքոտ արտեւանունցս ատկէն որ մայրս ալ կարտասուէր, քեռիս սրտայոյզ և կարեկից դէմքով մը մեզ կը նայէր և կարծես թէ այս տխրալից նամակը բերած լինելուն վրայ կը զղջար ։ Այսպէս երեք անձինք պահ մը լուռ, անխօս, ապուշ և անյոյս կը մնայինք, և միայն աչքերնիս մեր մտաց և զգայմանց թարգման կը լինէր երբեմնակի սահանքներով ։

Վշտահարներուն ամէն բան սուր կը ներգործէ, վշտալից

բան մը ցաւերու անդնդեան մէջ կը խորասուզէ, և յուսատու խօսք մը սփոփանաց բարձունքը կը հանէ զմարդ, կամ լաւ ևս ինչպէս որ վիրաւոր մը պահ մը իւր վէրքերու ցաւոյ տակ կը հեծէ, և պահ մը բուռն և սոսկալի ճիգ մը կընէ իրեն սպառնացող վտանգին մնացորդը վանելու, այսպէս ալ մենք բաւական ատեն զգայեալ մնալէն յետոյ, քեռիիս մէկ խօսքին վրայ լռութիւնը խզեցինք և սկսանք խօսակցութեան :

Քեռիս ըսաւ—արդարև այս տեսակ խնդրոյ մէջ լռութեան և համբերութեան հետ շրջահայեցութիւն ևս պէտք է, պէտք է նաև այս միջոցին Գրիգոր աղան բարկացնելու ընաւ առիթ չըտրուի, որպէս զի իւր փափագները առաջ տանելու համար ձեզ պատճառ չ'բռնէ և ձեր ընթացքը տարակոյս չընէ, այսպէս ալ Անանիայի ընտանեաց հետ ձեր յարաբերութիւնները առաջինէն ո՛չ առաւել և ո՛չ նուազ թող լինին, զի առաւելը կասկած և նուազը օտարութիւն առաջ կըբերէ. նմանապէս ես ալ ինծ համար յարմար երևցած միջոցները ձեռք պիտի առնեմ, բայց գլխ շուարեցնող քանի մը պատճառներ կան, այսինքն մեր համբերութեամբ և զգուշութեամբ շինել ուզած շէնքը ուժգին և մոլեգին հարուածներով քանդողներ կան մեր շուրջ, գիտեմ այս հարուածները պարզ թշնամանքէ մը միայն ծնունդ չեն առնուր, այլ նախանձ, փառասիրութիւն և շահամոլութիւն և նշանակելի մրցում կայ խնդրոյն մէջ:

—Ա՜հ Աստուած իմ, այս բոլոր ծայրայեղ մոլութիւնները միթէ մեր օրով ալ կառնուն—բացագանչեց մայրս :

—Ո՛չ, աշխարհի վրայ ամէն օր կան այդպէս փոթորիկներ և իւրաքանչիւր ոք իւր կրածը գիտէ :

—Պատմէ՛ նայինք, ի՞նչ նշանակելի մրցում կայ կրկնեց մայրս։

Քեռիս աչքով նշան մը ընելով մօրս հասկցուց թէ՝ իւր ըսելիքները յայտնելու համար Աղաւնիի բացակայութիւնը պէտք է :

Այս նշանին վրայ մայրս ինծ նայեցաւ այն պահուն որ արդէն երեսս ձեռքերուս մէջ առած կը հեծկլտայի, ալ չեմ գիտեր կամ ինծ մեղքնալով և կամ ներկայութեանս կարևորութիւն չտալով ստիպեց քեռիս որ խօսի :

Քեռիս սկսաւ պատմել :

Մեր թշնամի վաճառականը հասած աղջիկ մը ունի, որ Աղաւնիի նշանուելէն առաջ ուզած էր Հրաչեայի հետ նշանել և դրած էր միջոցներ ձեռք առնուլ իւր այս նպատակը յաջողցնելու : Այս մարդուն գործերը հինցած աւազանի մը պէս տեղ տեղ փտութիւն ունէր, ուրիշ թել մը փրթածին պէս իւր կարողութիւնը պիտի կորսնցնէր, այս առթիւ Անանիայի պէս մէկի մը հետ առնչութիւն ընել երկու կերպով օգտակար պիտի լինէր իրեն, նախ որ իւր դուստրը բարեհամբաւ ընտանեաց մը հարս պիտի տար, երկրորդ իւր գործերը պիտի ամրացնէր անոնց ունեցած բարձր վարկին շնորհիւ : Վաճառականին այս խորհուրդները յօդս ցնդեցան, երբ Անանիայի «եազմաճեանց» գերդաստանին հետ խնամութիւն հաստատած լինելը լսեց : Այս անձ արդէն Գրիգոր աղայի հետ առևտրութիւն ունենալով, և այս առթիւ իւր նպատակը հարուածեալ տեսնելով, ատելութիւնը թշնամութեան փոխուեցաւ, և Գրիգորի ապօրինակ վարմունքը անոնց առջև ասպարէզ բացաւ և սրտերնին խօսացող մը յաջողեցան առնուլ ու անոր միջոցաւ տարաձայնութիւններ՝ զրպարտութիւններ և նախատինքներ սփռել այս տան վրայ։ Գիտէք արդէն թէ Գրիգորեան խօսքով կամ գործով չեն ցաւած, հետևապէս մէկ կողմէն իրենց սրտին ախը միւս կողմէն անոնց հպարտութիւնն ու Յովհաննէս աղայի բացակայութիւնը՝ առիթ տուաւ այդ վարձկան մարդկանց համարձակօրէն գործելու. վասն զի աչքէ հեռու եղողը սրտէ ալ հեռու կըլլայ կըսուի : Ինչևիցէ թերևս այս խօսքերը արդէն խօսուած և լսուած են, բայց պատմութիւնս շարքով լինելու համար չուզեցի այս նախադասը զանց ընել։ Այժմ այդ թշնամի վաճառականը իւր որդւոյն և նորա քանի մը ընկերակցաց միջոցաւ Հրաչեայն Նորայ իրենց տուն կը հրաւիրէ, զբօսանքներու թոյլտուութիւն կընէ, միւս կողմէն իւր կողմնակիցներով զԱնանիա մտերմական խնճոյքներու կը հրաւիրէ և ի բարեկամութիւն կը հրապուրէ, և այնպիսի միջոցներ ձեռք կառնու որ ձեր և Անանիայի խնամութեան սէրը եր-

թալով անհետի, մէկին չըսածը միւսին, և անոր չըսածը ասոր ականջ կըհասցնէ․ վերջապէս երկու օր առաջ, բարեկամ կարծուած մէկի մը յայտներ է թէ երեք չորս օրէն ամէն բան կարգի կըմտնէ․ Այսօր փոթորկալից օր մ՚է, պահ մը առաջ Գրիգոր աղայի դրացի խանութպաններէն մին գալով ինծի յայտնեց թէ մարդ մը որու ննդամառութիւնը և քսութիւնը շատոնց ծանօթ է՝ եկաւ և Գրիգոր աղայի հետ երկար բարակ խօսակցութիւններ ըրաւ, և ի վերջոյ երբ պիտի մեկնէր անլցուց քիչ մը բարձրաձայն, ես ձեր պատիւը խնայելու համար այս տեղեկութիւնները տուի, և Գրիգոր աղան քիչ մը շուարած դէմքով պատասխանեց թէ՝ ես քու եղբայրդ եմ, եթէ համբերես ու որ վարպետս գլխ երկուշաբթի պիտի վճարէ ես հետաքրքրութիւն խոյս կուտամ, և կըյուսամ թէ այսօր երեկոյ չլինիր նաև․ Այս խօսակցութիւնէն վերջ այնպէս հասկցայ որ նոյն պահուն Գրիգոր խանութէն վար պիտի իջնէր, բայց մարդուն մեկնելէն վերջ, գիւղացիի կերպարանքով մարդ մը եկաւ և նորէն խօսակցութեան սկսեցին, եթէ չեմ սխալիր առջի խօսակցութիւնը քաշուած կըմնար. հեռուէն քեռորդւոյդ նշաններ եմ ըրկուելուն կըմերժէր, հետեւապէս եթէ առաջն առնելու միջոց մը գիտես դնա գործածէ, և այս տեղեկութիւնները Յովհաննէս աղայի տիրուն հասցնէ, և այս տեղեկութիւնները մեր քեզ տալու աճապարեցի, ըսաւ քովս եկող մարդը։

Այս մարդուն մեկնելէն յետոյ, նամակատան ցրուիչը իմ հասցէիս նամակ մը բերաւ, որուն մէջ ձեզ բերած նամակս ներփակեալ էր․ ուստի այս նամակը պատճառ տուեց այս տեղեկութիւնները քիչ մը շուտ ձեզ հաղորդելու, և ա՛ւ այս կըրկնութիւնները յայտնեմ թէ՝ այժմ պէտք է որ Աղաւնին մեր տուն գայ հետս իւր զարդերով, անկէ վերջ ես պիտի երթամ անուղղակի կերպով Անանիայի նպատակը հասկնալու, զի չեմ յուսար թէ՝ նա զարդերը ետ ուզելու որոշում մը բրած ըլլայ։ Ես այնպէս կը հաւատամ թէ՝ ատոնք Անանիային կըսեն, թէ Գրիգոր զարդերը ետ պիտի ղրկէ, և Գրիգորին կըսեն թէ Անանիա իւր տղուն զարդերը ետ պիտի ուզէ և ես Անանիայէն այնչափ չեմ կասկածիր որչափ Գրիգորէն և մինչև անգամ կըվախնամ որ հիմա գայ և ամէն բան վերջացնէ․

—Արդէն վերջացած է—պատասխանեց մայրս․

—Ինչպէ՞ս վերջացած է կըկնեց քեռիս․

—Աղաւնիի զարդերը արդէն Գրիգորի արկղին մէջ են․

—Ի՞նչ կըսես, ի՞նչու այդպէս․

—Ինչու՞ն մի հարցներ․

—Ուրեմն ալ ի՞նչ մնաց, ալ ինչու՞ համար Աղաւնին մեր տուն տանիմ, միթէ՞ անոր մերկայումը շնորհաւորելու կամ մխիթարելու համար, ոչ ալ ուրիշ ճար չմնաց, միայն հոս կենալ և Գրիգորի գալուն սպասել և թերևս կարողանանք գործը հետաձգել կամ մեղմութեամբ և կամ կռուով։

—Կաղաչեմ եղբայր—ըսաւ մայրս—ի զուր մի յոգնիր, այն անձ, որու որ կըսպասես, ոչ խրատ կընդունի և ոչ կռուէ կըվախչի, թողունք գործը իւր ընթացքին և սպասենք․

Այս միջոցին դրան տրուած հարուած մը մորս խօսքերուն վերջաւորութիւն տուաւ, և դուռը բացուելով հօրեղբայրս ներս մտաւ և խոժոռ դիմօք մը վեր ելլելով գնաց իւր արկղին մօտեցաւ և ծրար մը հանելով ծոցը դրաւ ու դուրս ելաւ, որուն դէմն առնելով քեռիս յանկուցիչ ծիծաղով մը ըսաւ—ի՞նչ կայ Գրիգոր աղա, ինչու՞ այսչափ յոգնած կերևիս ու գործեալ կ՚շտապես երթալու․

—Սեփականական գործ մը ունիմ—պատասխանեց հօրեղբայրս։

—Կընկերէք որ ես ալ կարևոր բանի մը համար երկու խօսք ըսեմ հետդ․

—Ըսէ նայիմ ի՞նչ է․

—Ներեցէք ըսել թէ՝ արկղէն հանած ծրարը նորէն իւր տեղ դարձնելու շնորհնիդ կըխնդրեմ։

—Թօհաֆ, ես ալ գիտեմ թէ՝ բան մը պիտի ըսէ, զու ի՞նչ կըխառնուիս իմ սնտուկիս կամ ծոցիս պարունակութեանը։

—Պարոն, իբրև իրաւունք ունեցող չխօսեցայ, այլ միայն համոզելով ծրարին ի՞նչ ըլլալը, աղաչեմ որ զայն իւր տեղ

գործնեւս , ինչպէս որ ձեռքը սուր ունեցող մէկի մը կրնայ ստի-
պուիլ որ իր սուրը պատեանը դնէ ։

—Ես սուր չունիմ ձեռքս ։

—Սրէն աւելի զօրաւոր զէնք մը կայ ձեռքդ որ երկու սրտեր
մահուան մատնելու զօրութիւն ունի ։

—Չափէն աւելի նշանակութիւն մի տար խնդրոյն , որու-
կամ աղջկան մը սիրոյն համար ես պատիւս չեմ ծախեր ։

—Դու ինչպէս որ քու պատւոյդ տէրն ես , անոնք ալ իրենց
սիրոյն և սրտին տէրն են , մէկը պաշտպանելու համար երկու-
քը մի խորտակեր ։

—Անկարգ խօսքեր մ'ընէր , սրտէն խորտակուած է , և եթէ
ես չըրկեմ այս զարդերը անոնք պիտի ուզեն ։

Ես կապահովեմ քեզ որ չպիտի ուզեն , և եթէ ուզեն ալ
նէ քեզ համար ոչ անպատուութիւն կայ և ոչ մեղք ։

—Դաշտօղաղութիւն մ'ընէր , քու խնդրդ չհամիր սրտէն
ամլորութիւնդ է շատ կրկնակի , և այնչափ շատ՝ որ եթէ դժախ-
քը երթաս անխօս չենալու համար պիտի ըսես թէ մատներըդ
չոր է կամ թաց է ։

—Այնպէս է—ըսաւ քեռիս—քու խելքդ միայն կը հասնի ,
այն բաները ընելու որոնք դժա կարծես , անոր համար ինչ
որ խրատի քեզ ըսած են դայն միայն պահած ես , անիրաւ
ակը աւրիշ մը ընելու հնարութիւնն ունենալու համար ։

Հօրեղբայրս կամ լաւ չհասկցաւ և կամ շատ աշխարհութիւն
չըրաւ այս խօսքերուն , վասն զի սկսաւ հանդարտօրէն անդրա խօ-
սելէն վար իջնել , և յառաջացաւ դէպ ի դուռը ։

Քեռիս հետեւեցաւ անոր և դէպ ի մեզ դառնալով հակլը-
ցնել ուզեց թէ օձէքէն թող պիտի չառնէ ։

Երկուքն ալ դուրս ելան և դուռը գոցեցին ։

Նոյն պահուն սրտիս մէջ եղած յուսոյ մնացորդները , որոնց
գին մէջ պահուած ծածուկն հետ , որ էր սիրոյս և պատգամին
ահարկուչեայն և սրտիս գրաւականը՝ դնաց և հեռացաւ ։ Վասա-
հութեանս տատանեալ տարածր անհաստատութեան մէջ սկսա

երերալ , Ազատ և Աղաւնի միասին մեկնեցան և սկսայ նորա
բացին բաղձալից լինել և չ'լինելու երազն ու երկիւղը միասին
կրել ։

Վախեծս և պլպլութիւնս այնքան բազմապատիկ էր , որ
սրտ մը ծայրայեղութեանց դիմել կուզէի , բայց բայանկայ հօրս
անձին և պատւոյն մեղքնալով ինքզինքս կըզսպէի ։

Ի՞նչ տարօրինակ եղբայրութիւն կըսէի ինքնիրենս , դեռ կը
յիշեմ հօրս այն խօսքերը , որ ամուսնական խնդրոյ մը առթիւ
կըսէր օր մը իւր խօսակցին ։ Աղջիկ մը կամ որեւէ չափահաս
մը ընտրութեան մասին ճնշման տակ առնելու հարկ չկայ ,
վասն զի քրիստոնէական սուրբ կրօնի ոգւոյն և նոյն իսկ քաղա-
քական օրինաց արամադրութեանց համեմատ չափահաս աղջկան
մը խնամակալին և կամ անոր ծնողաց կամքն ու հաճութիւնը
առ պատշաճութեան և ի յարգանս խնամոց միայն կըհարցուի ,
եթէ չափահաս աղջիկ մը ունէր իւր ընտրութեան վրայ ամենե-
ւին ներելի չէ ճնշում և բռնութիւն բանեցնել , զի փոխադարձ
սիրոյ հաճութիւնը էական պայմանն է սուրբ ամուսնութեան ,
այսու ամենայնիւ , եթէ օրիորդ մը կամ երիտասարդ մը աղի-
տալոր սխալ կամ անվայել ընտրութիւն մը ըրած լինի , կարգո-
րանաց , և համոզման միջոցներով միայն ուղղութեան բերելը
օգտակար և օրինաւոր է ։

Ի՞նչ անխղճութիւն որ իմ անգութ հօրեղբայրս իւր դրամը
ստախօս դլուխներու ծախելով , երկու սրտակիցներ իրարմէ
բաժնելով , պատիւ պաշտպանել կուզէ առանց խղճի խայթի ։

Արդեօք Հրաչեայ կուզէ այս անջատումը , ինչո՞ւ սիրտս չէ-
վկայեր տարր , սակայն եթէ աղջկան մը տէր նախատեալ դոր
պարտեալ կամ անարգանքեալ լինելով հանգերձ պատուաւոր
և անմեղ երիտասարդի մը նշաններ եւ զրկէ , նոյն երիտասարդը
կամ ծնողքը միևնոյն աղջիկը փնտռելու ախորժութիւնը կու-
նենան , նոյն իսկ եթէ հրեշտակ մը լինի նա՝ անոնք որ այնչափ
տարաձայնութեանց մէջ լսեցին և ըսել կուզեն , այս նախատա-
նաց և այս անպատուութեան վրայ , այլեւս կըփիջանին բան մը
ըսելու , սակայն ոչ ։

Ու իրօք տօնական լուր մը չէր, քանի երեկոյէն ի վեր մեր տուն չվերադարձաւ, երեկոյ հօրեղբայրս բնաւ և բան մը չյայտնեց, և մօրաքրոջս տխրութիւնն ու լռութիւնը իմ կասկածներս կըհաստատեն, բաղդիս պէս ամէն բան սև կերեւնայ աչքիս :

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Թ.

Ամիսներ անցան և ինչպէս որ լեզուս անխօս, այնպէս ալ գրիչս անշարժ մնաց ; ինձ վերաբերեալ վշտաց և տխուր յիշատակութեանց վրայ միայն յոգնած աչքս ու միտքս իրարու հետ կըխօսէին և խօսելէն աւելի կըհեծեծէին իրենց վրայ ծանրացող դառն ցաւերու տակ :

Այժմեան վիճակս, գոնէ սա տարբերութիւնն ունի որ պաշտպանութեան և խնամոց ենթարկեալ վիրաւոր մ'եմ, և առաջուան պէս անտէրունջ և անկարեկից ախտացեալ մը չեմ, թէև ախտերս քաղցկեղի նման մարմինս կըկրծեն, սակայն հայրական գթալից ակնարկներ ու ժամանակեայ ամոքանք կըլինին իմ վիրացս :

Հայրս վերադարձած է, և դժբաղդաբար մեր դէմ եղած թշնամանքները յաղթանակ և մրցանակներով վերջ գտած են, անմեղը զոհուած է անիրաւը յաջողած :

Արդարև մարդիկ կըհամբերեն և լռել կըպարտաւորին այս տեսակ հալածութեանց դէմ, բայց Ճշմարտութեան հեղինակ նոյնինքն Ճշմարտութիւնը իր արդարութիւնը արեգակի պէս կըցոլացնէ և իւրաքանչիւրի գործոց համաձայն հատուցումներ կընէ անշուշտ :

Եթէ ցաւերս ուրիշի մը չեմ կրնար հաղորդել, գոնէ երբեմն գրելով կըթեթեւնամ վշտերէս, այս տետրին մէջ միայն

կրնամ խոստովանութիւն կըգանգատիմ անխիղճ հօրեղբօրս ագէտ ընթացից վրայ, և եթէ պատահմամբ մեր ընտանեաց անդամներէն մին՝ օր մը այս տողերը կարդայ, թերեւս գանգատանացս իրաւունք կուտայ :

Իմ զարդերս ալ զրկելէն վերջ, փոխանակ լռութիւն պահելու, այնքան չարախօսութիւններ, վատահամբաւութիւններ յուզեր է Անանիայի վրայ որ այլեւս ոչ թէ խնամութիւն ընելու յոյսը բարև մը տալու անգամ տեղի չէ մնացեր : Այսու ամենայնիւ Անանիա հասկնալով որ Հրաչեայի կամաց դէմ է եղած բաժանումը, ստիպուեր է հօրս նամակ մը գրել և եղելութիւնը պատմելով նորա կամքը հարցնել և միանգամայն առաջարկելով՝ եթէ Երեւան վերադառնալով եղբօրմէդ կըզատուիս, և անգամ մը եւս այս օրինակ նախատանաց տեղի չտալու պայմանաւ աղջկանդ զարդերը ետ կարենաս, այն ատեն ես երկու անմեղ սրտերու բաժանման պատճառ չեմ լինիր, բայց եթէ փափագանացս հակառակը ընէս, չեմ յուսար թէ իմ զաւակս իր հօր վրայ տեղացած այսչափ նախատինքներ ու ոչինչ գրելով չուզէ բաժնուիլ նշանածէ մը՝ որու շուրջ վիշտ ու նախատինք միայն տեսած է մինչև ցարդ :

Հայրս այս նամակին դէմ գողտրիկ նամակ մը կըգրէ և ներողութիւն խնդրելով եղած անկարգութեանց համար կըյայտնէ թէ՝ ամէն կերպով ձեր առաջարկութեան կըհամակերպիմ :

Մեր թշնամեաց արբանեակներէն մին որ ոչնչական մը նման Անանիայի շուրջ դառնալու յաջողութիւնը կունենայ, իմանալով այս նամակի խնդիրը ամէն ձիգ կըթափէ զայն նամակը ձեռք անցնելու՝ և կըյաջողի, և որպէսզի Անանիա անպատասխան մնալով նորէն գրելու կամ սպասելու չստիպուի հօրս գրութեան ձեւին նմանող, բայց իմաստին հակառակ նամակ մը պատրաստելով Անանիայի կուտայ, և նա տեսնելով որ Յովհաննէս եւս իր եղբօր ըրածին համամիտ է, կըզղջայ իր ըրած հարցմանց վրայ և կըպարտաւորի լռել :

Հայրս այս անցած դարձածներէն վշտանալով և հօրեղբօրս

հետ գժտելու հաւանականութիւնը տեսնելով, քիչ մը աւելի կը֊մնայ ի Բերլին, ուրկէ որ իր առած կամ իրեն ղրկուած տե֊ղեկութիւնները գրովի վերածէ, և իր աշխատութեամբ շահած հա֊րստութեան գանէ մէկ մասը իր կողմ դարձնելով՝ կարող լինի իր հայրենիք վերադառնալով իր եղբօրմէն բաժնուելու, և ինքզինք կամ իր ընտանիք ապրեցնելու ։

Այս խաղաղումը որքան որ օգտակար, այնչափ ալ վնա֊սակար կըլինի իմ անձիս համար, այս յապաղման միջոցին մէջ թշնամի վաճառականը աւելի կըգտնէ իր նպատակ առաջ տա֊նելու ։ Այնպէս կըհամոզէ զԱնանիա թէ՝ Յովհաննէսի վերա֊դառնալէն առաջ պէտք է Հրաչեայն արժանաւոր օրիորդի մը հետ նշանել, որպէս զի չըսուի թէ Անանիա չկրցաւ իր տղուն համար օրինաւոր նշանած մը գտնել ։

Հօս թուղթս արցունքներովս կըթրջի և չեմ կրնար նկարա֊գրել Հրաչեայի նոր նշանտուութեան համար ի գործ դրուած մեքենայութիւնները ։

Տասնեհինգ օրէն ի վեր է որ, Հրաչեայի սիրտ ուրիշ աղջի մը հետ սկսած է կապուիլ, և այս պատճառաւ իմ անարատու֊թիւնս խղախուն ներկով արատաւորել ճերմակ թղթի մը նմանութիւնն ունեցած է, որ միայն փտելով կրնայ անհետա֊ցնել իր արատներ, մարդկային վիճակը դարմանալի է, չեմ կրնար ատկալ կուլամ և ահաւասիկ ողջ եմ և կապրիմ ։

Գիտեմ թէ՝ Հրաչեայի սէր տակաւին իմ վրայ է, բայց նա իր հօրը պատւոյն նախանձախնդիր լինելով՝ անշուշտ զոհ ե֊ղած է այս փոխանակութեան և լսելով իր ներքին խղճը զո֊հած է իր հօր սիրոյն համար ։

Մոռցած եմ յիշել թէ՝ հօրեղբայրս իմ նշաններ ետ ղրկե֊լէն վերջ, թշնամի բարեկամներու թելադրութեամբ Անանիայի մի դատական խնդրոյն վրայ, սուտ նպաստաւոր վկայութիւն մը ընելով նորա մեծ վնաս ու ցաւ պատճառած է և ատելութիւ֊նը քիչ մը ևս արծարծած է ։

Հայրս իր վերադարձէն յետոյ տեսնուած է Անանիայի

հետ և շատ մը ցաւակցութիւններ յայտնած են իրարու ։ Հայրս հասկցած է Անանիայի այս ակամայ լռութիւնը, և երկու կող֊մէն գրուած նամակաց վրայ խօսք բացուելով, երբ հայրս իր գրածները պատմեր է Անանիա զարմացած սկսեր է իրեն եկած նամակը փնտռել ցոյց տալու համար, և չէ կրցեր գտնել, այն ատեն եղած խորդաւանանքը հասկցուեր է, բայց ինչ օգուտ ե֊ղածն եղած է և այլևս ետ դառնալ անկարելի և անյարմար տեսնուելով այս առանձին տեսակցութեան ատեանը փակուեր է, մանաւանդ որ ոչ հայրս կրցեր է ըսել թէ՝ աղջիկս նորէն կու֊տամ, և ոչ Անանիա համարձակեր է կառնեմ ըսելու ։

Հօրեղբօրս մեր ընտանեաց հասուցած նիւթական և բարո֊յական վնասները մեծ վէճերու նիւթ կրնար լինել, և սակայն վէճն ու կռիւը անցած գացած բանի մը համար օգտակարութիւն չունենալով, հայրս զանց ըրաւ ամէն բան, և միայն յայտնեց հօրեղբօրս թէ՝ պիտի բաժնուիմ և այս տունէն պիտի երթամ ։

Հօրեղբայրս—ազատ էք կրնաք երթալ—ըսաւ—բայց ի՞նչ նեղութիւն ունիք հոս որ այդ նպատակին հակած էք ։

—Մենք—յարեց հայրս—թերևս ձեզ անհանգստութիւն կը պատճառենք մէկտեղ մնալով. ուստի ձեր հանգիստը չվրդովե֊լու համար, հաստատապէս որոշած եմ այս զգուշութիւնը ընե֊լու ։

—Արդէն ըսի որ ազատ էք բայց . . . ։

—Շնորհակալ եմ ձեր տուած ազատութենէն և ի պատաս֊խանի ձեր բայց . . . ին կըյայտնեմ թէ՝ այս տունը իր կահ կարասեօք ձեզ կըմնայ, այսպէս նաև դուրս ունեցած ապրանք֊ներս, զարօրինակ ցորեան, ոչխար եայլն, և միայն խանութ և առևտրական ապրանքներ ինձ կըվերաբերին ։

—Աղէկ բաժանում ըրեր ես, սակայն պատրաստի դրամ չ'մնար ձեռքս ։

—Երբ կարօտութիւն ունենաս, իմ ունեցածէս չեմ խնայեր քեզ համար պատասխանեց հայրս ։

—Աղէկ ըսաւ հօրեղբայրս, երբ ջաղացքի մը կարգադրու֊

ներշ իրարու ըսին թէ փու ճէտէ [illegible] , հոն կուլու տեղի չունենար , հետեւապէս մինակ առանց իմ հրամանիս հարիւր ոսկիի մուրհակ մը կըստորագրես և ասոր Աստուած ի բարին առաջնորդեսցէ զձեզ :

Զարմացայ արդէն ինձ անխնդիր երեւցող հօրեղբօրս այս անխիղճ պահանջման վրայ , և ընդհակառակն հայրս բնաւ չխռովեցաւ և անմիջապէս գրիչ մը առնելով ի պահանջելն վճարելի հարիւր ոսկիի մուրհակ մը գրեց և միևնոյն միջոցին բեռնակիրներ գալով մեր վերաբերող գոյքերը փոխադրեցին հոն ուր որ հայրս վարձած էր մեր առժամանակեայ բնակութեան համար :

Փոխադրութեանց ժամանակ հանիս լալով առաջարկեց որ առաջին անգամ աման մը աղ փոխադրուի մեր նոր տունը, որպէս զի տան մէջ համ և հոտ լինի , այս անմեղ առաջարկութիւնը կատարուեցաւ և մայրս ու Տիգրանիկ բեռնակիրներու հետ գնացին նոր վարձուած տունը զրկուած իրերը տեղն ի տեղը զետեղելու համար :

Երեկոյ էր և մայրս մեր հայրենի տուն դարձած էր վերջին տեսակցութեան համար , միատեղ ընթրեցինք և արցունքնիս իբրև աղձան մեր կերածին հետ խառնուեցան :

Հօրեղբայրս ալ քիչ մը յուզեալ և զգածեալ կերևնար , բայց սուրը ի պատեան դնել չէր ուզեր , և ինչ որ կընէք դուք ձեզի կընէք կըսէր , ես պատճառ մը չունիմ ձեզի գնացէք ըսելու :

Ընթրեաց լրումէն յետոյ հօրեղբայրս փողոցի դռնէն դուրս ելաւ , և մենք պատրաստուեցանք վերջին հրաժեշտ տալու , սպասեցինք չվերադարձաւ և այն ատեն հասկցանք որ մեր երթը չտեսնելու համար գինետուն կուշանայ և ներկայ գտնուիլ չուզեր:

Տան ամայութիւնը՝ ուրկէ կըբաժնուէինք , կարծես մեր հառաջանքներուն արձագանք կուտար , սրտառուչ էր այս բաժանումը , տանը քարն ու պատն անգամ տխուր կերևէր մեր աչքին, ես իմ մանկութեանս և անցեալ օրերուս վերաբերեալ բաներ կըյիշէի , հայրս իր ծնողաց յիշատակները և մայրս

այս տան մէջ իր անցեալ կեանքը կըմտաբերէր , մէն մի հայեցուած նոր յիշատակներ կարթնցներ և Տիգրանիկ իր խաղէ ընկերներ կըկորսնցնէր :

Զառամեալ հանիս կուլար և աւելին կըմրմէր մեր բաժանման դէմ, հայրս կառաջարկէր մեր հետ գալու , բայց նա միայն իբրև հիւր երբեմն [illegible] մեր քով գալու խոստման միայն կըզիջանէր, վասն զի «այս տան մէջ պիտի մեռնիմ» կըսէր:

Հանիին ձեռքն համբուրեցինք , և նա մեր այտերը արտասուքով ողողեց , պատշաճ և սրտառուչ կերպով մը մօրաքրոջս ալ հրաժեշտ տուինք և նա մեզ հետևեցաւ մինչև դուռը, վերջին անգամ ես և Տիգրանիկ իր ձեռքը համբուրեցինք անոր հրահրեալ գգուանաց հազիւ տոկալով , մայրս և նա իրարու երես համբուրեցին և հայրս մնաք բարեաւ ըսաւ ու մեկնեցանք :

Առաջին անգամն էր որ օտար դուռ մը կըմտնէինք ի բնակութիւն , տունը մեզ համար օտար և մենք տան համար օտար էինք, թաղն օտար, դրացին օտար , գիրքն օտար , օդն ու ջուրն օտար , և վերջապէս մեզ շրջապատող ամէն ինչ օտար կերևնար մեր աչքին :

Այս օտարութիւնը մեզ յիշեցուց տարին կամ վեց ամիսը անգամ մը տունէ ի տուն փոխադրուող աղքատիկ վարձակալներու թշուառ ու դժուար վիճակը , որք հազիւ իրենք զիրենք կը գտնեն և տուներնին կըկարգադրեն , և ահա նոր փոխադրութեամբ մը կըխանդարուի ամէն ինչ, և որ աւելի ցաւալին է դեռ հին տարեգինը չմոռցած նորը վճարելու հարկին տակ կըգտնուին : Ասոնցմէ ի զատ դժուարութիւն մը ևս կայ (որ շատերէն լսած եմ) այն է տան տիրոջ հետ համաձայնութեամբ կամ լաւ ևս է ըսել հնազանդութեամբ ապրելու կարևորութիւնը , որ եթէ հակառակը պատահի հազարումէկ փնտռութիւնք կըտեղան խեղճ վարձակալի վրայ , վասն զի մեր բնակած քաղաքին մէջ հազուագիւտ է տուն մը որուն մէջ միայն մէկ ընտանիք բնակած լինի , այլ միշտ երկուք, երեք, չորս, հինգ , և այս ալ տեղւոյն յարմարութեան և ընդարձակութեան հետ վերաբերութիւն ունի :

Թէեւ նոր միջոց կունենամ գրելու, սակայն ութ օրէ ի վեր այս նոր տան մէջ հաստատուած եմ։ Այս տան տէրը պառաւ կին մ'է եւ միայն իւր հետ ինծ հասակակից աղջիկ մը ունի, Լ....ա անուն։

Բարեբաղդաբար իրարմէ խորշելու առիթ մը չունենալով շատ ընտելացանք իրարու, առաջին մեր պատուական տանտիրուհին որ Ս.... կըկոչուի, փորձառու եւ ազնիւ տիկնոջ մը հանգամանքները ցոյց կուտայ, եւ Լուսիա բարեսիրտ եւ ընկերասէր կերեւի ինծ, որուն հետ բաւական դիւրաւ կանցնեմ իմ տաղտկացեալ կենացս երկար օրերը։

Մեր ներքին տաղնապներէն ի զատ որքան որ այս տան մէջ արտաքին նեղութիւն մը գայն անհանգստութիւն մը չունինք, հայրս դարձեալ մեզ համար յարմար տնակ մը գնելու նպատակ ունենալը ատեն ատեն կը յայտնէ, ըսելով թէ՝ սեպհականութիւն մը միշտ մարդու մը յենարանն է։

Մեր տան Տիրուհին ընաւ այցելուներ չունի, միայն մեր գալէն ի վեր երեք անգամ կընէ որ, մօտ քսանամեայ եւ ըստ երեւոյթին պարկեշտ եւ բարեկիրթ երիտասարդ մը կայցելէ իրենց եւ կարծես թէ յանձնարարութիւններ ընդունելով կերթայ կատարելու։ Ընկերուհիս Լուսիան եղբօր մը պէս կըփարի այս երիտասարդին, կըժպտի կըխնդայ կըխօսի եւ երբեմն կըզուարճաբանէ։ Թէեւ ճնշեալ սիրտս յաւակապէս այս տեսիլները դիտելով չուզեր զբօսնուլ, սակայն դիպուածական ակնարկներով մերթ աչքս կըյառի դէպ անոնց կողմ եւ շիտակն ըսելով անոնց անմեղ տեսակցութեան վրայ նախանձս կըշարժի, եւ ահաւասիկ նախանձի խանձ մ'ալ կաւելնայ արդէն առկայծեալ սրտիս մէջ, եւ կըսեմ թէ ինչու հասած եղբայր մը չունիմ որուն հետ համարձակօրէն խօսելու կամ վիճելու հաճոյքն ունենայի։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն Գ.

Նախատանաց նետը սրտիս, եւ զրկանաց տապարը գետափրթիթ ծառոյս արմատին եւ երակաց վրայ դեռ կերերայ, կ'զգամ որ հեւղհեւալ արիւնս կը ցամքի եւ ես կնկճեմ բռնաշունչ հողմերէ խոնարհած ու խամրած հիւթազուրկ տունկի մը նման։ Ամէն օր նոր քայքայում եւ նոր աւերումներ կըզգամ, եւ կըտեսնեմ որ իմ սիրելի հայրս բժշկական դարմաններէ ի զատ ուրիշ դարմաններու վրայ ևս կըխորհի։

Մայրս իբրեւ ինծ ընկերուհի իմ արկածներուս վրայ խօսելով նմանօրինակ եւ աւելի ծանր դէպքեր կըներկայացնէ եւ զիս սփոփել կըջանայ ըսելով թէ՝ ամէն անյաջողութեանց մէջ պատճառ մը կայ, եւ այս դատողութեանց պատճառը ծածկագէտին Աստուծոյ միայն կըվերաբերի, շատ դէպքեր որ մենք ձախորդութիւն կըկարծենք անոնց կըհետեւին այնպիսի յաջողութիւններ որ զմայլումով մը կ'սկսինք գոհ լինիլ, անցեալ ձախորդութեանց վրայ։

Լուսիա շատ համարձակ բարեկամուհի մը եղած է ինծի, ատեն ատեն զիս կըզուարճացունէ իւր զուարթ խօսակցութիւններով, երբեմն լուրջ տեսութիւններէ շեղելով կըսփրթնէ եւ սիրայոյս աչքեր կըբանայ վրաս որով շրթերս կ'ստիպէ ակամայ ծիծաղի մը համար բացուելու։

Երբեմն ես ալ մոռնալով ինքզինքս, սիրամարգի մը պէս քանի մը փայլուն երեւոյթներէ կըփքանամ, բայց սեւ ու մութ մտքերս կըյիշեմ եւ կըտեսնեմ կըտխրիմ եւ կըմռմռքիմ։

Քանի մը անգամ է որ Լուսիա միջոց գտնելով, իրենց տուն այցելող երիտասարդին վրայ (որոյ անունը Մարտիրոս է) սիրածարծ խօսքեր կընէ, անոր կրթութիւնը կատարելութիւնը եւ ապահով վիճակը նկարագրելով։

Կը հասկնամ Լուսինայի նպատակը, բայց կը տեսնեմ որ այդ նպատակին համապատասխանող սէր ու սիրտ չէ մնացեր իմ քով, և արդեօք վշտերու դեղերով լցուած սրտի մը մէջ, նոր և առատ սէր զետեղուիլ կարելի՞ է ։

Մեր տան տիրոջ այցելուն քանիցս կը պատահի որ անշշունջ փողոցի դռնէն ներս մտնելով, զիս յանկարծակիի կը բերէ իր զգեստի նշմարներով, և երբ գայ բաւական ալ կուշանայ մինչև որ ես պէտք մը ունենամ իրենց սենեկին մօտէն անցնել դառնալու համար ։

Մեր պատուական տան տիրուհին մերթ հօրս և մերթ մօրս հետ առանձին խօսակցութիւններ կունենայ, և ես կը տեսնեմ որ ծնողքիս շատ դժգոհ չեն այս տեսակցութիւններէն ։

Արդէն հասկցած եմ եղած շարժումները և անցեալ օր մայրս ինձ բացէն բաց թէ՝ — քեզ Մարտիրոսի հետ նշանելու միտք ունինք ի՞նչ կըսես կը հաւնի՞ս ։

Ես այս հարցման չկրցայ պատասխանել և միայն արտասուքս այրող անզուսպ երկու արտօսր մօրս այս հարցման առջև վերջակէտ մը յօրինեցին ։

Նա այլևս չ'զօրեց բան մը ըսելու և ինքնիրէն կմկմաց— եղկելի մայր մը դժբաղդ ծնող մի եմ ։

Շաբաթէ մը ի վեր հայրս սկսած է ինձ միևնոյն առաջարկութիւնը ընել և սրտագրաւ խօսքերով զիս համոզել՝ որ չմերժեմ ։

Ըսի իրեն որ սրտիս բնական հուրը խաւարած է, և չկրնար որ և է սիրոյ բուրվառ լինել, յայտնեցի իրեն թէ՝ դողդոջուն ուռուած ձեռքս չկրնար թափ ու կայտառ ձեռք մը բռնանիլ, ապացուցի իրեն թէ ներքին հիւանդութիւններս որ միայն մահ կը պատմեն չեն կրնար կենդանութիւն գտնել ամուսնութեամբ ։ Հասկցուցի իրեն թէ՝ որքան որ իմ վրայ կը ցաւիմ, աւելի կը ցաւիմ իմ ձեռքս խնդրողին վրայ ։ վասն զի կամ նա ինձ համար Մարտիրոս մը պիտի լինի և կամ ես անոր համար Մարտիրոսուհի մը ։

Այս խօսքերուս վրայ, հօրս դիմաց վրայ ժպիտ և արցունք միանգամայն երևցան, և առիթ ունեցաւ ինձ պատասխանելու ։

Սիրասուն զաւակս—ըսաւ—զիս դէպ ի յուսահատութիւն մի առաջնորդեր յիշէ, որ հայր մը միշտ իր զաւակաց ներկայ և ապագայ հանգստութեան երազներով և եթ կարող է ապրիլ ։ Այս աշխարհի դառն դժուարութեանց տակ ճնշուող, այս աղետից արտը արեան քրտինքներով մշակելու դատապարտուող ամէն հայրեր միայն ընտանեկան հանգիստ մը գտնելու, միայն իրենց զաւակաց երջանկութիւնը տեսնելու յուսով կը տանին, այդ յոյսը մի խլեր ինձմէ, այդ անուշը մի խնայեր ինձմէ ։ Աշխարհի աղէկծութեանց դիմանալու համար Նախախնամութիւնը զանազան միջոցներ շնորհած է մարդուս, մոռացութիւն մը կայ որ շատ բաներու մէջ խոտելի է, սակայն վշտեր ու ցաւեր կսկիծներ ու սրտի խայթեր ի բաց վանելու համար գովելի բան մ'է, զաւակս անցեալ յիշատակներով ապագայ մի նսեմացներ, գիտէք որ անցեալին հնազանդիլը ապագայէն հրաժարիլ կընշանակէ, և երբէք այսօրուան վրայ հարկ չ'դներ ։ Կաղաչեմ մոռացիր այդ տխուր անցեալը և ինքզինքդ ցաւոց անդունդներէն յուսոյ դեղածիծաղ դաշտը հանէ, և տես անոր վրայ ապագայի երփներանգ ծաղիկները, որոցմէ մեղուի մը նման քաղցրութիւններ քաղելու պէտք ունիս ։ Դժբաղդ մայրդ և ես մանկութեանդ դժնդակները ցաւելով կը յիշենք երբ քու մշտատև տխրութիւնդ աչքի առջև կը բերենք ։ Քաջացիր, և կոխոտէ անցեալ դժբաղդութիւններդ, հասկնալու ենք որ աշխարհի մատռուակը ոչ շարունակ լեղի և ոչ շարունակ նեկտար կը մատակարարէ, այլ մերթ մին մերթ միւսն, լեղիին քաղցր և քաղցրին լեղի կը յաջորդէ, դու նախ լեղին քամեցիր, այժմ կարգը քաղցրինն է, եթէ այդ դառնութիւնը քեզ ամէն քաղցրութիւններէ զզուեցնէ, անիրաւ ապերախտութիւն մը պիտի գործէ մեր վրայ ։ Եթէ մէկ վէրքով մահ փնտռենք աշխարհի պատահարաց բանակին մէջ, ողջ մարդ չ'մնար, եթէ մէկ հարուածով խորտակուինք մարդկանց շղթայի օղակներ անմիջապէս կը քայքային, եթէ մէկը իր փոսին վրայ խոցուած անմխիթար մնայ, մխիթարութիւնը կը բարձուի երկրէն, եթէ մէկը իր սիրելին մահուան չ'տոկալով ինք ևս մահ փնտռէ

կեանքը կը հեռանայ մարդիկներէն, եթէ մէկ զըպարտութիւն կարող լինի կեանք մը յաւիտենականապէս մրտեալ պահելու, մարդիկ կըշքանան աշխարհի վրայ, վերջապէս տունկ չ'կայ որ հովէն չ'շարժի նաւ չ'կայ որ ալեաց չ'հանդիպի. ուստի հողմերու և ալեաց դիմագրաւ կենալու համար քաջութիւն պէտք է։

Հօրս այս սրտառուչ խօսքերը սիրտս շարժեցին, որքան լսեցի այնքան արտասուեցի, եթէ մայրս լինէր այնչափ չ'պիտի տակաւ խօսելու, հօրս այս խօսքերուն դէմ պատասխան պէտք էր և չէի գիտէր ինչ ըսելս որքան որ կըմեղքնայի ծնողացս այս վիճակին վրայ, այնչափ կըխոստանայի ես ինձ դէմ, տկար սրտիս մէջ զօրաւոր և յամառ կամք մը կըտեսնէի և այս ալ առաջ կուգար իմ վրայ ունեցած անվստահութենէս։

Ըսի հօրս—եթէ Աբրահամու պէս զաւակդ զոհելու փափաք կամ ուխտ իսկ ունենաս, այդ քու իրաւունքդ է, կը յարգեմ և կըհնազանդիմ, սակայն ցաւալին այն է որ քու պահանջած քաջութիւնդ չունիմ և կըտեսնեմ որ ոչ ինձ սպառնացող քամիին կրցած եմ տոկալ և ոչ ալ իս խաղալիկ ընող ալեաց դէմ կրցած եմ անվրդով մնալ, երկուքն ալ իմ նորատի և անփորձ կեանքէս օգուտ քաղելով զիս քաջութենէ զրկած են, և բոլոր յոյսերէս մերկացուցած են։ Տունէ մը ելնել նոր և տուն մը շինել ինծի պէս տկար հոգեմաշ աղջկան մը համար դժուար է, իմ մնացորդ կեանքս միայն քու հայրական խնամքդ տակ և մօրս փափուկ գորովին ներքև կրնայ ապաստանիլ և չ'կրնար ուրիշ կենակից լինիլ։

—Իրաւունք ունիս զաւակս—կըկնեց հայրս, բայց եթէ չեմ սխալիր շատ ծանր կըկշռես վշտերդ և անոր համար կերկնչիս անոր առջէն ելնելու, տարօրէն է արդարև երկիւղի զգացումն նորահասի մը համար, որով շատ մը կեանքէն բաժնուելու կըպատրաստուի։ Ամէն հիւանդ մեռնելու համար չ'հիւանդանար յոյս և վստահութիւն պէտք է ի Աստուած կօգնէ իրեն յուսացողներուն, յոյսը կեանք է և վստահութիւնը կենսապահ զօրութիւն, արիութիւն ունեցիր այս կենաց թելը ի ձեռին ունենալու և մի վհատիր։

Ձայնելով հօրս կամքը բացէ ի բաց մերժել, սեթևեթ խօսքերով կուզէի փախուստի ճամբայ մը գտնել և չէի կրնար, և ահա պատճառ մը միտքս եկաւ որ բանալի էր։

Ներումն խնդրելով ժամանակ պահանջեցի իմ որոշումս ընելու և կերպով մը յայտնեցի թէ՝ երբ Հրաչեայ իւր նոր նշանածին հետ ամուսնանայ յետ այնորիկ յուսալի է ձեր կամքը ընդունիլ։

Ուրախ եմ որ այդ օրուան հասած ենք—պատասխանեց հայրըս—և արդէն գուշակած լինելով ձեր այդ նկատումները ես իմ մէջ գաղտնի որոշում մը ըրած եմ որ կրնայ համապատասխանել քու նպատակիդ, հետևապէս կըխնդրեմ որ իմ առաջարկութեանս համակերպելու քաջութիւնը ունենաս, պայմանաւ որ՝ առայժմ մեր մէջ գաղտնի նշանտուութիւն մը կատարուի և այնպէս մնայ մինչև որ Հրաչեայի ամուսնութիւնը կատարուի։

Թէև Հրաչեայի ամուսնութեան խօսքեր նոր աղէտներ ազդեցին ինձ, և քանի մը վայրկեան վարանեցայ բան մը ըսելու, և սակայն փախուստի ճամբայ չ'գտնելով ստիպեալ պատասխանեցի թէ՝ ձեր կամաց և տնօրինութեանց հնազանդ եմ, և միայն իմ ձեռքս խնդրող անձին ապագայ վշտաց և անհանգստութեանց պատասխանատու չեմ։

—Դու վշտաւէթ աղջիկ մը չես, կըյուսամ թէ անոր անկեղծ սէրը ձեր ապագայ հանգիստը պիտի նուիրագործէ։

—Երկնից կամքը օրհնեալ թող լինի—ըսի։

Երբ այս խօսակցութիւնները լրացաւ—հայրս իւր գրպանէն փոքրիկ նամակ մը հանելով—առ քեզ կըվերաբերի այս—ըսաւ։

Թերահաւատ շարժումով մը մօտեցայ նամակին և տեսայ որ իրօք իմ հասցէս կըկրէր, առի նամակը և նոյն միջոցին երակներուս մէջ մեծ ցնցում մը զգացի, իբրև թէ՝ նոյն պահարանը ելեկտրական պահարան մը լինէր, հասցէի գրութիւնը ճանչցայ, վասն զի միևնոյն գրով երգարան մը ունիմ քովս որ անդին յիշատակի նման կըպահեմ։

Պահ մը չ'ժտեցի բանալ այս նամակը և հայրս հանկցա

վարանումս, երկչոտութեամբ փաթեթը պատռեցի և կարծես սիրտս ալ նոյն պահարանին հետ կըքացուէր իր հառաչանքները դուրս տալու և անոր պարունակութիւնը ամփոփելու որ հետեւեալն էր ։

Համեստափայլ քոյր իմ օրիորդ Աղաւնի Ա. Յովհաննէսեան

Սիրեցեալդ իմ,

«Որքան որ դէպք և պատահարներ զմեզ հեռու թողուցին իրարմէ, այնքան ալ մեր սրտերը սիրով և կարեկցութեամբ լեցուցին ։

Զքեզ պիտի յիշեմ մինչև գերեզմանիս դուռը, և հոգիս զքեզ պիտի սիրէ եթէ հնար է գերեզմանէն անդին ալ ։

Ձեր ներողամտութեան վստահելով ցաւ ի սիրտ կուզեմ յայտնել թէ, եթէ Աստուած առողջութիւն շնորհէ, թուականէս մէկ ամիս վերջ իմ ամուսնութիւնս տեղի պիտի ունենայ ընտ օրիորդ Աննայ Գ. Յովսէփեանի ։

Այս տեղեկութիւնը ձեր կսկիծը շարժելու անիրաւութեամբ չեմ գրեր, այլ աղաչելու համար որ սրտովդ ինձ ներես, և յետ այսօրիկ զիս եղբօր մը սիրով յիշես ու չմոռանաս ։ Քու անմեղութիւնդ կ'ճանչնամ և սակայն ծնողացս հնազանդ լինելու համար Աստուածային օրինաց հնազանդելու պարտաւորութեամբ կ'զիջանիմ այս դառն բաժանման, եթէ ոչ չխօսակը խօսելով ձեզմէ բաժնուելէս յետոյ ուրիշի մը հետ միանալու նպատակ չունէի, կըկարծեմ գիտնալ կամ կուզեմ հաւատալ թէ՝ քու ազնիւ սիրտդ թերես իմ նպատակիս համապատասխանող որոշում մ'ունի. ուստի կուզեմ աղաչել որ չըլլք այդ որոշումէն և ինծի պէս զոհէք ձեր նպատակը ձեր բարեսիրտ հօր հրամաններուն առջև, եթէ չհետեւիք, վիշտս պիտի կրկնապատկի և անմխիթար պիտի մնամ յաւէտ ։

Աղաչանացս հետ իմ անկեղծ սէրս մատուցանելով ձեր անարատ սրտին ։ Մնամ սրտակից և վշտակիցդ» ։

Հրաչեայ Ա. Գրիգորեան

Այն նամակի ընթերցումը լրացնելէն յետոյ ըսաւ հայրս—կ'ուզեք այս նամակին պատասխան մը գրել ։

—Չեմ գիտեր ըսի—եթէ պատշաճ կը դատէք ձեր ուզած կերպով քանի մը տող բան կըգրեմ, բայց ի՞նչպէս, զրկելու է և դուք ի՞նչ միջոցաւ ընդունեցիք այս նամակը ։

—Հրաչեայ անձամբ քովս եկաւ և խորհուրդ հարցուց ինձմէ այս նամակը գրելու և ես յարգեցի իր նպատակը, և նա չհամարձակելով իր նամակը ուրիշի մը հետ զրկելու ինձ բերաւ, և եթէ դուք ևս գրէք ինձ պիտի տաք, ես ձեր թղթատարը կըլլնիմ—պատասխանեց հայրս թերի ժպիտով մը ։

—Միթէ այս ողջակալ յարաբերութիւնները ձեզ չե՛ն նեղեր—ըսի ։

—Ո՛չ—ըսաւ—ընդհակառակն այս պաշտօնով հրճուանք կը զգամ երկու ազնիւ, բայց աներեւ սրտեր վերաշինելու յաջողութիւնը ունենալուս համար ։

—Լաւ ուրեմն կըգրեմ—ըսի և հետեւեալը պատրաստեցի ։

Գերազնիւ եղբայր իմ Պ. Հրաչեայ Ա. Գրիգորեան

Յարգելիդ իմ,

«Իմ աղէտներուս մեղմութիւն շնորհող ձեր գրութիւնն ստանալուս համար, յախտեանս երախտապարտ պիտի մնամ ձեզ, իմ ամբծութեանս վրայ ձեր ունեցած հաւատքը իմ վէրքերուս վրայէն շատ բիծեր սրբեց, Աստուած քու սրբազ պաշտպանէ և երջանկութիւն տայ քեզ ու քու ապագայ կենակցիդ, ողջ եղիր և ես քանի ողջ եմ քու երջանկութիւնդ տեսնելով ուրախ պիտի լինիմ. Շնորհակալ եմ զիս իբրև քոյր մը սիրելու խոստումդ և ես պատրաստ եմ քու եղբայրութեանդ շնորհացն արժանանալու՝ որոյ արդէն կարօտ եմ։ Եթէ իրր ամուլ չկրցանք իրար սիրել, թող, այս սէրը փոխուի եղբայրականի, որ աւելի մեծ արժէք ունի ։

Գալով ձեր առաջարկութեան, կըյայտնեմ թէ՝ պիտի աշխատիմ ծնողացս և ձեր կամքը յարգելու, եթէ երկինք հաճի շնորհել ինձ ամուսնական լուծը կրելու կարողութիւնը ։

Չեմ ընդունիր զձեզ ինձ վշտակից, այլ միայն սիրասուն եղբայր» ։ Քոյր Աղաւնի Ա. Յովհաննէսեան ։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՕՐԱՏԵՏՐԱՆԻ

Մասն ԺԱ.

Սեւ բաղդին ինձ համար պատրաստած զրկանքը, ութ օրէն ի վեր լռելին կրած եմ, վշտերս իրենց կատարելութեան հասած են, և իր ցաւերէն թմրած հիւանդի մը պէս սկսած եմ անզգայանալ։

Հրաչեայի ուրիշէ մը հետ ամուսնանալը որ երազիս մէջ անգամ չէի կրնար յիշել, այսօր յիշատակարիս մէջ կարձանագրեմ որ իրական է։ Այս ամէն սրտային բարեմաղթութիւններէ ի զատ ուրիշ բան չունիմ ընելիք կամ ըսելիք։

Գալով իմ վիճակիս, ինքզինքս մոռցած կըտեսնեմ, կեանքս դէպ ի ունայնութիւն խոնարհիլ կուզէ, սրտիս և հոգւոյս կենդանութիւնը կընուաղէ, կըհասկնամ որ իմ կիսուած սրտովս, թառամեալ դէմքովս, ամուսնոյ մը կատարեալ սիրոյն արժանի չեմ, բայց ի՞նչ ընեմ, ծնողացս պաղատագին առաջարկութիւնները յաղթելով իմ հաստատամտութեանս վերջապէս զիջած եմ հնազանդելու։

Երբ շաբաթէն ի վեր դարձեալ սկսած եմ զարդերու բեռնակրութեան, այժմ Մարտիրոս իմ նշանածս և ապագայ ամուսինս է. Տա՛յր Երկինք որ նորա յոյսերը ի դերև չելնէին։

Դարձեալ աշխատութեանց եռեալ եմ, Հրաչեայէն ի նուէր իմ ձեռքովս նախշուած թաշկինակներու և հիւսուած քսակներու վրայ բանուած սկզբնատառերը այսօր ակամայ եղծեցի դողդոջուն մատներով, անոնց տեղ ուրիշ գրեր գրելու համար։

Տակաւին կան յիշատակներ, զորս չեմ կրնար այս ատեներն պէս եղծել ու փոխել սրտէս, վասն զի սիրոյ թագուն տեղ մը զետեղած է արարածոց հեղինակը և ձեռքս դիւրաւ չկրնար ներգործել անոր։

Քաւ լիցի որ իմ նոր նշանածս ատելու պատճառ մը ունենամ, վասն զի աւելի երախտապարտ եմ անոր վեհանձնական վստահութենէն, որ ինծի պէս անկեալի մը ձեռք տալու շնորհքըն ըրաւ, իմ հետ նաև իմ ընկեալ անունս ու պատիւս բարձրացնելով։

Մարտիրոս այլևս մեր տուն չերթևեկեր, Լուսիայի հետ հանդիպելու պատճառ յանձնարարութիւնները չկատարէր և հայրս սխալուած է Մարտիրոսին տեղ գործակատարութիւն ընել այս բարեկիրթ ընտանեաց։

Այս նոր խնամութեան առթիւ, հայրս մեր բնակութիւնը փոխել կուզէ, վասն զի կուզէ հետևիլ այն առածի սկզբանց որ կըսէ «ազգականի հետ կեր ու խում լաւ, բայց առևտուր բնաւ»։ Տիկին Սառայ կընդդիմանայ հօրս այս դիտաւորութեան դէմ և կաղաչէ որ իրենց տան մէջ հանգիստ ընենք։

Մեր տանտիրուհին Մարտիրոսի հօրաքոյրն է, և մեր բնակած տունը որ ժառանգաբար Մարտիրոսի և իր հօրաքրոջ կ՚վերաբերի, կիմանամ թէ Մարտիրոս զայն ամբողջովին սեփականել կուզէ, իր հօրաքրոջ բաժնին փոխարէն՝ նմա զատ և փոքրիկ տնակ մը գնելով։ Ընդհակառակն պառաւը կըփափագի որ ինք այս տան մէկ փոքր մասին մէջ բնակի և Մարտիրոս իր բաժինը հօրս վաճառէ։

Այս մասին հօրս և Մարտիրոսի կամքն ու կարծիքը չեմ գիտեր տակաւին։ Բարեբաղդաբար այս տունը Մարտիրոսի հայրենի տան մօտ է, և մերայինք շատ անգամ հոն կերթան տեսակցելու։

Մոռցած եմ յիշել թէ՝ ընկերուհիս Լուսիան ևս արդէն նշանուած օրիորդ մ՚է, հեռաւորապէս երկուքիս միջև եղած խօսքերն ու գաղտնիքները կըհամապատասխանեն իրարու։

Անցեալ օր նա կըսէր ինձ — շատ եղիր, միայն մէկուկէս ամիս մնայ, խաչհանգստի տօնի երկուշաբթին հարսանիքդ պիտի լինի, և որչափ որ հայրդ քիչ մը աւելի օր կըպահանջէ, սակայն այս կողմն պիտի պնդուի և հայրդ իր հաճութիւնը տալու պիտի ստիպուի։

Խնդալէն ելանակաւ մ'արտասանուած այս խօսքերը, սիրտս թունդ հանեց, և աճապարեցի ըսելու թէ՝—հիւր մը առանց առաջնորդի տունէն դուրս չեն հաներ, և նախ պէտք է որ դու անցնիս այդ կամուրջէն:

Լուսիա յարեց—ես զքեզ իբրեւ հիւր չեմ ճանաչեր, այլ իբրեւ մեծ քոյր. ուստի ես քեզի պիտի հետեւիմ:

Ալ չ'կրցայ խօսիլ և լռեցի, և իրօք հարսնութեան հրաւիրակ արարողութիւնք սկսած էին կատարուիլ:

Խնամիներու մէջ սովորութիւններ կան որոց մէկն է ելանակին յարմար նուէրներ ղրկել իրարու. մանաւանդ տղայի կողմ շատ ուշադրութիւն ընելու է այդ տեսակ սովորութեանց հետեւելու, զորօրինակ մայիս ամսոյ մէջ բեռի մը չափ վարդ և հաւէ ղրկել, յուլիսի մէջ դեղձ և խաղող, սեպտեմբերի մէջ նախշուն դաւուղուր(1) նաեւ աղջկան մը հարսնանալու օրեր բաղնիքի հրաւէրներ, հինայ եւ եւ:

Թերեւս յիշած լինիմ թէ՝ հայրս այս տեսակ սովորութիւնք աւելորդ կըհամարէր և արդէն մեր երկրորդ նշանտուութեան ժամանակ, այս բաներէն ոմանց ելանակն անցած էր. հետեւապէս բաղնիքի մը հրաւէրին չ'կրցաւ դէմ դնել մայրս, այն ալ տիկին Սառայի չափազանց թախանձանքներէն հարկադրեալ որ կըսէր, «ես փափագ ունիմ, բայց սրու զաւակ չունիմ. որպէսզի կարողանամ իմ այս հաճոյքներս գոհացնելու հետեւապէս Մարտիրոսի պատճառաւ գոնէ թոյլ տուէք որ յաջողեմ իմ այս փափագանացս մէջ եւ»:

Բաղնիքի հրաւէրը ընդունուած էր, մեր ազգականներէն քանի հինգի չափ կանայք և աղջիկունք և անոնց կողմէն մօտ քառասուն հոգի եկած էին կէս օրուան համար, յատկապէս բաղնիք մը վարձուած էր, և ուր ամենէն աւելի աչքի զարնող բանն էր աղմուկ և տաղտուկ:

(1)Խաշուած ցորեն, որուն հետ կըխառնեն նաեւ նուան հատիկներ, կարմիր և դեղին ալոջներ, և առանց միրգի դանդ խնձոր Լոյն: Ամեն ընտանիք երկիր սովորութեան համաձայն տարեկան պարէնի համար պատրաստ է տանի մը քէլ (կոդ մէ որ 120 օխա կըկշռէ) ցորեն դասի դուռ խաշելու:

Գոհ եղայ խորհելով որ գոնէ հասարակաց բաղնիք մը չէինք հրաւիրուած, վասն զի տակաւին համարձակութիւն չունիմ օտար ամբոխներու մէջ երեւնալու, և երբ երկու անձինք իրարու հետ խօսին, այնպէս կըկարծեմ թէ իմ վրաս սխալ դատողութիւններ կընեն, և ես ճշմարիտ յանցաւորի մը նման կայլայլիմ կըզգուշանամ և անհանգիստ կըլլիմ, և իրաւցի կըզգամ այն խօսքը որ ըսուած է, «փախստական մէկի մը անունը ելնելու աչքը թող ելնէ»:

Ժամ 6էն մինչեւ 12 շարունակ 6 ժամ բաղնիքի մէջ մնացինք, կարելի եղածին չափ խօսիլ խնդալու և կերուխումի համար հող տարուեցաւ, մեծարանք և ծառայութիւն անթերի էր երկու կողմէն:

Ես ալ լաւ կատարեցի իմ հարսնցուութեանս պարտքերը կեսուրիս սպասուհիութիւն ընելով և անոր հագուստը հագուեցնելով:

Ամենքն ալ իմ վարմունքէս և շարժումներէս գոհ կերեւէին և այս գոհունակութիւնը ինձ աշխոյժ կացնէր:

Երէկ որ կիւրակի էր, ի պատիւ մեզ եղած բաղնիքի հրաւէրին զայն ընծաներով փոխարինելու գործով զբաղեցանք:

Ընտրուած տասներկու հաւեր, թարմ ու բարակ հացերով ծածկուած, անոնց հետ ճերմակ գուլպաներ, նախշուն քսակներ, ասեղնագործեալ շապիկներ, շղարշներ եւ, որոնք մեծ ծրար մը շինելով ղրկեցինք Մարտիրոսենց տուն անոնց հինաբաղնիքի մեծարանքին դէմ մեր ունեցած պարտքն էր, որ տեղական սովորութիւնը կըհարկադրէր մեզ վճարելու:

Այս տեսակ աւելորդութիւններ ուշադրութիւնս կըգրաւեն և չ'մոռնալու համար կըգրեմ հոս. Այս առթիւ կըյիշեմ նաեւ մեզ եկած հրաւէրին համար մեզ ղրկուած բաները, որ էր մեծ սկուտեղ մը լեցուն խորտիկ և 6 հօխա հինայ:

Այս խորտիկը ու հինան գրեթէ գրաւոր տոմսերու տեղ կը ծառայեն, անոր համար մենք ևս մեր ազգականներէն ով որ մեր հետ լոգարան տանել կուզէինք, անոր կտոր մը խորտիկ և քիչ մը հինայ ղրկեցինք և շատ աշխատեցանք որ մոռացուած ազգականներ չմնան, որոնք վերջէն մեղադրանքներ ընելու իրաւունք ունէին:

Այսպէս կը բաշխուի նաև աղջկան տան կողմէն տղայի տուն կամ տղայի տան կողմէն աղջկան տուն ղրկուած բաներ, որոց անուններ յիշեցի արդէն:

Այս տեսակ փոխարինական ընծաներ և մեծարանքներ ումանք սիրոյ առատութեան առիթ կը համարին, բայց այսպէս օրինաց և սահմանի տակ և իբր հարկ ճանաչուած մեծարանքը բռնի զօրութեան մը պէս անյարմար կերևի ինձ:

Հայրս ալ միևնոյն գաղափարն ունի այս մասին. մանաւանդ նա կը մեղքնայ ժողովրդեան աղքատ դասուն, որք առանց իրենց կարողութեան նայելու կը հարկադրուին, կամ շատերը ինքնայօժար կը յօժարին պարտքի ու փոխի, չյիշելով լիակատար պատրաստութիւններ տեսնել ըսելով թէ՝ եօլ է:

Մոռացած եմ յիշել հօրեղօրս անցեալ ամիսներու մէջ Արղնիի բարձրահայեաց Ս. Աստուածածին անուն վանքը ուխտի գնալը, որու վերադարձէն վերջ ազգական և բարեկամներ, ոմանք ձեռք մը հագուստ, ոմանք շալ մը, ոմանք վերարկու մը և ոմանք տնային պիտոյք մը ընծայ տանելու սովորութեան և որոց մեծ մասին նա պէտք չունէր, և իւր վրայ մեծ բեռ մը եղաւ իւրաքանչիւրի բերածին փոխարէն յարմար և վայելուչ բաներ ղրկելու, և այս ընծայական առևտուրը ուխտագնացութեան ծախքերէն և յոգնութիւններէն աւելի սուղի նստեցաւ:

Սովորութիւն մը կայ նաև որ, յԵրուսաղէմ կամ այլուր գնացող ուխտաւորներէն ոմանք, և մանաւանդ մարդիկներէն աւելի կանայք, չբաւականանալով իրենց համար եղած հանդիսաւոր գիմաւորութիւններէն և և ծախքերէն, կ'ընեն ջամբռան անունով խրախճաններ կը կատարեն, ազգական և բարեկամ մէկտեղ հաւաքելով թմբուկ և այլ նուագարաններ նուագել տալով:

Այս տեսակ հազարումէկ բաներ կան, զորս գրելու թէ միջոց չունիմ և թէ հազիւ ամէն ինչ իւր կարգին կրնամ յիշել:

Հօրս և մեր ազգականաց մէջ անհամաձայնութիւն մը կայ, և այս անհամաձայնութեան պատճառն ալ, սովորոյթի մը վէճի տակ իյնալն է:

Երբ օրիորդի մը հարսնութեան օրերը մօտենայ, նորա ազգականք կարգաւ հարսնացուն իրենց տուն կը հրաւիրեն չորս կամ հինգ օր իրենց քով մնալու և իբրև թէ կարօտ առնելու համար, այսպէս նաև օրէնք է որ հարսնացուն ում տուն որ երթայ, թէ այն տունէն նուէր մը պիտի ընդունի և թէ գլուխը հինայ դրուելով բաղնիք պիտի տարուի:

Այս սովորութեանց հպատակող հարսնացու աղջիկներ կը հարկադրուին իրենց վերջի ամիսներուն մէջ քանի մը շաբաթներ իրենց հօր տունէն բացակայ մնալու, շատ մը կարգադրութեան արժանի գործեր երեսի վրայ թողլով, ասկէ ի զատ շաբաթը երկու անգամ գլուխը հինայով բաղնիք երթալով հարբուխի և այլ տկարութեանց ենթակայ լինելով:

Մինչ այս տողերը կը գրէի իբր գրօսանք, գոյժ մը հասաւ մեր տուն, որով ամէն պատրաստութիւն և ամէն վէճ տակնուվրայ եղաւ լուր տուին թէ՝ Մարտիրոսի քեռին յանկարծամահ եղեր է, և հայրս փութաց յուղարկաւորութեան հանդիսին ներկայ գտնուելու:

Այս մահուան լուրը սրտիս տխուր թելերը հնչեցուց, բայց միւս կողմէն քիչ մը շունչ առի, վասն զի այս անակնկալ պատճառաւ անշուշտ կը յետաձգուի մեր ամուսնութիւնը և ի հարկէ կեսուրս իւր մէկ հատիկ եղբօր մահուան սգով չհամարձակիր հարսանեկան հանդէս կատարել այս տարի:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն ԺԲ.

Եօթամսեայ պանդխտութիւն մը կրելէն յետոյ, վերադարձայ իմ հայրենի տուն, զարմանալի չէ՞ արդեօք զաւկի մը համար որ ինքզինք իր հօր տան մէջ հիւր կը կարծէ, եթէ ինձմէ մեծ քոյր մը ունենայի, և եթէ տեսնէի որ եօթամսեայ բացակայութենէ մը յետոյ նա իր հօր տան վրայ օտար աչօք կը նայի և ինքզինք հիւր կարծելով մինչև կուզէ հոն՝ որուն համար դեռ երեք ամիսներ առաջ խապաւ օտար էր, գոնէ մտքովս պիտի դատապարտէի այդպիսի քոյր մը ըսելով թէ՝ շատ ապաշնորհ է։ Բայց այսօր երբ իմ կոչումն և պարտաւորութիւններս ի նկատի կառնում, փոխանակ այդ դատապարտութիւնը ընելու, միայն կը զարմանամ թէ՝ ի՞նչպէս ժամանակին հետ շուտ կը փոխուին մարդկանց կեանքը և կենաց ազդեցութիւնները :

Դեռ երեք ամիս առաջ հարսնութիւնը երազ մը կը թուէր ինձ և այս տունէն բաժանումը, նաւահանգստէ մը դէպ ի անծայր ովկէան մը երթալու տպաւորութիւնը կընէր, որով այդ ովկէանը եփրատի մը չափ չերևնար աչքիս, և մեկնելու համար բնաւ որ և է նեղութիւն չ՛պաշարեր զիս :

Հօրս ու մօրս սէրն ու գորովը շատ քաղցր կուգէ ինձ, և գրեթէ անոնց անուշ խօսքերէն ու յարգալի շարժումներէն սիրտս նոր բերկրութիւններով կը բաբախէ ; բայց ներքին զգացում մը զիս կը հրաւիրէ խոյս տալ անոնց ներկայութենէն, կարծես թէ անոնց անցեալ և ներկայ խնամքներէն կամչեմ երբ զիրենք թողլով ուրիշ տան մը յարած կը տեսնեմ ինքզինքս : Աստ հետ մէկտեղ կը տեսնեմ որ անոնց ուրախութիւն կուգէ այս իմ վիճակս . վերջապէս այս խորհրդաւոր բաժանումը այնպիսի մի զօրաւոր և բանաւոր միջոցներով օժտեալ է, որ անոր

դժուարութիւնը միայն ներկային կը շխէ քիչ մը, և այս ներկան շատ կարճ անցեալի մը փոխուածին պէս բնաւ ծանրութիւն մը չունենար որ և է կողմին :

Երեք օրէն ի վեր է որ՝ հօրս տան մէջն եմ, բայց ուրիշ տան մը զանազան պէտոյքները զիս հոն կը կոչեն իմ ստանձնած պարտականութիւններս կատարելու համար :

Այս տունէն մեկնելէս ի վեր գրելու պատեհութիւն չունեցայ և միայն երբեմն կարդալու դիւրութիւնը վայելեցի :

Այս այցելութիւնը յիշատակներ կարթնցնէ մտքիս մէջ, յիշատակներ՝ որ քաղցր և միանգամայն զուարճալի է յիշելը, զորս ցարդ չ՛կրցի աւանդել իմ յիշատակարանիս :

. . . . Նոյեմբերի 10 կիւրակէ օր մեր տուն լեցուն էր մեր ազգականներէն ի զատ օտար ընտանիքներով, այն օրը իմ հարսանեկան հանդէսս էր : Կանայք թմբկի և ջութակի եղանակներով լաւ մը պարեցին, երբ ցորեկ ժամը 10ին մօտեցաւ զիս հագուեցուցին և գլխուս քօղ մը ձգելով անկիւն մը նստեցուցին, յետոյ քանի մը կանայք մեծ աղմուկներով մօտեցան քովս ձեռքերնին վառած մոմեր բռնած, այս պահուս թէև այլայլած էի, բայց հասկցայ որ մէջերնին վէճ մը կայ թեւս մտնելու խնդրոյն վրայով : Վերջապէս կեսուրս աջ կողմէս և կեսրոջս սանամայրը ձախ կողմէս զիս վերցնելով հօլ. ղբէ եօ լէլէլէ՛ և այս տեսակ բացագանչութիւններով զիս տարին բուն հանդիսավայրն եղող տեղը, ուր մեր տան քահանայի երէցկինը նախագահած էր, որուն քով դրուած էր շաղուած հինայով լեցուն ափսէ մը, քօղիս տակէն կը տեսնէի որ յիշեալ երէցկինը իմ և Մարտիրոսի ազգակից կանանց մէկ մէկ կտոր շաղուած հինայ կը բաշխէր անոնցմէ դրամական նուէրներ առնելով :

Ուրախ և միանգամայն խիստ շարժումով մը զիս բարձի մը վրայ ձգեցին, ուր ծնրադրելով աջ ձեռքս ներկայեցի երէցկնոջ, նա ափիս մէջ եղած խնձորն ու մէկ հինգնոցը առնելով անոր տեղ կտոր մը հինայ դրաւ և ձեռքս կանանչ շղարշով մը պատատեց :

Ցոլեկուան համար այս արարողութիւնը վերջինն էր, և հետզհետէ սկսաւ ամբոխը ցրուիլ, և միայն մեզի մօտ ազգականներ մնացին մեր տուն :

Այս պահուն նոր ոգի առի և քովս մէկզի ընելով սկսեցի ազատօրէն պտըտիլ և ազատութեանս համար մնացած քանի մը ժամերը հաշուի առնել, սակայն շատ քիչ էր և կըսահէր ընդ փոյթ : Գիշերը ժամը հինգն էր և մեր տունը պարզ ու համեստ խրախճանքի մը հանդիսարան եղած էր :

Փողոցի դրան կրկնուած հարուած մը մեր ակնկալութեանց վերջ տուաւ, դուռը բացուեցաւ և քսանհինգի չափ արանց և կանանց խմբակ մը ներս մտաւ, զիս նորէն քաշարկելով անկիւն մը դրին, նոր եկող կանայք եկան իմ շուրջս շարուեցան և մարդիկ գնացին միւս կողմը :

Մեր կողմէն հասակ առած կին մը եկողները բարևելով աւելցուց թէ ուշ մնացիք, միւս կողմէն պառաւ մը, որ թերևս ցոլեկուանէ ի վեր խմած օղիներով քիչ մը աւելի համարձակութիւն առած էր, պատասխանեց—մեր սանամօրը երեսը սև ըլլայ ժամ երկուքն անցած էր յետոյ եկան մեր տուն, սպասելէն աչքերնիս ծլաւ, անկէ վերջ մինչև որ երգերով և շարականներով փեսային ածիլեցին և Թագեղբօր հետ զգեստաւորցնելով անոնց ձեռքերը հինայեցին, ժամանակ անցաւ և այսպէս ուշացանք :

Պառաւի այս խօսքերը շատերու ծիծաղը շարժեց, օղի առնտուրը սկսաւ, շուրջս գտնուող կանայք քովս վար առնելով սկսան գլուխս ու հագուստս իրենց ճաշակի յարդարել ու զարդարել :

Այս գիշերուան մեծարանքները տարօրինակ էր, վասն զի մեր հիւրերը իրենց ընդունածէն շատ աւելի պատիւ կընէին մերիններուն և խօսքով ու գործով կըցուցանէին որ գժգոհութեան արժանի բան մը չպատահի :

Շաքար և խնձորը բաժնուեցաւ, և շատ մը բարեմաղթութիւնք տեղի ունեցան, ժամը 7ին մեկնեցան :

Տարիէ մը ի վեր է որ, սովորութիւնը փոխուած է, ասկէ

առաջ պսակի արարողութիւնը գիշերը եկեղեցւոյ մէջ կըկատարուէր և այժմ ինչ ինչ նկատումներով առաւօտները պատարագէն առաջ տեղի կունենայ, այս առթիւ երեք ժամ ևս հօրս տուն մնալու բաղդ ունեցայ :

Այս երեք ժամն ալ անցուցի անքուն, ժամը տասն էր, նորէն դուռը զարնուեցաւ և հինգ կիներ ներս մտան զիս եկեղեցի տանելու, վերջին անգամ ևս զիս քաշարկեցին, ոտքի ելայ և հանիկս մօրս ու մօրաքրոջս և մեր միւս պարագայից ձեռքերը համբուրեցի և թողուցի որ արցունքներս անոնց ձեռքերը թրջէ. փոխադարձաբար անոնք ալ երեսներէս կըհամբուրէին, որոց արտասուքները խառնուելով իմիններս հետ այտերուս կիզիչ թարմութիւն մը կուտային :

Դուրս ելայ ու սենեկիս դրան առջև կանգ առի, որպէս զի հօրս և հօրեղբօրս ձեռքերն ալ համբուրեմ :

Հօրեղբայրս մէկու մը կըխօսէր և քարոզչի մը նման գլխու և ձեռքի շարժումներով քանի կըխօսէր խօսքը կաճէր, այս պահուս կատակասէրին մէկը եկաւ անոր ձեռքերը բռնեց գիտմամբ որով նա խօսելէ դադրեցաւ և ըսաւ—ձեռքերս թողուր խօսքս լրացնեմ :

Խօսողը լեզուն է ձեռքը չէ—ըսաւ մարդը—բայց քանի որ առանց ձեռքի չես կրնար խօսիլ, մէկը կայ որ ձեռքդ համբուրելու կըսպասէ, թող տուր որ համբուրէ երթայ և ապա խօսքդ լրացուր :

Այս զուարճալիքը ակամայ մը խնդում մը բերաւ ինձ, որ բարեբաղդաբար քովս ծածկեց այս պակասութիւնս, այսպէս համբուրեցի նաև հօրեղբօրս ու մօրս ձեռքը, և մեծ շուարումով մը տունէն դուրս ելայ :

Այս պահուս անցեալն և ապագային մտածողութիւնները իրարու հետ կըմրցէին մտքիս մէջ, տունէ մը կըբաժնուէի որոյ բնակչաց հետ սիրտս ու հոգիս կապուած էր, մեծ խնամքներով ծանրաբեռնեալ ըլլալով հանդերձ, նոր տուն մը կերթայի ուր կարգ մը անծանօթներու հետ կենցաղավարելու դժուարութեանց

պիտի հանդիպէի , այս դրան սեմին վրայ կը թողէի ապաստութեանս զրահը, և ուրիշ սեմ մը ներս կը տեսնէի իմ կապակցութիւնս՝ որ ցմահ էր , կարծես մագնիսական և ձգողական ելեքտրիքներու մէջ կօրօրուէի , վերջապէս քալեցի , ծունկերս կը կթոտէր , սիրտս կը տրոփէր , բայց կը քալէի ։

Զարմանալին այն է որ , անկիւն մը կը դառնայինք որ թէպէտ ուրիշներէ առաջնորդուեալ , սակայն չգիտեմ ինչ յափշտակութեամբ փոխանակ քայլս դէպ ի ձախ առնելու դէպ ի աջ առի , և բարեբաղդաբար սխալմունքս շուտով ճանչցայ որ ուրիշներուն անզգալի էր ։

Այս սխալման մէջ ես յանցաւոր չէի , ոտքերէս առաջ միտքս կը քալէր , վասն զի գրեթէ մանկութենէս ի վեր երևակայածս ճամբուն մէջ կը նետմար ոտքս, այն էր Հրաչեայի տան ճամբան ։

Այս պահուս քայլերս ուղղեցի կամ լաւ ես հետևեցայ զիս առաջնորդողներուն , միտքս սրտիս հետ և սիրտս ժամանակի պահանջման հետ համաձայնեցնելով քալեցի ։ Եկեղեցի հասանք ուր երկիւղած և սուրբ զգացումներ հոգիս սարսեցուցին , պահ մը մատրան մէջ սպասելէն յետոյ , դարձեալ երկու կիներ թևս մտած քող ի գլուխ զիս առաջնորդեցին յատեան ։

Քահանայն երկու ձեռքեր իրարու միացոյց և երկու սրտերու անկեղծ բաղձանքները այս միացումը նուիրագործեցին , մանաւանդ «տէր եմ» և «հնազանդ եմ» բառերու արտասանութեամբ , որ շատ ծանր և շատ խորհրդաւոր է ։

Յիշեցի այս կենաց կամրջին վրայ , յառաջիկային մէջ առաջ գալիք ամէն խոչ ու խութ , ամէն պատահարներ , որոց տոկալու համար ինքզինքս նախախնամութեան յանձնեցի և մխիթարուեցայ ։

Այն ժամ յետոյ ամէն արարողութիւն կատարուած՝ և մենք մեր իջևան հասած էինք դեռ արևը ինքզինք չ՚յայտնած ։

Երբ Մարտիրոսի տուն հասնելով գաւիթ մտանք , արիւնաթաթաւ մաքի մը շնչասպառ շարժումներով կաքաց էր , որու

վրայէն անցունելով զիս , գլխուս վրայ հաց և խնկաման երեք անգամ տարին ու բերին , և յետոյ մարմնեղ մարդ մը զիս գրկելով սանդուխներէն վեր հանաւ և կին մը մեծկակ նուռ մը ձեռքս տալով ըսաւ — այս նուռը դիմացի պատին այն դրան կամարին վրայ (ուր պիտի մնաս) ամուր մը զարկ , այնպէս որ հատիկները ցիրուցան ըլլան ։ Հնազանդեցայ , բայց անհամարձակութենէս և տկարութենէս հազիւ կիսով չափ կրցայ ջախջախել . որոյ հատիկները ուրախութեամբ ժողովեցին մանկտիք , և մեծերը ուրախացան ըսելով թէ՝ այս նռան հատիկներուն չափ զաւակներ պիտի ունենայ Մարտիրոս ։

Երկու օր շարունակ իմ տեղս անկիւն մը էր այն ալ երեսս դէպ ի պատը . քովս իմ ընկերուհի կին մը կը նստէր , որուն հարսնատոյց անուն կուտային , այս կինը մեր լուսարար Գասպարին էր , որ ըստ սովորութեան մօրս տանէն հետս ղրկուած էր հարսնքոյրի պաշտօնով ։

Շատ չանցաւ դժգոհութեան ձայներ սկսաւ բարձրանալ , և այս սկեսրոջս դժգոհ խօսքերէն հասկցուեցաւ Մարտիրոս հանդիսաւոր կերպով եկեղեցիէն տուն դալ չէր ուզած , նաև առանց ջահի կամ փողոցներու մէջ առանց քահանայից բարձրաձայն շարականաց լռիկ մնջիկ տուն եկած էր քանի մը ընկերներով ։

Հանդստեան շարականներով սեղանները օրհնուեցան , ճաշը երկու ժամէն աւելի տևեց , ըսին թէ՝ Մարտիրոս եկեղեցիէն դառնալէն ի վեր դեռ ոտքի վրայ կը կենայ , գնացէք փեսաւէրներուն խնձոյքի խոստումներ ըրէք որ հանգստանալու հրաման տան ։ Կեսուրս վազեց գնաց և պէտք եղած խոստումը ընելով նստելու և ճաշելու հրամանն առաւ փեսաւէրներու պետէն ։

Երբ գործի տէրերը իրենց գործոց ետևէն գնացին , վայելս սիրող երիտասարդները սկսան հարսանեկան սովորական ծեսերը ի գործ դնել , փոքր ալայք մը կազմ գալով կը պատմէին թէ փեսան խարազանով կը ձաղկեն , ուսերուն վրայ խոշոր խոշոր բարեր կը դնեն և մինչև որ խնձոյքի մը կամ երեկոյթի մը

խոստում չառնեն , ոչ իրենց արարքը կըմեղմէն և ոչ թոյլ կուտան որ մայր, քոյր, հօրաքոյր ևայլն երթան ըստ սովորութեան փեսայի ճակատ համբուրեն ։

Ինչպէս որ յիշեցինք փեսաւէրներն ևս իրենց պետն ունին և այս պետական պաշտօնը աճուրդի կըդրուի , և ով որ ամենէն աւելի մեծածախս բան մը խոստանայ նա պետ կըլլնի, որ կսկսի հրաման ընել միւսերուն ։ Այս պետութիւնը պատասխանատուութիւն և շատ չնչին շահ մը ունի իր մէջ ։

Զորօրինակ , դուրսէն առ փեսայն կամ առ փեսաւէրս եկած նուէրները գրի առնուլ տալ, և նուէր ղրկողներու ետևէն հրաւիրակներ ղրկել, գալ փեսան համբուրելու համար , և եկած ատեննին փեսային ոտքի ելնելու հրաման ընել և ճակատ համբուրողներէն մէկ երկու խնձոր կամ նարինջ նուէր ընդունիլ, և ասոնց հետ մէկտեղ հսկել որ փեսան իր սենեկէն դուրս ելած ժամանակ անոր վրայէն բան մը չ'գողցուի , զորօրինակ թաշկինակ գլխարկ ևայլն ։ Այս գողութիւնը կանայք գիտմամբ կընեն , պետին վրայ պակասութիւն և պարտութիւն հրաւիրելու համար ։

Կէսօրն անցած էր՝ մեր տունէն իմ հանդերձանքներս (այսինքն օժիտս) եկաւ , որուն հետ եկած երկու հաւ և քիչ մը խորտիկ ևս ինձ համար ։

Երրորդ կինը վարձատրուեցաւ ։ Կանայք սկսան հանդերձանքներս զննել , և կերակուրը հարսնքրոջ յանձնուեցաւ որ ինձ կերցընէ , գրեթէ դժուարաւ և բռնի մէկ երկու կտոր առի , վասն զի առհասարակ հարսնացողներ կերակուր մերժելու նազանքն ընելու սովոր են ։

Օրն այսպէս խաղերով իր ժամերը լրացոյց , երեկոյ եղաւ և առաւօտը յաջորդեց , մեծ քողը վերցուած էր գլխէս և մետաքսեայ թեթև շղարշ մը ձգուած էր ։ Այլևս հարսնացու չէի, այլ հարս մը , հարսնքոյրս գիշերայն հրաժեշտ առած էր, այլ ևս իմ տեղս անկիւն մը չէր, այլ կանայք և աղջկունք շուրջս բոլորելով զիս զարդարելով կըզբաղէին ։

Ճաշի կերակուրէն վերջ, փեսան և փեսաւէրներ քաղաքէն դուրս զբօսանքի գնացած էին և կանայք տան մէջ ազատ էին շատ մը խեղկատակութիւններ ընելու համար ։

Օրէ օր ամբոխը կըցրուէր , և կսկսէինք տուն տեղ ու տան գործ ճանչնալ, սէր և յարգանք փոխադարձաբար կատարեալ, և կըյուսամ միշտ կատարեալ կըմնայ ։

Ինչպէս որ Մարտիրոս պսակի օր հանդիսաւոր կերպով տուն դալ չէր ուզած , ես ալ երկու բանի արդելք եղայ անուղղակի կերպով, մին այն արարողութեան՝ որ սովորաբար կըկատարեն ուրիշներ հարսանիքէն չորս հինգ օր վերջ, այն է նոր հարսը զարդարել և ուրիշ քանի մը նոր հարսներու հետ (մի և նոյն տարւոյ մէջ հարսնացող) աթոռներու վրայ բազմեցնել տալով կանացի պարահանդէս մը կատարել ։

Այս պարահանդիսին եկող կանայք պարտաւոր են նոր հարսին ,յանուն շնորհաւորութեան ընծաներ բերել ։

Ասկէ ի զատ հարսնբաղնիք մը կայ , որ հարսանիքէն տասն և հինգ օր վերջ, նոր հարսը ազգականաց հետ բաղնիք կըտանեն , ուր նոր հարսը կըբազմի նստարանի մը վրայ ոսկեթել թաշկինակ մը ստորին շրթանց վրայ բռնած, և որուն դիմաց աշտանակի մը վրայ նախշուն մոմ մը կըվառի ի նշան նոր հարսնութեան ։

Արդէն այս տեսակ զուարճութիւնները ինձ հաճոյք չեն ազդեր, և աւելի այսպէս հրապարակային ներկայացմանց մէջ գտնուիլը՝ և հազարումէկ հայեացքներու տակ ճնշուելը՝ ինձ շատ ծանր կըթուի , մանաւանդ սրտիս մէջ խոցեր կան , որ ատեն ատեն վախնամ թէ կարինին ։

Բան մը միայն չ'մերժեցի և աւելի փափաքեցայ որ կատարուի , այն է ծնողացս մեր տուն գալը , որք սովորութեան համաձայն հարսնութենէս տասնհինգ օր վերջ մեզի մեծ ազգականներ հետերնին առնելով եկան , որոց պատշաճ պատրաստութեամբ գալը և մեր կողմէն օրինաւոր կերպով հիւրնկալուիլը կրկին ուրախութիւն ազդեց ինձ ։

Սիրտս ցնծութեամբ կը լեցուէր, երբ կեսուրս իմ վրաս գոհունակութեամբ կը խօսէր մօրս, և երբ Մարտիրոս հօրս հետ փոխադարձ յարգանօք և ակնածանօք կը վարուէր, կը խօսէր կը ժպտէր և կարծես իր ամէն մէկ խօսքերուն կէտ դնել ուզած ժամանակ ինծի նայելու պէտք կը զգար, թերևս իր ուրախութիւնը յայտնելու և իմ հաւանութիւնս առնելու հաճոյքն ունենալու համար։

Այնպէս մը կ'երևար ինծի թէ՝ հայրս ուստր մը և դուստր մը միանգամայն ունեցած է, վասն զի զգացած ուրախութիւնը որ յայտնի ցոյց կու տար իր դէմքին փայլը կ'աւելցնէր, յորմէ ինծի կը փոխանցէր և ես ալ իրենց գոհունակ երևոյթներէն կը մխիթարուէի։

Ասոնք ալ անցան, և ժամանակ մը իւրաքանչիւր ոք իր գործերով զբաղելէն յետոյ՝ ժամանակ եկաւ հօրս տուն գալու, ինչպէս որ յիշած եմ արդէն։

Սովորութիւն է որ երկու կամ առ առաւելն երեք ամիս վերջ ութ օրի չափ, նոր հարս մը իր հօր տուն կ'երթայ, և այս առաջին երթին փեսան չ'ընկերանար հարսին հետ։

Հայրս այս կէտը զանց ըրաւ, ցորեկը ես եկայ և երեկոյ Մարտիրոսն ալ հրաւիրեց, բայց միւս կէտը զանց չըրաւ, այն է Մարտիրոսին գեղեցիկ ժամացոյց մը ընծայ տալու պարտականութիւնը։

Երկու օր վերջ պիտի վերադառնամ մեր տունը, և այս է նոր կենացս բոլոր պատմութիւնը։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՕՐԾԱՏԱՆԱՐԱՆԻ

Մասն ԺԴ.

Տասնըմէկ ամիսներու փոշիներովը ծածկուած յիշատակս, այսօր նորէն դուրս կը հանեմ, մօրս տան մէջ փոքր միջոց մը անով զբաղելու համար։

Արդի վիճակս, սոյն յիշատակս տարեգրութեան մը փոխելու հանգամանքն ունի, վասն զի այլևս ստէպ միջոց չեմ ունենար գրելու։

Գրեթէ երկու ամսէն ի վեր տնական գործոց մէջ ալ թերացած եմ, երկու տարի առաջ օրիորդ մ'էի, անցեալ տարի հարս մը և այս անգամ մայր մ'եմ։ Այլևս թևերս արձակ, քայլերս ազատ չեն, հանգիստը փախած է ինծմէ և քունը խիստ քիչ կը բարևէ գիրաքայ արտևանունքներս, գիշերները անքուն կը հսկեմ օրօրոցի մը մօտ, տաքն տաքն ջերուցեալ օթոցս մէկդի հրելով, չեմ գիտեր թէ անկողնոյ մէջ թարմացած մարմինս ցուրտին դէմ ինչպէս կը պատսպարուի, կարծես օրօրոցի մէջ եղած ջերմ հոգին, ջերմ զգացումով մը կը պաշարէ մարմինս մանկան սէրը ինծի մուշտակ կը լինի, և այս կերպով անթափանց կը մնամ ցուրտէն ու ջրնութենէն։

Դեռ քանի մ'ամիս մայր մը լինելով, սկսայ մօր մը կրած տառապանքները գործնականապէս հասկնալ և գնահատել, այժմ մայրս կրկին սիրով կը սիրեմ և կը յարգեմ, մին որդիական՝ միւսն երախտագիտական՝ հոգւով չափ պիտի ատեմ այն անձը, որ իր ծնողաց դէմ կը հակառակի և անոնց դէմ իր մեծարանքները կը նուազցնէ։

Մօր մը ծնանելու երկունքը և սնուցանելու չարչարանքը, ոչ թէ զաւակաց այլ ամբողջ աշխարհի գթութեան և կարեկցութեան արժանի է։

Աստուած անգամ՝ որ Եւայէն բարկանալով ցաւ և հեծութիւն սահմանեց մարց համար, նա ևս իր պահպանողական աջով և նախախնամական գթութով կը գթայ անոնց։ Այս խօսքերս իրական մարց կը վերաբերի և ի հարկէ ես ալ քանի մը օրուան անձկութիւններովս ճշմարիտ մօր մը վայելքներով չեմ ուզեր փառաւորուիլ։

Սրբուհիի ծնունդը զիս եսութենէ հրաժարեցուց, վասն զի երբ Մարտիրոս տուն գայ, փոխանակ հանգի՞ստ ես հարցնելու, կ'ըսէ հանգի՞ստ էք, և ես ալ եմ ըսելու տեղ կ'ըսեմ եմք։

Եւ ահա այսպէս եսը մենքի վերածելը ի՞նչ սիրուն և ի՞նչ գեղեցիկ բան է, վասն զի եսի մէջ միայնութիւն և մենքին մէջ ընկերականութիւն և զօրութիւն կայ :

Ամուսինս մեծ սէր կընծայէ այն փոքրիկ էակին, որ իւր գո-յութեամբ հայրական պատիւն ու բերկրանքը ընծայեց իրեն, նա իրաւամբ արժանի է վայելելու այս պատիւն ու բերկրանքը իւր ամուսնական և միանգամայն հայրական պարտաճանաչու-թեամբ :

Աչքիս առջև անհուն պարտականութիւններ մեծ շարքեր կը կազմեն, և կը տեսնեմ որ ծնունդ մը միայն բաւական չէ եր-կու ամոլներու ծնողական պատիւն ընծայելու, այլ հազարումէկ պարտաւորութիւններ՝ որոնք միայն կընուիրագործեն այդ ամե-նաբարձր կոչումը :

Յիսուսի ըսածին պէս, «Հոգին յօժար է այս պարտաւորու-թեանց նկատմամբ, բայց մարմին տկար» : Կցի՛ւ թէ ժամանակ և ատակութիւն ունենայի որպեսզի այս պարտաւորութեանց բաժակը իւր ամէն դառնութիւններով շատ քաղցր պիտի ազդէր ինձ :

Առայժմ ապագայ հաճոյքներ և ապառնի խորհուրդներ մեզ կը զբօսցնեն : Թէև միջանկեալ դժուարութիւնք երբեմն կուգան մեր ճակատ կնճռոտելու, սակայն յոյսը կը յաջողէ անոնց և այն կնճիռները շօշափելով կը հարթէ, և այսպէս մեր իրական գործերը երազի և երազները իրականին հետ խառնուելով կեր-թայ :

Երկու ամիս առաջ անհանգստութիւնս չափազանց էր, ինք-զինքս գերեզման մը և անձս ուրիշ գերեզմանի մը մէջ կը կար-ծէի, նախախնամական ամենազօր կամեցողութիւնը այս կարծե-ցեալ գերեզմաններէն երկու հոգիներու յարութիւն շնորհեց իւր արարչագործական սքանչելեօք :

Մանկան մը կեանք տալու համար եթէ ոչ իրական մահը, գոնէ անոր ստուերը տեսայ, և իրօք ի՞նչ դառն է անոր ազ-դեցութիւնը :

Նորալուր ձայն մը որ աւելի անուշ բարին նման հնչում

մը ունէր, զիս սթափեցուց այն մահատիպ դալկութենէն և տկարութենէն :

Աչքս բանալով սնարիս մօտ ինձ նման էակ մը տեսայ, որ կը շնչէր ու կը ննջէր, այս նինջն ու շունչը ցաւերս կը մեղմէր, սակայն նորա երբեմնակի ճիչերը, որ թերևս խանձարուրի անձ-կութենէն առաջ կուգար, ինձ կը յիշեցնէր աշխարհի անհուն տառապանքները, որ նոյն իսկ խանձարուրէն կսկսի և հետզհե-տէ մանկան հետ աճելով կը բազմապատկի :

Ասոնց հետ մէկ տեղ կը յիշեմ նաև, որ թէ մանուկ՝ թէ նորահաս՝ և թէ ծերունի, իւրաքանչիւրը իւր տառապանաց թեթևութիւն բերող առարկաներ ունին, որոցմէ մերթ խաբ-ուելով, մերթ հրապուրուելով կը տոկան : Քաջութիւնը հոն է երբ մէկը կարողանայ իւր վշտերը ըստ կարելոյն մեղմել և ծայ-րայեղ հաճոյքները արհամարհելով իւր պարտականութիւնները կատարել անթերի, ալիքները առաթուր ընելով իւր ընթացքը շարունակող կաղմ և ուղղաղնաց նաւու պէս, բայց այս փըր-փրադեղ ալիքներուն առաջ բերող անզուսպ փոթորիկներ ալ կան, որք երբեմն նոյնիսկ փորձանաց բովէն անցած նաւավարներն ան-գամ կը նուաճեն և կսկսին բաղդին խաղալիք ընել, հոս երկնային ձեռնտուութիւն պէտք է և ոչ ուրիշ բան :

Թողլով այս տկար խորհրդածութիւնները որ պարագայից բերմամբ գրելու ստիպուեցայ, անցնիմ յիշել ինչ որ իմ ուշա-դրութիւնս գրաւած է այս օրօրու մէջ:

Երբ ծննդաբերութեանս անկողնոյն մէջ հանգիստ էի, քիչ մը վերջ ձախ թեւիս վրայ կապուած զրահի կտոր մը տեսայ, ինչպէս նաև բարձիս տակ մկրատ մը, պղպատեայ դաշին մը աղօթագիրք, նարեկ եւ : Թէև ուրիշ անգամայս իրերը ծննդա-բեր կանանց քով տեսած էի, բայց հետաքրքիր չէի եղած հար-ցնելու թէ՝ ի՞նչ բանի կը ծառայեն, այս անգամ երբ հարցուցի ծննդաբերը այլևայլ ազդեցութիւններէ և վրդովմունքէ ազատ պահելու համար, ատոնք ի նախնեաց կարևոր համարուած բա-ներ են ըսին;

Ջուր խմել արգիլեցին ինծի համար մինչեւ երեք օր, Երախային իբրեւ սնունդ արդար իւղ կըդնէին բերանը մինչեւ որ, ջերմ ու սարսուռ մը գալով վրաս ստինքներս կաթով լեցուցին: Մինչեւ երեք օր իմ կերակուրս ալ իւղ, իւղով եփած հաւկիթ, եւ կաթով ապուր էր, ջուրի տեղ խաշուած խնկածաղիկ եւ մանիշակի ջուր կըխմէի:

Չ'մոռնամ յիշել թէ՝ մանկան մարմնոյն առատ մանր աղ քսեց դայեակը եւ հրացեալ ասեղով մը կուրծքին երկու կողմը եւ ուսերը խանձեց իբր առողջարար միջոց:

Երախային լոյս տեսած օրն էր, Մարտիրոսի ազգականներէն պառաւ կին մը զայն իր ծածկոյթին տակ առնելով ներկարարի մը խանութ տարաւ եւ քիչ մը վերջ անոր ճակատը լեղակի կապոյտով ներկուած բերաւ, եւ այս անոր համար, որպէս զի չար խորհուրդներ, չար աչքեր դէշ չ'ներգործեն մանկան:

Ութ օր անկողնոյ մէջ մնալ պատուիրած էր ինծի մանկաբարձը, քառասուն օր փողոցի դուռնէն դուրս պիտի չելնէի եւ այս միջոցին արեւի տակ կենալը ինծի համար խստիւ արգիլուած էր:

Քանի որ անկողնոյս մէջն էի, բնաւ ներելի չէր ինծի մինակ մնալ, միշտ քովս մէկ մը պէտք էր, որպէս զի այլայլութիւն մը չ'տիրէ վրաս, վասն զի այդպէս մինակ ձգուած ծննդաբեր կանանց համար շատ դէշ պատմութիւններ կըսեն, գերօրինակ խենդնալ, ինքզինք բզքտել, վախնալ, ճչել եւ, կըսեն նաեւ թէ՝ մեզմէ աղէկները կուգան ծննդաբերի աղերը կըհանեն եւ կըտանին:

Առաւօտ մը երբ գաւիթն իջայ, կեսուրս մինակ քովս էր եւ երախան օրօրոցին մէջ կըքնանար, դեռ ես տեղս չ'վերադարձած, նա խոհանոցն իջնելու հարկ տեսնելով, սենեակէս դուրս ելած էր, երբ վերադարձայ տեղս, այն ալ շտապեց ետեւէս գալու, եւ երբ սենեակէն ներս մտայ տեսայ որ երախային գըլխուն վերեւ աւել մը դրուած էր:

—Մայր իմ այս աւելը ինչու հոս դրած ես—ըսի:

—Երախայի միայնութիւնը պահպանելու մտօք այդպէս ըրի—ըսաւ, ինչպէս որ կըընէր իմ մայրս եւ մեծ մայրս:

Հինգերորդ առաւօտն էր դայեակը երախան եկեղեցի տարաւ մկրտութեան համար, արդէն Մարտիրոս անուն մը որոշած եւ քահանային հաղորդած էր, սակայն այս անուանակոչութիւնը կեսրոջս հակառակ էր. վասն զի նա կուզէր իր մօր անունով կոչել որ էր զմրուխտ:

Եկեղեցիէն ելնելէն վերջ՝ ազգականաց եւ բարեկամաց խուռն բազմութիւն մը կար մեր տան մէջ, քահանայն գալով հանդիսաւոր կերպով երախան յօրօրոց դրուեցաւ:

Պատախորհուրդ միտքս միշտ ճերմակին քով սեւ մը, գեղեցիկին քով տգեղ մը, ցնծութեան քով տխրութիւն մը կըտեսնէ:

Պառաւ մամերու տակ փայլփլող օրօրոցը իր ձեւով ու նիւթով դագաղի մը կերպարանքով երեւցաւ ինծի, մտքիս մէջ ըսի թէ՝ ասոնք երկուքը իրարու եղբայր են, երկուքն ալ ննջարաններ են, մին աժամանակեայ եւ միւսն մշտնջենական, մին մահուան միւսին քնոյ, մէկին մէջ կեանք կսկսի՝ միւսին մէջ կեանքը կըվերջանայ:

Այս միջոցին քահանայն Աւետարանը մօտեցուց համբուրելու եւ սթափեցայ այս տխուր մտածումէն:

Գոհացուցիչ ճաշ մը դրուեցաւ ներկայ եղողներուն, եւ ճաշը աւարտումէն յետոյ, կանայք հանդէսն սկսաւ որ կուգային երախան շնորհաւորելու:

Մեր այս հանդէսը այլոց պէս խաղ եւ թմբուկ չունեցաւ, այլ միայն զով օշարակ մը եւ սուրճ մը մեծարուեցաւ այցելուաց:

Մարտիրոս Յովսէփ անուն քեռորդի մը ունէր, որուն այսօր ընտանեօք մեր տուն գալը հարկաւոր էր, սակայն բնաւ չերեւցան, եւ երբ այս բացակայութեան պատճառը հարցուցի կեսուրէս, պատասխանեց թէ անոնց եւս ծննդաբերութիւն պատահած է, անոր համար դուրս չեն կրնար ելնել:

—Գոնէ Յովսէփ մինակ ինչու չեկաւ—ըսի—պատասխանեց թէ՝—եթէ գար կըխնամէի, վասն զի այրերն ալ քառասունք կըպահեն, եւ եթէ նա հոս գայ մեր երախան կախուածք կըլլնի եւ:

Եթէ քառասունքի մէջ եղող այր մը պատահմամբ նոր ծննդաբերի մը տուն երթայ այն ատեն ի՞նչ կընեն—ըսի ։

Այն ատեն երկար բարակ գործողութեանց հարկ կըլլէ—ըսաւ—զորօրինակ ըստ աւանդութեան քառասուն մանկանց եկեղեցւոյ (որ այժմ ——— կըսուի) ջրհորէն ջուր բերել և պարապ հակիթի կեղեւով մը քառասուն հատ չափել և այդ ջրով երախան լուանալ, և կամ եօթ մախրանոցի մէջէ եօթ կտոր ոսկոր գտնելով նոյն ոսկորները ջուրը դնել և այն ջրով երախան լուանալ, նաև երախան բաղնիք տանելով բաղնիքի աղտոտ աւելը անոր գլխուն վրայ բռնելով՝ վրան ջուր լեցնել, կամ թէ երախային գլխուն վրայ ջրով լեցուն աման մը բռնելով նոյն ջուրի մէջ հալած կապար կամ մեղրամոմ թափել, այս հալած կապարն ու մեղրամոմը կըգործածուի նաև երբ երախայ մը չար աչքի կամ անծանօթ հիւանդութեան մը ենթակայ եղած ըլլայ, և այն ատեն ջուրի մէջ թափուած կապարի կամ մեղրամոմի հեղուկը սառելով ի՞նչ ձև և կերպարանք որ առնէ, նոյն ձևով կըճանչնուի հիւանդութիւնը ։

Երբ ծննդաբերութեանս ութերորդ օրը լրացաւ, միևնոյն առաւօտ դայեակը գալով օթոցս ծալլեց վերցուց, օթոցիս տակ և շուրջս որ ութ օրէն ի վեր աւլուած չէր, այս պահուս աւլելով և աղբերը հաւաքելով քղանցքիս մէջ ծրարեց, երախան իմ գիրկս՝ և դայեակին ձեռք խնկաման մը տուին և մեր տան մէջ ինչ շէնք որ կար, աղբով լեցուն քղանցքս և երախան գիրկս ըլլալով զիս պտըտցուցին, և այս անոր համար որ, ապագային մէջ թէ ես և թէ երախան անվախ կերպով երթեւեկենք այն տեղեր, ուր որ դայեակի առաջնորդութեամբ պըտըտեցանք ։

Քառասունքս լրացաւ և հարկ էր եկեղեցի երթալ, քառասունքս լրացած շաբթուան առաջին կիւրակէն՝ առաւօտ մը նորէն դայեակն եկաւ զիս և երախան հագուեցնելով եկեղեցի տարաւ։ Երախան՝ ժամասացութենէ յետոյ, քահանան տաճարը պտտցուց և եկեղեցիէն վերջ՝ դայեակը զիս առաջնորդեց մօրս տուն ինչպէս որ օրէնք է ։

Եղբայրս Տիգրանիկը որ կէսօրները դպրոցէն գալով իր ժամանակը խաղերով կանցնէ, երբեմն կուգայ Սրբուհիի պարապ օրօրոցին հետ կըխաղայ, և հանիս կըբարկանայ ըսելով թէ՝ պարապ օրօրոցը չեն շարժեր որ երախային վնաս չհասնի։

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆ ՅՈՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Մասն ԺԴ.

Դէպքն այնպէս բերաւ որ այս անգամ քիչ մը շատ կեցայ ծնողացս քով. վասնզի իմ զառամեալ հանիս, որ իմ սիրոյս համար մեր տուն եկած էր յանկարծ հիւանդացաւ և վերջապէս ամեն դեղ ու դարման անօգուտ ըլլալով կնքեց իր մահկանացուն, և ես նախորդ նկարագրութեանց վրայ մահուան մը տխուր նկարագրութիւնը աւելցնելու առիթ ունեցայ ։

Նախընթաց յօդուածիս, օրօրոցի և գագաղի նկարագրութեան մէջ կարծես ձախորդ մարգարէութիւն մը պահուած էր, որ այսպէս հետզհետէ ծննդեան մը պարագաները յիշելէ յետոյ կ՚ստիպուիմ մահուան մը պարագաները յիշելու ։

Աւելորդ չէ ըսել թէ՝ ողբացեալ հանիս, կնոջ մը համար պահանջուած բոլոր օգտակար և բարի հանգամանքներով օժտեալ էր, գիտէր գործել գիտէր սիրել, գիտէր յանդիմանել, գիտէր խրատել, գիտէր, իբրև աշխարհային աշխարհի մէջ կարեւորն 'ի գործ դնել, և գիտէր իբրև քրիստոնեայ իր հոգևոր պարտականութեանց հետևիլ։

Երէկ չէր միւս գիշեր ժամը հինգն էր արթնցած էի, ձայն մը զիս կըկանչէր հիւանդի սենեկէն, ելայ գնացի և գլուխ մը նորէն կարդալու հրաման եղաւ ինձ կարդացի, և այս միջոցին հիւանդը որչափ արցունք աչքէն՝ այնքան մեղաներ թափեց բերնէն, օրհնեց զիս և Սրբուհին հայրս և տան բոլոր անդամնե-

ըը, արդէն հօրեղբայրս իւր ընտանեօք հրաւիրուած էր մեր տուն, որք ամբողջովին նորա շուրջ բոլորուելով անոր վերջի խօսքերը կըլսէին որ կըյայտնէր աշխարհի ունայնութիւնը սիրոյ՝ միաբանութեան և առաքինութեան կարևորութիւնը :

Արդէն օր մը առաջ իւր հոգւոյն համար պաշտում ընդւտուած խոստովանած և հաղորդութիւն առած և մահուան պատրաստուած էր քաջարի զինուորի մը պէս, սակայն իւր ամէն մէկ նայուածքին մէջ թախիծ մը կար կարծես և բաժանումը ծանր կըթուէր իրեն :

Ժամ տասնեմէկն էր եկեղեցւոյ առաւօտեան կոչնակը ղարնուեցաւ այս միջոցին հայրս զինք իւր գրկաց մէջ առած էր, հիւանդը կոչնակի ձայնէն սթափեցաւ և աչքերը բանալով նշանացի յայտնեց թէ՝ եկեղեցի պիտի երթամ. վասնզի մեր գերեզմանատունը եկեղեցւոյ գաւթին մէջն է : Նոյն րոպէին աչքերը գոցեց և բերանը կարկամ կերպով մը բանալով, շրթերը դեռ չ'միացուցած իւր վերջին շունչը փչեց ու թալկացաւ :

Որքան որ մեռնողը տարեոր պառաւ մը և իւր ժամանակը խաղաղութեամբ վայելող անձ մ'էր, այսու ամենայնիւ առաքինի կին մ'էր, սիրելի մայր մ'էր և փորձառու առաջնորդ մ'էր:

Երբ հայրս և հօրեղբայրս իրենց ամենասիրելի մօր այս յաւիտենական բաժանումը կըտեսնէին, չէին կրնար իրենց արցունքը զսպել, հետևապէս թէ լացին և թէ մեր լացը շարժեցին :

Լուր տրուեցաւ տան քահանային և ժամկոչաց, դեռ չիլուսցած դրացի պառաւ կանայք լսելով խուժեցին մեր տուն և անոնցմէ շատեր որ մեր հետ ազգականութիւն չունէին քրոջ մը պէս սկսեցին բարձրաձայն լալ հանիլս վրայ :

Աղքատ կին մը գալով հանիլս մարմինը լուաց և պատանքի մէջ առնելով կարեց, պատանքէն աւելցած կտաւը նոյն աղքատ կնոջ տալ ուզուեցաւ, սակայն նա չընդունեց և աւելցած կտորը նաև թել ասեղ բոլորն ալ պատանքին վրայ թողուց ըսելով թէ՝ ասոնք պահելը լաւ հետևանք չունենար ինչպէս որ հաստատեցին միւս կանայք :

Հարկ կըզգամ յիշել թէ՝ մեռելի ձեռքերը խաչվարի կրծու վրայ դրուեցաւ, իւրաքանչիւր ձեռքը մոմ մը տրուելով, բերնին վրայ նշխարք մը և աչքերուն մէջ մէկմէկ կտոր խունկ զետեղեցին :

Քահանան գալով տան մէջ հարկ եղած կրօնական կարգը կատարեց և ապա ի դագաղ դրուելով եկեղեցի տարուեցաւ :

Երբ մեռելի մարմինը իւր տեղէն վերուցին, մեծ կին մը նոյն մարմնոյն կեցած տեղը բերաւ քար մը դրաւ, ըսելով թէ՝ մինչև որ թաղումէն դառնան պէտք է որ այս քարը հոս մնայ: Այս աւանդական գործողութեան հարկը թէև շատեր հաստատեցին, սակայն պատճառը բացատրող մը չեղաւ, այսպէս նաև մեռելը լուանալու համար ջուր պարունակող ամանները գլխիվայր դարձուցին ըսելով թէ՝ այդպէս թող մնայ մինչև որ թաղումէն դառնան ,

Վախճանեալը որ մեր տան մեծ սենեկին մէջ իւր վերջին շունչն աւանդած էր, իւր ճգնաժամին մէջ իւր քով խռնուած բազմութենէն նոյն սենեկի գորգերն ու փռուածքը բաւական աղտոտած լինելով ես փութացի զանոնք մաքրելու, որպէսզի թաղումէն դարձողները տունը մաքուր տեսնեն, միևնոյն պահուն երբ ձեռքս աւել մը առած էի կին մը եռևէս հասաւ զիս արգիլեց և ըսաւ թէ մեռելի տուն չեն աւլեր :

Ուրիշ կին մը որ հանիլս պատանքի մէջ դրուած ատեն եկաւ ձեռքը չուան մը բռնած, պատանքը կարող կնոջ մօտեցաւ և ձեռքի չուանը անոր տալով աղաչեց որ պատանքին մէջ դնէ զայն, այս միջոցին որ ես կ'լայի չ'զօրեցի մէկու մը բան հարցնելու, և ապա առանց հարցնելու ուրիշի մը հարցման դէմ տրուած մէկ պատասխանէն լսեցի: Մեծ կին մը կըսէր թէ՝ երբ մեռել տան կամ անոր դրացի տան մը մէջ ուրիշ հիւանդ մը ըլնի հիւանդի հասակաւ չուան մը կըչափեն և մեռելի պատանքի մէջ կըդնեն, որպէսզի հիւանդին ցաւերը մեռնոյին հետ երթայ փոխի :

Դագաղը չորս մարդիկ վերցուցին և անոնց հետևեցան մեր

բոլոր պարագայք ։ Կիները յուղարկաւորութեան չեն երթար և տուն կը մնան մեռելի հագուստներուն վրայ կարգաւ ողբ ըսելու համար ։ Զարմանալին այն է որ նոր մեռելի մը առթիւ իւրաքանչիւր կին իւր հին մեռելը կուլայ և անոր բարևներ կը ղրկէ նոր մեռելի հետ ։

Յուղարկաւորութենէ դարձան խուռն բազմութեամբ , որոց մէյմէկ սուրճ մատուցուեցաւ , և որք ըստ կարգի իրենց մխիթարականները խօսելով մեկնեցան ։

Ցորեկը մինչև երեկոյ մխիթարելու եկող կանանց խումբեր այցելեցին մեր տուն և իւրաքանչիւր խումբի գալստեան ժամանակ, նոր լացերու հարկը կը զգացուէր ։

Քահանան երեկոյ գալով հանգստեան շարական կարդաց, և սովորաբար կերակուրի հրաւիրուելով սեղան պատրաստուեցաւ, ընթրեաց լռումէն յետոյ երբ կոնք և ստամն բերին քահանային լուացուելու համար , ծերունի մը զայն կէս ճամբայէն ետ դարձուց յայտնելով թէ՝ մեռելատան մէջ առաջի օրը կերակուրէն վերջ լուացուելը մեղք կը համարուի ։

Երբ քահանան մեկնեցաւ հայրս նստած էր մտախոհ և հօրեղբայրս կուլար քիչ մը բարձրաձայն ։ Կանանցմէ մին կըսէր «իւր տան մէջ մեռած չըլլալուն համար շատ կուլայ , միւսը կըսէր ոչ արդէն չափէն աւելի կըսիրէր իւր մայրը , և ուրիշ մը հրահանգ կուտար ըսելով թէ՝ քանի որ այդպէս շատ կըսկծայ հանգուցելոյն գերեզմանի հողէն ափ մը հող բերելու և քիչ մը ջրի մէջ յարելով անզգալի կերպով իրեն խմցնելու է որպէսզի կսկիծը մեղմանայ» ։

Այս միջոցին փոքր աղջիկ մը դրան առջև կեցած ձիւթ կը ծամէր և կին մը տեսնելով զայն արգիլեց ըսելով թէ՝ այսօր ինչպէս նաև շաբաթ իրիկունները ձիւթ ծամելը մեռելի միսը ծամել կընշանակէ, հանէ, դուրս ձգէ, անմիջապէս, աղջիկը իրեն եղած հրամանը կատարեց և ձիւթը նետեց , բայց կինը քայլ մը առաջ երթալով ձիւթին վրայ կոխեց որ աղտոտելով անգամ մ'ալ աղջիկը չառնէ , ուրեմն դու աւելի դէշ ըրիր ըսաւ աղ-

ջիկը լալկան կերպով—դու մեռելի մարմինը կոխկրտեցիր ծամօն կուզեմ եայլն , քու խելքդ չիհասնիր—ըսաւ կինը—լռէ խակ մունող ։

Տակաւ առ տակաւ ամբոխը ցրուեցաւ և մենք մեր մերձակայ պարագայիւք մնացինք տան մէջ, այր մարդիկ շատ չուշացան քնանալու, բայց կանայք գրեթէ մինչև լոյս խօսեցան մերթ հանգուցելոյն բարեմասնութեանց վրայ , մերթ այլևայլ խնդրոց վրայ , որոց եղելութիւնը բամբասանաց շրջանակին մէջ կը հանգէր ։

Նոր հարսներ և աղջկունք տուն մնալով մնացեալք ամէնը Մարիամներու օրինակին հետևելով խնկով և այլ պատրաստութեամբ այգուն հանգուցելուն գերեզմանին վրայ լալու գացին ։

Երէկ առաւօտ հոգոյի արարողութիւնն ալ կատարուեցաւ յանուն աղքատաց պատրաստուած կերակուրներէն , քահանայք ազգականք և բարեկամք ևս ըստ սովորութեան բաժին ունեցան, որք հետզհետէ հրաժեշտ տուին «Աստուած ընդունելի ընէ , այլևս կսկիծ չտեսնէք» խօսքերը կրկնելով։

Այս հոգոյի արարողութիւնը գրեթէ տան մէջ եղող ազգական հիւրերուն ելէք գնացէք ըսել է . վասնզի առհասարակ այս վերջին պարտականութեան կ'սպասուի , սուգի տէրը մինակ չթողելու համար ։

Երբ մեր տունէն ամբոխն իսպառ ցրուեցաւ , եղած կորուստը շատ զգալի եղաւ , տանը անկիւնը թափուր էր և հանգուցելոյն տեղը բռնող մէկը չկար ։

Միտքս կը յափշտակուէր անոր յիշատակովը , մերթ անոր առողջ վիճակը իւր ամէն շարժումներով, մերթ հիւանդութիւնը իւր ցաւագին ձայնարկութիւններով, մերթ նորա անշունչ դիակը իւր ամէն տխրագին երևոյթներով կը ներկայանար աչքիս և մտքիս ։ Կըտեսնէի որ այս փոփոխական վիճակներ խիստ արագօրէն սահած և անցելոյն մէջ անհետացած են, ինչպէս որ նորա մարմինը հողին տակ և մահուան մութ կայանին մէջ։

Մկրտութեան աւազանի և մահուան գերեզմանի միջոց շատ

մօտ կերևէր ինձ , և մօտէն աւելի կից կըտեսնէի զանոնք քանի որ մահուան համար սահմանեալ ժամանակ մը չ'կար և շատ մահ յանկարծական էր իսկ ։

Այս վայրկեանին աշխարհը շատ անպէտ բան մը կերևէր աչքիս . կ'ըսէի ինքնիրենս թէ՝ երբ մէկ մը իւր անձին տէրը չէ այլևս ի՞նչ բանի կրնայ տէր լինել , շնչոյ տուրևառութիւն մը անգամ երաշխաւորեալ չէ , շունչ առ և մի տար կամ տուր և մի առներ , ի՞նչ անհաստատ կեանք , մարդկանց վիճակը սպանդապետի մը խանութին մէջ մորթուելու համար սպասող ոչխարներէն աւելի տխուր երևցաւ ինձ ։

Կըզարմանայի երբ մարդկանց մէջ եղած թշնամանքները , քէն , ոխ և ատելութեան շարժումները կըդիտէի , կըսէի թէ՝ անշուշտ ատոնց շատերուն սիրելիները իրենց աչքին առջև կենազուրկ եղած են, և իրենք իրենց ձեռքով տարած զայն հողին աւանդած են , և այս կերպով իրենց կենաց գրքոյկին վերջաբանութիւնը լաւ մը սերտած լինելու են , և այլևս ինչպէս իրենք զիրենք անմահներու տեղ դնելով այնպիսի ձեռնարկութիւններ կընեն իրենց նմաններուն դէմ, որպէս թէ անոնց գոյութեան բարիքն իրենց կըվերաբերի և կարող են ջնջին խեցիի նման զանոնք ջախջախել ։

Արդարև ի՞նչ յիմարութիւն է մահկանացուի մը համար , նկրտիլ այնպիսի գործոյ , որ նոյն իսկ Անմահը իւր անսահման կարողութեամբ ո՛չ կըկամի ընել և ո՛չ կըսիրէ իւր արարածները այդ յանդգնութեան մէջ տեսնել ։

Այժմ ապրելու համար աշխատութիւն պէտք է , բայց իրար չապրեցնելու համար հազար ու մէկ տեսակ դաւ և խարդաւանք բանութիւն և սպառնալիք պէտք չէ ։

Այս աշխարհ մրրկալի իջևան մ'է, յորում մարդիկ կիջնեն կելնեն , անոր մէջ սէր և հաճոյք վայելելու մեծ յուսով , բայց աւաղ որ միշտ կըխաբուին և ունայնութիւն կըգտնեն , աշխարհ կըյաղթէ ամենուն և միայն առաքինութիւնը աշխարհի առջև գլուխ չիխոնարհեցներ , մարդկի շահամոլութեան և փա-

ռամոլութեան քաղցեր ունին , զորս անցնելու համար ծովու ձուկերու պէս տակնուվրայ լինելով կըպայքարին իրարու ճարակ խլելով ։ Կենդանիք իրաւունք ունին այդպէս ընելու , բայց բանականները այս կերպով կըթերանան Աստուածային առաջին պատուիրանին մէջ ։

Յաղթողք եթէ մայրենիներու պէս բարձրանան , օր մը խոտի մը պէս պիտի չորնան ու այրին , բայց խոհեմութիւն , համբերութիւն և գոհ սիրտ ունեցողները , եթէ կարճ կեանք ալ ունենան , գոնէ յաւիտենական հանգիստը շուտով վայելելու արժանի կըլինին , վասնզի ժամանակը մարմնոյ համար միայն նշանակութիւն ունի , իսկ անմահ ոգւոյ համար բնաւ ժամանակ չ'կայ , զի հոգւոյ անմահութիւնը մշտնջենական և յաւիտենական է ։ Աշխարհի կեանքը թէ երկար լինի թէ կարճ, միշտ աննշան է , քանի որ ստուերի մը պէս կանցնի ու խոտի մը պէս կըցամքի և ամէն ինչ 'ի քթթել ական կըվերջանայ ։

Թերևս այս խօսքերը միայն ինծի պէս , դեռ գերեզմանի եզրէն նոր դարձողներ կըյիշեն կամ կըսեն և օր մը վերջ ամէն բան կըմոռանան ։ Երանի թէ ամէն հոգի միշտ արթուն մնայ մահուան խոկումներով, որով աշխարհ շատ մը չարիքներէ զերծ կըմնայ , զի մահուան յիշողութիւնը անաղէղ կեանքերու խթանն է ։

ՀԱԿԱՍԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Երուանդի ծպտեալ կերպարանօք վարժարան գալէն և մեկնելէն՝ վեր երկու ամիսներ անցած էր , վարժարանի մեծ քննութեան օրերը կըմօտենար և Սրբուհի չափազանց կաշխատէր լաւ վկայական և մրցանակի պատիւն ստանալու ։

Տիկին Մարիամ իւր ամուսին Պ. Յովհաննէսէն երկար ա-

տենէ 'ի վեր նամակ ստացած չէր, և շատ անգամ իւր սիրելի որդէն Տիգրանիկը յիշելով, անոր կարօտոյ կայծերով կըմորմոքէր:

Խօհանոցի դրան առջև նստած այսպէս իրենց պանդխտացեալ կենաց վրայ կըմտածէր, իրենց անցեալ բարեկեցիկ վիճակը, իրենց ընտանեկան խաղաղ կեանքը ցաւելով կըյիշէր, ներկան շատ տխուր կըգտնէր անցելոյն բաղդատմամբ:

Մահը ինչ աւերներ կըգործէ, ի՞նչ տուներ կըխանգարէ կըսէր ինքնիրեն Աղւանիի մահուամբ, մեր տան հետ մեր հօգւոյ տուներն ալ խանգարեցան Մարտիրոս յուսահատ և նժդէհ, ամուսինս իւր մէկ հատիկ Տիգրանիկի հետ յօտար երկիր, և ես իմ Թոռանս հետ այս տեղեր, ուր գրեթէ սպասուհիի մը պաշտօնով օրս կանցնեմ: Մեր այս ցրուեալ վիճակը թերևս ամփոփում մը կըգտնէ, բայց չ'գիտեմ ի՞նչու ամուսինս իւր տեղեկութիւնները ուշացուց, այսօր Թղթաբերի գալստեան օրն է, տա՛յր երկինք որ նամակ մը գալով զիս սփոփէր, որով մեծ ուրախութեամբ իմ հայրենի երկիր դառնալու պիտի պատրաստուէի:

Տիկին Մարիամայ այս ակնկալութեան յոյսերն ու խօսքերը մարգարէական գուշակութեանը պէս շուտ մը իրականութիւն գտան. վասնզի այն պահուն որ ինքնիրեն կըխօսէր, Յովսէփ պապան ցրուիչին ձեռքէն Մարիամայ անուան նամակ մը ստանալով կըբերէր:

Այս առթիւ տիկին Մարիամայ ուրախութիւնը ընթերցողք կրնան գուշակել և սակայն նամակի պարունակութիւնը որ կարևոր է յայտնել հոս կըհամառօտեմք ի ստորև:

«Արդէն գիտէք Տիգրանիկի դպրոցական շրջանն աւարտելը, ութ ամսէն ի վեր է որ զայն մեծահամբաւ վաճառականի մը քով գրագրութեան տուած եմ, և այս կերպով դպրոցի տեսական կեանքը գործնականի փոխելու յաջողութիւնը ունեցած է նա: Իմ գործերս ալ աղէկ են, Աստուծով երեք շաբաթ վերջ կողմդ գալով միասին մեր հայրենիքը երթալու ուրախու-

թիւնը կունենամք: Կըյուսամ Սրբուհին հանգիստ է և վերադարձիս իմ սիրելի Աղւանիին տեղ զայն գրկելու բաղդն ու ցնծութիւնը պիտի վայելեմ: Երբ ձեր մեկնելու օրը կըհասնի անմիջապէս ճամբայ ելէք լաւ կարաւանի մը հետ, վասնզի կրնայ լինիլ որ մեր ուղղակի երթալը աւելի յարմար կըլլինի մեր գործոց համար: Մարտիրոսի վրայով դուք չ'կրցաք լուր մը հաղորդել և այս անգամ ես կունենամ այդ յաջողութիւնը, թէև ստոյգ տեղեկութիւնս կցկտուր է բայց գոնէ հետք մը ցոյց կուտայ մեզի: Հայրենակից մը ինձ պատմեց թէ՝ երեք ամիս առաջ Մարտիրոսը Բերիոյ մէջ տեսայ ծպտեալ և տարբեր կերպարանօք, սակայն անկէ ուր երթալը չ'կրցայ իմանալ, այս տեղեկութեանց նայելով, քանի որ Բերիա եկած է ըսել է որ ձեր կողմեր կամ հայրենիք դառնալու մտադիր է. ուստի կըյուսամ թէ՝ մինչև ցարդ դուք ինձմէ աւելի գոհացուցիչ լուրեր առած էք: Տիգրանիկ ձեռքերդ կըհամբուրէ, և դուք իմ տեղ Սրբուհիի այտերէն համբուրեցէք:

Ամուսինդ Յովհաննէս

Այս նամակին վրայ Մարիամ մոռացաւ իւր բոլոր մտատանջութիւնները և իւր սրտին զուարթութիւնը սկսաւ իւր տարևոր այտերը գունաւորել, տեղն տեղն կըկրկնէր նամակի ընթերցումը և զեղուն գոհունակութեամբ զայն իւր գրպանը կըդնէր:

Այս նամակին ընթերցումէն քիչ մը վերջը Յովսէփ պապան նամակ մը ևս բերաւ, որոյ հասցէի գրութիւնը տիկին Մարիամայ համար անծանօթ էր, ուստի հարցուց Յովսէփին:

—Ուրկէ՞ առիք այս նամակը:

—Աղքատիկ ծերունի մը բերաւ և կարծեմ թէ՝ վերի եկեղեցւոյ ժամկոչն է:

—Ինչ որ է—ըսաւ Մարիամ քանի որ իմ հասցէիս կըվերաբերի, բանալով ստորագրութենէն պիտի հասկընամ որկէ լինելը, և նամակը բանալով հետևեալները կարդաց:

Համեստափայլ տիկին ,

«Այն երիտասարդը որու վրայ արդէն խօսած եմ ձեզ, երկրորդ անգամ ինծի դիմելով իւր թախանձանքները կըկրկնէ , և այնչափ կարևորութիւն կուտայ իւր առաջարկութեան , որպէս թէ իւր կեանքն ու մահը անկէ կախում ունի։ Իւր նպատակին մէջ չափէն աւելի համառամիտ կը ցուցնէ ինքզինք , այնչափ որ կամ պիտի յաջողիմ կըսէ , և կամ երբ տեսնեմ թէ իմ ակնկալած յաջողութիւնս ուրիշ մը պիտի վայելէ , այն ատեն անձս վտանգի պիտի դնեմ։

Արդէն կը ճանաչէք զինքը և իւր արժանիքը, և շիտակը շատ անյարմար մէկը չերևիր ինծի . ուստի եթէ կարելի է , դիւրացուցէք այս խնդիրը և ինծի ծանուցէք ձեր վերջնական կամքը։

Ակամայ կը գրեմ այս տողերը , նախ ինծի դիմողին ճնշումներէն ազատելու համար , և ապա այն հրաբուղխ սիրտը զոր կը ճանչէք , հասկցնելու համար թէ՝ տակաւին կը բորբոքի, հետևապէս ըսել կուզեմ թէ՝ կամ այդ բորբոքը մարելու և կամ անկէ զգուշանալու պարտաւորեալ էք» ։

Գ. Քաճանայ . . .

Անշուշտ ընթերցողք կարող են դատելու թէ՝ այս նամակը նախորդ նամակէն շատ տարբեր տպաւորութիւն ըրաւ տիկին Մարիամայ վրայ ։

Այն սիրտը որ պահ մը առաջ ցնծութեան ցոլերով սկսած էր զուարթանալ , այժմ տխրութեան քօղերով սկսած էր մթագնիլ։

—Աստուած իմ, այս փորձանքը ուրկէ եկաւ մեզ գտաւ—կըսէր Մարիամ—ես կը կարծէի թէ՝ կորսուեցաւ գնաց , ի՞նչ ընեմ ես , դէշն այն է որ ճամբորդելու օրերնիս կըմօտենայ , եթէ թշնամանքի մը հանդիպիմք ի՞նչ ընելու եմք , բայց ի՞նչ պիտի ընեմ, թափառականի մը սպառնալիքէն վախնալով նպատակս չեմ կրնար փոխել, պիտի գրեմ քահանային որ անկարելի է եղած առաջարկութեան գործադրութիւնը ։ Քահանան իւր նամակին մէջ յիշած է թէ՝ «երկրորդ անգամ ինծի դիմած

է» ։ Արդեօք այս դիմումը գրաւոր է թէ անձամբ, եթէ գրաւոր է իմ գործիս կուգայ . վասնզի այս տարի սովորականէն տասն օր առաջ պիտի կատարուի քննութիւնը՝ որուն երեք օր մնացած է , և չեմ յուսար որ նա իւր գրածին պատասխանն առնելէն վերջ գայ մեզ հասնի . իսկ եթէ եկած է կարծեմ թէ մեղմ պատասխան մը իսպառ մերժելէն աւելի աղէկ է ։

Պահ մը լուռ կեցաւ այս վերջի խորհրդածութեան վրայ , և ապա կտոր մը թուղթ առնելով գրեց ։

Արժանապատիւ Տէր հայր ,

«Ստացայ ձեր հայրական գրութիւնը և պարունակութեանց տեղեկացայ , ձեզ դիմողի առաջարկութիւնը իմ կողմէս ոչ իսպառ մերժելի է և ոչ վերջնականապէս ընդունելի ։

Գիտէք որ մենք մեր երկիրը դառնալու կը պատրաստուինք , և հոն միայն կրնամք խորհիլ այս տեսակ պարագայից վրայ , և ուր այս խնդրոյն մէջ ինձմէ աւելի իրաւասութիւն ունեցող անձինք կան ։

Շնորհ ըրէք այս տողերս հաղորդել ձեզ դիմողին և ըսել իրեն որ եթէ ուզէ , աւելի բացատրութիւն առնել , պատրաստ եմ անձամբ իրեն հետ խօսելու» ։

Մարիամ

Տիկին Մարիամ այս վերջին տողը անոր համար աւելցուց , որպէսզի յիշեալ երիտասարդին ուր լինելը իմանայ ։

Այս նամակը Յովսէփ պապան տարաւ իւր հասցէին , և Մարիամ մնաց առանձին ։

—Կարծեմ թէ՝ աղէկ ըրի այսպէս գրելովս—ըսաւ ինքնիրեն Մարիամ—եթէ այդ թշուառականը այս քաղաք վերադարձած է իմ պատասխանս զինք պիտի մեղմցնէ , և անոր մէջ ծրարուած խարուսիկ յոյսերը զինք պիտի պատրեն , պիտի գայ զիս գտնէ և ես պէտք եղածները պիտի ըսեմ իրեն ։ Իրաւ է որ այս պատրուակները ուղղութեան դէմ են, բայց հարկադրեալ կը բռնեմ այս ընթացքը ։ Այն անձ որ անխորհուրդ կերպով ինք-

զինք յոգնեցնել կուզէ, ես ինչպէս կրնամ զայն հանդարտեցնել, թերեւս այս ընթացքս իրեն համար ալ օգտակար լինի եւ այս կերպով նա ծայրայեղութեանց դիմելէ ազատ կըմնայ :

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԵՒ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆ

Դպրոցական քննութիւնը վերջացած էր, Սրբուհի իւր վկայական եւ մրցանակն առած՝ ուրախութեամբ կըսպասէր Ճամբայ ելլելու :

Տիկին Մարիամ պատրաստութիւններով կըզբաղէր, տակաւին Պ. Յովհաննէսէն նոր լուր մը առած չէր, այսու ամենայնիւ ժամանակ վատնելու հարկ չկար եւ մեկնելու հանդերձեալ էին :

Երուանդ տեսնուած էր տիկին Մարիամայ հետ, յորմէ առած խորհրդեան վրայ քանի մը օր վերջ, իւր եւ քահանայի ստորագրութեամբ երկու նամակ գրելու հաւանած էր ուղղեալ առ Պ. Յովհաննէս.... :

Երկուշաբթի երեկոյ մը երբ արեւը հրաժեշտ կուտար օրուան Սրբուհի եւ տիկին Մարիամ արտասուաթոր աչօք վարժարանի անձանց հետ վերջին տեսակցութիւնը ընելով կըմեկնէին :

Այս բաժանումը բաւական սրտաշարժ էր, ջորեպան մը երկու բեռնաւորեալ անասնոց պախուրցներէն քաշելով կերթար եւ Մարիամ ու Սրբուհի Ճամբորդի հագուստով անոնց կըհետեւէին, մերթ ընդ մերթ դպրոցի դուռն ու շէնքը դիտելու դառնալով: Դպրոցականներ եւս ոմանք դրան մէջ եւ ոմանք վերնայարկ սենեակներու պատուհաններէն ասոնց երթը կըդիտէին կարօտներով համակեալ, եւ կըսէին իրարու «ի՞նչ կայ այն անձնաւորութեանց մէջ, որ երբեմն՝ մարդ օտարութիւնը մէկ կողմ դնե-

լով իբրեւ արենակից կ՚ստիպուի սիրել զանոնք անշուշտ ազնուութիւն եւ անկեղծ սիրտ կըպարունակէին իրարու» :

Մեզի ծանօթ Ճամբորդները քաղաքէն դուրս ելան, եւ միանալով իրենց Ճամբու ընկերներուն յուղի ինկան եւ սկսան առաջ երթալ:

Լուսինը իւր մահեկաձեւ երեւոյթով կըյաջողէր գիշերային խաւարը մեղմելու : Երեք ջորեպաններէն ի զատ Ճամբորդներն էին հինգ վաճառականք, երկու ընտանիք, երկու դպրոցական երիտասարդներ, որք Սրբուհիի քաղաքակիցներն էին :

Տիկին Մարիամ միշտ յետադարձ հայեացներով կըյառաջանար եւ կարծես աննուաճելի կասկածներով շրջապատեալ էր:

Երուանդի վրայ կասկած ունէր եւ այս կասկածն ուղղութիւն մ՚էր :

Երուանդ տիկին Մարիամը խաբելէն աւելի ինքզինք խաբած էր. վասնզի երբ տեսած էր Սրբուհիի մեկնիլը, երբ յիշած էր նամակ գրել եւ պատասխան չառնելու հաւանականութիւնը, եւ խորհուրդը փոխած էր եւ որոշած էր անոնց ետեւէն իյնալ:

Երուանդ իւր հօրեղբօր թողած ժառանգութենէն ձեռք ձգած դրամներէն մաս մը տալով երկու ձիաւոր ընկերներ ունեցած էր, որպէսզի ի հարկին օգնեն իւր նպատակի յաջողութեան զոր բացատրած էր իրենց .

Երուանդի յատակագիծն էր հետեւիլ այս կարաւանին, եւ գիւղերէն ու տեղւոյն կամ ժամանակի յարմարութենէն օգտուելով առեւանգել զՍրբուհի .

Տիկին Մարիամ երիտասարդի մը փոփոխամտութիւնը կըճանչէր, եւ կերկնչէր անտեղի հարուածներէ : Իրեն, (Երուանդի) դէմ բռնած մեղմ ընթացքը, գոնէ սա օգուտը պիտի ունենար որ ; Երուանդ յայտնի կերպով թշնամանք մը ընելու չպիտի համարձակէր, եւ իբր թշնամի երեւնալէ միշտ պիտի զգուշանար, գաղտագողի ձեռնարկութեանց մէջ միայն պիտի փնտռէր իւր յաջողութիւնը որ վախկոտ թշնամիի մը պէս շատ եւս պիտի մնար իւր նպատակէն .

Մարիամ խնդիրը բացատրած էր Ջօրեպան Պետրոսին և նա անհոգութիւն յանձնարարած էր անոր ։

Գիշերը ժամը երկուք էր և կարաւանը կը յառաջանար հանդարտիկ, այս միջոցին հրացանի հեռաւոր պայթիւն մը, ուղևորաց ականջներն ահաբեկեց և քաջերն ի պատրաստութիւն հրաւիրեց ։

Այս պահուս իւրաքանչիւրը իւր զէնքը զննեց, Ջօրեպան Պետրոս իւր հրացանն ձախէն աջ ձեռքն առաւ, կարաւանին ուղղութիւն տուաւ, այր մարդիկ երկու կարգի բաժնեց, մաս մը առաջ մաս մը ետ ։ Բեռնակիր գրաստները ճամբուն երկու կողմէն՝ որոց ամէն մէկ կողմը ջօրեպան մը, կանայք մէջտեղէն սկսան երթալ, և Պետրոս հսկող զօրապետի մը նման իւր ուղեկցաց բանակին սկսաւ հսկել և հրահանգներ տալ, այսպէս պէտք եղած քաջալերութիւն և կարգադրութիւնը տալէն յետոյ հրացան մը պարպեց դէպ ի երկինք, որոյ պայթիւնը օդին մէջ կրկին արձագանք գտաւ և կապարը սուր կերպով մը սուլեց մինչև որ պաղեցաւ ։

Այս միջոցին երեք ձիաւորներ սուրհանդակի կերպարանքով կարաւանին զգուշութեան նշմար տալով առաջ անցան, և որչափ որ յառաջացան իրենց ուղիղ գիծը փոխեցին ։

Ջօրեպանը հասկցաւ ասոնց ինչ տեսակ սուրհանդակ մը ըլլալը և միշտ պէտք եղած զգուշութիւնները ձեռքէ չթողուց։

Բարեբաղդաբար ճամբուն այս առաջին մասը քաղաքին մօտ ըլլալով՝ գիւղացի ուղևորներով լի էր, և կարաւանը առանց վտանգի շարունակեց իւր ճամբան ։

Լուսինը հետզհետէ կը նուազէր և արշալոյսի երկնցած երևոյթը առաւօտեան գալուստը կը զեկուցանէր ։

Կարաւանը հասաւ գիւղի մը առջև և սաղարթախիտ երկու խոշոր ծառերու տակ կանգ առաւ ։

Հեծեալները իջան իրենց ձիերէն, գրաստներու բեռներ վար առնուեցան և իւրաքանչիւր ոք սկսաւ հանգստութեան միջոցներու դիմել ։

Այս ուղևորները ցորեկը պիտի քնանային որ գիշերը դարձեալ ճամբորդելու կարող ըլլէին, վասնզի ամառ եղանակի մէջ, սովորաբար գիշերները ճամբորդել յարմարագոյն է ։

Ուղևորներէն ոմանք սկսան այս թանձրաշուք ծառերու տակ քնանալ և քաղցրաբոյր օդերով իրենց հանգիստը վայելել, և ոմանք ևս ճաշ պատրաստելու հետամուտ եղան ։

Կէսօրն անցած էր, Պետրոս և Մարիամ նստած կը խօսակցէին, այս պահուն մօտակայ գիւղի ետևի կողմէն ձիաւոր մը առաջ գալով մօտեցաւ ջօրեպանին և կորսուած ձիու մը վրայ տեղեկութիւն հարցուց, ապա ջուր մը խնդրեց, և յետոյ գըլանիկ վառելու համար աբէթ մը, զոր հետզհետէ Պետրոսի հրամանին վրայ կը տրուէր ։

Ձիաւորը կարաւանը կը զննէր և ջօրեպանն զձիաւորն, հազիւ հինգ րոպէ տևեց այս խօսակցութիւնը և ձիաւորը իւր ուզածներն առնելէն վերջ՝ իւր ձին մտրակեց դէպ ի լեռան կուրծքը, որպէս թէ՝ իրօք կորսուած ձի մը կը փնտռէր ։

Երբ ձիաւորը անհետացաւ, Պետրոս անասնոց կեր տալու հրաման ըրաւ ։ Որպէսզի դեռ գիշեր չեղած քանի մը ժամ ճանապարհ առնելով, յաջողի թէ վտանգաւոր ձորակներէն ցերեկուան լուսով անցնելու և թէ՝ իրենց ետևէն եղողները սըխալեցնելու ։

Միևնոյն միջոցին տիկին Մարիամ Սրբուհիի հետ իջևանէն քանի մը քայլ հեռանալով, ուրիշ ծառի մը ետև իւր հագուստները փոխեց Սրբուհիի հետ և Սրբուհիինը ինք, և Սրբուհին իրենը հագաւ ։

Ցորեկը ժամը ինն էր, ուղևորները նորէն ճամբայ ելան, գիւղացիներէն մին ջօրեպանին կը հարցնէր թէ՝ ինչո՞ւ այս ջերմ օդին տակ կը ճամբորդէք, և նա պատասխանեց թէ՝ կէս ժամ անդին լաւ արօտ մը կայ, հոն պիտի իջնենք մեր անասունները արածելու համար ։

Կարաւանը յառաջացաւ շեղակի ճամբով մը, իբրև թէ իրօք դէպ ի արօտատեղին կը դիմէր, բայց բնաւ կանգ չառաւ և չոր

ժամ քալելէն վերջ հասաւ գիւղաքաղաքի պէս տեղ մը , ուր ճամբորդաց համար միակ պանդոկ մը կար , սակայն այս ուղեւորները պանդոկ չգնացին, այլ բարձրաբերձ բարտիներով շըրջապատեալ հսկայ շէնքի պատին տակ իջեւանեցան այն ատեն , երբ վերջալոյսի յետին նշոյլները կսկսէր անհետանալ տիրող մթութեան մէջ։

Ժամ երկուքի միջոցն էր , աղքատի կերպարանքով երկայնահասակ մէկը մտեց կարաւանին և Թիւրքերէն լեզուով բարև տալով հարցուց թէ—մէջերնիդ Ն. քաղաքացի կա՞յ և եթէ կայ ո՞վ են ։—

Զօրեպան Պետրոսը—կայ—ըսաւ—միեւնոյն լեզուով—հարցում մը ունիք նէ հրամեցէք ։

—Օ՛ ըսաւ—նորեկը հայերէն լեզուով—Պետրոս աղբար դո՞ւք էք , ի՞նչ բարեբաղդ եմ ուրեմն ։

—Դո՞ւք ով էք հրամեցէք նստէք և անուննիդ յայտնեցէք։

—Հա—ըսաւ—ես , ես Մարտիրոսն եմ · · · ի որդին ։

Այս պատասխանին վրայ Զօրեպանը տեղէն ելաւ , նորեկին տեղ ցոյց տալու համար ։

Տիկին Մարիամ իւր այլայլութենէն կեցած տեղը մնաց , Սրբուհի զարմացման ճիչ մը հանեց , և երախայի մը պէս իւր մեծ մօր գիրկն ելլելու չափ անոր հպեցաւ և կռթնեցաւ ։

Պահ մը լռութիւն տիրեց , և ապա ըսաւ Զօրեպանը նորեկին ուղղելով իւր խօսքը—ղօքանչիդ և աղջկանդ վրայ լուր չե՞ս հարցներ ։

—Արդէն անոնց համար քաղաքացի կըհարցնէի—պատասխանեց Մարտիրոս ։

—Փառք Աստուծոյ ողջ և հանգիստ են և միայն քու որպիսութենէդ անտեղեակ մնալով շատ կըցաւին ։

—Ըսել է որ շատ մօտէն տեղեկութիւն ունիք իրենց վրայով։

—Այո , լաւ տեղեկութիւն ունիմ անոնց վիճակին վրայ , բայց նախ ձեր վրայով ինձ տեղեկութիւններ տուէք , որ ապա ձեզ աղէկ աղէկ աւետիսներ տամ։

—Արդէն գիտէք որ ութը տարի առաջ ուղղակի Երուսաղէմ գնացի հոն միաբան մնալու համար , չորս տարի այնտեղ կեցայ և միշտ թղթակցութիւննիս կըշարունակուէր , ապա գնացի ի սուրբ Էջմիածին յուխտ և երկրպագութիւն , ուր վեց ամսոյ չափ իբրև սպասաւոր մնալէ յետոյ , միտքս փոխեցի և ուզեցի որ դարձեալ իբր աշխարհական ոք ազատ ապրիմ , անկէ Տփխիս անցայ և ապրուստի համար դրաշարութեան մտայ , այս միջոցին նամակ մը գրեցի ի հայրենիք և պատասխան առի , որով Սրբուհիի վարժարան երթալը կըծանուցուէր , յետ այնորիկ տարօրինակ հիւանդութեան մը հանդիպեցայ որ գրեթէ երկու տարի տեւեց , թղթակցութիւն անկարելի եղաւ , դժուարաւ աղէկցայ, և տասն ամսոյ չափ աշխատելով հազիւ ասոնք հինգ ոսկի շահեցայ , դարձայ Խաչէնտէրան , անտի Բեբիա ապա Քիլիս , ուրկէ Անթէպ պիտի երթայի ։ Քիլիսի և Անթէպի ճամբուն մէջ չորս ընկերներ էինք հուզկահարներ մեզ կողոպտեցին , և այսպէս գրեթէ մերկ վիճակի մէջ Անթէպ երթալ չուզեցի, հոս եկայ և միտքս դրի որ երկիրս դառնամ և ասոր համար կուզեմ նամակ մը գրել և քանի մը զուրուշ ճամբու ծախք ուզել և մանաւանդ գոնէ ձեռք մը զգեստ առնելու համար ։

Տիկին Մարիամ այս ամէնը կըլսէր , և իւր հեծկլտանքը կըխղդէր իւր կոկորդին մէջ, Սրբուհին սիրտ ճնշման տակ եղող օդալի ամանի մը պէս ատեն ատեն պայթելու կըմօտէր , բայց Մարիամ հասկնալով նորա կացութիւն , գաղտ գաղտ կըմշտէր զանի «համբերէ» ըսելով։

—Կուզե՞ս տեսնել զօքանչդ և զաւակդ—ըսաւ Զօրեպանը ։

—Այո եթէ Աստուած այդ բաղդը շնորհէ ։

—Եթէ այժմ զանոնք այս կարաւանին մէջ տեսնէիր գոհ կըլլնէ՞իր ։

—Ի՞նչ ըսել է , յանչափս գոհ , բայց աւա՜ղ այս կերպարանքովս , և խօսքը չըլրացուցած սկսաւ լալ։

—Տիկին Մարիամ այսչափ լռութիւն բաւ համարելով , տեղէն ելաւ Սրբուհին ձեռքէն բռնած ,—մի լա՛ր , Մարտիրոս

աչուասիկ զաւակդ, տեւած կողոպուտիդ վրայ մի լար, հերիքէ որ իրար ողջ տեսնելու երջանկութիւնը ունեցանք։

—Ա՜հ իմ սիրելի մայրս միթէ դու ես, չեմ գիտեր երա՞զ է այս թէ իրականութիւն, հրա՞շք թէ ստուեր։

—Զաւակս իրականութիւն է, մի շփոթիր մի կսկծար։

—Մայր իմ ներէ որ լացն ու խնդումը իրար խառնիմ, նիւթական կողոպուտի վրայ չեմ լար, իմ կրած կողոպուտս անդարման է, և այս կողոպուտը վաղեմի, բայց միշտ նոր կողոպուտ մը կը յիշեցնէ ինձ։

—Աւերեալ սիրտս իսպառ մի փլեր Մարտիրոս, աչուասիկ անոր երկրորդը, աչուասիկ դուստրդ Սրբուհին գրկէ և համբուրէ։

Սրբուհի երկչոտութեամբ իւր մօր ձեռքն առաւ համբուրելու և Մարտիրոս տիկին Մարիամայ ձեռքն համբուրելէն յետոյ, փարեցաւ իւր աղջկան և զայն սեղմեց իւր կարօտակէզ սրտին վրայ։

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ ՑՐՈՒԵԱԼ ԸՆՏԱՆԵԱՑ ԵՒ ԳԵՏԵԶԵՐԵԱՑ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Առաւօտ էր և կարաւանը կը պատրաստուէր մեկնելու իւր իջեւանած տեղէն, գիւղացի մարդ մը որ ծանօթ ըլլալ կը թուէր Պետրոսին, միևնոյն գիւղի պանդոկի քով եղող սրճարանէն տուն դարձած միջոցին հանդիպելով այս կարաւանին սկսաւ Պետրոսի հետ խօսիլ և պատմել թէ՝ «այս գիշեր ասկէ երկու ժամ հեռի եղող ձորակներու մէջ քանի մը աւազակներ երեք ձիաւոր ուղեւորներու խեռն անիծեր են, անոնցմէ հարիւր յիսուն ոսկիի չափ դրամ առնելով, մին գլխէն միւսն կողէն, մէկալը աջ թեւէն վիրաւորեր են, այս վիրաւորները դեռ հիմա ինքզինքնին հազիւ պանդոկ հասուցին (վասնզի աւազակները ձիերը առնիլ չեն ուզած) և մտադիր են գիւղապետին օգնութեանը դիմել չարագործները գտնելու համար»։

—Գործիդ նայէ—ըսաւ ջորեպանը—քու ցաւդ ուրիշ մը չ՚հոգար։ Եւ դառնալով տիկին Մարիամայ երեսը նայեցաւ, և նա իմանալով պատահածը սկսաւ սքանչանալ այս զարմանալի արկածին վրայ։

Կարաւանը յառաջացաւ և գիւղէն բաժնուելով, իւր ճամբան շարունակեց. չորս ժամ վերջ հասաւ Եփրատայ եզերքը և նաւակներու սպասեց։

Երեք նաւակներ անմիջապէս հասան այս կողմը, ուղեւորք տեղաւորուեցան անոնց մէջ, նաւաստիք սկսան թիավարել, նաւակները օրօրուելով ալեաց մրմունջներէն սկսան յառաջանալ հերձելով արագնթաց հոսանքները։

Նաւորդներուն աչքը դէպ ի միւս գետեզրն ուղղեալ էր, և նաւահանգստի գետեզրին վրայ եղող սրճարանի մը պատուհանէն երկու անձինք անհամբեր հետաքրքրութեամբ դէպ ի նաւակները կը նայէին։

Նաւակը գետեզրը չ՚հասած յիսնամեայ միջահասակ բարեձև մարդ մը և տասնևնը տարեկան նորատի և գեղեցիկ երիտասարդ մը գետեզրին մօտեցան։

Տիկին Մարիամ այս դիմաւորողները տեսնելով, իւր շփոթութենէն նաւակէն դուրս ելած ժամանակ քիչ մնաց իւր քայլը ջուրին մէջ պիտի առնէր, եթէ նոյն միջահասակ մարդը իւր ձեռքը անոր տուած չ՚ըլլէր։

Ձեռք տուող անձը Մարիամայ ամուսինը Պ. Յովհաննէսն էր, և քովը կեցող երիտասարդը անոր որդին Տիգրանիկը։

Տիկին Մարիամ և Պ. Յովհաննէս, այս հաւատարիմ և սիրելի ամուսինները իրարու ձեռք սեղմելէ վերջ մին Սրբուհիին փարեցաւ և միւսն Տիգրանիկին։

Պարոն Մարտիրոս հանդարտ և լուիկ նաւակին ետը կեցած այս սրտառուչ տեսարանը կը դիտէր։

Տիկին Մարիամ այս յաջորդական ուրախութիւններէն կարծես շլացած՝ տակաւին միջոց չէր ունեցած ներկայացնել զպարոն Մարտիրոս, անփորձ Սրբուհի արդէն խօսելու շրթունք չունէր և կարծես իր սքանչացումէն իրարու փակած էին :

Երկար կը լինի այս յանկարծական տեսակցութեանց մէջ քրքրուած զգացումները գրի առնուլ, միայն այսչափ պէտք է ըսել որ, այս պահուն սոքա բերկրանաց բարձանց վրայ կը թռչտէին և ամէն տխրութիւն իրենց կեցած տեղէն շատ ստորին էր, որ այժմ հոն նայելու ժամանակը չէր :

Տիկին Մարիամ իւր ուրախ սրտով զպարոն Մարտիրոս ներկայացնելու հաճոյքն ալ ունեցաւ, և անկէ ներումն խնդրեց այս առթիւ ուշացած լինելուն համար :

Պարոն Մարտիրոս հոգւով տխուր էր, և բնազդօսին ուրախութիւն մը միայն կը պատէր իւր դէմքը, վասնզի այս անյաջողպանդխտութիւնը զինքը կամչցնէր և հին ցաւերը կը քրքրէր:

Անմիջապէս տիկին Մարիամ անուշ ոճով մը Մարտիրոսի պատմութիւնը համառօտեց, և Պ. Յովհաննէս մխիթարեց ըզՄարտիրոս ըսելով թէ՝ այսօրուան այս բարեյաջող տեսակցութիւնները շատ բաներէ թանկագին են, մեր սրտի ուրախութեան հետ երախտագիտութիւն ևս խառնելով փառք և գոհաբանութիւն մատուցանելու պարտաւոր ենք ամենաբարի Նախախնամութեան, որ զմեզ այս երջանկաբեր տեսակցութեան և այս մեծ ցնծութեան արժանացոյց :

Պ. Յովհաննէս այս նորեկները իրենց իջած պանդոկին առաջնորդեց (ուր դեռ այս առաւօտ իջած էին) Ջորեսյան Պետրոսի հետ զուարթ զուարթ կատակներ ընելով:

Թողունք որ այս ցրուեալ ընտանեաց անդամները, այս գեղեցիկ Պ. քաղաքի պանդոկին մէջ ամբողջութիւն գտնելով իրենց վիճակին վրայ խօսին խորհին, մենք դառնանք գնացքը կեցող երկու անծանօթ անձանց մէջ անցած խօսակցութիւնը ըսելու, որոց մին անլայի և միւսն, մեր ճամբորդներուն քաղաքային էր :

Գնացքին վրայ տեղի ունեցած այն սրտաթունդ տեսակցութիւններէն զգածեալ, վերոյիշեալ երկու անձինքներէն մին միւսին հարցուց, ով են ասոնք և ուրկէ կուգան :

Այս հարցումն ընդունողը որ կը ճանաչէր այս արկածաւորները և գիտէր անոնց գլխէն անցածները, սկսաւ պատմել, և այնպիսի պարագաներ մէջ բերաւ, որ տակաւին մենք յիշելու պատեհութիւն չունենալով, հոս յիշատակել յարմար կը համարիմք, համառօտելով պատմողի ըսածները :

«Պ. Յովհաննէս Աղաւնի անուն աղջիկ մը ունէր, որ նշանուած էր Հրաչեայ անուն գեղեցիկ և բարեպաշտ երիտասարդի մը հետ :

«Տգիտութիւն, նախանձ և թշնամանք իբրև փուշ և որոմ մուտ գտնելով այս երկու խնամիներու մէջ տեղ, անոնց սէրն ու զգացումները այնչափ դառնացոյց և նեղացոյց որ հարկադրեալ իրարմէ բաժնուիլը խոհեմութիւն սեպեցին :

«Օրիորդ և երիտասարդ իրար կը սիրէին, երկուքն ալ ակամայ լռեցին և տոկացին այս սրտատրոփ բաժանման դէմ, մինչ՝ այսինքն Հրաչեայն իւր հօր սիրոյն համար, և Աղաւնին իւր հօրեղբօր գործածներէն և ոմանց թշնամեաց կողմէ տեղի ունեցած զրպարտութիւններէն և մեքենայութիւններէն ճնշեալ :

«Ժամանակ մը յետոյ Հրաչեայ ամուսնացաւ ուրիշի մը հետ, և երկու տարի վերջ Աղաւնի ևս ամուսնացաւ այն անձին հետ, որ պահ մը առաջ հոս այդ ճամբորդներու խումբին մէջն էր, երկայնահասակ նիհար և աղքատիկ :

«Այնպէս կը հասկցուէր թէ՝ այս բաժանման երկսայրի սուրը երկուքին ալ ներքուստ շատ խոր թափանցած էր, Աղաւնի աղջիկ զաւակ մը ունենալէն վերջ դիւրթէ հիւանդութեան ձեռքէն չազատեցաւ, օգափոխութիւններ, դեղեր, դարմաններ անօգուտ եղան, և իւր չորս տարեկան Սրբուհի անուն աղջիկը որբ թողլով մեռաւ :

«Ըսին թէ Աղաւնի իւր ոգեվարքի ժամանակ, իւր էրիկը իւր մօտ կանչելով անոր երկու աչքերէն համբուրեր, և ներո-

ղութիւն խնդրելով ապա Ճակտէն ևս համբոյր մը առեր է ըսելով թէ՝ առաջին երկու համբոյրները ամուսնական սուրբ սիրով և այս երրորդ համբոյրը Հրաչեայի համար կրած անկեղծ սիրով քաղեցի Ճակտէդ, մի՛ ողբար իմ վրայ և հոգ տար Սրբուհիին ։

«Մարտիրոս ևս չափէն աւելի կըսիրէր զԱղաւնին, անոր քաղցր բնաւորութեանց համար, որոյ մահուան վրայ չկրնալով ինքզինք մխիթարել պանտխտութեան դիմեց և ահա դեռ այսօր կըվերադառնայ ։

«Երկար ատեն Աղաւնիի հայրն ու մայրը անոր մահուան կսկծալի ցաւերով տոչորուելէն յետոյ, Մարիամ իւր թոռն առնելով Ա. քաղաքը գնաց, և Յովհաննէս իւր որդւոյն քով Վ. քաղաքը գնաց, թէ առևտուրով զբաղելու և թէ իւր մէկ հատիկ զաւկին Տիգրանիկին հսկելու համար ։

«Կարևոր է յիշել թէ՝ Աղաւնիի մահուանէն վերջ, Հրաչեայ ամէն զուարճութիւններէ ետ կեցաւ, կարծես ծերունիի մը պէս ամէն բան գործած ու ձանձրացած կերևէր, այսպէս տխուր կեանք մը վարեց գրեթէ երկու տարի և ապա ուղղատապի հիւանդութեան մը ենթակայ լինելով փոխեց իւր աշխարհը ։

Հրաչեայ ևս իւր վերջին ժամերուն մէջ, յիշած էր Աղաւնին անոր Սրբուհի դստրիկը տեսնել ուզած էր, ինչպէս որ տեսնել ուզած էր Աղաւնի Հրաչեայի որդին Արմենակը ։

«Հրաչեայ Աղաւնիի փափագէն տեղեակ էր քահանայի մը միջոցաւ, և իւր կատարեալ հաճութեամբ և համոզմամբ Աղաւնիի փափագանաց համամիտ էր, այս երկու ղրկեալները Աղաւնի և Հրաչեայ կըփափաքէին որ Սրբուհի և Արմենակ իրար առնեն, և արդարև այս անմեղ փափագը երբ իրականութիւն գտնէ յաջողութեամբ, շատ յարմար պիտի լինի ։

«Արմենակը դեռ երեք շաբաթ առաջ տեսայ, գրեթէ հօրը նման սիրուն երիտասարդ մը եղած է, թէև տարիքը տասն եւ եօթ, բայց քսանհինգ տարեկան մէկու մը երևոյթն ունի ։ Սրբուհին որ այժմ այս գետեզրին վրայ տեսանք, ի հարկէ

դուք ալ կրցաք դատել թէ՝ ի՞նչ ազնիւ և սիրուն աղջիկ մը էր, և որուն տարիքը կարծեմ թէ այժմ տասնև չորս լինելու է։

«Ըսին նաև թէ՝ Հրաչեայ ևս սրտաճմլիկ խօսքեր ըրած է իւր կնոջ հետ վերջին ժամերուն մէջ.

«Մատանին հաներ տուեր է իւր կնոջ ըսելով թէ՝ այս մատանիի շրջանակ որ անեզր է կըսեն թէ՝ սիրոյ անհունութեան ի նշան կըտրուի սիրեցելոց, բայց ահաւասիկ աշխարհի սահմանափակ կեանքը կըհարկադրէ զիս հրաժարիլ ամէն բանէ հետևապէս ոչ մատանի և ոչ ուրիշ բան մը կրնամ տանիլ հետս, միայն սէրս որ հոգւոյս հետ յարաբերութիւն ունի, եթէ կրցայ գերեզմանէն անդին հոգւոյս հետ մնալ այս բաւական է ։ Առ ուրեմն այս մատանին գործածէ իբր յիշատակ քանի ողջ ես և ապա յանձնէ Արմենակին յանուն Սրբուհւոյ ։

«Այսերէդ երկու համբոյր տուր, ինձ, մին քու կողմէդ միւսը ողբացեալ Աղաւնիի կողմէն, մահս անխուսափելի է, լացերդ օգուտ մը պիտի չընեն, զաւակիդ հսկէ և յիշատակս յարգէ բաւական է ։ Մահուանս վրայ չեմ ցաւիր, այլ շատ կըցաւիմ որ քեզ ալ Աղաւնիին պէս սուգերու ենթարկելու հարկին մէջ գտնուեցայ, այս առթիւ սրտիս մէջ նետ մը կայ այն է խղճիս խայթը, գիտեմ որ երկուքիդ ալ թշուառութեան պատճառ եղայ, բայց չեմ գիտեր թէ՝ յանցանքը Ճակատագրի՞ն է, թէ իմ կամ ուրիշի՞ն, իմ սիրտս որ Աղաւնիի սրտին պէս նախ բարոյական մահուան հարուածները կրած էր, այսօր կըկրէ իրականը՝ և վերջնականապէս կըդադրի իմ սիրելեացս համար բաբախելէ, գիտեմ որ քու սիրտդ ալ այս առթիւ կըկրէ և պիտի կրէ այնպիսի աւերումներ որ վերաշինութիւն չպիտի կրնայ ընդունիլ ջախջախեալ յախճապակիի մը նման, ես կերթամ, երկինք թող մխիթարէ զձեզ ըսելով աչքերը գոցեր է» ։

ԿՏԱԿ ԱՂԱՒՆԻԻ

Հետեւեալ տողերը որ իմ սրտիս փափագանաց յայտարարն է, եթէ նախախնամութիւնը իւր ամենազօր կամօք հաճի նուիրագործել ապագային մէջ նորա գործադրութիւնը կը թողում իմ խոստովանահայր արժանապատիւ տէր․․․․․հօր ։

Ինչպէս որ ըսի կտակ մը չէ ստորագրածս, այլ փափագ մը որ ձնշեալ սիրտս կը հարկադրէ զիս յայտնելու եւ անոր գործադրութիւնը խնդրելու, սրտի զեղանք մը դարմանելու երեւակայական խորհրդով։

Անձս տկար է, բայց միտքս առողջ է, եւ առողջ մտացս վրայ իշխող այս փափագը որ կը հարկադրուիմ աւանդելու այս թղթին, թերեւս ամենց անյարմար կամ տղայական համարուի ։

Գիտեմ գործադրութեան մէջ դժուարութիւններ եւ նոյնիսկ անկարելիութիւններ եւս կրնան պատահիլ, բայց իմ նպատակս նպաստաւոր եւ յաջող պարագայից մէջ գործադրութիւն կը փնտռէ, եւ որոյմով միայն կրնայ խնդիրը իւր օրինաւոր եւ յաջող վախճանն ունենալ ։

Հրաչեայ եւ ես իրարու էինք, բայց ժամանակը բաժնեց ըզմեզ դեռ չմիացած, սակայն այս բաժանումը մեր սէրը աւելի հրահրեց մեր սրտից մէջ եւ հրով տոչորուեցանք, ինչպէս որ ես նմանապէս նա զիս կը սիրէ, եւ եթէ մեռնիմ գիտեմ որ գերեզմանս անգամ իւր կարօտագին հայեացքներուն տակ պիտի ընկճի։

Նա պարտաւորեալ ամուսնացաւ ուրիշի մը հետ ; զիս իբրեւ քոյր սիրելու խոստումով, իւր թախանձանաց վրայ ես ալ ունեցայ յարգելի ամուսին մը եւ այժմ կարգն այնպէս բերած է, որ ես ունիմ չորս տարեկան աղջիկ մը Սրբուհի, եւ նա վեց տարեկան տղայ մը Արմենակ, եւ բարեբաղդաբար երկուքն ալ իրենց ծնողաց մասնաւոր նմանութիւնն եւ յատկութիւններն ունին ։

Եթէ ասոնք աճին ու մեծնան, եթէ ասոնց սրտերը ա-

մուսնական սուրբ սիրով լեցուին, եւ եթէ այս երկու սրտեր յօժարութեամբ իրար սիրեն կը փափագիմ որ ասոնց միացման գլխաւորութիւն տրուի, որպէսզի եթէ մենք չկարողացանք մեր սրտի տաճարները շինել, գոնէ մեր զաւակունք թող կատարելագործեն այդ շինութիւնը, որոյ նիւթն ժառանգաբար կը թողումք իրենց ։

Իմ այս փափագանացս ինչպէս որ Հրաչեայ նոյնպէս մայրս եւ ամուսինս՝ վստահ եմ որ համամիտ կըլլին, եւ գոնէ մահուանէս վերջ, ներելով իմ այս անմեղ առաջարկութեանս կը հաճին զայն գործադրելու աշխատիլ։

Զգեստներէս եւ զարդերէս ի զատ նիւթական հարստութիւն մը չունիմ եւ ասոնք որ կրնան Սրբուհիի լաւ դաստիարակութիւն մը տալու համար ծախսուիլ, անշուշտ սիրելի ամուսինս չպիտի խնայէ զանոնք իւր հոգեհատորին համար ։

Որդեգուրկ մայրս ի հարկէ չպիտի խնայէ իւր մայրական գորովոյն հետ, իւր ամէն հոգածութիւնները ու խնամքները որոյմով միայն Սրբուհի լիապէս կրնայ ընդունիլ իւր անձնական եւ բարոյական զարգացումը ։

Ազնիւ հայրս ալ պիտի հաճի իւր բարձր կամաց հետ իւր օժանդակութիւնները շնորհել իմ սոյն խնդրանացս գործադրութեան համար ։

Հետեւապէս այս աղաչանքներով այս վստահութիւններով կը վերջացնեմ խօսքս, եւ կը ստորագրեմ իմ դողդոջուն ձեռքովս ։

Աղաւնի Ա. Յովհաննէսեան

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ընդերցողաց ծանօթ Երուանդը, որ արբանեակի մը պէս իւր լուսոյ այսինքն Սրբուհիի ետեւէն վազեց, առանց անոր հանդիպելու աստղի մը պէս կէս ճամբան մնաց խաւարի եւ մթութեան մէջ ։

Այն գեղացի մարդը, որ ջորեպան Պետրոսին հանդիպելով երեք վիրաւորներու վրայ տեղեկութիւններ տուած էր, այն վիրաւորներէն մինն Երուանդն էր։

Թողունք որ Երուանդ իւր յիմարութեանց արդիւնքն եղող մարմնոյ, սրտի և պատւոյ խոցերը դարմանելու եռեէ լինի, և մենք դառնանք այն ցրուեալ ընտանեաց, որ Պ. քաղաքի պանդոկին մէջ զանոնք ժողովեալ և միացեալ տեսանք, յորմէ երկու օր վերջ խաղաղութեամբ իրենց հայրենի երկրին և սեպհական տան մէջ հանգիստ վայելելու յաջողած էին։ Ազգականք, բարեկամք ինչպէս նաև Հայաչեայի, կամ լաւ է ըսել անոր որդւոյն Արմենակայ պարապայք մեծ ուրախութեամբ իրենց այցելութեան պարտքերը կատարած էին։

Պ. Յովհաննէսի եղբայր Գրիգոր աղա, աղքատացած էր և այս աղթիւ քիչ անգամ անտանիներու մէջ կը գտնուէր, և եր հարկէն ստիպեալ քանի մը անձանց մէջ գտնուէր, անխօսք չմնալու համար գոնէ իւր անցեալը յիշեցնելով կը մխիթարուէր «մենք ժամանակին այսպէս էինք, այնպէս էինք» ըսելով։ Ծխամորճը ձեռքէ թողած չէր. սակայն ծխախոտի քսակը դրամի քսակին հետ հաշտ չէր, և անոր համար մուխերու ամպը այժմ այնչափ թանձր չէր նորա գտնուած տեղը։

Չմոռնամք յիշել թէ՝ Պ. Յովհաննէս միշտ իւր օգնութիւնները չէր զլանար իւր եղբօրմէն։

Վերադրեալ վերադարձէն երկու տարի վերջ, աշնան երկրորդ ամսուան մէջ, Արմենակայ և Սրբուհիի հարսանեաց արարողութիւնները կըկատարուէր....։ Սեպտեմբեր 20ին, այս երկ— —րեւ— անունները, Թաղական խորհրդոյ արձանագրական տոմարին ամուսնացելոց սիւնակին մէջ կարձանագրուէր։

Յետ այնորիկ, Պ. Յովհաննէս և տիկին Մարիամ իրենց ազդեցիկ խրատներով կը յորդորէին զՄարտիրոս յարմար օրիորդի մը հետ ամուսնանալու և նա վերջապէս կըզիջանէր անոնց հնազանդելու։

Տիգրանիկ իւր հօր գործոյ մէջ ճարպիկ և վաճառականաց մէջ պատուաւոր տեղ մը բռնած էր։

Այլեւս Պ. Յովհաննէս և տիկին Մարիամայ ամենամեծ փափագն էր Տիգրանիկի ամուսնութիւնը, և արդէն անոր համար բնութեամբ և դէմքով հաղուագիւտ օրիորդ մը գտած ու նշան դրած էին։ Հետևապէս եթէ ընթերցողը փափագ ունենայ իւր Տիգրանիկ բարեկամին վիճակն իմանալու Սրբուհիի ամուսնութեան թուականէն տարի մը վերջ կրնայ դիմել միեւնոյն քաղաքի Թաղական խորհրդոյ տոմարին։

ՎԵՐՋ

Гос. Библиотека
им. А. Мясникяна

ՅԱՆԿ

Երես.

Օդափոխութիւնք եւ այցելութիւնք . . 5
Աղմկալի երեկոյ մը 17
Տխուր գիշեր մը 27
Քահանայ մը 31
Ակնկալութիւն մը 34
Վարժարան մը 43
Նախանձ եւ երազ 54
Նենգութիւնք եւ զգուշութիւնք . . 65
Խաբէութիւն մը 76
Անպատեհ թղթակցութիւն . . . 80
Խրատու բարեկամ՝ մը 89
Թղթաբեր չորեպանը 96
Կասկածառիթ դէպք մը 102
Ընթերցումն յիշատակարանի մասն Ա. 107
մասն Բ. 113 , մասն Գ. 119,
Դպրոցական ժողովակը 127
Մենախօսութիւն մը 133
Ընթերցումն յիշատակարանի մասն Դ. 136
« » » Ե. 144
Կեղծ ազգական 152
Վէճ եւ խաղաղութիւն 159
Ընթերցումն յիշատակարանի մասն Զ. 168
մասն Է. 175, Ը. 183, Թ. 190, Ժ. 197,
ԺԱ. 204, ԺԲ. 210, ԺԳ. 218, ԺԴ. 225,
Հակասական նամակներ . . . 231
Վերադարձ եւ հանդիպումն . . . 236
Ամփոփումն գրուեալ ընտանեաց եւ գետե-
ցերեայ խօսակցութիւն . . . 242
Կտակ Աղաւնիի 248
Վերջաբան 249

ՎՐԻՊԱԿ ԵՐԿՈՒ ՈՐԲԵՐՈՒ

ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ	ԷՐԵՍ	ՏՈՂ
Եաղնակէն	եղանակէն	6	— 32
կաիէլըէ	կարելի է	10	— 32-33
այն կայլակը	այն աղի կայլակը	14	— 22
օրուան	այս օրուան	15	— 20
20-30 հիւանդին հետ	20-30 հոգի ալ հիւանդին հետ	29-21	
զգամ	չզգամ	37	— 10
Ցակոբիկ	Երուանդ	39	— 5
մաքդիր	մակաիր	48	— 18
հանեն	հանէին	73	— 13
քսան կամ քսանը	քսանը կամ սաը	74	— 21
գլուխ	գլխուս	75	— 27
Ցակոբի	Երուանդ	96	— 7
Ցակոբի	Տիգրանեկին	96	— 23
Հրաչեայի	Արմենակի	101	— 26
Մեծ Աստուածը	Մեծը Աստուած	123	— 16
գարէն	արդէն	133	— 31
սերեկային	ս երեկային	139	— 10
լինելու	լինի ըսաւ	140	— 33
մաղթանները	մաղթանքները	142	— 1
եղբօրս	հօր եղբօրս	142	— 13
հանդերձակ	հանդերձանք	145	— 24
ժպաէր	ժաէր	156	— 9
անկախ	առկախ	172	— 13
չեն ցաւած	չցաւող չկայ	185	— 20
կարնես	կառնես	191	— 14
զայն	եւ	196	— 12
բայց սև	բայց երբ սև	197	— 22
տառերն	տառերուն	204	— 24-25
կրպարունակէին	կրպատասխանէին	232	— 2

Գին 7 դահեկան արծաթ

ԲՈՒԿ. Գրքեր ՆՈ 193
35 Ռ. — Կ.
Ափ
8352
2013